

Vera Klopčič, Miran Komac, Vera Kržišnik-Bukić

***ALBANCI, BOŠNJIKI, ČRNOGORCI, HRVATI, MAKEDONCI
IN SRBI
V REPUBLIKI SLOVENIJI***

- ABČHMS v RS -

***Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v
Republiki Sloveniji***

Naročnik raziskave: URAD RS ZA NARODNOSTI

Voditeljica raziskave in urednica: dr. Vera Kržišnik-Bukić

Tehnični urednik: Miha Breskvar

Kartograf: Zmago Drole

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA

LJUBLJANA, december 2003

KAZALO

KAZALO	2
PREDGOVOR	5
UVOD (Vera Kržišnik-Bukić)	7
O naslovu	7
O okoliščinah raziskave	8
O tematskem vsebinskem zoževanju	9
O smereh tukajšnje raziskave	10
O poimenovanju in terminologiji	12
O ABČHMS na Slovenskem od začetkov do danes	16
O ABČHMS v RS na začetku 21. stoletja	22
O sodobni večnarodnostni podobi Slovenije	31
O političnem trenutku slovenske nacije in nalogah slovenske države ob vstopu v evropsko unijo	36
»NOVE« NARODNE SKUPNOSTI (Miran Komac)	38
Načelne opombe o statusu	38
Slovenski nacionalni standardi in - Bela Krajina	45
V prvi Jugoslaviji	51
Migracijski tokovi po drugi svetovni vojni	56
Slovenci o migracijskih procesih	58
In zgodila se je velika shizma	73
Tujci	78
»Nove« narodne skupnosti skozi optiko statističnih podatkov	87
Migracijski procesi po letu 1990	92
Značilnosti skupin(e)	99
Prostorska disperzija	99
Spolna struktura	100
Starostna struktura	102
Prebivalstvo po narodni pripadnosti in izobrazbi	102
Prebivalstvo po poklicu in narodni pripadnosti	103
Prebivalstvo po statusu aktivnosti in narodni pripadnosti	104
Novodobne narodnostne skupnosti med asimilacijo in kulturnim pluralizmom	105
Predlogi in sugestije	111
Priloge (Tabele in zemljevidi)	115
MEDNARODNO PRAVNE RAZSEŽNOSTI MANJŠINSKEGA VARSTVA V REPUBLIKI SLOVENIJI (Vera Klopčič)	137
Uvodne opombe	137
Pravne določbe za varstvo človekovih pravic in pravic pripadnikov narodnih manjšin v splošnih mednarodnopravnih instrumentih in mednarodne obveznosti Republike Slovenije	139
Urejanje državljanstva	139
Varstvo manjšin in prepoved diskriminacije na podlagi etničnega ali rasnega porekla	140
Mednarodne obveznosti Republike Slovenije	143
Evropska komisija proti rasizmu in nestrpnosti /ECRI/	143
Mednarodna konvencija OZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije	145
Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin	149

Sodelovanje Slovenije z državami naslednicami nekdanje SFRJ/ položaj manjšin, zlasti Slovencev v teh državah	152
Pravno urejanje v državah bivše Jugoslavije/državah izvora/ BiH, Hrvaška, Makedonija in ZRJ / Srbije in Črne gore	153
Status in pravice pripadnikov vseh narodnih, etničnih, verskih in jezikovnih skupin v Sloveniji	158
Normativno urejanje varstva človekovih pravic in prepoved diskriminacije	158
Romska skupnost v Sloveniji	160
Dejavnost Varuha človekovih pravic RS	161
Zakonodaja na področju urejanja državljanstva RS	162
Pravni dokumenti, ki vsebujejo zagotovila o prepovedi diskriminacije	165
Ukrepi vladne politike	169
Kulturne in izobraževalne dejavnosti	169
Ukrepi za integracijo priseljencev	170
Položaj začasnih beguncev v Sloveniji	171
Izbrani primeri iz prakse	174
Primerjava urejanja v Republiki Sloveniji z ureditvijo v drugih državah, ki so nastale po političnih spremembah v Evropi po letu 1990 / po razpadu Sovjetske zveze in Čehoslovaške /	182
Češka in Slovaška	182
Baltске države (Estonija, Latvija in Litva) po razpadu Sovjetske zveze	184
Skupne značilnosti	186
Predlogi za nadaljnje urejanje v Republiki Sloveniji	187
<i>NARODNOSTNO SAMOORGANIZIRANJE ALBANCEV, BOŠNJAKOV/MUSLIMANOV, ČRNOGORCEV, HRVATOV, MAKEDONCEV IN SRBOV V SLOVENIJI</i> (Vera Kržišnik-Bukić)	191
Državna samostojnost Slovenije kot razlog in motiv novemu narodnostno manjšinskemu samopovezovanju	191
Vidiki in načini ugotavljanja (tudi) narodnostno-manjšinskih dejstev («zunanji» znaki)	192
Vsebinske predpostavke in okoliščine oblikovanja kolektivne narodnostno-manjšinske zavesti («notranji» znaki)	193
Medsebojno povezovanje pripadnikov ABČHMS in njihova percepcija v večinskem okolju do leta 1991	195
Stanje narodnostno manjšinske organiziranosti ABČHMS v RS od leta 1991 naprej (na osnovi virov države)	200
Društva, ki so jih ustanovili državljani republike Slovenije albanske narodnosti, muslimanske vere, hrvaške, makedonske, srbske narodnosti, romske skupnosti, madžarske in italijanske narodne skupnosti ter nemško govorečih	201
Društva, ki so jih ustanovili ABČHMS v republiki Sloveniji do marca 2003	207
Narodnostno samoorganiziranje ABČHMS (v luči terensko-raziskovalnega diskurza)	213
Metodološko ozadje	213
Dejansko stanje narodnostno-manjšinske organiziranosti, osnovna faktografija	216
Večinsko slovensko okolje in ABČHMS v opciji njihovih društvenih voditeljev	240
I. Društveni voditelji o danem stanju medetničnih odnosov	241
II. Društveni voditelji o perspektivnem položaju in statusu ABČHMS v RS	266
Kulturološki splet dejavnikov	268
Politično statusni splet dejavnikov	276
ABČHMS v RS: od skupin k skupnostim	283

OBRAVNAVA MED-MANJŠINSKIH RAZMERIC V RS	288
Raziskovalna sfera	288
Politika RS do manjšin v luči mednarodnega konteksta	291
Polje terminologije kot politični problem	298
Avtohtonost	298
Politično statusna pozicija ABČHMS	303
ABČHMS v RS kot narodne manjšine	309
Primer Estonije	310
Narodno-manjšinska samopromocija ABČHMS	311
MODEL SPLOŠNEGA UREJANJA NARODNOMANJŠINSKE TEMATIKE V RS NA ZAČETKU 21. STOLETJA IN OB VSTOPU V EU	313
Opredelitev narodne manjšine v Republiki Sloveniji	313
Kontekstualiziranje narodnih manjšin v ustavi RS	314
Aktualno stanje vplivov na manjšinsko politiko	316
Koncept modela manjšinske politike v Republiki Sloveniji ob njenem vstopu v EU in vloga Urada za narodne manjšine (predlog)	317
Mesto manjšinskih ABČHMS v novem (predlaganem) modelu narodnomanjšinske politike v RS	319
SKLEPNA RAZMIŠLJANJA IN PRIPOROČILA	322
I. Vera Klopčič Predlogi za nadaljnje urejanje v Republiki Sloveniji	323
II. Miran Komac Predlogi in sugestije	327
III. Vera Kržišnik-Bukić	330
Ugotovitve in priporočila	334

PREDGOVOR

Ko me je jeseni 2001 direktor Urada Republike Slovenije, g. Janez Obreza, nekoliko presenetil z nenadno ponudbo, da prevzamem raziskavo o pripadnikih narodov nekdanje skupne države v Republiki Sloveniji, ki bi jo financiral Urad, sem prosila za par-dnevni razmislek. Kot izkušena raziskovalka sem se namreč dobro zavedala sicer lahko predvidljivega ogromnega bremena, ki bi avtomatično močno prizadel moje tedanje raziskovalno delo, prednostno interesno povezano že skoraj z zaključevanjem projektne faze o Slovencih v Bosni in Hercegovini (znotraj dolgoročno načrtovanega strateškega projekta o Slovencih v prostoru nekdanje Jugoslavije izven Slovenije) in z mojimi intenzivnimi raziskovalnimi prizadevanji v pogledu zgodovinskih dimenzij slovensko-hrvaške meje.

Po drugi strani pa je ponudba izžarevala mamljiv večstranski izziv. Šlo bi za nedvomno pionirsko raziskavo, ki je privlačna kot taka sama po sebi. Šlo bi za raziskavo, ki na zadevnem širšem tematskem področju, primerjalno, že zelo zamuja. In ne naposled, šlo bi za raziskavo, ki sem jo kot eno najbolj temeljnih in prioriternih možnih tematik že leta v Inštitutu za narodnostna vprašanja pogrešala in jo, tudi zlasti zaradi odsotnosti postavljanja raziskovalnih prioritet znotraj programske orientacije Inštituta, zaman predlagala kot tako, zaradi česar je bila moja odgovornost v zvezi s ponudbo torej še večja. Seveda je imela ponudba za to raziskavo še eno dimenzijo, ki je nisem mogla spregledati. Urad RS za narodnosti, oz. njegov direktor, je s predloženim izborom nosilca raziskovalne naloge izrazil zaupanje meni osebno, kar me je dejansko zavezalo že na začetku in seveda tudi v nadaljnjem.

Opisani izzivi so, tako, pretehtali. Ponudbo sem sprejela, nastopilo je zame izjemno intenzivno več kot dveletno raziskovalno obdobje.

Kljub finančno podloženi vzpodbudi, izraženi v standardno-formalni obliki »naročila« s strani države, pa raziskave niti v enem trenutku nisem dojemala kot strokovno politično nalogo ekskluzivnega, zaprtega tipa, temveč kot izključno svoj in mojih potencialnih sodelavcev znanstveno strokovni prispevek, sicer res predvsem namenjen uradni politiki države, a tudi ostali zainteresirani javnosti. Svobode in avtonomnosti znanstvenega ustvarjanja pač ni mogoče omejevati in zapirati, pri čemer ščitita znanost tako veljavna slovenska kot pravkar sprejemajoča ustava Evropske unije.

Ob predaji pričujočega poročila o opravljeni nalogi bi se najprej želela Uradu in njegovemu direktorju g. Janezu Obrezi ponovno zahvaliti za izkazano zaupanje in benevolentno obravnavo v teku raziskovanja in nastajanja tekstualnega dela tega poročila. Maksimalno sem se trudila zaupanje upravičiti.

Hkrati bi si rada dovolila izraziti vero, da bo tekst, ki zaradi znanstveno-raziskovalne izzivalnosti same naloge kot take, vsebinsko in količinsko močno presega dogovorjene okvirje, deležen nadaljnje moralne in finančne podpore Urada - v smeri objave. Z raziskavo je bila že po njeni naravi vseskozi seznanjena strokovna in širša slovenska javnost, mednarodni dejavniki kot na primer Svet Evrope ter seveda pripadniki raziskovane populacije. Zato je razumljivo, da pričakujejo vsi zainteresirani, nekateri celo nestrpno, izid zadevne publikacije. Seveda sem, še pred tem, skupaj s sodelavcema, dolžna in pripravljena predloženo poročilo, v skladu tudi z dogovorom, na Uradu strokovno zagovarjati.

V Ljubljani, 20. decembra 2003 Vera Kržišnik-Bukić

UVOD

(Vera Kržišnik-Bukić)

O naslovu

Vsako raziskavo opredeljuje njen naslov. Ta raziskovalna naloga ima dva naslova. Prvega, **Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji**, je formuliral politični organ države, Urad RS za narodnosti¹, drugega, **Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Srbi**, skrajšano **ABČHMS v RS**, raziskovalka, voditeljica tukajšnje raziskave. Ta drugi naslov ni plod ravno takojšnje, a vendarle dokaj hitre njene raziskovalne reakcije.

Razlike v vsebini med naslovoma marsikdo ne bo opazil, natančneje, razumel. Seveda ne gre za imena narodov kot taka, sploh ne za imena, ki jih prvi naslov ne izpostavlja, čeprav jih kot samo po sebi razumevajočo vsebino implicira. Poznavalcem tematskega področja pa je jasno, da želi naslov opredeliti smer raziskave na pripadnike teh narodov kot torej posameznike, kar je oziroma naj bi bilo bistvenega pomena za oblikovanje tudi ustreznega profila manjšinske politike.

Vnaprejšnja določilna raziskovalna orientacija ne more biti metodologija znanstvenega raziskovanja. Znanost teži spoznati resnico o predmetu raziskovanja. In na tej poti si ne sme dovoliti postavljanja ovir ali zunanjega usmerjevanja. To je razlog, da sem raziskavo nasloвила vsebinsko nevtralnno: **ABČHMS v RS**, nevtralnno z vidika individualnega ali kolektivitetnega raziskovalnega metodološkega pristopa. Ali, povedano še drugače, ta naslov naj bi omogočil izogib vnaprejšnjemu prejudiciranju obravnave samo individualnih vidikov narodnega manjšinstva.

Toda tudi ta naslov ima pomanjkljivosti, ker bi namreč moral zajeti raziskovalno tematiko spet preširoko, preširoko posebej glede na izražene konkretne interese države v zvezi s položajem in statusom pripadnikov teh narodov v RS. Ker gre za zelo jasno določeno problematiko, ki jo pokrivata pojma položaj in status, je bil lahko tako prvoimenovani naslov, ob že omenjenem zadržku, uporabljen kot določujoč, bliže opredeljujoč, pojasnjevalni, kot le torej vsebinski so-naslov.

Kljub zoževanju tematike z navedenim so-naslovom, pa je bilo potrebno raziskavo zastaviti in spoznati družbena dejstva o **ABČHMS** precej širše, če hočemo govoriti o njihovem položaju

¹ *Pogodba* o raziskavi z naslovom *Položaj in status narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*, ki ga je formuliral Urad, je med njim in INV sklenjena 9. 11. 2001. Za vodjo projekta je imenovana dr. Vera Kržišnik-Bukić, znanstvena svetnica (čl. 1). Sredi leta 2003 je z *Aneksom* k tej Pogodbi, podpisanim 1. 9. 2003, naloga vsebinsko nekoliko razširjena z rokom zaključka 1. oktobra 2003, ob možnem opravičljivem podaljšku za največ tri mesece (čl.2).

in statusu v RS, bodisi o njih kot pripadnikih manjšinskih skupnosti bodisi o njih kot manjšinskih skupnosti v RS.

O okoliščinah raziskave

A mora imeti omenjena širina tudi svoje meje. Raziskovalne meje predmeta raziskovanja predstavljajo vedno eno najtežjih metodoloških nalog. Do kam naj se nekaj raziskuje, kje naj se neha? Čim kompleksnejši je predmet raziskovanja, tem težji so odgovori. Slednji so vedno pogojeni še z vrsto okoliščin, kot so zlasti: razpoložljivi kadri, predvideno trajanje naloge, denar.

Z vsem tem v zvezi naj najprej povem, česa pričujoče raziskovanje ne prinaša, kaj manjka oz. bi ob nekaterih drugačnih okoliščinah zaobseglo.

Naloga fokusira vprašanja, ki doslej v slovenskem raziskovalnem prostoru še niso bila deležna splošnih pristopov. Zato se tukajšnja raziskava ni mogla opreti na take izsledke, a jih tudi sama ni mogla nadomestiti glede na vendar ožje zastavljene raziskovalne cilje, zelo omejena čas in denar ter v danem trenutku razpoložljiv kadrovski potencial².

Slednji naj bi bil načeloma še najmanjša težava, kajti od začetka, še s konca leta 2001, sta mi svojo pripravljenost k sodelovanju potrdila kolega Miran Komac in kolegica Vera Klopčič, inštitutska sodelavca, nekdanja direktorja Inštituta, priznana strokovnjaka. Oba se že po več kot četrto stoletja ukvarjata z narodnostno in manjšinsko problematiko, resda predvsem na politološko-pravnem področju, ki naj bi bilo v raziskavi itak dominantno, a oba gotovo dobro obvladujeta in razumeta predmet raziskovanja v njegovi vsestranskosti in kompleksnosti, ki sta mu neizogibno lastni³. Tudi sama kot zgodovinarica, sociologinja in politologinja dejansko že desetletja gojim večdisciplinarni raziskovalni pristop, čeprav se s tukaj ožje zadanim, narodno-manjšinskim področjem ukvarjam precej krajše od obeh kolegov, a intenzivno le več kot dobro desetletje.

² Raziskava je trajala približno dve leti, Urad RS za narodnosti ji je namenil blizu 5.000.000 sit (brutto), ob angažmaju 8 sodelavcev, od tega treh tukajšnjih avtorjev, še enega raziskovalca (sociolog Zoran Odić), kartografa (geograf Zmago Drole), tehničnega urednika (računalničar Miha Breskvar), lektorice (Jana Menaše) in še ene sodelavke z INV (Nada Vilhar), skupaj 5 z INV, 3 izven (slednji že od prej zunanji sodelavci Inštituta).

³ Kljub temu da je bilo logično pričakovati, da se bo in se je, zaradi namnoženih vprašanj v zvezi z družbenim vključevanjem zlasti ABČHMS in zaradi potrebe po strokovnih raziskovalnih odgovorih, odprlo še več tovrstnih raziskav v Sloveniji, pa le nisem pričakovala, da bo, že sredi pričujoče raziskave, na INV, konec leta 2002, stekla še ena, z naslovom: Percepcije slovenske integracijske politike, podobna, a tudi različna, ki jo je iniciral in jo vodi kolega dr. Komac. Kaj je to pomenilo in pomeni s stališča tukajšnje naloge, ne kaže razpravljati, vsakdo ima s tem v zvezi pravico do svojih sklepov. S stališča splošnih koristi za to tematiko je gotovo vsaka zadevna raziskava seveda samo dobrodošla.

S tem pa je skoraj že povedano, da se pričujoča raziskava ne posveča vprašanjem s področij uporabnega jezikoslovja, bilingvizma, ožje etnološkimi, antropološkimi, socialnopsihološkimi, nekaterim važnim kulturološkimi (javni mediji) ter socialnogeografskim in gospodarskim vidikom, čeprav so tudi naštetih, tako ali drugače, vsekakor pa bolj implicitno in obrobno v raziskavi le zajeti. Hkrati so, tako, nakazane smeri nadaljnjega možnega in potrebnega raziskovanja.

Nekatere slednje, ko gre na primer za raziskave o učenju hrvaškega jezika pri šolskih otrocih, so že uporabljene, gotovo pa je velika večina teh raziskovalnih smeri še povsem odprta. Edino obsežno in kompleksnejšo raziskavo na našo temo v celoti je opravil in s še svežim magistrskim delom zaokrožil geograf Danilo Dolenc. Njegovo delo sva s kolegom Komacem prejela »v zadnjem hipu« pred zaključkom tukajšnje raziskave in ga, kolikor je bilo (še) mogoče, upoštevala; za bodoče raziskave je zelo pomembna tudi obsežna v tem delu navedena bibliografija⁴.

O tematskem vsebinskem zoževanju

Nadalje, tudi sama tematika ABČHMS kot celote je iz že omenjenih omejujočih razlogov in nekaterih drugih narekovala še določeno vsebinsko tematsko raziskovalno redukcijo. Tu mislim na zavestno skoraj pa izpuščanje iz obravnave socialnih segmentov, kot so begunci, azilanti in seveda predvsem t.i. izbrisani, ki bi glede na svoj splošni pomen in pomen v aktualnem družbenem kontekstu vsi zaslužili mnogo podrobnejšo obravnavo. V prid dejstvu, da smo jih morda lahko nekoliko »zanemarili« govorijo naslednja dejstva.

Prvič, o teh temah je bilo v zadnjem času že razmeroma veliko raziskanega in napisanega⁵. Drugič, pri ljudeh s statusom beguncev (in maloštevilnih azilantov, obojih kot posledice razpada Jugoslavije), ki so se številčno v letu 2003 že skrčili na manj kot 2000, se ob povečani državni dobrohotnosti nadaljuje trend prehajanja v ugodnejše statusne pozicije (tujci z urejenim začasnim bivanjem, brez ali z delovnimi dovoljenji, ob hkratni projekciji tudi integracije v prebivalstvo s stalnim bivališčem v RS), s čimer se sicer ne povsem a znatno sploh razgrajuje zelo pereča družbena problematika preteklega desetletja. Tretjič, družbeni segment t. i. izbranih, torej več deset tisoč ljudi, stalnih prebivalcev Slovenije, skoraj v celoti pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije (in Romov, ki konstitutivnega statusa v bivši skupni državi niso imeli), je v neposredni zvezi z razpadom Jugoslavije; leta 1992 so ti ljudje

⁴ Danilo Dolenc je dolgoletni sodelavec Urada RS za statistiko, magisterij je obranil oktobra 2003 na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani.

⁵ Glej na primer knjigo Jasminka Dedić, Vlasta Jalušič, Jelka Zorn, Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja, Mirovni inštitut, Ljubljana 2003. Z begunci in azilanti se raziskovalno posebej ukvarja mag. Natalija Vrečer, zasebna raziskovalka.

svoj individualni družbeni status z državnim posegom RS izgubili in posledično utrpeli različne in mnogi zelo hude življenjske škode; že nekaj zadnjih let, s kulminacijo do sedaj prav v letu 2003, tvorijo eno osrednjih žgočih tem javnih razprav v medijih, v Državnem zboru, na Ustavnem sodišču, v družbenem okolju sploh. Omenjeni državni poseg je kot napako države ocenilo in presodilo tudi Ustavno sodišče RS. Toda stvari se ne umirjajo, s tem v zvezi se stopnjuje izpolitiziranost družbenega ozračja, nepredvidljivo je nadaljnje dogajanje, sprožen je proces trajanja v nedogledno prihodnost in torej že zaradi tega še ne more biti predmet ustrezne znanstvene obravnave, a je bilo potrebno tematiko »izbrisanih« vendarle vsaj nekoliko bliže in vsaj površno zajeti tudi v naši obravnavi, kar je poskušal z lastnega raziskovalnega zornega kota na ustreznem mestu postoriti kolega Komac.

Ko smo našli, kaj vse v raziskavi nekako manjka oz. je dejansko več ali manj izključeno, se je seveda sedaj potrebno vrniti k vključenim vidikom raziskovalne koncepcije.

O smereh tukajšnje raziskave

Tisto, kar sem ocenila, da pa je nujno potrebno tu raziskati, obravnavati in predstaviti je sicer podrobneje razvidno iz skupnega kazala, a naj temeljne raziskovalne usmeritve tukaj še povedno povzamem kot najavo glavnih sklopov obravnave.

Tekst pred Vami govori in vse pove sam zase, tako v celoti kot prispevki vsakega med sodelujočimi tremi avtorji. Oba, kolegica dr. Vera Klopčič in kolega dr. Miran Komac, ki sta se brez pomislekov odzvala mojemu pozivu k sodelovanju, sta raziskovala in predstavila raziskovalne rezultate in poglede znotraj metodoloških okvirov lastne pravne oz. politološke stroke in seveda v skladu z delno na novo in delno že do tedaj skozi dolgoletno obdobje oblikovanim lastnim znanstveno raziskovalnim prepričanjem. Za podpisano je bil predmet raziskave na določen način večja neznanka kot za kolegico in kolega, kar je primerjalno zanj pomenilo hkrati slabo in dobro stran; hendikep zaradi skromnejšega specifičnega poznavanja enične in narodnostne problematike, prednost zaradi neobremenjenosti z nekaterimi morda spornimi klišeji razumevanja in razmišljanja v zvezi z raziskovalno nalogo.

ABČHMS v RS smo vsi trije kolegi pristopili tako iz historičnega zornega kota kot potem znotraj sodobnega, tekočega zgodovinskega trenutka. Kolega sta raziskovala po dogovoru vsak znotraj strokovnega polja, ki sta ga že od prej spremljala oz. je sicer njuno ožje polje strokovnega zanimanja, in ob mojih blagih poskusih tekočega usmerjanja na poudarek nekaterih in na izbiro še dodatnih tematskih vidikov, kar je bilo v medsebojnih konsultacijah včasih sprejeto, včasih ne, pri Klopčičevi bolj, pri Komacu manj.

Kljub moji začetni zamisli oz. želji čim bolj sintetičnega avtorskega teksta kot celote, je čas pokazal, da druge, interpretativne faze, po prvi raziskovalni, ne bo mogoče izvesti v skladu s povedano začetno koncepcijo, delno zaradi pojava že omenjene nove paralelne raziskave, ki jo je avtonomno in mimo moje vednosti začel Komac sredi »naše« raziskave (z dvakrat večjo ekipo in s kolegi iz še drugih institucij in ob nekajkrat večjih finančnih sredstvih), delno zaradi vendarle nekoliko različnih načelnih izhodišč glede možnih odgovorov na vprašanja (ne)urejenosti tematike ABČHMS v RS. Zlasti slednji razlog me je navedel na odločitev za spremembo začetne koncepcije in, v skladu torej s povedanimi okoliščinami, na (novo) finaliziranje in (novo) podajanje tako oblikovanega teksta, iz katerega bodo jasno razvidni prispevki in stališča vsakega posameznega sodelavca oz. avtorja. Kljub temu sem do konca sledila zamisli po izvedbi in predstavitvi raziskovalnih vsebinskih izsledkov kot celote v čim večji možni meri.

Znotraj te in take celote smo se posamezno ukvarjali in prispevali torej predvsem tisto, kot sledi. Komac podaja narodnostni presek ABČHMS prek popisov prebivalstva skozi celotno 20. stoletje (z izjemo avstrijskega popisa leta 1910) in zaključuje z zadnjim, iz leta 2002. Poudarek v tej analizi naj bi bil, po dogovoru, na primerjavi zadnjega s predzadnjim popisom, kar bi lahko omogočilo mnoga in različna sklepanja glede na odlične možnosti pridobitve izvirne dokumentacije z Urada za statistiko. Narodnostno komponento je Komac zasledoval tudi prek uradnih podatkov o migracijah med Slovenijo in drugimi novo nastalimi državami na področju bivše SFRJ, a prek literature delno tudi še za najbolj oddaljnji pretekli čas. Njegov prispevek je, zatem, prikaz slovenskega javnega mnenja o ABČHMS v RS, kot se je izkazovalo v zadnjih desetletjih njegovega sistematičnega strokovnega spremljanja, ki ga je opravljal v to svrhu specializirani ljubljanski inštitut. Komac predstavlja tudi konkretno normativno statusno situacijo pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v RS in njeno konkretno izvajanje v RS, znotraj česar se dotakne tudi t.i. izbrisanih⁶. Poleg omenjenih glavnih dogovorjenih nalog je Komac kot dosedanji nedvomno vodilni zadevni strokovnjak v vsebinskem uvodu svojega prispevka, ki se nanaša na pojmovanje »novih narodnostnih skupnosti«, podal presek v RS uveljavljenega modela manjšinske politike in predstavil svoje pomisleke v pogledu nekaterih možnih smeri sprememb. Prav tako že v zaključni fazi izdelave teksta kot celote je Komac iz že omenjene »svoje« raziskave izluščil nekaj že obdelanih pomembnih kvantitativnih kazalcev, ki so aplikativni za tematiko položaja in statusa ABČHMS v RS in zato nedvomno bogatijo tukajšnjo raziskavo.

Nekaj stičnih točk z notranjo državno ravniyo statusa pripadnikov narodov ex-Jugoslavije v RS deli s Komacem, a s svojega, ločenega zornega kota, Klopčičeva, katere glavna naloga pa

⁶ Z obravnavo statusa pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Sloveniji je Komac zaokrožil splošni pregled narodnostno manjšinske zakonodaje, ki jo je v zadnjih letih že podrobno analiziral zlasti v pogledu obeh ustavno imenovanih narodnih skupnosti. Za to tematiko je Komac tudi habilitiran kot sedaj izredni profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

je bila prikaz zunaj-državnih dejavnikov na vprašanja položaja ABČHMS v RS. Njeno delo se je nanašalo, najprej, zlasti na pregled in analizo zadevnih mednarodnopravnih dokumentov, vključno z analizo zadevnih rešitev med RS in nekaterimi primerljivimi novo nastalimi evropskimi državami⁷. Zatem, na primerjavo normativov v zvezi z našo tematiko med RS in novo nastalimi državami na območju bivše Jugoslavije, in na analizo tudi slovenske zakonodaje ter dejanske politike različnih subjektov v državi ter na predstavitev nekaterih konkretnih primerov iz prakse. Poudarim naj tukaj še njen tehtno premišljeni in razdelani predlog nadaljnjega urejanja obravnavane problematike prek koncepta dopolnitev k zadevnemu zakonu iz leta 1999.

Sama sem se ukvarjala zlasti z empirično raziskavo faktografije in različnimi vprašanji narodnostnega samopovezovanja in samoorganiziranja ABČHMS v RS, kar je siceršnje polje mojega raziskovalnega interesa, ko gre za Slovence na področju nekdanje Jugoslavije zunaj Slovenije nekoč in danes⁸. Negovanje in utrjevanje narodnostne zavesti in samozavesti prek lastnih obrazcev široko pojmovane kulture je tista narodnostna komponenta, ki tvori podlago narodnostne oz. narodnostno manjšinske subjektivitete v vsakem družbenem okolju, zato ji tudi namenjam osrednje raziskovalno prizadevanje. Morda je tudi moja tozadevna dvoletna raziskava kaj malega prispevala k utrjevanju omenjene subjektivitete ABČHMS v RS, kar ne bi bil nenavaden stranski produkt pri takih raziskavah.

V skladu z bistvenim jedrom zadane naloge sem se posvetila koncipiranju manjšinske politike v RS v pogledu statusne ureditve ABČHMS v Sloveniji. Ker sem v raziskavi ugotovila, da ob skoraj popolni normativni neurejenosti njihovega položaja in statusa, pravzaprav ne obstaja teoretični model celovite državne manjšinske politike, sem poskušala sama podati tak ustrezní model, model, ki naj bi dejansko družbeno situacijo v RS na tem področju urejal čim bolj celovito, v skladu z domačimi obveznostmi in izkušnjami ter čim primerneje mednarodnim standardom.

O poimenovanju in terminologiji

Zdi se, da je tukajšnji uvod pravo mesto za kratek pretres nekaterih poimenovanj znotraj naše tematike in začetnega srečanja z nekaterimi zadevnimi termini. Omejujem se seveda bolj na dotikanje kot na širšo obravnavo, ki bi utegnila biti glede na različne pojavne vidike in globlje korenine te problematike celo samostojna naloga.

⁷ Klopčičeva je že leta priznana strokovnjakinja za narodno manjšinska vprašanja tudi v Svetu Evrope; na temo odnosa med individualnimi in kolektivnimi vidiki manjšinskega varstva v mednarodnih dokumentih je prav letos tudi doktorirala.

⁸ Na INV sem, od svoje vrnitve v Ljubljano leta 1991, koncipirala in vodim dolgoročni projekt o Slovencih v prostoru nekdanje Jugoslavije izven Slovenije; leta 1995 je izšla (prva) knjiga Slovenci v Hrvaški, pred zaključkom je druga, Slovenci v Bosni in Hercegovini.

V polju (po)imenovanja gre za vsaj dva problema. Prvi se nanaša na skupno imensko označevanje pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Sloveniji, drugi na domnevno sporno ime (vsaj) ene od šestih obravnavanih narodnostnih entitet.

Za vse pripadnike narodov nekdanje Jugoslavije se je v Sloveniji že v desetletjih pred razpadom bivše jugoslovanske države uporabljalo (in se še) skupno ime, ki je koreninilo v imenu Jugoslavija. Tako so bila zanje med Slovenci razširjena imena kot Jugoviči/Jugovići, Jušnjaki, Jugosi, kar samo po sebi niti ne bi bilo sporno, če ne bi tako rekoč obvezno vsebovalo nekega podcenjevalnega naboja. Slednji je bil še v neposredni zvezi s t. i. mehkim č, t. j. ć, ki naj bi kot značilna zadnja črka v priimku dodatno stigmatizirala ljudi s področja nekdanje Jugoslavije⁹. Manj kot iz imena Jugoslavija je za skupno imensko oznako rabilo ime Bosna, od koder da v glavnem prihajajo vsi ti nedobrodošli priseljenci z juga. V Ljubljani je bil v 80-ih letih minulega stoletja na betonski javni površini izpisan v bližini Tivolija na primer sledeči grafit: »Prekleti Bosanc, pejt že v svojo Makedonijo«¹⁰.

V težnji, da se za pripadnike narodov skupne države, ki so bili izvorno iz drugih republik Jugoslavije, uporabi skupno ime, ki pa nekako ne bi imelo žaljive konotacije, je skovan naziv Neslovenci. Ime Neslovenci/»Neslovenci« je nastalo nekje v drugi polovici 20. stoletja, nikoli se ni nanašalo na Nemce, Italijane ali Angleže, ki živijo v Sloveniji, temveč izključno na pripadnike samo (vseh) narodov jugoslovanske države. Nesprejemljivost oznake Neslovenci je, tako, večkratna.

Najprej, torej v povezavi s predhodno povedanim o lastno-imenskih jugoslovanskih izpeljankah, je šlo/gre pri oznaki Neslovenci, nanašajoči se samo na pripadnike (nekdanje) jugoslovanske države, praktično torej spet za načelni slabšalni prizvok imena. Nato, vsako poimenovanje, ki izhaja iz negacije Drugega, je žaljiva izvedbena konstrukcija. Zatem, pripadniki narodov (nekdanje) Jugoslavije so vedno imeli svoja imena; bili so/ so Albanci, Bošnjaki/Muslimani, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Srbi. Ne menim, da je tu uporabljena okrajšava ABČHMS primerna skupnostna oznaka, je predvsem operativni mehanizem pisne komunikacije, a, preverjeno, med pripadniki ABČHMS v RS ne vzbuja občutka inferiornosti.

Stalna ali vsaj pogosta uporaba naziva Neslovenci v akademskih krogih, kjer je ta naziv morda sploh nastal, kljub morebitnim navednicam (»Neslovenci«), ki po svoje zadevo dodatno izkrivljajo, vpliva, že zaradi ravni samih teh institucij, na nadaljnje koreninjenje stigme tako med njimi samimi (avtostigmatizacija) kot med Slovenci.

Čas dela v prid pravemu narodnostnemu poimenovanju pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v RS. Prvič zato, ker je z nedavnim preimenovanjem Zvezne republike Jugoslavije v Srbijo in Črno goro celo samo ime Jugoslavija postalo uradno stvar zgodovinske

⁹ Širše na to temo Tonči Kuzmanić, Ljudje s pol strešice, Mirovni inštitut, Ljubljana 2000.

¹⁰ Po spominu avtorice.

državne denominacije. Drugič zato, ker so se formirale na področju nekdanje Jugoslavije nove nacionalne države, ki se že s svojim imenom enačijo z dominantnim narodom svoje konstitucije in imajo svoje narodne manjšine tudi v Sloveniji.

Drugi ne mali problem v narodnostnem poimenovanju tudi v Sloveniji izhaja iz imena Bošnjak oz. Musliman. Gre za pomembno načelno in praktično vprašanje zlasti v Bosni in Hercegovini, deloma še v Črni gori, Srbiji, Makedoniji, a tudi v Hrvaški, in ne naposled v Sloveniji. Tu se zadeve seveda lahko le dotaknem. Na zelo utemeljene odgovore bi bilo potrebno tudi za situacijo v Sloveniji še čakati. Toda če izhajam iz lastnega poznavanja in razumevanja narodnostne problematike v Bosni in Hercegovini ter v drugih delih nekdanje Jugoslavije in tudi Turčije, kjer je živelo, živi ali pa se je priselilo južnoslovansko prebivalstvo islamske vere, so vsi ti muslimani čutili svojo centralno domovinsko matico v nekdanji otomanski Bosni, zato je narodnostno ime Bošnjaki, ki ni redko niti v današnji Turčiji, kar približno pravo ime tudi za Muslimane v Sloveniji. Zato pritegujem Šefiku Žiliću, prvemu predsedniku Kluba Muslimanov v Ljubljani, ko pravi: »Naši, bosanski muslimani (v Sloveniji) se ob popisu leta 2002 mnogi niso znašli. Vedeli so, da se lahko opredelijo kot Muslimani, enako kot leta 1991, to ime so poznali in se nanj že malo navadili, se z njim identificirali, za ime Bošnjaki so sicer tudi vedeli, a bi bilo to prvič, da se z njim uradno poistovetijo. Trdim, da se naši preprosti ljudje samo iz neznanja niso opredelili za Bošnjake.«¹¹

V zvezi s poimenovanji, izhajajočimi iz imena Bosna, je potrebno v kontekstu prebivalstvenega popisa v RS leta 2002 najbolj na kratko dotakniti se tudi pogleda, ki ga vsebuje povsem sveža publikacija Statističnega urada RS, in se nanaša na opredelitev Bosanec, ki so jo na Uradu uvrstili v kategorijo »narodno neopredeljenih«¹² Še dodatna pojasnila na istem mestu te publikacije spregledujejo raziskovalno že doseženo spoznanje o bosanskem etniciziranju v obdobju po drugi svetovni vojni, o »novi etničnosti« bosanstva, ki se je tedaj v Bosni in Hercegovini tiho razvijala¹³. Po zunanje-notranji agresiji na BiH leta 1992 je prišlo do zmede v polju narodnostne samoidentifikacije med prebivalci BiH, katere pomemben vidik je bilo vprašanje ustrezne denominacije. Bosansko-hercegovski Muslimani so zelo hitro (leta 1993) večinsko sprejeli oz. ponovno prevzeli svoje nekdanje historično ime Bošnjak, Bošnjaki. V kontekstu vojnih in političnih dogajanj v BiH in v zvezi z BiH se lahko upravičeno domneva, da gre pri v Sloveniji leta 2002 popisanih Bosancih dejansko tudi v

¹¹ Pogovor avtorice s Šefiku Žilićem, julij 2003. Ocenjujem, da je dejstvo možne »svobodne« narodnostne odločitve na popisu prebivalstva v Sloveniji leta 2002 dotedanje uradno le Muslimane v Sloveniji zmedlo. Kljub pravočasni pobudi Bošnjaške kulturne zveze Slovenije, da se narodnostno ime Bošnjaki navede v popisnici kot ponudba namesto imena Muslimani (Daytonska ustava iz leta 1995 navaja kot konstitutivne narode Bošnjake, Srbe in Hrvate), Urad RS za statistiko predloga ni upošteval in, ob zaslonu na Ustavo, poimensko navedel le Slovence, Italijane in Madžare.

¹² Verska, jezikovna, narodnostna sestava prebivalstva Slovenije Popisi 1921-2002, št.2, Ljubljana, november 2003, str. 128.

¹³ Glej, Vera Kržišnik-Bukić, Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1996, str. 100-102.

celoti ali skoraj v celoti za Bošnjake. Gotovo pa ni bila nikoli v 20. stoletju sprejemljiva primerljiva skupna navedba Bosancev s t. i. regionalno opredeljenimi, citiram »na primer, da so Istrani, Prekmurci, Dolenjci, Bosanci itd.«¹⁴.

Poleg denominacije in tudi z njo v zvezi so za tukaj naslovno tematiko še bolj bistvena nekatera terminološka vprašanja. O njih bo seveda več govora v osrednjem delu naloge, a naj samo nakažem, katera so to. Prvo dilemo bi lahko opisali kot odprto vprašanje, kaj in katere so narodne manjšine. Jih deliti na avtohtone in neavtohtone? Na nove, stare, novodobne narodne skupnosti? Uporabljati izraz narodna manjšina ali narodna skupnost?¹⁵

Naj morda zastanem tu samo ob zadnjem vprašanju. Mislim, da odgovor le ni tako težak, tudi načeloma ne. Sicer nekoliko poenostavljeno, pa vendar: gre za dve ravni percepcije in uporabe. Narodna skupnost je izrazito sociološko obarvana sintagma, narodna manjšina pa je termin izrazito pravne narave in politične aplikacije.

Še pomembnejša pa je razlika bistva izrazov *narodnost* in *narodna manjšina*. Beseda *narodnost*, ki je pridevniška izpeljanka iz izvorne besede *narod*, se pojmovno lahko nanaša zlasti na narod, čeprav vsebinsko lahko tudi na narodno manjšino. Toda medtem ko izraz *narodna manjšina* natančno določa, da gre za del nekega naroda, za manjši del nekega naroda in s tem ta izraz zadeva bistvo pojma, ki ga hoče kot izraz pokriti, pa izraz *narodnost* vsebinske poante pojma ne zadene, jo zgreši.¹⁶ Porekel bo kdo, da je vse skupaj itak stvar konvencije med (nacionalno) stroko in politiko. To lahko drži in se, na primer v Sloveniji, tudi dogaja, a je predpostavka omenjene zamišljene konvencije nevprašljivi konsenz stroke, ki niti v preteklosti niti danes na Slovenskem očitno ni vzpostavljen.

Toda na tem mestu ne gre za terminološka razjasnjevanja vsebinskega ozadja, temveč predvsem za ugotavljanje in poudarjanje pomena jasnosti in določnosti posameznih terminov ali terminoloških sklopov.

Terminološka problematika se navadno najprej javlja v stroki, ostaja tu nedorečena, včasih po razpravah še bolj zamegljena, kar posledično ustvarja zmedo v laični javnosti, tako znotraj večinske narodnostne populacije kot med narodnimi manjšinci (odločno zavračanje termina »novodobne narodne skupnosti«, ki pa je sočasno uveljavljen v uradni politični komunikaciji, med ministrstvi, tudi v visokem šolstvu), ter seveda v politični praksi. Da gre torej za veliko odgovornost stroke v polju terminologije, ko gre za tukaj naslovno tematiko, je poudarjati odveč.

¹⁴ Verska, jezikovna ..., isto.

¹⁵ Odpiranje prav te dileme, narodnost ali manjšina, je bilo v ospredju na primer široke razprave na INV pred že skoraj 15 leti, ko ni bila rešena, oz. ni podan zadovoljiv, široko sprejemljiv enoten odgovor. Prim. RIG, 24, 1989.

¹⁶ Glej tudi Dušan Nečak, Politična konotacija strokovnega izrazja pri proučevanju narodnomanjšinskih vprašanj, Slovenski jezik, 2, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1989, str. 45-50.

Tudi uvodoma, le nekoliko niže, znotraj drugega vsebinskega uvodnega podpoglavja, se nameravamo začetno lotiti ene posebej važne terminološke distinkcije, ki še kako zadeva tukaj glavno-naslovno tematiko, pojmovnega razlikovanja namreč med sintagmama slovenski narod in slovenska nacija.

O ABČHMS na Slovenskem od začetkov do danes

Na tukajšnjem mestu bo podano samo nekaj najbolj osnovnih, zlasti številčnih kazalcev, ki lahko v površnih obrisih nakažejo zgodovinsko prisotnost ABČHMS na Slovenskem skozi čas. Mnogostransko in zelo podrobno je seveda v centralnem delu teksta to sliko od jugoslovanskega obdobja naprej predstavil in delno analiziral kolega Komac, ki posamične obravnavane narodnostne komponente prikazuje na osnovi popisnih podatkov iz leta 2002 tudi na ustreznih šestih zemljevidih. Zato bo tu poudarek na starejših časih.

Najbolj znana, če ne tudi najstarejša je prisotnost Srbov v Beli krajini, nepretrgoma še od 15. stoletja naprej. V prejšnjih stoletjih jih je bilo tam več, s časom se je njihovo število manjšalo, a se do danes niso povsem slovenizirali; kot Srbov se jih je lani opredelilo vseh skupaj še nekaj sto. Manj raziskovana in manj znana je prisotnost Hrvatov, ki pa jih je že zaradi naravne več kot tisočletne narodnostne soseščine - do 12. stoletja je področje današnje Bele krajine nesporno sploh spadalo pod hrvaško posvetno in cerkveno oblast - gotovo bilo tudi neko znatnejše število na slovenskem južnem, jugovzhodnem in jugozahodnem etničnem obrobju še tudi pred 19. stoletjem; po nekaterih virih naj bi jih bilo razmeroma še največ na področju (danes) Slovenskega primorja vključno s Trstom, kjer je poleg Hrvatov tradicionalno živela tudi majhna srbska skupnost¹⁷.

Drugih tu obravnavanih narodnostnih komponent, izključujoč seveda individualne primere, v teh starejših časih na Slovenskem v dosedanjih raziskavah ni bilo zaslediti¹⁸. Sicer se delno dotikamo v raziskavi tudi Romov, zlasti v prispevku Klopčičeve, vendar Romi v Sloveniji, tisti »neavtohtoni«, jugoslovanski, predvsem iz dveh razlogov niso mogli biti predmet tukajšnje osrednje obravnave. Prvič ne zato, ker v bivši skupni državi niso imeli statusa konstitutivnega naroda, kot so ga imeli ABČHMS. Drugič ne zato, ker so v ustavi RS itak že imenovani in v kopici zakonov in drugih predpisov RS obravnavani, in njihov status pravno ni primerljiv z »ne-statusom« ABČHMS.

Šele v 19. stoletju, odkar dobijo, ob učinku še drugih družbenih dejavnikov in drugih družbenih dogodkov, ljudska štetja, ne glede na različne načine izvedbe in različne kriterije

¹⁷ Glej, na primer Enciklopedijo Slovenije, 1, Ljubljana 1990, ter zbornika o Hrvatih v Sloveniji in o Srbih v Sloveniji, oba iz leta 1997 (glej kasnejšo opombo).

¹⁸ Možno je, da bodo nove raziskave to ugotovitev spremenile.

preštevanja prebivalcev, pomembno vlogo narodnostne konstitucije tudi na Slovenskem, v teh popisih srečamo tudi »Srbo-hrvate«¹⁹. Kar ne pomeni, da jih ni bilo na Slovenskem tudi prej in so bili skriti, denimo, med popisanimi »Slovani« ali Ilirci«. Čeprav so bili (in do določene mere tudi ostali) popisi v načelu dokaj nezanesljiv vir, pa so jih kot vir, ki podaja neko določeno število pripadnikov etnične/narodnostne skupine, upoštevali in jih upoštevajo vsi družbeni dejavniki, od državnih struktur do znanosti, še v Avstriji, »stari« in »novi« Jugoslaviji, Republiki Sloveniji.

Prvi veliki popis/anketa o prebivalstvu, ki ni imel kot prejšnje t.i. vojaške konskripcije namenov predvsem v zvezi z vprašanji vojaškega nabora, se je zgodil v Avstriji leta 1846. Tedaj je bilo naštetih 17.697 Srbohrvatov ali 3,79% celotnega »prisotnega civilnega prebivalstva« na Kranjskem²⁰. Le-to je štelo 466.209 prebivalcev, Slovencev je bilo 428.419, a so bili v slednjo številko tabelarno vključeni že omenjeni naštetih Srbohrvati, kot jih, brez ograd, imenuje tudi Zwitter; ostalih blizu 38.000 je bilo seveda skoraj v celoti Nemcev²¹. Statistiko so ustvarili z uradno anketo, »ne pa po izjavah prebivalstva samega; določali so jezikovno pripadnost in ne narodnosti; upoštevali so le pomembnejše narodnosti v sklenjenih naselbinah, ne pa posameznih izseljencev«²².

V naslednjih ljudskih štetjih, leta 1880, 1890, 1900, 1910 se pri Zwitteru »Srbohrvati« poimensko več ne pojavljajo, ne »skupaj« s Slovenci, ne, na primer, samostojno številčno, a so v nekem neznanem številu na Kranjskem le še nadalje vedno popisovani, o čemer govori (samo) opomba k tabeli²³. Tako lahko sklepamo, glede na znano le zelo blago rast prebivalstva na Kranjskem, ki je najmanjša v petinšestdesetletnem obdobju (11,3%) med vsemi deželami avstrijske polovice, da se je vzporedno povečevalo tudi število »Srbohrvatov«²⁴. Dalo bi se, denimo, zaključiti, da so na Kranjskem v obravnavanem obdobju narasli na kakih 20.000 prebivalcev. Tak zaključek bi namreč lahko izhajal tudi iz podatka, da so narasli »Slovenci in Srbohrvati« v obravnavanem obdobju za skupaj 2,51% (z 91,89% na 94,40%)²⁵. Zanimivo je, da Zwitter omenja Srbohrvate samo na Kranjskem²⁶, ne pa še v drugih (tudi) slovenskih deželah avstrijske državne polovice (Štajerska, Koroška, Trst,

¹⁹ Avstrijske popise je za slovenske zgodovinske dežele prvi in še do danes najpodrobneje obdelal Fran Zwitter, čigar delo tu uporabljam kot podlago za vsaj približne ocene o obravnavani tematiki.

²⁰ Fran Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. Stoletja do današnjih dni, Ljubljana 1936, str. 54 in str. 93.

²¹ Isto, str.93

²² Isto, str.53.

²³ Isto, str. 93-94.

²⁴ Isto, str. 58.

²⁵ Isto, str. 60.

²⁶ Četrto stoletja kasneje Zwitter v nekoliko preurejenih tabelah istega gradiva (Czoernigova anketa ob šteju/vojaški konskripciji) iz leta 1846 v zvezi s številom popisanih 17.697 govorcev srbohrvatskega jezika precizira, da »pri ureditvi rezultatov te ankete so šteli Belokranjce za Srbohrvate«, F. Zwitter, Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji, Slovenska matica, Ljubljana 1962, str. 213. Omenjeno opombo je mogoče razlagati kot ugotovitev, da so bili vsi »Srbohrvati« v slovenskih deželah Belokranjci, kar gotovo ni bil odraz dejanskega stanja. Šlo je za različna etnična »zaokroževanja«, o katerih govori tudi Zwitter, na primer, Isto, str. 212.

Goriška, Istra); seveda zvesto sledi popisnim številkam. V skladu z drugimi viri je jasno, da so bili prisotni še v drugih omenjenih deželah²⁷.

Po drugi strani lahko, površno gledano, nemalo zmedo ustvarja podatek o občevalnem jeziku na Kranjskem leta 1910, ko je poleg govorcev slovenskega in nemškega jezika, ki so tvorili skupaj 99, 72% prisotnih avstrijskih državljanov, ostalo spadalo v rubriko »drugi«²⁸. Toda v tem kontekstu je bistven Zwittrov komentar, da so »v preglednicah za dežele navedeni posebej le pripadniki jezikov, ki so za te dežele v resnici značilni...«²⁹. Zdi se, da smo bolj natančnega Zwittra spoznali v že omenjeni njegovi knjigi iz leta 1936, ko je, čeprav le s številko opombe, ločeval Slovence in Srbohrvate tudi v letu 1910.

Za potrebe ne le tukajšnje naloge je za to starejše, pred-jugoslovansko obdobje poseben raziskovalni napor vložil kolega Marko Zajc, ki se je lotil avstrijskih ljudskih štetij neposredno na osnovi ohranjenega avstrijskega statističnega gradiva po okrajih. Po kriteriju števila tujcev na Kranjskem iz Hrvaške, Slavonije in Dalmacije (brez reškega območja) ter Bosne in Hercegovine jih je mogoče naštetih za leto 1910 skupaj 3.832³⁰. Neprimerno manj je bilo »naših« tujcev na Štajerskem³¹.

Ker je bila veroizpoved vseskozi zelo pomemben razpoznavni znak narodnosti, in je bilo vedno (in ostalo) vsaj delno mogoče o narodnosti posameznika sklepati prek njegove izjavljene verske pripadnosti, je v omenjeni raziskavi uporabljen tudi ta kriterij. V našem primeru bi nas lahko zanimali pripadniki le ne-katoliških veroizpovedi, kar pomeni, da Hrvatov, ker so enako kot Slovenci katoliki, ne bi bilo mogoče odkriti. Med 481.243 popisanimi na Kranjskem je bila, tako, leta 1880 ugotovljena naslednja verska sestava prebivalcev: 480.079 rimokatolikov, 319 pravoslavnih, 201 unijat, 96 judov in 7 brezvernikov ter tedaj (še) noben musliman. Od tega je sam črnomaljski okraj premozel 245 pravoslavnih in 185 unijatov³².

Ne glede na velike razlike obravnavanih podatkov je torej vendarle mogoče govoriti o več tisočih »Srbo-hrvatov«, ki so živeli na Slovenskem v pred-jugoslovanskem obdobju. V prid tej oceni govori tudi migracijski protitok Slovencev v južnoslovansko okolje že v 19. stoletju, ko je bilo le na ozemlju Hrvaške (današnjem, brez Reke) popisno naštetih okrog 20.000 Slovencev, leta 1910 pa še v Bosni in Hercegovini že čez 3.000³³. Toda kot je mogoče sklepati še iz drugih raziskav se je v 19. in na začetku 20. stoletja saldo vzajemnih migracij

²⁷ Glej na primer več prispevkov v dveh zbornikih, *Hrvati u Sloveniji*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb 1997, in *Srbi u Sloveniji*, Institut srpskog naroda, Sremski Karlovci 1997.

²⁸ F. Zwittr, *Nacionalni problemi...*, tabela str. 221.

²⁹ Isto, str. 220.

³⁰ Iz gradiva raziskave, ki ga je pripravil Marko Zajc.

³¹ Isto.

³² Isto.

³³ Podrobneje v: V. Kržišnik-Bukić, *O Slovencih na območju Jugoslavije izven Slovenije po popisih prebivalstva 1921-1991*, RIG, 26-27, Ljubljana 1992, str. 172-199.

znotraj kasnejšega jugoslovanskega dela Habsburške monarhije nagibal v korist večjemu dotoku priseljencev iz slovenskih dežel v hrvaške dežele in BiH kot nasprotno. Hkrati pa je habsburški državni okvir v tem času vplival na večje migracije znotraj države kot pa na primer na priseljevanje Srbov iz Srbije v slovenske dežele³⁴. Za razliko od slednjega pa jugoslovansko, v 20. stoletju, ne skopari s tozadevnimi podatki. Še posebej pa je v tem pogledu bogat vir popis iz leta 2002, prvi v slovenski državi, ki je v skladu s sodobnimi raziskovalnimi okoliščinami tudi neprimerljivo lahko dostopen in uporabljen³⁵.

S spodnjo tabelo podajam, tako, tu obravnavani več-narodnostni sprehod po Slovenskem skozi obdobje novejšje zgodovine do danes.

³⁴ Prim. tudi, Ista, *Slovenci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni gori ter Makedoniji med preteklostjo in prihodnostjo*, Traditiones, 2, Ljubljana 2003.

³⁵ Pred samim zaključkom oblikovanja tukajšnjega teksta kot celote, potem ko so predhodno zbrani in namensko urejeni popisni podatki po drugih virih, zlasti po zadevnih jugoslovanskih statističnih zbirkah, je Statistični urad RS izdal publikacijo *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije Popisi 1921-2002*, št. 2, Ljubljana 2003. Toda odstopanja od torej drugače pridobljenih podatkov od podatkov v omenjeni publikaciji, ki pa se nanaša glede »naše« tematike le na jugoslovansko obdobje (in seveda slovensko), niso ugotovljena. Vsekakor je ta publikacija lahko zelo koristen priročnik za nadaljnja empirična raziskovanja v različnih smereh.

TABELA - Število ABČHMS na Slovenskem skozi čas

Slovenske zgodovinske dežele v Avstriji: Kranjska, slov. Štajerska, slov. Koroška, Goriška, Trst, Istra			Prva Jugoslavija/ Dravska banovina (za 1/3 zmanjšano slov. območje)	Ljudska Republika Slovenija (brez ozemlja Cone B)	Socialistična republika Slovenija			RS
do 19. stoletja	1846	1910	1931	1953	1971	1981	1991	2002
Kriterij: Različno etnološko in zgodovinsko gradivo Hrvati in Srbi (Kranjska/Bela krajina, slov. Istra, Trst, drugo)	Kriterij: Jezikovna pripadnost na temelju »uradne ankete« (Srbski, hrvaški, srbohrvaški jezik)	Kriterij: Občevalni jezik (Srbohrvaški)	Kriterij: Materin jezik (Srbsko-hrvatski, albanski)	Kriterij: Materin jezik (Srbsko-hrvaški, makedonski, šiptarski)	Kriterij: Materin jezik (albanski, hrvaški, hrvaško-srbski, srbsko-hrvaški, srbski, makedonski)	Kriterij: Materin jezik (albanski, hrvaški, hrvaško-srbski srbsko-hrvaški, srbski, makedonski)	Kriterij: materin jezik: (albanski, hrvaški, hrvaško-srbski, srbsko-hrvaški, srbski, makedonski)	Kriterij: Materin jezik (albanski, črnogorski, bosanski, hrvaški, makedonski, srbski)
cca več 1.000	cca 20.000	cca 25.000	cca 25.000	cca 30.000	cca 75.000	cca 135.000	cca 160.000	cca 165.000

Očitno ne slučajno je uporabljen v zgornji tabeli ne katerikoli, temveč jezikovni kriterij približne številčne ocene ABČHMS na Slovenskem skozi čas; zaokrožene številke odstopajo za približno 1000 več ali 1000 manj glede na podano število pripadnikov tega ali onega materne jezika ob posameznem popisu v jugoslovanskem oziroma slovenskem obdobju. Le za pred-jugoslovansko obdobje so številke dokaj negotove, kajti tozadevne posebne raziskave (še) ni bilo.

Zakaj jezikovni kriterij? Prvič zato, ker je bil materin/občevalni jezik prebivalcev Slovenskega skozi čas stalno prisoten kot popisna kategorija, drugič zato, ker je jezik tudi sicer osrednja, primarna komponenta etničnega/narodnostnega objektivnega opredeljevanja in, tretjič, ker je materin jezik tudi razmeroma najbolj konsistentna komponenta narodnostnega samoopredeljevanja ljudi ob popisih prebivalstva na Slovenskem.

Do obdobja po drugi svetovni vojni pa popisna kategorija narodnostnega samoopredeljevanja sploh ni obstajala. Ob vseh jugoslovanskih popisih so bila med kategorijama narodnostne samoopredelitve in materinega jezika sicer razlike v številu popisanih, navadno, a ne vedno, v korist večjega števila opredeljenih po materinem jeziku. Res velika razlika je ugotovljiva šele v zadnjem popisu, prvem v RS. Tudi zato, ker je bil odgovor na vprašanje o maternem jeziku leta 2002 obvezen, na vprašanje o narodnostni pripadnosti pa fakultativen, ob čemer je veliko večje število popisanih v maternih jezikih »naših« ABČHMS kot je popisanih pripadnikov narodov ABČHMS v RS samih, kaže kriterij materne jezika upoštevati kot realnejši kazalec dejanske narodnostne prebivalstvene sestave v Sloveniji.

H gornji tabeli bi bil v najkrajšem mogoč še naslednji komentar. Za pred-avstrijsko obdobje in avstrijsko do pred sredino 19. stoletja je moči o številu Hrvatov in Srbov na Slovenskem le ugibati; literatura o njih obstaja, jih opisuje, ni pa (mi) bilo mogoče izluščiti kakega števila. Oba omenjena avstrijska popisa naj bi omogočila oceno o 20 ali 25 tisočih »Srbohrvatov« na Slovenskem. Prvi jugoslovanski popis iz leta 1921 je predhodno številko vsaj prepolovil, saj je skoraj tretjina slovenskega etničnega ozemlja pripadla Italiji. Že leta 1931 se je naša obravnavana populacija zelo povečala, zahvaljujoč dotoku zlasti vojakov, orožnikov, carinikov in drugih državnih uslužbencev v Dravsko banovino iz drugih delov Jugoslavije. V prvih letih po drugi svetovni vojni število pripadnikov narodov skupne države v Sloveniji začne zaradi gospodarsko razvojnih razlogov izrazito rasti, in to s tendenco stalnega, naglega in skokovitega povečevanja. V prvih dveh desetletjih se podvoji, v naslednjem enem samem desetletju se skoraj podvoji ponovno; 70-leta so obdobje najintenzivnejšega povečevanja števila ABČHMS v Sloveniji. V naslednjih dveh desetletjih se stopnja rasti znatno zniža, v zadnjem desetletju se to število kljub skrajno nemirnim časom - umirja, skoraj stagnira. Vse to je posledica niza razlogov (imigracija, emigracija, asimilacija...), o čemu podrobneje v centralnem delu tega teksta.

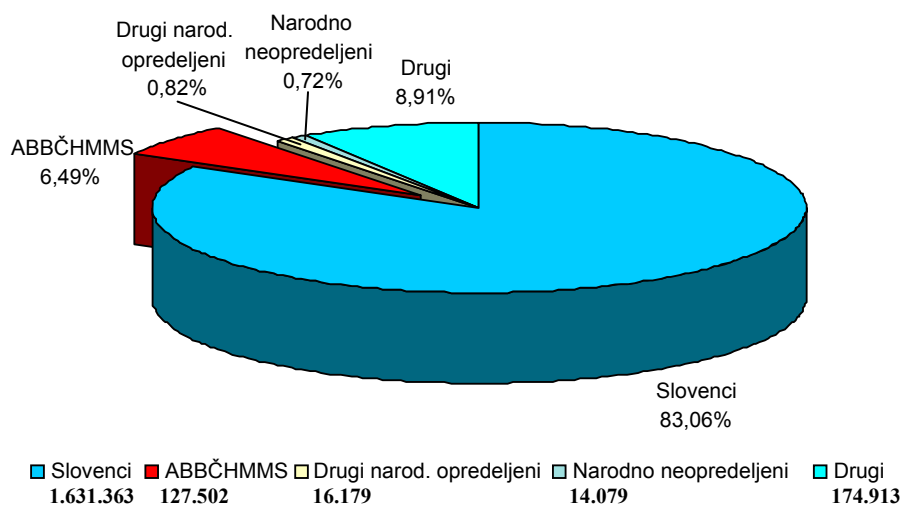
O ABČHMS v RS na začetku 21. stoletja

Seveda je le potrebno že uvodoma podati poudarek predvsem na sodobni zgodovinski trenutek, ki označuje ABČHMS v RS. Spet se bomo, na tem mestu, zadržali na številčnih kazalcih, kajpak v skladu s popisom iz leta 2002.

Najprej nadaljujemo z nekoliko podrobnejšim prikazom skupnega števila vseh obravnavanih narodnostnih skupin/skupnosti in njihovega deleža v prebivalstvu RS kot celote in, potem, njihovega števila in deleža znotraj le narodnostno opredeljenega prebivalstva v RS.

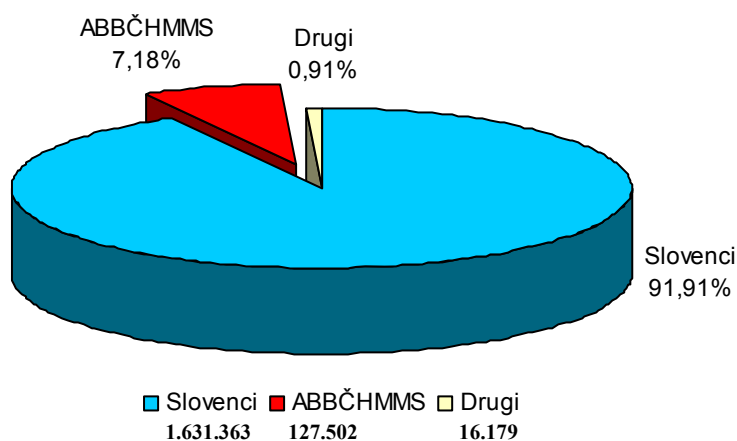
Slike, ki sledijo, označujejo »naše« obravnavane narodne skupine/skupnosti striktno v skladu z njihovimi popisno ugotovljenimi imeni. To pomeni, da gre v slikah za: Albance, Bosance, Bošnjake, Črnogorce, Hrvate, Makedonce, Muslimane, Srbe. Dejstvo, da v vsebinskem delu razprave Bosance in Muslimane, kljub morda nekaterim možnim ali celo upravičenim pomislekom, prištevam v narodnostni korpus Bošnjakov, v primeru predstavitve v tukajšnjih štirih slikah ne šteje.

Slika 1: Prebivalstvo Republike Slovenije po narodni pripadnosti leta 2002

Vir: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002: Prebivalstvo po narodni pripadnosti. (Ljubljana: SURS, 2002).

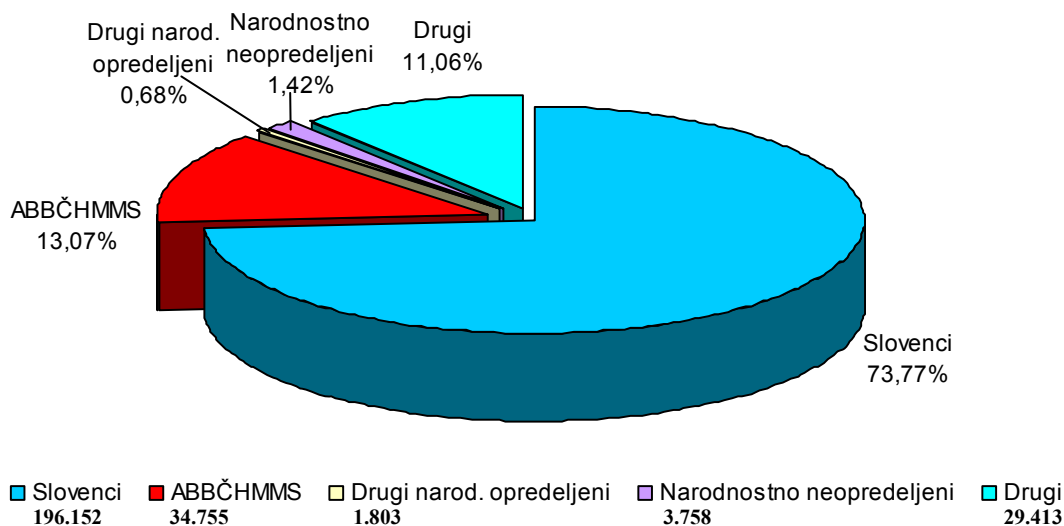
Slika 2: Delež (v %) ABBČHMMS v kategoriji narodno opredeljenega prebivalstva v Republiki Sloveniji leta 2002

Vir: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002: Prebivalstvo po narodni pripadnosti. (Ljubljana: SURS, 2002).

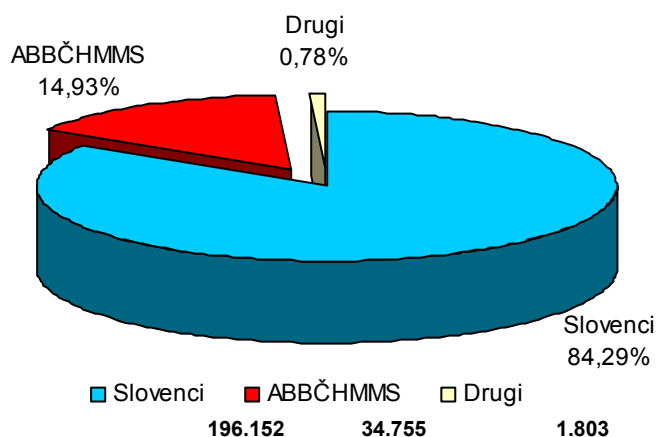
Ker gre za največje mesto in glavno mesto RS, podajamo sedaj še analogne kazalce za Ljubljano.

Slika 3: Prebivalstvo mestne občine Ljubljana po narodni pripadnosti leta 2002

Vir: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002: Prebivalstvo po narodni pripadnosti. (Ljubljana: SURS; 2002).

Slika 4: Delež (v %) ABBČHMMS v kategoriji narodno opredeljenega prebivalstva v mestni občini Ljubljana leta 2002

Vir: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002: Prebivalstvo po narodni pripadnosti. (Ljubljana: SURS, 2002).

Sodobni zgodovinski trenutek, ki korelira torej z vendar znatno številčno prisotnostjo pripadnikov narodov nekdanje skupne države v RS, podajamo sedaj še v geografskem okvirju RS.

Na ustreznih dveh zemljevidih Slovenije so prikazani ABBČHMMS v skladu z obema najbolj temeljnima kazalcema posebnosti narodnostnih skupin/skupnosti. Prvi jih, tako, prikazuje glede na kriterij lastne narodnostne samoopredelitve, drugi glede na materni jezik.

Kot v primeru predhodnih slik so podani ABBČHMMS skupaj, seveda le zaradi splošnega količinskega in prostorsko razporeditvenega vtisa znotraj narodnostnega prostora RS, ne pa iz kakršnih koli drugih razlogov. Naj hkrati takoj najavim ustrezne posebne zemljevide (a le v skladu s kriterijem narodnostne samoopredelitve), od katerih vsak predstavlja po eno med »našimi« obravnavanimi skupnostmi, ki jih je pripravil (te zemljevide, 8 zemljevidov) Komac v nadaljnjem zadevnem delu razprave.

Zaradi lažje orientacije podajamo najprej upravno-administrativni zemljevid RS, razdeljen torej po občinah, skupaj s spiskom imen občin, ki omogoča vpogled v natančno lociranje pojava, nakar sledita omenjena vsebinska zemljevida.

Zemljevid 1

Nesporno je dejstvo, popisno-statistično in terensko izkustveno, da so se pripadniki narodov nekdanje skupne države v Sloveniji vseskozi naseljevali v glavnem v večja in manjša mesta ter v urbanizirana primestna naselja in da jih je razmeroma zelo malo najti na širokih podeželskih območjih. Za navedeni popolnejši prikaz in v tudi ilustrativni grafični dokaz te trditve bi bilo potrebno njihovo naselitev podati seveda na ravni manjših teritorialnih enot kot so občine, bodisi na ravni katastrskih občin, bodisi naselij. Razdelitev RS po letu 1991 na 192 občin otežuje možnost natančnejšega prikaza poselitve ABČHMS zaradi velikih razlik v številu prebivalcev med posameznimi občinami (najmanjša Osilnica šteje le 332 prebivalcev, največja, Ljubljana, pa 265.881). Zato smo se odločili, da poselitev pripadnikov ABBČHMMS v RS po občinah predstavimo z dvema kazalcema, in sicer glede na štiristopenjsko veličino njihovega absolutnega števila (črni krogi) in glede na njihov delež (odstotkovna prisotnost). Namreč v občinah z nizkim številom prebivalcev lahko že nekaj priseljenih oseb nekega naroda močno spremeni delež v njegovo korist, medtem ko v občinah z velikim številom prebivalcev tudi več sto oseb ne predstavlja pomembnejšega deleža.

Zemljevid 2

V zvezi z Zemljevidom št. 2 naj poudarim, da so bila leta 2002 popisno ugotovljena in uradno statistično klasificirana torej sledeča imena maternega jezika, ki se nanaša na obravnavane skupine prebivalstva RS: albanski, črnogorski, bosanski, hrvaški, hrvaško-srbski, srbski, srbsko-hrvaški in makedonski.

Medtem ko v primerih albanskega in makedonskega jezika zaradi njune jasne različnosti od ostalih omenjenih, seveda dilem ni moglo biti niti na Statističnem uradu RS, pa so glede preostalih očitno bile ne male. Pri samem urejanju in klasifikaciji popisnih podatkov o materinščini so se bili nekako še poenotili in uradno predstavili »bošnjaški« in bosanski jezik v enotno kategorijo bosanskega jezika, kar je bilo pravilno, saj »bošnjaški« jezik, jezik s tem imenom, ne obstaja nikjer, niti v Bosni.

Je pa nastal problem glede poimenovanja ostalih jezikov. Povsem nesprejemljiva je razlaga izraza »srbohrvaščina«, ki ga v svoji najnovejši publikaciji podajajo na Statističnem uradu RS: »Izraz »srbohrvaščina« uporabljamo v tej publikaciji kot skupno ime za hrvaški, hrvaško-srbski, srbski, srbsko-hrvaški jezik. V podatkih popisa 2002 pa so v to skupino vključeni še črnogorski in bosanski (bosanski + bošnjaški) jezik. Razlog za tako združevanje so pogoste spremembe v klasifikaciji južnoslovanskih jezikov«³⁶. Kot da ni prišlo v zadnjem desetletju do oblikovanja novih držav tudi na Balkanu (?!). In, kot da lahko menda spet prihaja do novih (kdo ve kakšnih) »sprememb« na (tem) jezikovnem področju. Širši razpravi seveda tu ni mesta.

Kakor koli, podpisana ocenjuje, da je edino primerna klasifikacija maternih jezikov obravnavanih skupin v RS, kot jih je podala (za leto 2002) v tabeli št. 1. To so torej materni jeziki: albanski, bosanski, črnogorski, hrvaški, makedonski, srbski. Ta imena jezikov so se dejansko in uradno že ustalila in se bodo med obravnavanimi narodnimi skupnostmi v RS in v novo nastalih državah njihovih matičnih narodov tudi perspektivno utrjevala.

³⁶ Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije Popisi 1921-2002, št. 2, SURS, Ljubljana 2003, str. 15. Poenostavitev, ki si jo je dovolil Statistični urad RS, nima kakega načrtnega ozadja ali posebnega namena, temveč je samo eden blažjih izrazov splošnega podcenjevalnega družbenega odnosa med Slovenci do »balkanskih zadev«.

Zemljevid 3

Čeprav so ABBČHMMS, kot kažeta zemljevida, razpršeni po večjem delu RS, pa hkrati izpostavljata njihovo večjo gostoto po posameznih predelih države, s poudarkom na mestih in industrijskih središčih. Potrebno pa je poudariti, da so, kot že rečeno, s podanim načinom prikaza, ker je uporabljena raven občin, lahko le okvirno predstavljena glavna poselitvena območja pripadnikov ABBČHMMS v RS.

Identifikacija mest in krajev s posebej relevantno gostoto naseljenosti državljanov RS neslovenske narodnosti, oz. neslovenskega maternega jezika bi lahko, med drugim, omogočila uspešnejše planiranje posameznih sektorskih politik države.

O sodobni večnarodnostni podobi Slovenije

Za Slovenijo je značilno večnarodnostno družbeno okolje z izrazito vsestransko dominantnim enim, slovenskim narodom. Slovenija ne spada med evropske države z visokim odstotkom prebivalstva, ki ne pripada večinskemu narodu. Kot kriterij za to oceno smo izbrali 10%-ni narodnostno manjšinski prag, ki ni bil v Sloveniji dosežen ob narodnostnem samoopredeljevanju po na primer obeh zadnjih uradnih prebivalstvenih popisih. Med t. i. eno-nacionalne države naj bi sodile zlasti tiste evropske države, kjer je delež matičnega naroda v celotni populaciji višji kot 90% (prva skupina) ali višji kot 75% (druga) ali višji kot vsaj 50% (tretja)³⁷. Vsekakor pa je mogoče in potrebno Slovenijo dejansko prištevati med države, ki se po svoji večnarodnosti sestavi nagibajo k meji med omenjenima prvo in drugo skupino »eno-nacionalnih« evropskih držav.

V Sloveniji, poleg zgodovinsko dolgotrajno prostorsko in družbeno umeščenih narodnih skupnosti Nemcev, Judov, Romov, Italijanov, Madžarov, živijo ponekod tudi že zelo dolgo, drugje pa po dve ali več generacij ali pa samo v prvi generaciji Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi, kot pripadniki narodov nekdanje skupne države. Vsi navedeni skupaj ne tvorijo števila, ki bi, po zunaj popisnih kriterijih, (bistveno) presegalo ali, po popisnih, sploh dosegalo 1/10 celotnega prebivalstva RS, oz. na primer »ogrožalo« slovensko narodnostno večino³⁸.

Kljub tudi v Sloveniji prisotnim družbeno razvojnim trendom, ki se navadno povezujejo s t. i. procesom globalizacije, se je ob zadnjem popisu prebivalstva spet nekoliko znižal odstotek

³⁷ Tak kriteriji so uporabili na primer avtorji Atlasa Europe, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1997, str. 115.

³⁸ Po predstavitvi nekaterih popisnih narodnostnih razmerij s strani tukajšnje raziskovalke dan po uradni objavi popisnih rezultatov, dne 16. aprila 2003, ob priložnosti nekega predavanja akademika Staneta Bernika na SAZU tudi v zvezi z bodočim razvojem slovenskega naroda, je na primer, bivši predsednik SAZU ocenil, da je to narodnostno razmerje »obvladljivo« ter priporočil (še) nadaljnjo konstruktivno odprtost Slovencev do svojega drugo-etničnega družbenega okolja.

narodnostno samoopredeljenih kot Slovencev (podobno velja za ABČHMS, tudi za Italijane in Madžare), a je popisni odstotek Slovencev, ki jim v absolutnem merilu še nadalje načeloma zagotavlja dominantno pozicijo v RS, še nadalje visok (83, 06%), čeprav se počasi postopoma znižuje ves čas po drugi svetovni vojni. Ni brez osnove pričakovanje, da bi lahko z vstopom v Evropsko unijo slovenska narodnostna zavest spet narasla.

Vendar skupaj s Slovenci in Slovenkami, med njimi in z njimi, živijo v RS v opaznem in občutnem številu pripadniki in pripadnice vseh že omenjenih narodnostnih skupin in tudi drugih tu neomenjenih narodov, ki so se priselili v Slovenijo iz drugih držav Evrope in sveta. Številčno so slednji res malo prisotni³⁹, a so stalni prebivalci Slovenije, s statusom državljanstva ali tujstva. Tako je Slovenija država, ki je že dolgo večnarodnostna dežela in bo v prihodnosti verjetno to lahko vse bolj in bolj.

Kaj naj bi takšen razvoj utegnil pomeniti za obstoj slovenskega naroda? Napovedi za prihodnost se raziskovalci raje izogibamo, če pa bi sodili po preteklosti in sodobnih razvojnih trendih, bi bilo gotovo mogoče predvideti več smeri.

Potencialno ena, ki bi lahko bila verjetna, vsekakor pa splošno sprejemljiva in zato zaželeno, je smer, ki priznava, omogoča in neguje na narodnostni raznolikosti zasnovan kulturni pluralizem oz. multikulturalnost družbe v Sloveniji. To je sicer načelna strategija tudi Evrope, koncept pa jasno načrtuje, a ga je že doslej dejavno zastopalo in izvajalo predvsem Ministrstvo RS za kulturo⁴⁰.

V kolikor bo šlo v prihodnje za strpen odnos do drugačnosti, solidarnostno in družbeno konstruktivno razmerje med večinskim slovenskim narodom in pripadniki drugih narodov, ki stalno živijo v Sloveniji, tudi bo tak razvoj lahko in verjetno pripeljal, prek faze njihove enakovredne in svobodne integracije v slovensko družbeno okolje, do postopne, nevidne, organske oz. t. i. naravne asimilacije manjšinskih pripadnikov, ki bi se odvijala zlasti tudi prek instituta t.i. mešanih zakonov, skozi zgodovinski proces dolgega trajanja, oz. skozi več generacij, ob gotovo ohranjanju njihovega zgodovinskega spomina o izvoru njihovih prednikov. V teh procesih je in bo mogoče spremljati različne stopnje kulturne adaptacije manjšincev, a bo seveda tudi večinski narod v stiku z njimi deležen določenih sprememb lastnih navad in mentalitete. Procesu akulturacije, ki niso vedno samoumevno le enosmerni, v

³⁹ Pripadniki vseh drugih tu niti omenjanih narodov, ki stalno živijo v Sloveniji, in so kot taki popisani ter uvrščeni med narodnostno opredeljene prebivalce RS, tvorijo skupaj le 0,18% -ni delež..

⁴⁰ Kljub ustavnim omejitvam že več kot pet let obstaja na MK poseben oddelek, ki v skladu z razpoložljivimi materialnimi možnostmi financira programske dejavnosti kulturnih društev tudi narodnomanjšinskih skupnosti, ki niso ustavno imenovane, ter priseljencev; a je dejansko ta pomoč dodeljevanja na MK tudi že prej, od osamosvojitve RS. Koncept multikulturalnega razvoja na Slovenskem je MK vgradilo v svoj srednjeročni kulturni program do leta 2008, Nacionalni program za kulturo (NPK) 2004 – 2007, s tem da je načrtovano postopno, iz leta v leto, tudi znatno povečevanje finančnih sredstev za delovanje narodnostni-manjšinskih kulturnih društev in drugih kulturnih vsebin, ki bi prispevale k uresničevanju subjektivnih teženj teh skupnosti po njihovem ohranjanju in vzpodbujanju razvijati kulturni pluralizem. Ob MK je, na svojem področju, nekatere ustrezne ukrepe doslej izvajalo še zlasti Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport.

smislu prilagajanja samo manjšincev večinskemu narodnostno kulturnemu okolju, proizvajajo tudi nemale deleže nosilcev dvojno identitetnih občutkov in čustvovanj. Dogajajo se, skratka, socialno-psihološke metamorfoze, različne po vsebinah in oblikah, trajanju in intenziteti, ki jim sčasoma daje bistveni pečat vendarle kultura večinskega naroda.

V teh procesih, ki jih odločilno zaznamuje kultura, celotna kultura, tako večinskega naroda kot manjšincev, se razvojno stalno na novo vzpostavljajo razmerja med kulturnimi vplivi – v Sloveniji gre za medsebojne kulturne vplive Slovencev in »Manjšincev« - se ti stiki medsebojno oplajajo, dosegajo nove kvalitativne ravni. Za razumevanje naroda kot družbene danosti je pri tem bistveno, da družbena integracija manjšincev, ki po enem svojem tiru dejansko neposredno vključuje proces spontane asimilacije, predvsem prek slednjega so-tvori biološko podlago večinskega naroda. V našem primeru slovenskega.

Sočasno oz. paralelno bi se/se bodo dogajale, deloma z lahko predvidljivimi novimi migracijskimi prebivalstvenimi dotoki, deloma pa z ohranjanjem kolektivnih etničnih posebnosti, stalne etnično-strukturne spremembe, ki bi / bodo, spet po nenasilni oz. naravni poti, skrbele za biološko regeneracijo večetnične prebivalstvene sestave Slovenije tudi v prihodnje. Razvojni krog bi se lahko tako vrtel vsaj v dogledno prihodnost.

V vsakem primeru pa že sedaj imamo in bomo še dolgo imeli družbeno situacijo, ki je dejansko večnarodnostna prebivalstvena struktura države RS in tvori kot taka matrico slovenske nacije.

Ker pojem nacije kot termin ni tako samoumeven, kot je površinsko videti in kot se tudi poenostavljeno uporablja v smislu izenačevanja slovenske besede narod in »tujke« nacija, naj bo izrabljena ta priložnost za bližjo opredelitev razmerja med sintagmama *slovenski narod* in *slovenska nacija*, ki ju sama pojmujem kot dve vsebinsko različni entiteti.

Tudi če se zadeva morda komu lahko zazdi ne dovolj relevantna za našo raziskavo, pa želim poudariti nasprotno, namreč, da - je. Seveda tukaj ni primerno mesto za široka razglabljanja, le z malo grafike, prek dveh slik, bom poskušala podati bistvene relacije. Te v celoti zajemajo tudi »naše« ABČHMS.

SLIKA 1

SLIKA 2

Zgoraj predstavljena *Slika slovenskega naroda* je bila skonstruirana predvsem primerjalno oz. distinktivno glede na predstavljeni fenomen slovenske nacije. Zato so v njej navedene številke ohlapno okvirne narave, še posebej ko gre vprašanje narodnostno intenzitete pripadnosti slovenstvu, kar pa seveda ni stvar tukajšnje razprave.

O političnem trenutku slovenske nacije in nalogah slovenske države ob vstopu v evropsko unijo

Je pa središčni vidik naše razprave odnos slovenskega naroda, Slovencev do drugih narodnostno manjšinskih skupnosti v RS, s katerimi, po tukajšnjem razumevanju naroda in nacije, skupaj tvorijo slovensko nacijo.

Samorefleksija Slovencev kot naroda ima pri tem opraviti vsaj z dvema pojmovnima sintagmama, eno imenujem duhovno-biološka, drugo moralna vitalnost slovenskega naroda.

Z duhovno-biološko vitalnostjo slovenskega naroda pojmujem sposobnost ohranjanja in regeneracije prebivalstvene večine v RS, ki je (in bo) zavezana prepoznavni lastni (slovenski) kulturni identiteti. Kulturni identiteti, ki se artikulira skozi pojavne sestavine oz. splošno znane temeljne kazalce, od, posebej in najpomembnejše sestavine - (slovenskega) materinega jezika, prek sklopa tradicionalnih (slovenskih) duhovnih značilnosti in materialnih dosežkov, do socialno-psiholoških prvin volje in želje po kontinuiteti slovenstva kot kulture. Kaj bi se zgodilo z biološko-fizičnim ali/in duhovnim odstopanjem prebivalstva (zlasti) znotraj Slovenije omenjeni zavezi? S spekulativno predpostavljenim izginjanjem/izginotjem duhovno-biološke substance protagonistov slovenstva, bi izginila podlaga, temelj, ki to kulturo nosi, podpira, drži, varuje, ohranja. In nasprotno.

Z moralno vitalnostjo slovenskega naroda pojmujem izkazano sposobnost prebivalstvene večine in njene politične reprezentance v RS, da vzpostavlja takšen odnos do narodnostno-manjšinskega dela prebivalstva v RS, ki slednjemu zagotavlja preživetje in obstoj vseh onih kulturnih prvin, ki si jih želi ohraniti in ki so, praviloma, sorodne pojavnim kazalcem slovenskega naroda. Moralna vitalnost slovenskega naroda je predpogoj uspešnega razvoja slovenske nacije.

In tu sedaj nastopa vloga in naloga v državi dominantno političnega dela prebivalstva, tj. večinskega slovenskega naroda, da z ustreznim splošnim družbenim odnosom in političnimi mehanizmi uravnoteženo skrbi za zadeve manjšinskih narodnosti, ter tako odloča o usodi slovenske nacije.

Pričujoči spis se nanaša na bližjo obravnavo tistega dela narodnih manjšincev v RS, ki tvorijo količinsko razmeroma visok delež slovenske nacije in katerih prisotnost v RS je usodno povezana z nedavno traumatično politično zgodovino. Slovenija se je leta 1991 razšla s Socialistično federativno republiko Jugoslavijo, oz. z drugimi republikami skupne države, krenila na svoje in po svoje. Na poti do polne zrelosti oz. v t. i. fazi tranzicije se RS sooča še z nekaterimi težkimi problemi, med katerimi je eden gotovo ustrezna obravnava mnogoštevilnih pripadnikov narodov nekdanje skupne države, ki so ob razkroju SFRJ živeli v Sloveniji in tu ostali živeti. Čez noč so kot pripadniki enega od konstitutivnih narodov/narodnosti bivše skupne države izgubili formalni pravni status, ki jim je pred tem desetletja pripadal. Na začetku 21. stoletja tvorijo, po popisu iz leta 2002 in drugih podatkih, približno eno desetino državljanov RS, desetni delež slovenske nacije. Želijo mirno živeti in tvorno sodelovati v svoji novi državi, ki jim je postala RS, a že več kot desetletje jasno izkazujejo svojo težnjo po ohranitvi lastne narodnostne istovetnosti, ki se dejansko vsebinsko pokriva s kulturno matrico vsake med obravnavanimi šestimi skupnostmi. Čeprav gre za nekatere tudi velike razlike v sferi izražanja njihovih kolektivnih narodnostnih potreb, o čemer teče beseda v centralnem delu teksta, pa je nujno uvodoma poudariti najmanjši skupni imenovalec znotraj teh potreb vseh skupnosti – namreč potrebo po spoštovanju dostojanstva njihovega matičnega naroda in njihove vsake narodnostne skupnosti v Sloveniji. Gre vsekakor za močno poudarjeno kolektivistično potrebo, ki premo sorazmerno korelira s pojavi narodnostne nestrpnosti med Slovenci.

Slovenska država do sedaj (še) ni »utegnila« načelno in celovito urejati družbene situacije, ki izhaja iz uvodoma tu naznačene problematike. Prav tukajšnja raziskava pa je pozvana, da poda čim popolnejši opis razmer in predloge spoznanih primernih rešitev.

»NOVE« NARODNE SKUPNOSTI

(Miran Komac)

Načelne opombe o statusu

Iz kopice dokumentov, ki so nastali v procesu osamosvajanja Slovenije je mogoče razbrati, da je temeljna vloga novo nastale države ohranjanje, promocija in razvoj slovenskega naroda v vsej njegovi državni večplastnosti (»matični« narod, slovenske manjšine v sosednjih državah, zdomci in izseljenci). O ostalih delih slovenske nacije⁴¹ je v teh dokumentih mogoče najti omejene zapise. Največ je zapisanega o italijanski in madžarski manjšini⁴². Rudimentalne pa so zaveze o urejanju položaja pripadnikov drugih narodov bivše skupne jugoslovanske države. Skromne določbe je mogoče najti le v Izjavi o dobrih namenih, kjer je v 2.odstavku 1.točke zapisano: »Slovenska država zagotavlja italijanski in madžarski narodnosti tudi v samostojni republiki Sloveniji vse pravice, kakor so določene z ustavo in zakoni ter mednarodnimi akti, ki jih je sklenila in jih priznava SFRJ. Prav tako zagotavlja vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti pravico do vsestranskega kulturnega in jezikovnega razvoja, vsem s stalnim bivališčem v Sloveniji pa, da pridobijo državljanstvo Slovenije, če to želijo«. ⁴³

V Ustavnem zakonu za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije pa je zapisano: »Državljeni drugih republik, ki so na dan plebiscita o neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije 23.decembra 1990 imeli prijavljeno stalno prebivališče v Republiki in tukaj tudi dejansko živijo, so do pridobitve državljanstva Republike Slovenije po 40.členu zakona o državljanstvu Republike Slovenije oziroma do izteka rokov po 81.členu zakona o tujcih izenačeni v pravicah in dolžnostih z državljani Republike Slovenije, razen v primerih iz 16.člena tega zakona«. ⁴⁴

V Ustavi Republike Slovenije posebnih določb o varovanju teh skupnosti ni. Če odmislimo določilo 61.člena Ustave Republike Slovenije, ki pravi:« Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo«. Nabor določb je skromen, še posebej, če ga primerjamo z naborom pravic, ki jih slovenska ustava »priznava« italijanski in madžarski narodni skupnosti ter Romom. Je mogoče na podlagi zapisanega trditi, da Republika Slovenija diskriminira »manjšinske« narodne skupnosti Albancev, Bošnjakov, itd., ki že po številu nekajkrat

⁴¹ Slovensko nacijo pojmem kot zbir stalnih prebivalcev Republike Slovenije. Slovensko nacijo pojmem primarno kot politični in ne etnični konstrukt.

⁴² Glej o tem podrobneje Miran Komac, Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1999

⁴³ Izjava o dobrih namenih. Uradni list R.Slovenije, št.44/1990, str.2034

⁴⁴ Ustavni zakon za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. Uradni list RS, št.1/1991

presegajo število »klasičnih« narodnih skupnost? Je bila tem skupnostim in njihovim pripadnikom odvzeta kakšna posebna pravica, ki so jo imeli v prejšnji državni ureditvi?

Za oblikovanje odgovora na to vprašanje potrebujemo več podatkov, zgolj navajanje »obilnih« števil problema ne razrešuje! Ker se občasno sliši, da je potrebno varstvo »novih« narodnih skupnosti postaviti na skupni imenovalec z italijansko in madžarsko narodno skupnostjo, velja omeniti ključne pojme v modelu varstva manjšin v Sloveniji. Mnogi analitiki postavljajo v ospredje pojem avtohtonosti pač zato, ker ustava govori o avtohtoni italijanski in madžarski narodni skupnosti. Vendar je razglabljanje o avtohtonosti jalovo početje – nimamo pravno veljavne definicije tega pojma! Edini namig na temo definicije avtohtonosti najdemo v odločbi Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. 844 iz leta 1998⁴⁵, v kateri je bilo Samoupravnim narodnim skupnostim naloženo, da pripravijo kriterije za vpis na poseben volilni imenik pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti. Glede na to, da je v ustavi govora o avtohtonih narodnih skupnostih je možno sklepati, da so kriteriji, ki naj bi jih samoupravne narodne skupnosti določile za vpis v poseben volilni imenik tudi kriteriji za določanje avtohtonosti.

V modelu varovanja manjšin so ključnega pomena trije pojmi:

a) narodnostno mešano ozemlje – sestavljeno je iz območij naselij posamezne občine, na katerem, bolj ali manj strnjeno, prebivajo pripadniki določene (avtohtone) narodne skupnosti. Nikjer ni določeno, kateri kriteriji so bili uporabljeni pri določanju tega ozemlja. Sklepamo lahko, da je na odločitev o tem, katero ozemlje naj se »proglasi« kot narodnostno ozemlje, vplivalo objektivno dejstvo dolgotrajne, permanentne in prepoznavne prisotnosti pripadnikov določene narodne skupnosti na določenem ozemlju. Njihov poselitveni prostor se je ohranil kljub vojnim vihram, spreminjanju meja in etničnemu »čiščenju«.

b) kolektivne pravice - nabor »posebnih« manjšinskih pravic. Te pripadajo narodnim skupnostim kot objektivno obstoječim subjektom. Od posameznikov, pripadnikov narodnih skupnosti pa je odvisno, kdaj in v kolikšni meri se bodo »podeljenih« posebnih pravic posluževali. Velja poudariti, da nabor posebnih manjšinskih pravic ni pogojen s številčno klavzulo.

c) model varovanja narodnih skupnosti zadeva vse prebivalce določenega narodnostno mešanega ozemlja, ne samo pripadnike narodnih skupnosti. Na primer, tudi pripadniki večinskega naroda so dolžni imeti dvojezične osebne dokumente, v šolah se morajo učiti manjšinskega jezika, itd. In nenazadnje, narodnostno mešano ozemlje mora biti javno »obelodanjeno«! Toponomastika mora biti dvojezična, javna obvestila morajo biti dvojezična, poslovanje javnih in zasebnih uradov ter ustanov mora biti dvojezično; obvezna je raba narodnih simbolov, zastav na primer. Pojem narodnostno mešanega ozemlja lahko asocira na

⁴⁵ Uradni list RS, št.20/1998, str. 1308

»rezervatni« tip varstva manjšin, ki je pogosto inkompatibilen s sodobnimi mobilnostnimi potrebami posameznika, torej tudi pripadnika manjšinskih skupnosti. Da bi vsaj nekoliko omilili skicirani »rezervatni« model varstva manjšin sta bili dodani dve pravici, ki ju pripadniki narodnih skupnosti uresničijo tudi v primeru, če ne živijo na narodnostno mešanem ozemlju: a) imajo pravico do vpisa v posebni volilni imenik narodnih skupnosti za izvolitev poslanca narodnosti v državni zbor; in b) imajo pravico do učenja materinega jezika, če se k pouku prijavi vsaj pet otrok.

Katere historične in antropološke značilnosti so vezane na populacije, ki so predmet pričujoče razprave?

Večkrat je že bilo zapisano, da so se ob koncu 60., posebej intenzivno pa po letu 1970 pričeli odvijati pomembni selitveni tokovi proti razvitejšim predelom Jugoslavije, posebej Sloveniji, kar je povečevalo število neslovenskega prebivalstva v Sloveniji. To pa seveda ne pomeni, da pred tem datumom (obdobjem) prebivalcev neslovenskega etničnega pokolenja ni bilo na slovenskem ozemlju. Še posebej nenavadno bi bilo, če v obmejnem prostoru ne bi bilo pripadnikov sosednjih narodov, saj stične točke med narodi niso jasno določene mejne črte, ampak narodnostno mešana ozemlja. Opozorilo na potrebo po ohranjanju »avtohtonih« poselitvenih prostorov hrvaškega in srbskega življa je staro že dobrih deset let. Ob pripravljanju nove slovenske ustave je Inštitut za narodnostna vprašanja pripravil obsežno razpravo o problematiki varstva narodnih manjšin v Sloveniji. V tej razpravi smo sodelavci inštituta opozorili tudi na problem varovanja teh skupnosti. V publikaciji, ki je izšla ob tej razpravi smo zapisali, da bi bilo nujno razmisliti še o položaju nekaterih drugih etničnih skupnosti, ki živijo avtohtono na ozemlju Slovenije poleg italijanske in Madžarske ter Romov: «Srbi (na obmejnem območju v Beli krajini), Hrvate (na nekaterih obmejnih območjih), sproža pa se tudi vprašanje obstoja nemške etnične skupnosti (za katero je dolgo veljalo prepričanje, da v Sloveniji ne obstaja več).»⁴⁶

Toda populacije Srbov in Hrvatov, ki razpršeno bivajo po Sloveniji niso rezultat odhajanja pripadnikov teh narodov iz »avtohtonega« poselitvenega prostora (razen v posamičnih primerih), ampak so rezultat sodobnih migracijskih procesov iz drugih področij bivše skupne jugoslovanske države. Ta ugotovitev pa ne osvobaja države od razmisleka o ustreznih modelih varovanja kulturne dediščine (»avtohtonih«) neslovenskih populacij, ki živijo na ozemlju ob južni slovenski državni meji.

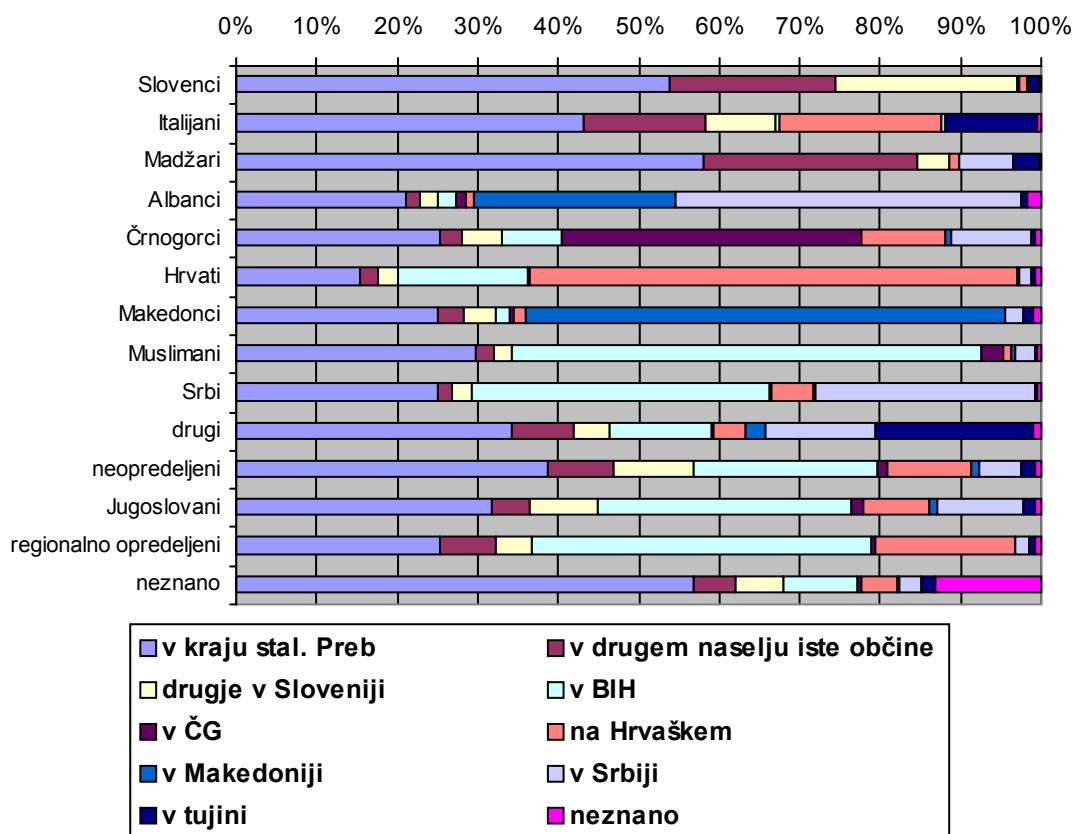
Potrditev zapisa o »novodobnosti« populacij, ki so predmet našega zanimanja je mogoče najti tako v rezultatih popisa iz leta 1991, kot popisa iz leta 2002. Rezultati popisa leta 1991 kažejo (popis je potekal le malo pred osamosvojitvijo Slovenije), da se odstotek pripadnikov narodov

⁴⁶ Narodnost-manjšina ali skupnost. Urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji (uredil: Miran Komac). Razprave in gradivo, 24, INV, Ljubljana, november 1990, str.

bivše skupne države, ki so bili rojeni v Sloveniji giblje okoli 30%, razen pri albanski populaciji, ki doseže vrednost $\frac{1}{4}$ populacije. Preseneča nizko število v Sloveniji rojenih Hrvatov; to število doseže le 20% vseh tistih, ki so se ob popisu leta 1991 opredelili, da pripadajo hrvaški narodni skupnosti.

Tabela št. 1: Prebivalstvo Slovenije po narodnosti in kraju rojstva

	v kraju stal. preb	v drugem naselju iste občine	drugje v Sloveniji	BIH	Črna Gora	HRV	MAK	SRB	tujina	neznano
Slovinci	928860	356642	391549	3598	474	16006	644	4992	20361	3892
Italijani	1324	461	269	12	5	610	3	12	354	14
Madžari	4927	2268	332	11	2	90	2	566	288	17
Albanci	766	61	80	87	42	37	904	1566	20	66
Črnogorci	1111	125	217	323	1636	458	39	436	13	38
Hrvati	8361	1149	1386	8699	144	32872	73	824	315	386
Makedonci	1107	145	179	72	21	68	2642	104	48	46
Muslimani	7964	616	612	15622	765	264	122	657	61	159
Srbi	11975	872	1200	17686	153	2422	171	13027	108	297
drugi	2014	440	271	742	12	223	148	808	1146	58
neopredeljeni	3499	726	890	2059	108	951	78	485	143	72
Jugoslovani	3919	575	1037	3880	173	1026	102	1310	204	81
regionalno opredeljeni	1327	363	241	2211	29	911	5	93	36	38
neznano	30422	2810	3115	5026	163	2394	165	1521	844	7085

Včasih se slišijo mnenja, da bi veljalo tudi te populacije preprosto imenovati narodne manjšine, oziroma narodne skupnosti, če sledimo dikciji slovenske ustave. In takšnemu poimenovanju (in uradnemu priznanju⁴⁷) naj sledi ustrezno izenačenje nabora »posebnih« pravic »novih« manjšin s pravicami »klasičnih« manjšin. Takšen »avtomatizem« zna povzročiti obilico »težav«. V slovenskem prostoru se s pojmom narodne skupnosti (manjšine) imenujejo tiste populacije (kot smo že ugotavljali), ki so ostale potem, ko je večji ali pretežni del naroda, ki mu manjšina v etničnem smislu pripada, oblikoval svojo državo, izven njenih meja in živi v bolj ali manj strnjeni obliki (najpogosteje) na obmejnem ozemlju sosednje države ter se od večinskega naroda države v kateri živi razlikuje po jeziku in kulturi. Dodaja se še stremljenje po ohranjanju omenjenih narodnostnih posebnosti. Ključnega pomena za priznanje avtohtonosti je dolgotrajno, permanentno in prepoznavno naseljevanje določenega ozemlja.

Ali bi bilo možno oporo za priznanje posebnega manjšinskega statusa poiskati v mednarodnih dokumentih? Iskanje »dokazov« v mednarodno pravnih dokumentih bo več kot mukotržno opravilo, saj v mednarodnem pravu nimamo niti obče sprejete definicije manjšin. Res je, da so mnogi poskušali najti čudežno formulo obče sprejemljivosti. Neuspešno. Do sedaj še nobenemu mednarodnemu forumu ali organizaciji (in še manj znanstveniku) ni uspelo pripraviti nekaj, kar bi bilo za vse ali vsaj za pretežni del držav sprejemljivo.

Nekaj primerov iz sodobne zgodovine: Evropska komisija za demokracijo skozi pravo je leta 1991 izdelala sledečo definicijo: "Manjšina predstavlja skupino, ki je številčno manjša v primerjavi s številom prebivalstva države, katere državljani so, ter imajo različne etnične, religiozne ali lingvistične značilnosti od ostale populacije; vodilo njihovega delovanja je težnja po ohranjanju njihove kulture, tradicij, vere ali jezika".

Parlamentarna skupščina Sveta Evrope je v prizadevanjih po razjasnitvi dilem, ki zadevajo problematiko definicije pripravila posebno priporočilo (št.1201/1993 z dne 1.februarja 1993),

⁴⁷ Problematika **priznanja manjšine** in z njim povezana problematika varstva manjšin, sodi v železni zbir problemov, povezanih z manjšinskim varstvom. V študiji posebnega poročevalca OZN Francesca Capotortija z naslovom *The Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, avtor ugotavlja, da država lahko prizna neko manjšino na različne načine: s priznanjem statusa pravne osebe, s sprejetjem posebnih ukrepov za zaščito njene identitete ali pa s parcialnim zagotavljanjem nekaterih pravic. Temeljnega pomena je, da mednarodna zaščita manjšin ni odvisna od uradnega priznanja njihovega obstoja. Seveda pa uradno priznanje manjšine v praksi izboljša položaj te manjšine. Problem priznanja ima po Capotortiju dva aspekta: "po eni strani gre za priznanje določene skupine kot manjšine, po drugi strani pa za ugotovitev pripadnosti posameznika manjšini. Capotorti ugotavlja, da je glede teh vprašanj odnos od države do države različen pa tudi znotraj določene države so nekatere manjšine priznane, druge pa ne. Poudarja tudi, da načelnih ustavnih določil o nediskriminaciji na bazi rase, spola, jezika ali vere ni mogoče razlagati kot priznanje manjšin. Podobno velja za uradne statistike; te sicer z navedbo določenih etničnih ali jezikovnih kategorij dokazujejo obstoj manjšin, ne pomenijo pa še uradnega priznanja teh manjšin. Glej o študiji podrobneje v Danilo Türk, Študija OZN o pravicah pripadnikov manjšin. Razprave in gradivo, Ljubljana, 9-10, 1979, str.13

v katerem so zapisali, da se »pojem narodne manjšine nanaša na skupino oseb v določeni državi, ki

a/ živijo na ozemlju te države in so njeni državljani,

b/ ohranjajo dolgotrajne, čvrste in trajne vezi s to državo,

c/ imajo različne etnične, kulturne ali jezikovne značilnosti,

č/ so dovolj reprezentančni, kljub njihovem manjšemu številu, v primerjavi z ostalo populacijo države ali populacijo določenega področja te države,

d/ želijo ohraniti značilnosti, ki predstavljajo njihovo skupinsko identiteto, kar vključuje njihovo kulturo, tradicije, religijo ali jezik«.

Podobno razlago je mogoče najti tudi v Evropski listini o regionalnih ali manjšinskih jezikih, kjer je določeno, da so predmet zaščite po tej listini jeziki, ki »(i) jih tradicionalno uporabljajo na določenem ozemlju države državljani te države, ki tvorijo skupino, ki je številčno manjša od preostalega dela populacije te države, in (ii) ki se ločijo od uradnega jezika (uradnih jezikov) te države. Izraz ne vključuje niti narečij uradnega jezika (uradnih jezikov) države, niti jezikov migrantov.«⁴⁸

Vsaka družbena skupina, ki jo je mogoče uvrstiti znotraj tega okvira ima pravico, da je priznana kot posebna etnična skupina. Ta pravica, pravica do priznanja, je razvidna iz množice mednarodnih listin: v Priporočilu št.1134/1990 Sveta Evrope, čl.11 je zapisano: "Narodne manjšine morajo imeti pravico do priznanja".

Evropski parlament je v "Resoluciji o državljanstvu skupnosti", sprejeti 21.nov.1991, v čl.3 zapisal: "Evropska skupnost in njeni člani, zavedajoč se, da je bogastvo evropske kulturne dediščine primarno povezano z njeno različnostjo, priznavajo obstoj etničnih in/ali jezikovnih manjšin. Članice bodo sprejele ustrezne nujne ukrepe, ki bodo omogočili ohranitev in svoboden razvoj njihove jezikovne in kulturne identitete".

Pripadnost določeni etnični skupini mora biti stvar individualne izbire. To dejstvo so poudarili na srečanju KEVS v Kopenhagnu leta 1990 (čl.32 zaključnega dokumenta); poudarja ga Evropska komisija za demokracijo skozi pravo 1991(čl.2); prisotno je bilo tudi na haški mirovni konferenci o Jugoslaviji, kjer je v jugoslovanskem predlogu (18.oktober 1991) zapisano: "Osebe, ki pripadajo narodni ali etnični manjšini bodo imele pravico, da same odločijo kateri narodni ali etnični skupini želijo pripadati".

⁴⁸ Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih. Uradni list RS,

Seveda pa ta svobodna izbira pripadnosti ni mišljena kot prosto "sprehajanje" med etničnimi skupinami v skladu s trenutnimi utilitarističnimi potrebami - pripadnost je, kot smo že ugotavljali, povezana z objektivnimi značilnostmi, ki so vezane na individualno identiteto.

Velja poudariti še eno izjemno pomembno obvezo držav: države se morajo vzdržati ukrepov nasilne asimilacije.

Nadvse pomembna pa je tudi naslednja opomba. V "klasični" teoriji varstva manjšin se izraz etnična, narodna ali jezikovna manjšina ne nanaša na kategorijo migrantov in njihovih družinskih članov; izvzete so skupine beguncev in vsi tisti, ki iščejo politično zatočišče, čeprav imajo običajno različna etnična obeležja od večinske populacije in se njihov status pogosto modificira in začasnega v stalnega. In končno, med klasične manjšine ne štejemo tiste populacije, ki so bile nasilno preseljene. Nedvomno bo potrebno v bodoče obravnavati v sklopu "varstva manjšin" tudi te populacije, saj jih v osnovi pestijo podobni problemi ohranjanja identitete kot klasične narodne manjšine.

Iz zapsanega je mogoče razbrati, da posebej oprijemljivih napotkov, ali celo pravno obvezujočih določb, ki bi predpisovale načine »podeljevanja« manjšinskega statusa ni. Če seveda država ni v mednarodni »nemilosti« in ji mednarodna skupnost diktira pogoje »demokratičnosti«. Ostale države pa imajo suvereno diskrecijsko pravico, da svobodno odločajo o tem, komu bodo »podelile« manjšinski status⁴⁹. Formalno pravno bi bilo težko trditi, da Slovenija zanika obstoj »novih« narodnih manjšin – če sledimo Capotortijevi razlagi, zapisani v eni izmed prejšnjih opomb. Slovenija priznava legitimne predstavnike teh skupnosti in finančno podpira (resda v zelo, zelo skromnem obsegu) kulturno delovanje »novih« narodnih skupnosti. Toda bilo bi nespametno, če bi se država pri urejanju položaja teh skupnosti zadovoljila z zagotavljanjem minimalnih standardov.

V mednarodno pravni ureditvi ni prav mnogo določb, ki bi govorile v prid priznanja narodnih manjšin in podeljevanja »posebnega« statusa manjšinam. To velja tako za »klasične« manjšine, kot za »nove« narodne skupnosti.

⁴⁹ Ob deponiranju ratifikacijskih dokumentov Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin (25.3.1998), je Slovenija predložila posebno izjavo, ki pravi: »Glede na to, da Okvirna konvencija za zaščito narodnih manjšin ne vsebuje definicije pojma narodne manjšine in je zato vsaki članici podpisnici prepuščeno, da določi skupine, ki jih bo obravnavala kot narodne manjšine, vlada Republike Slovenije v skladu z ustavo in notranjo zakonodajo izjavlja, da sta to avtohtona italijanska in madžarska narodna skupnost. V skladu z Ustavo in notranjo zakonodajo Republike Slovenije se bodo določila Okvirne konvencije nanašala tudi na pripadnike Romske skupnosti, ki živijo v Sloveniji«. vir: internetni naslov-www.conventions.coe.int/Treaty. Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin je objavljen v Uradni list RS, Mednarodne pogodbe št.4/1989 (13.3.1998)

V Zakonu o ratifikaciji Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih (Uradni list RS, mednarodne pogodbe, št.17/2000) je Slovenija v 4.členu določila: » Republika Slovenija ob deponiranju listine o ratifikaciji Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih generalnemu sekretarju Sveta Evrope sporoči, da sta na ozemlju Republike Slovenije regionalna jezika v smislu te listine italijanski in madžarski jezik (...)«. V zadnjem odstavku 4.člena pa je določeno:« V skladu s petim odstavkom 7.člena listine bo Republika Slovenija določbe od prvega do četrtega odstavka 7.člena smiselno uporabljala tudi za romski jezik«.

Slovenski nacionalni standardi in - Bela Krajina

Kaj pa slovenski nacionalni standardi? Zapisali smo že, da zapisanih standardov za priznanje manjšinskega statusa določeni narodni skupnosti Slovenija nima. Iz obstoječega modela varstva manjšin je mogoče sklepati, da je bil ključni kriterij za priznanje »avtohtone« narodne skupnosti prepoznavno dolgotrajno in permanentno naseljevanje pripadnikov določene narodne skupnosti na določenem ozemlju. Katere skupnosti (poleg italijanske in madžarske) bi to bile? Pa tudi ko bi določili nabor »avtohtonih« narodnih skupnosti (poleg italijanske in madžarske), problema ne bi razrešili. Verjetno bi se pojavil še kakšen dodaten!! Na primer, če bi želeli slediti obstoječemu modelu varstva manjšin bi morali najprej določiti njihov zgodovinski poselitveni prostor (torej določiti narodnostno mešano ozemlje). Brez teh opredelitev bi se prav lahko našel kakšen gorečnej, ki bi v luči nediskriminacijske obravnave posameznih narodnih manjšin terjal preoblikovanje celotnega slovenskega ozemlja v večjezično državno skupnost.

Težav pri določanju avtohtonih poselitvenih prostorov narodnih skupin, ki so predmet naše obravnave, je mnogo. V strokovni literaturi je o dolgotrajni, permanentni in prepoznavni prisotnosti neslovenskega prebivalstva največ zapisanega o Hrvatih in Srbih.

Zapise o hrvaški etnični prisotnosti na ozemljih, ki so sedaj vključena v slovenski državni teritorij, je mogoče najti tako v hrvaški kot slovenski strokovni javnosti. Poseben interes je izpričan za področje Bele Krajine. V delu Marijana Majstoroviča je mogoče zaslediti, na primer, naslednji zapis: »Neizpodbitno drži, da so Metlika in Črnomelj ter celotni prostor Bele krajine hrvaška zgodovinska ozemlja, ki so bila skozi zgodovino odvzeta Hrvaški in zagrebški škofiji. Skozi stoletja raznarodovanja se je njihova hrvaška identiteta izgubila«⁵⁰ Da je področje Bele krajine nekoč sodilo v okvir ogrsko – hrvaškega kraljestva in da je bilo v srednjem veku poseljeno s hrvaškim življem, soglaša tudi slovensko zgodovinopisje: »Širok pas pragozdov in hribovit svet so preprečili priliv slovenskega prebivalstva z zahodne strani, zato pa je bila pokrajina na vzhodu in jugu odprta za poselitev s hrvaške strani. Do 12.stoletja, ko je Belo krajino zasedlo nemško plemstvo, je bila pokrajina v vseh ozirih hrvaška«.⁵¹ Za kasnejši etnični razvoj te populacije je bil verjetno ključen trenutek nastanek meje med Nemškim cesarstvom in Ogrsko-hrvaškim kraljestvom na reki Kolpi ob koncu 12.stoletja in na začetku 13.stoletja. Obe »strani sta pričeli z intenzivno kolonizacijo puste zemlje, pri čemer so prednjačili cerkveni redovi, v Beli krajini Nemški viteški red. Tudi meja

⁵⁰ Marijan Majstorovič: Izgubljena Hrvatska: Bela krajina – Hrvatski povjesni teritorij. V: Hrvati u Sloveniji. Institut za migracije i narodnosti. Zagreb, 1997, str.103

⁵¹ Dušan Kos, Bela krajina v poznem srednjem veku. Zbirka Zgodovinskega časopisa, 4,Ljubljana, 1987,str.5

se je končno ustalila, tako kot je bilo v navadi, na reki. Pravzaprav je Bela krajina dobila najbolj trdno in definitivno državno mejo, ki je bila v srednjem veku mogoča.«⁵²

Poseljenost Bele krajine v srednjem veku moramo, kot ugotavlja Dušan Kos, razdeliti na dve obdobji. Prvo »se začne s staroslovansko naselitvijo ob prihodu in traja do priključitve h Kranjski. V tem obdobju je bila Bela krajina izrazito slabo poseljena, saj je predstavljala obmejni pas hrvaške države. Posebno pride stanje do izraza po končanih madžarskih vpadih, ko se je začela formirati in krepiti grofija Kranjska. Medtem ko je bližnji novomeški okoliš zajela naselitev Slovencev že od 7. - 8.stoletja dalje, je Bela krajina doživela pritok prebivalstva od prekokolpske strani. Slovenska naselitev po pomiku meje v 12.stoletju se je ustalila pri Mehovem oziroma pod Gorjanci ter ob velikih pragozdovih, ki ločujejo Belo krajino od Dolenjske. Na jugu se je tok naseljevanja ustavil okoli Soteske in Kočevskih poljan, ki sta tvorila nekako zajedno v gozd. (...) Sistematična in obsežna kolonizacija je bila izvedena šele, ko so se politične razmere z nastopom Andeških ustalile ob koncu 12.stoletja. Zato moramo drugo obdobje srednjeveške kolonizacije postaviti v ta čas.«⁵³ Obdobje te druge kolonizacije naj bi se končalo konec 14.stoletja, večina prebivalstva pa naj bi bila slovenskega izvora.

Zapis o Hrvatih je mogoče najti tudi v delu J.V.Valvazorja. Prostor poselitve Hrvatov je Valvazor postavil ob reko Kolpo med mesta Metlika, Vinica, Podbrežje in Črnomelj. Takole piše o njih Valvazor:

“Orožje jim je dobra sablja in puška, prav tako senjska sekira in čekan.

Imenitniki nosijo tudi šestoper ali buzdovan.

Njihov jezik je prava hrvaščina in se od kranjščine nekoliko razlikuje.

Povečini imajo sicer velike vasi, toda slabe in lesene hiše; vendar so ponekod nekoliko boljše in čednejše.

Lase si dajejo striči, spredaj pa pusté majhen, toda dolg šop. Brado si navadno povsod počedijo, razen pod nosom, kjer imajo samo brki pravico in čast, da zrastejo v dolžino in visé v obliki majhnega loka navzdol. To prostost tako izrabijo, da se zdi, kakor bi pri nekaterih hoteli nadomestiti odsotnost svoje tovarišice, brade, in pokriti goloto ust na obeh straneh, saj pri mnogih tako

⁵² Dušan Kos, prav tam, str.7. Podoben zapis najdemo tudi v delu Boga Grafenauerja: Od Mure pri Veržeju do Rečine in njenega izliva v Kvarnerski zaliv pri Rijeki je to od okrog 1200 državna meja med Nemškim cesarstvom in Ogrsko-hrvaškim kraljestvom, ustaljena meja do razpada Nemške zveze 1866 in do propada habsburške monarhije 1918. Le na dveh mestih je prišlo do majhnega mlajšega premika v slovensko škodo (v Žumberku po naselitvi Uskokov v 16. stoletju, ki je potem odpadel od Kranjske kot del Vojne krajine v začetku 18.stol. /1705/ in po odpravi Vojne krajine 1881 prišel v okvir Hrvatske; Čabarski okraj je postal v 16.stol. gospostvo Zrinjskih in se je tako od 17.stoletja štel kot del Hrvaške)“. Bogo Grafenauer: Slovenske medrepubliške in zunanje meje: »administrativne« ali zgodovinsko zrasle? Glasnik Slovenske matice. Ljubljana, 1991, št.1-2, str.6

⁵³ Dušan Kos, isti vir, str.61

globoko segajo, da ni mogoče videti ust. V obliki brkov so Hrvati skoraj enaki Perzijcem in turškim janičarjem, ki večinoma tudi strižejo spodnjo brado, a zgornji tako dolgo rast privoščijo, da objema s svojima luninima rogljema obe strani podbradka, ki jo tako rekoč za roge drži.

S tem si prizadevajo za moški, iskri videz, in res boš v bitkah in vojnih pohodih našel pri njih moško srce. Marsikdo ima sicer dolgo, ogromno brado, a majhen, kratek in onemogel pogum; to pa ne gre misliti o naših kranjskih Hrvatih; le-ti imajo tem več korajže, čim bolj je Kočevcem primankuje.

*V boju in tudi sicer dokazujejo v dovoljni meri s sabljo in nezgrešljivo puško, da imajo v prsih ogenj, ki ga ne bodo pogasili drugače ko s sovražnikovo krvjo, če se je treba boriti. Dajejo namreč izvrstne vojake kakor njihovi sosedje in rojaki, prebivalci Hrvaške, katerih bojevitost in hitra ježa je znana povsod po Evropi, zlasti pa na Turškem, kjer se bojé njihove sablje ko gotove smrti. Le - tem sledé v pogumu in neustrašenosti tudi naši kranjski Hrvatje.*⁵⁴

Ugotovitev o stapljanju hrvaškega življa z lokalno slovensko populacijo, ki smo jo navedli na začetku zgodovinskega prikaza ne pomeni, da hrvaškega življa ob hrvaško – slovenski meji ni⁵⁵ Verjetno pa je meja med Slovenijo in Hrvaško, ki je istočasno pomenila uvajanje različnih modelov socializacije (šole v prvi vrsti) vplivala na asimilacijo hrvaškega prebivalstva. Morda bi veljalo dodati še religiozno bližino s slovenskim prebivalstvom, kar je v primerjavi s Srbi predstavljala element razločevanja. Glede na razpoložljive podatke pa bi težko in brez rezerve pritrdili trditvi, da gre za populacijo z vsemi značilnostmi, ki jih običajno pripisujemo »klasičnim« narodnim manjšinam⁵⁶.

Prihod Turkov v Evropo v 15.stoletju je imel za kasnejši razvoj medetničnih odnosov na Balkanu izjemno obsežne posledice. Za našo razpravo so zanimivi procesi migracij, ki jih je prihod Turkov povzročil. Tako migracije Hrvatov kot migracije Srbov. Migracije Hrvatov so slovenski poselitveni prostor le oplazile, so pa zato bile opaznejše imigracije Srbov. V naše kraje so se preselili v 16.stoletju. Splošno »so se imenovali ti ljudje Vlahi ali Morlaki, pa tudi Uskoki ali Pribegi, ker so uskočili Turkom in pribežali k Hrvatom in Slovencem. Po narodnosti so bili večinoma Srbi iz Bosne ali nekdanje kraljevine srbske in pravoslavne vere, deloma pa tudi katoliški Hrvati iz Dalmacije, Hercegovine in Slavonije. Ti so se navadno imenovali Predavci ali Pridavci (adiuncti). Tu in tam pa nahajamo med Vlahi celo Rumune

⁵⁴ Janez Vajkard Valvazor: Slava Vojvodine Kranjske, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1984, str.127-128

⁵⁵ Glej podrobneje: Vera Kržišnik – Bukič:Narodnostna sestava v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško.Inštitut za narodnostna vprašanja,Ljubljana,1997
Hrvati u Sloveniji.Institut za migracije i narodnosti. Zagreb,1997

⁵⁶ Glej tudi: Budislav Vukas: Hrvati u Sloveniji – etnička (nacionalna) manjina? V:Hrvati u Sloveniji. Institut za migracije i narodnosti. Zagreb, 1997, str.227-233

onega plemena, ki je še danes naseljeno v večjih ali manjših skupinah po Macedoniji in Albaniji in ki jih imenujejo Kucovlahe ali Zinzare.«⁵⁷

Tudi o uskokih v Beli krajini najdemo zapis v delu Janeza Vajkada Valvazorja Slava Vojvodine Kranjske: "Da, skoraj vsi so dobri vojaki. Ni jim treba plačevati davkov in kontribucij, morajo pa zato služiti vojake in, kadarkoli je potreba in jim glavar ukaže, morajo v boj zoper dednega sovražnika ali stražiti dan in noč na lastne stroške. Od tega dvojega najrajši prvo storé, namreč da se odpravijo zoper dednega sovražnika, ker jim upanje na dober plen izmika nevarnost izpred oči.

Sicer se hranijo povečini z živinorejo, z govedom, s kozami in kozli, zlasti pa imajo veliko koristi in hrano od ovac, ki jih ima marsikdo po dve sto, torej celo čredo. Mnogi tudi trgujejo na žegnjanjih s konji, volmi in drugo živino, ki jo ali zamenjavajo ali prodajajo; tudi sicer na ta ali oni način kupčujejo in skušajo kaj pridobiti.

Zlasti so izvrstni mojstri v umetnosti, nekaj najti, preden človek izgubi, in voljno vzeti, preden človek dá. Vendar se to ne more vsem pripisati, kajti tudi med njimi so pošteni in vrli ljudje, ki si ne pomagajo samo s krajo, temveč s pošteno obrtjo in delom.

Prav nekaj navadnega pa je, da vtikajo nos prav globoko v vrčke in kozarce in da radi spreminjajo želodec v vinsko klet in jedilno shrambo. Navadno pojedó in popijejo jeseni vse, kar so pridelali vina in žita. Vse je treba takoj pognati! Hodijo od hiše do hiše, goltajo, požirajo in žro, dokler je še kaj. Od tega imajo vsaj to korist, da jim nič ne splesni, ne strohni ali Turkom v roke pade. Ko so vse pojedli in ima golt delopust, gredó na plen. Če ga ne dobé pri dednem sovražniku, iščejo križem po deželi, kje bi ga našli. (Ne trdim pa tega o vseh.) Zato nastanejo zaradi njih v deželi često velike nevšečnosti. Držé skupaj kakor veriga in se za kak naklep tako zvežejo, da nihče drugega ne zapusti. Povrh so dobri tekači in mnogi tako

⁵⁷ Josip Gruden: Zgodovina slovenskega naroda. Mohorjeva, Celje, 1992, str.586

Velja pa »pogledati« še:

Marko Terseglav: Uskoška pesemska dediščina Bele krajine. ZRC SAZU, Ljubljana, 1996

Milenko S.Filipović, Srbska naselja u Beloj krajini.Radovi ANU BiH, knj.12, Sarajevo 1970, str.147-238

Dražumerič Marinka, Marko Terseglav:Prispevek k preučevanju Srbov v Beli Krajini. Traditiones.Inštitut za slovensko narodopisje, Ljubljana, 1987, str.205-245

Josip Mal, Žumberak in Marindol (Zgodovinska črtica), Dom in svet XXIV, Ljubljana 1911, str.266-268 in 313-315

Niko Županič, Žubnerčani i Marindolci. Prilog antropologiji in etnografiji Srba u Kranjskoj. Prosvetni glasnik, Beograd 1912, str. 5-49

Vladimir Skarić, Odakle su žumberački Uskoci?, Glasnik geografskog društva, knj.X. Beograd 1924, str.46-58

Štrumbl Žarko, Uskoki na Slovenskem in v Žumberku. Arhivi, Ljubljana, 1991

*dirkajo, ga jih noben nemški konj ne dohiti; zato jih često zaman zasledujejo. Če koga zasačijo, ga vržejo v ječo, naj si bo posvetni ali duhovni, pop ali kaludjer*⁵⁸.

Čeprav so se begunci - "uskoki v Sloveniji naselili tako v Prekmurju, na Štajerskem in na Primorskem, so se tu večinoma asimilirali in na njihov prihod kažejo samo še posamezni relikti. Drugače je bilo v Beli krajini, kjer uskoške jezikovne, pesemske in sploh kulturne prvine živijo še danes in ta uskoška ljudska kultura deloma ohranja še svojo kontinuiteto, ob vsakokratnih sprotnih vplivih in prepletanjih etnij na tem obmejnem področju"⁵⁹.

Srbski živelj se je v Beli krajini ohranil v nekaterih vaseh občine Črnomelj: Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči. Po veroizpovedi so pravoslavci, saj unija ni segla v Belo krajino oz. v "Bojance in Marindol, ki sta zaradi svojega statusa (nista bila v Vojni krajini) in odmaknjenosti ostala "pozabljena" tudi v verskem pogledu, zato se je pravoslavje tam ohranilo. Bojanci in Marindol sta sprejemala tudi tiste Žumberčane, ki niso hoteli sprejeti unije in so se zatekli v te vasi"⁶⁰. Verjetno bi iz omenjenih naselij bilo možno »sestaviti« narodnostno mešano ozemlja. Popis prebivalstva leta 1991 je pokazal sledečo narodnostno sliko:

Tabela št. 2: Prebivalci krajev Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči po narodni pripadnosti (Popis 1991)

Kraj	skupaj	Slovinci	Črnogorci	Hrvat	Muslimani	Srbi	Narodno se niso opredelili	jugoslovan	neznano
Bojanci	102	18		1	3	47		14	19
Marindol	107	23		1		41	2	39	1
Miliči	32	6		1		21		4	
Paunoviči	44	8	2	7		9	13	5	

Današnji pogovorni jezik belokranjskih Srbov starejše generacije je mešanica štokavskega govora vseh treh izgovorov, "pri čemer ekavski prevladuje, z elementi kajkavščine in čakavščine in z močnim slovenskim vplivom, tako da so morebitni vzhodnohercegovski elementi prej posebnost kot pravilo. Mladi govorijo slovensko z elementi hrvaškega govora, kar je splošen pojav cele Bele krajine. Terensko delo je pokazalo, da so belokranjski Srbi danes zelo prilagodljivi, saj z domačini - Belokranjci govorijo belokranjsko, s "Kranjci" slovensko (pogovorni jezik z narečnimi in srbohrvaškimi leksemi in intonacijami), s Hrvati pa hrvaško z nekaterimi odstopanji. V njihovem medsebojnem govoru ni neke železne doslednosti, saj se nagibajo zdaj k enemu, zdaj k drugemu idiomu, vendar pa vselej s

⁵⁸ Janez Vajkard Valvazor: Slava Vojvodine Kranjske. Mladinska knjiga, 1984, str.123

⁵⁹ Marko Terseglav: Uskoška pesemska dediščina Bele krajine. ZRC SAZU, Ljubljana, 1996, str.7

⁶⁰ Marko Terseglav, isti vir, str.19

prevladujočim štokavskim govorom. Več samostojnosti in avtohtonosti je ohranila srbska ljudska duhovna kultura, s tem pa so se ohranile tudi prvine tradicionalnega govora, ki je najlepše "konzerviran" prav v ljudskih pripovedkah in pesmih, v katerih se bolj kot v predmetih iz materialne kulture kažejo različne razvojne plasti, tradicija, inovacije, zunaj skupinski vplivi in prepletanja"⁶¹. In na koncu še opozorilo, kdorkoli se bo lotil ustvarjanja narodnostno mešanega ozemlja, pa bo to moral početi s privoljenjem in aktivno udeležbo prebivalcev teh krajev.

⁶¹ Marko Terseglav ,isti vir, str.31

V prvi Jugoslaviji

Popis prebivalstva leta 1921 je pokazal, da je na tedanjem teritoriju Slovenije živel 1,054.919 prebivalcev, od tega 980.222 Slovencev (92.9% prebivalstva) in kar pestra zbirka manjšinskih skupnosti. Število pripadnikov posameznih neslovenskih narodnih skupnosti, poleg Nemcev in Madžarov, je težko povsem natančno določiti. V popisih prebivalstva, ki so se vršili leta 1921 in 1931 se je spraševalo po materinem jeziku in veroizpovedi, ne pa po narodnostni pripadnosti.

Dodatna težava je bila tudi v tem, da so med konstitutivne narode sodili le Slovenci, Srbi in Hrvati. Vse ostale »narode so smatrali za dele Srbov in Hrvatov, čeprav tudi tedaj ni bilo mogoče popolnoma prezreti političnih problemov, ki jih je npr. pomenila posebna črnogorska državnost ali zgodovinska posebnost Bosne in Hercegovine, posebej pa še politični problem Makedonijek.«⁶² V smislu narodnega unitarizma se je skupaj seštevalo še srbski in hrvaški narod. »Enotni« narod je govoril skupni srbsko-hrvaški jezik.

Ideja narodnega unitarizma se zrcali tudi v prvem popisu prebivalstva leta 1921, ki pokaže sledečo narodnostno sliko:

Tabela št.3: Prebivalstvo Slovenije po maternem jeziku leta 1921

Materni jezik	1921	
	število	%
Srbsko-hrvatski	11.898	1.13
Slovenski	980.222	92.92
Češkoslovaški	2.941	0.28
Rusinski (Ruteni, Malorusi)	35	0.00
Poljski	338	0.03
Ruski	1.630	0.15
Madžarski	14.429	1.37
Nemški	41.514	3.94
Arnautski	103	0.01
Turški	237	0.02
Romunski-Cincarji	31	0.00
Italijanski	701	0.07
Francoski	125	0.01
Angleški	38	0.00
Drugi in neznano	677	0.07
Skupaj	1,054.919	100

(vir. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.januarja 1921 god.Sarajevo, Državna štamparija, 1932, str.

⁶² Janko Preterski: Zgodovinska izhodišča in osnovni smisel obstoja Socialistične Federativne Republike Jugoslavije. RiG, 16,Ljubljana, 1983, str.77

Popis prebivalstva deset let kasneje (leta 1931) pokaže pomembne premike v etnični sestavi Dravske banovine⁶³. Poleg znatnega upada števila »klasičnih« manjšinskih populacij (Nemške za 69.85%, Madžarske za 55.17%) je mogoče opaziti močan porast števila oseb, ki so izjavile, da je njihov materin jezik srbsko-hrvatski. Število te kategorije prebivalstva se namreč več kot podvoji. Za skoraj 11% pa se poveča tudi število oseb, ki so izjavile, da je njihov materin jezik slovenščina. Premike v etnični sestavi je mogoče pripisati tako migracijskim tokovom, v prvi vrsti imigraciji Slovencev iz Italije, kot tudi nebenevolentni politiki slovenskih oblasti do manjšin.⁶⁴ Verjetno pa ni mogoče zanikati tudi migracijskih tokov z drugimi področji Jugoslavije. Kolikšen je bil njihov obseg pa je težko ugotoviti, saj nimamo na razpolago ustreznih statističnih podatkov. Bodi temu tako ali drugače velja, da je bila Dravska »banovina v pogledu materinega jezika (94.18% Slovencev) ..., vere (98.76% katolikov) in pismenosti (94.44% pismenih) ena najbolj homogenih banovin države (...)«.⁶⁵

Tabela št.4: Prebivalstvo Slovenije po maternem jeziku po popisu leta 1931

Materni jezik	število	%
Srbsko-hrvatski	24.136	2.11
Slovenski	1,077.679	94.18
Češki	2.282	0.20
Slovaški	104	0.10
Ruski	1.352	0.12
Rusinski	30	0.00
Poljski	249	0.02
Bolgarski	31	0.00
Romunski	41	0.00
Italijanski	414	0.04
Nemški	28.998	2.53
Madžarski	7.961	0.70
Albanski	271	0.02
Turški	36	0.00
Ciganski	515	0.05
Ostali	191	0.02
Neznano	8	0.00
skupaj	1,144.298	100

(vir: Splošni pregled Dravske banovine. Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Ljubljana, 1939, str.3

⁶³ Banovine so bile ustanovljene z Zakonom o razdelitvi države na upravna področja z dne 3.oktobra 1929. S tem zakonom je država dobila novo ime Jugoslavija, kar naj bi potrdilo zamisel narodnega edinstva; odpravil je tudi 33 oblasti, v katere je bila z Vidovdansko ustavo doslej država razdeljena. Država je poslej razpadla v devet banovin, med katerimi je obsegala ena Slovenijo brez Bele Krajine, ki pa je bila 28.avgusta 1931 zopet združena z dravsko banovino. (Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda. Mohorjeva družba,Celje,1993, str.1144-1145). Po vidovdanski upravni ureditvi je bila Slovenija razdeljena na dve oblasti: mariborsko, ki je obsegala Spodnje Štajersko, nekdanji koroški prevaljski okraj, Prekmurje in Medžimurje; in na ljubljansko oblast, ki je obsegala območje bivše Kranjske, kolikor jo je pripadlo Kraljevini SHS ter sodne okraje Brežice, Sevnica in Laško.

⁶⁴ Glej, na primer,Nemci na Slovenskem (1848-1941). V: »Nemci« na Slovenskem 1941 – 1955. Dušan Nečak (ur), Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1998, str.53-98

Laszlo Gonz: Madžarska manjšina v Republiki Sloveniji in nivo strpnosti slovenske večine do nje. Str.80

⁶⁵ Splošni pregled Dravske banovine.Ljubljana,1939,str.5

Nekateri poskušajo dilemo o narodnostni pripadnosti razrešiti z vpeljavo podatkov o veroizpovedi. Čeprav gre za sizifov posel v katerem nikoli ne zmanjka nevarnih čeri in gradiva za različne špekulacije, navajamo tudi ta podatek. Iz popisnih podatkov za leto 1921 je mogoče izluščiti sledeče podatke o veroizpovedi:

Tabela št.5: Prebivalstvo Slovenije po veroizpovedi leta 1921

Veroizpoved		
	število	%
pravoslavna	6.611	0.63
rimokatoliška	1,018.771	96.57
Grško-katoliška ⁶⁶	531	0.05
evangeličanska	27.282	2.59
muslimanska	649	0.06
židovska	936	0.09
Drugi	17	0.00
Brez konfesije in nepoznano	122	0.01
Skupaj	1,054.919	100

(vir: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.januarja 1921 god. Sarajevo, Državna štamparija, 1932)

Deset let kasneje, ob popisu leta 1931, so bili pri vprašanju o veroizpovedi pridobljeni naslednji podatki:

Tabela št.6: Prebivalstvo Slovenije po veroizpovedi leta 1931

Veroizpoved	število	%
Rimokatoliška	1,107.155	96.76
Grškokatoliška	2.377	0.21
Pravoslavna	6.745	0.59
Evangeličanska augsburška	24.758	2.16
Evangelijska reform.	959	0.08
Starokatoliška	102	0.01
Ostale krščanske	186	0.02
Islamska	927	0.08
Židovska	820	0.07
Ostale	4	0.00
Brez konfesije	257	0.02
Neznano	8	0.00
Skupaj	1,144.298	100

(vir: - Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.januara 1931. Knjiga 2: Prisutno stanovništvo po veroizpovedi. Beograd, 1938
-Splošni pregled Dravske banovine. Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Ljubljana, 1939, str.3)

⁶⁶ Grškokatoliška (unijatska) ali katoliška cerkev vzhodnega obreda priznava skupnost (unijo) z Rimom, priznavajo papeža za vrhovnega voditelja cerkve, vendar pa ohranjajo obredne značilnosti pravoslavnih cerkva:liturgijo, obhajilo »pod obema podobama« in precejšen del pravoslavnega kanonskega prava.

Nekaj dodatnih informacij o narodnostni sestavi prebivalstva Slovenije bi dobili, če bi imeli na razpolago korelacije med popisnima kategorijama o veroizpovedi in maternem jeziku. Seveda velja še enkrat opozoriti, da podatka zadostujeta le za približno, informativno oceno narodnostne sestave Slovenije. Korelacije med popisnima kategorijama materni jezik – veroizpoved za leto 1921 nimamo. Imamo pa to korelacijo opravljeno na podlagi popisnega gradiva za leto 1931. Objavljena je v publikaciji »Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession«, ki jo je leta 1943 izdala nemška okupacijska oblast. Rezultate te korelacije povzemamo v tabeli št.6, podrobnejši pregled po okrajih pa objavljamo v prilogi.

Tabela št. 7: Dravska banovina – prebivalstvo po materinem jeziku in veroizpovedi leta 1931

Veroizpoved										
Materni jezik	Pravo slavci	Rimo katoliki	Grko katoliki	Evang. Augsb.	Evang. Reform.	Ostale Krščan.	Islam.	Židov.	Ostale	Skupaj
Srbo hrvaški	4.454	16.571	2.254	61	12	21	604	145	14	24.136
Slovenski	990	1.054.109	84	21.929	111	100	9	220	127	1.077.679
Češki	22	1.993	1	59	15	107	-	24	61	2.282
Slovaški	2	84	1	9	1	-	-	7	-	104
Ruski	1.126	173	14	22	1	6	5	4	1	1.352
Ukrajinski	11	5	14	-	-	-	-	-	-	30
Madžarski	2	5.799	1	1.194	733	3	-	222	7	7.961
Nemški	51	27.180	-	1.447	74	35	5	165	41	28.998
Albanski	1	6	-	-	-	-	264	-	-	271
Turški	-	-	-	-	-	-	36	-	-	36
Romunski	30	5	3	1	-	-	-	2	-	41
Židovski	-	-	-	-	-	-	-	3	-	3
Ciganski	15	500	-	-	-	-	-	-	-	515
Ostali	41	730	4	36	12	17	4	28	18	890
Skupaj	6.745	1.107.155	2.376	24.758	959	289	927	820	269	1.144.298

Vir: Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession. Wien, 1943, str.13

Morda bi ob koncu navajanja različnih statističnih virov, ki jih velja upoštevati pri analizi narodnostne podobe Slovenije v obdobju med obema vojnoma, navedli še podatke o prostorski disperziji pripadnikov različnih veroizpovedi. Povzemamo jih po že citiranem Splošnem pregledu Dravske banovine.

Tabela št. 8: Skupni pregled veroizpovedi Dravske banovine:

Veroizpoved	Verske edinice	Na eno enoto pride prebivalcev te vere
Rimskokatoliška	533 župnij	2.077
Grškokatoliška	2 župniji	1.188
Pravoslavna	4 parohije	960 (?) 1.686 (?)
Starokatoliška	2 župniji	51
Evangeljska (augsb.)	13 župnij	1.900 (?) 1.904 (!)
Evangeljska (reform.)	1 župnija	959
Islamska	1 imamat	927
Židovska	2 rabinata	410

Vir: Splošni pregled Dravske banovine ...,str.85

Teritorialno so bile verske enote, ki so predmet našega zanimanja razporejene takole:

I. Grškokatoliška cerkev

1. Grškokatoliška škofija: Križevci (Savska banovina)
2. Grškokatoliške župnije
 - a. Drage, obč.Radatoviči, okraj Črnomelj
 - b. Radatoviči, obč.Radatoviči, okraj Črnomelj

II. Pravoslavna cerkev

1. Srbskopravoslavna mitropolija v Zagrebu
2. Protoprezviteriat v Ljubljani
3. Parohije
 - a. Bojanci, obč.Adlešiči, okr.Črnomelj
 - b. Celje
 - c. Ljubljana
 - d. D.Maribor

(vir: Splošni pregled Dravske banovine. Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Ljubljana, 1939, str, 84 – 85)

Migracijski tokovi po drugi svetovni vojni

Ugotovimo lahko, da so bile priselitve iz drugih jugoslovanskih republik v Slovenijo in odselitve iz Slovenije v druge jugoslovanske republike v celotnem povojnem obdobju (1945-1990) znatne. To kaže na to, »da so migracije med Slovenijo in ostalo Jugoslavijo, ki so zaživele že med obema vojnoma, prišle do polnega izraza v obdobju po drugi svetovni vojni. Podatki tudi kažejo, da so tokovi obojestranski, kar potrjuje (...) zakonitost, da ima vsak migracijski tok svoj protitok. Vendar ta obojestranskost ni v tem, da bi se tudi slovensko prebivalstvo v večji meri preseljevalo v druge predele Jugoslavije. Protitok priselitvam tvorijo v največji meri tisti priseljenci, ki se na življenje v Sloveniji niso mogli prilagoditi.«⁶⁷

Rekonstrukcija migracijskih procesov na področju Slovenije po letu 1954⁶⁸ pokaže, da so priselitve rahlo naraščale do prve polovice sedemdesetih let. Sledi rahel zastoj, ki je bil le »uvod v najbolj intenzivno priseljevanje v Slovenijo v drugi polovici sedemdesetih let.«⁶⁹ Povsem natančnih podatkov o migracijskih procesih po drugi svetovni vojni nimamo. Po mnenju analitikov statističnega gradiva, podatki o migracijskih procesih (iz redne statistike) v obdobju 1945 (oz.1954)-1990 naj ne bi prikazovali celovite slike migracijskih procesov. Ti tokovi naj bi bili obsežnejši od števil, ki jih je zabeležila uradna redna statistika. Trditev se zdi smiselna, saj so do leta 1990 migracijski tokovi potekali znotraj skupne države in verjeti je, da mnogi migranti preprosto niso prijaviili svoj prihod v imigrantsko okolje. Zato je potrebno številk o migracijskih tokovih, ki so pripravljene na podlagi redne statistike (te podatke povzemamo v tabeli št.8, glej prilogo) primarno obravnavati kot pomagalo za ugotavljanje migracijskih trendov in ne kot zadosten vir za ugotavljanje natančnega števila oseb, ki so bile v teh procesih udeležene.

Ob popisu prebivalstva leta 1961 je še mogoče govoriti o narodno homogeni populaciji Slovenije, saj število tistih, ki so se opredelili kot neslovenci, dosega komaj 4.35% prebivalstva Republike Slovenije. Opazni pa so pomembni premiki znotraj posameznih narodnostnih skupin. Število Hrvatov se poveča za skoraj 75% (od 17.978 na 31.429 oseb), Srbov za dobrih 20%. Model ekstenzivne ekonomije vpeljan v 60.letih in intenzivno prakticiran v naslednjih 25.letih, je pomembno spremenil narodnostno podobo Slovenije. Ekstenzivna ekonomija je generirala potrebo po številni delovni sili. Ker je v »domačem« okolju ni bilo mogoče najti, jo je bilo potrebno »uvoziti«. Seveda iz drugih področij Jugoslavije, koder je tako ali tako vladala precejšnja stopnja nezaposlenosti. Še na dva procesa, ki sta pogojevala imigracijo v Slovenijo, je potrebno spomniti. Prvi je naftna kriza na začetku sedemdesetih let, ki je v zahodno evropskih državah vodila v recesijo in

⁶⁸ Natančnih podatkov o migracijskih tokovih do leta 1954 ni. Register prebivalstva, ki bi nudil osnovne tekoče podatke o selitvenih tokovih je bil vzpostavljen leta 1954, vendar so strokovnjaki prepričani, da so podatki kredibilni šele od leta 1955 dalje. Zato je tudi v našem pregledu začetek spremljanja migracijskih procesov postavljen v leto 1955.

⁶⁹ J.Malačič, isti vir, str.305

prestrukturiranje gospodarstva, kar je zmanjševalo potrebo po novih imigrantih. Ti so se v dobršni meri zaposlovali v Sloveniji, ki je zaradi ekstenzivnega modela gospodarskega razvoja potrebovala svežo delovno silo. Drugi vzrok pa gre iskati v specifičnostih jugoslovanskega gospodarskega sistema – ta ni spodbujal selitve kapitala, ampak je spodbujal selitev delovne sile.⁷⁰

Za našo razpravo je pomembna ugotovitev, da so migracijski procesi močno spreminjali narodno sestavo prebivalstva Slovenije. Odstotek tistih, ki so se opredelili kot Slovenci je ob popisu leta 1971 znašal 94.03%, leta 1981: 90.52%, leta 1991 pa je padel na 87.84% prebivalcev Republike Slovenije.

⁷⁰ Glej o tem podrobneje: J.Malačič: Međurepubličke i vanjske migracije u Sloveniji od sredine 1959-ih godina – ekonomski uzroci i posljedice. Migracijske teme,Zagreb,1989,4,str.325-339

Slovenci o migracijskih procesih

Bilo bi neobičajno, da bi intenzivni imigracijski procesi ostali neopaženi (in brez odziva) znotraj večinskega prebivalstva. Največji fond podatkov na tematiko medetničnih odnosov v Sloveniji je bil zbran v okviru raziskovanj »Slovensko javno mnenje«⁷¹. Prvič v raziskavi SJM leta 70/71. Na vprašanje, kako ocenjujete naraščanje števila ljudi iz drugih republik v Sloveniji, so bili dobljeni naslednji odgovori.

Tabela št. 9: v zadnjih letih prihaja vse več ljudi iz drugih republik na delo v slovenijo. Ali se vam zdi to v glavnem dobro ali v glavnem slabo?⁷²

		število	delež (%)	% odgovorov	kumulativa
odgovori	1 v glavnem dobro	600	28,6	28,7	28,7
	2 kakor kdaj	411	19,6	19,7	48,4
	3 v glavnem slabo	892	42,5	42,7	91,0
	4 ne vem	188	9,0	9,0	100,0
	skupaj	2091	99,6	100,0	
m.v.	5 b.o.	9	,4		
skupaj		2100	100,0		

Odgovori kažejo, da kakšnega posebnega navdušenja nad priseljevanjem iz drugih jugoslovanskih republik ni bilo. Prevladujoče prepričanje je bilo, da ima priseljevanje v Slovenijo več slabih kot dobrih posledic za razvoj slovenske družbe. Med razlogi za odklonilen odnos Slovencev do priseljencev se najpogosteje navaja, da je za podobna dela na razpolago dovolj Slovencev, da se s tem zmanjšuje »bogastvo slovenskega naroda« (gre na naš račun), da so prišleki leni, da so z njimi same težave, itd. Kakšnih altruističnih pristopov do prišlekov ni mogoče zaznati. Zapisano je v številkah prikazano v spodnji tabeli:

⁷¹ Pri obravnavi teh podatkov velja upoštevati tudi naslednjo opombo: »Izbor enot, vključenih v raziskave SJM temelji na registru oseb s stalnim bivališčem v Republiki Sloveniji. Tako v raziskavo niti teoretično ne morejo biti vključeni tisti, ki nimajo stalnega bivališča v RS (kar pa je uspelo redkim pripadnikom novodobnih narodnostnih manjšin, še posebej tistim, ki so prišli v Slovenijo po letu 1991). V praksi pa so iz vzorca anketiranih izključeni tudi tisti, ki dejansko ne živijo na formalnem naslovu (npr. najemniki in podnajemniki). Tako nam pričujoči rezultati predstavljajo predvsem mnenje Slovencev o obravnavanih temah, mnenje samih pripadnikov manjšin pa ni zadovoljivo izmerjeno.« Mojca Omerzu: Novodobne narodnostne skupnosti. Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970-1998, 2001, str. 2

⁷² »Nove« narodne skupnosti. Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavah SJM v letih 1970-2003. Gradivo pripravila Mojca Omerzu, FDV, Arhiv družboslovnih podatkov. Ljubljana, maj 2003, str. 1 (Gradivo je bilo zbrano v okviru CRP-a Percepcije slovenske integracijske politike.

Tabela št. 10: Zakaj misli, da je prihajanje ljudi iz drugih republik slabo? ⁷³

		število	delež (%)	% odgovorov	kumulativa
odgovori	1 dovolj je Slovencev	418	19,9	48,7	48,7
	2 gre na naš račun	191	9,1	22,3	71,0
	3 niso usposobljeni	23	1,1	2,7	73,7
	4 neradi delajo, so leni	49	2,3	5,7	79,4
	5 z njimi so sitnosti	57	2,7	6,6	86,0
	6 slabo za Slovence	61	2,9	7,1	93,1
	7 doma imajo delo	34	1,6	4,0	97,1
	8 tu težko živijo	6	,3	,7	97,8
	9 vsaka republika naj zaposluje svoje delavce	19	,9	2,2	100,0
	skupaj	858	40,9	100,0	
m.v.	10 ne pove zakaj	37	1,8		
	11 na 2.13 odgovoril, da je dobro	600	28,6		
	12 na 2.13 odgovoril 2, 4 ali 5	605	28,8		
	skupaj	1242	59,1		
skupaj		2100	100,0		

Podobne odgovore je mogoče najti tudi v rezultatih SJM leto kasneje (1972). Te navajamo v tabeli št.11.

Tabela št. 11: v zadnjih letih prihaja vse več ljudi iz drugih republik na delo v slovenijo. Ali se vam zdi to v glavnem dobro ali v glavnem slabo? ⁷⁴

		število	delež (%)	% odgovorov	kumulativa
odgovori	1 v glavnem dobro	585	27,9	27,9	27,9
	2 kakor kdaj	686	32,7	32,7	60,6
	3 v glavnem slabo	699	33,3	33,3	94,0
	4 ne vem	126	6,0	6,0	100,0
	skupaj	2096	99,8	100,0	
m.v.	5 b.o.	4	,2		
skupaj		2100	100,0		

Odgovori so zanimivi zato, ker so bili zbrani v obdobju tik pred imigracijskim »stampedom«, ki je potekal v letih 1973-1979. Glede na očitne nastavke odbojnosti bi pričakovali, da bo intenzivno priseljevanje disjunktivne procese še bolj poglobljalo. Podatki zbrani v SJM leta 1980, torej ob koncu najbolj intenzivnega procesa priseljevanja ne potrjujejo zapisane hipoteze. Dobra polovica vprašanih je tedaj menila (glej tabelo št.12), da je zaposlovanje delavcev iz drugih republik koristno za razvoj Slovenije.

⁷³ »Nove« narodne skupnosti(...), str.1

⁷⁴ »Nove« narodne skupnosti(...),str.8

Tabela št. 12: kaj menite, ali je zaposlovanje delavcev iz drugih republik koristno za razvoj slovenije, ali ne? ⁷⁵

		število	delež (%)	% odgovorov	kumulativa
odgovori	1 ni koristno	496	24,4	24,5	24,5
	2 ne ve	449	22,1	22,1	46,6
	3 je koristno	1083	53,3	53,4	100,0
	skupaj	2028	99,9	100,0	
m.v.	0 b.o.	3	,1		
skupaj		2031	100,0		

Razlogi so v prvi vrsti ekonomske narave.

Tabela št. 13: (če je koristno) ZAKAJ JE KORISTNO? – posamezni odgovori⁷⁶

		1. odgovor			2. odgovor		
		število	delež (%)	% odgovorov	število	delež (%)	% odgovorov
odgovori	1 Slovenci nočejo opravljati težkih in umazanih fizičnih del	214	10,5	10,7			
	2 Slovenija nima dovolj delovne sile - splošno	399	19,6	19,9			
	3 Slovenija nima dovolj delovne sile - specialno	118	5,8	5,9			
	4 je preveč dela, sami Slovenci ne zmorejo, koristno za večjo	31	1,5	1,5	3	,1	7,0
	5 ideološki razlogi (narodi se zблиžujejo itd.)	63	3,1	3,1	3	,1	7,0
	6 pomagajo graditi, razvijati Slovenijo	31	1,5	1,5	1	,0	2,3
	7 drugi razlogi (poceni delovna sila, druge šolana ipd.)	107	5,3	5,3	23	1,1	53,5
	8 ni koristno, ne ve če je koristno	900	44,3	44,9	3	,1	7,0
	9 je koristno, pa ne ve zakaj	140	6,9	7,0	10	,5	23,3
	skupaj	2003	98,6	100,0	43	2,1	100,0
m.v.	0 b.o.	28	1,4		1988	97,9	
skupaj		2031	100,0		2031	100,0	

Ne vemo ali so bili odgovori povsem iskreni. Prej bi veljalo reči, da je pozitiven odnos do imigrantov odraz nekega povsem specifičnega dogodka, kot pa rezultat radikalno spremenjenega odnosa večinske slovenske populacije do imigrantov. Leto 1980 je leto boleznin iz smrti J.B.Tita; tedaj je bila trans-jugoslovanska tolerantnost na vrhuncu. Da je temu tako, je možno sklepati iz odgovorov na vprašanje, ki je bilo postavljeno v isti raziskavi, in je

⁷⁵ »Nove« narodne skupnosti(...), str.17

⁷⁶ »Nove« narodne skupnosti(...),str.17

spraševalo po tem, kako naj bo zasnovan razvoj industrije v Sloveniji. Odgovori jasno kažejo, da je potrebno razvoj Slovenije graditi na razpoložljivi delovni sili in le »po potrebi« uvažati delovno silo iz drugih jugoslovanskih republik (Glej tabelo št.14). Imigrantov naj bo le toliko, da se popolni razkorak med (neugodno) demografsko sliko prebivalstva Slovenije (verjetno je bilo mišljeno Slovencev v narodnem pomenu besede) in ekonomskimi potrebami Slovenije.

Tabela št.14: Ali naj pri razvoju industrije v sloveniji ... ⁷⁷

		število	delež (%)	% odgovorov	kumulativa
odgovori	1 upoštevamo razpoložljivo delovno silo	1110	54,7	55,2	55,2
	2 ...kolikor moremo, saj dobimo del. silo iz drugih republik	597	29,4	29,7	84,9
	3 drugo	62	3,1	3,1	88,0
	4 ne vem	241	11,9	12,0	100,0
	skupaj	2010	99,0	100,0	
m.v.	0 b.o.	21	1,0		
skupaj		2031	100,0		

Osemdeseta leta pričenjajo razkrivati globok razkorak med verbalno deklariranim in vsakdanjo ekonomsko in politično prakso. Poglobljajoča se ekonomska kriza se je na poseben način stekala na področje narodnega in nacionalnega. Narodna homogenizacija na eni strani ter poglobljanje disjunktivnih procesov med narodi Jugoslavije sta predstavljala »zaščitni znak« razvoja Jugoslavije v 80.letih prejšnjega stoletja. Ti trendi so jasno razvidni tudi iz rezultatov raziskovanj SJM, ki jih navajamo v nadaljevanju.

Še pred tem pa velja zapisati metodološko opozorilo. Poseben problem predstavljajo spremembe sicer istega vprašanja v različnih časovnih zajemih, npr. spremembe modalitet, ali obračanje lestvic. Po najstrožjih merilih primerjav ne bi smeli delati. Toda vprašanja so dovolj podobna tako, da smo primerjavo vseeno pripravili. Da bi bili rezultati predstavljeni korektno smo pod vsako tabelo navedli še razlike, po katerih se določena raziskava razlikuje od podobnih raziskav v drugih časovnih okvirih.

⁷⁷ »Nove« narodne skupnosti.(...),str.23

Tabela št.15: Kakšni so odnosi med narodi in narodnostmi, ki žive v jugoslaviji? ⁷⁸

% odgovorov	SJM78	SJM80	SJM81/82	SJM83	SJM86	SJM88	SJM88ust	SJM89ust	SJM90
1 zelo dobri	15,3	11,7	3,7	1,5	1,7	,6	,3	,6	,9
2 dobri	77,1	71,2	59,5	11,3	35,7	17,7	5,5	9,4	8,8
3 niti dobri, niti slabi	6,0	15,9	30,3	45,6	44,3	40,4	25,0	25,9	22,1
4 slabi	1,5	1,2	6,1	40,3	16,8	32,6	48,6	44,5	45,1
5 zelo slabi	,1	,1	,4	1,4	1,6	8,8	20,6	19,7	23,1
skupaj	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Leta 78 namesto vmesne opcije "niti dobri, niti slabi" opcija "komaj zadovoljivi"

Leta 83 vprašanje stoji posebej, posebej za Slovenijo pa ni postavljeno

Leta 86 lestvica obrnjena

Leta 88, 88ust najprej vprašanje o odnosih v Sloveniji, nato o odnosih v Jugoslaviji

Tabela št.16: Kakšni so odnosi med narodi in narodnostmi, ki žive v sloveniji? ⁷⁹

% odgovorov	SJM78	SJM80	SJM81/82	SJM86	SJM88	SJM88ust	SJM89ust	SJM90
1 zelo dobri	17,5	11,6	11,7	5,5	2,7	6,5	11,1	4,0
2 dobri	74,3	69,1	67,5	49,5	37,2	49,2	52,8	49,6
3 niti dobri, niti slabi	6,2	16,8	18,2	34,7	39,4	33,1	28,6	35,7
4 slabi	1,8	2,5	2,3	9,0	17,9	8,7	6,2	9,3
5 zelo slabi	,2		,3	1,2	2,9	2,5	1,4	1,4
skupaj	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Leta 78 namesto vmesne opcije "niti dobri, niti slabi" opcija "komaj zadovoljivi"

Leta 86 lestvica obrnjena

Leta 88, 88ust najprej vprašanje o odnosih v Sloveniji, nato o odnosih v Jugoslaviji

Tabela št. 17: Kakšni so odnosi med slovinci in delavci iz drugih republik, ki žive v vaši ks?⁸⁰

% odgovorov	SJM78	SJM80	SJM81/82	SJM83	SJM86	SJM90
1 zelo dobri	10,3	6,2	4,2	3,1	3,4	6,6
2 dobri	73,5	62,1	61,2	51,8	50,7	60,6
3 niti dobri, niti slabi	11,6	25,4	27,6	34,9	37,7	26,6
4 slabi	4,0	5,9	6,1	9,3	6,9	5,2
5 zelo slabi	,6	,4	,9	,9	1,3	,9
skupaj	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Leta 78 namesto vmesne opcije "niti dobri, niti slabi" opcija "komaj zadovoljivi"

Leta 83 je lestvica obrnjena

⁷⁸ »Nove« narodne skupnosti (...), str.206

⁷⁹ »Nove« narodne skupnosti (...),str.206

⁸⁰ »Nove« narodne skupnosti (...),str.206

Tabela št. 18: Kakšni so odnosi med Slovenci in delavci iz drugih republik, ki delajo v vaši delovni skupnosti? ⁸¹

	SJM78	SJM80	SJM81/82	SJM83	SJM86	SJM90
1 zelo dobri	16,6	10,4	8,7	8,4	8,0	10,8
2 dobri	73,1	67,5	68,0	61,1	60,1	62,0
3 niti dobri, niti slabi	7,3	18,3	18,9	25,1	26,6	21,9
4 slabi	2,7	3,0	4,2	4,9	4,4	4,6
5 zelo slabi	,3	,8	,2	,6	1,0	,7
skupaj	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Leta 78 namesto vmesne opcije "niti dobri, niti slabi" opcija "komaj zadovoljivi"

Od leta 83 naprej v vprašanju namesto "delovni skupnosti" stoji "delovni organizaciji"

Leta 83 je lestvica obrnjena

Podatki nazorno kažejo na razraščanje mednacionalnih napetosti v jugoslovanski družbi. Te napetosti se kažejo tudi v slovenskem okolju. Bolj kot se jugoslovanska kriza približuje vrhuncu (po letu 1986), bolj se povečuje prepričanje anketirancev, da so ogroženi. Podatki kažejo, da pričenjajo mednacionalni in medrepubliški konflikti vplivati na medosebne odnose, da vzbujajo ksenofobijo, negativne predsodke in stereotipe. V raziskavah SJM, ki so bile opravljene pred izbruhom jugoslovanske krize se je ugotavljalo, da »so bili temeljni razlogi za ne široko razširjeno etnično distanco med jugoslovanskimi narodi medsebojne globlje kulturne razlike, sedaj pa se etnična distanca širi predvsem na temelju medsebojnih političnih razlik. Politični odnosi kvarijo osebne medetnične odnose in širijo medsebojne disjunktivne odnose. Za ponazoritev te trditve navajamo podatek, da so Slovenci na eni strani najbolj izrazito pripravljene vstopati v primarne in sekundarne (dobre sosedске) odnose s Hrvati, po drugi strani pa se kažejo najbolj opazni odnosi etnične distance v razmerjih Slovencev do Srbov. V prejšnjih raziskavah so se kazali manj izraziti odnosi etnične distance do Muslimanov in Albancev.«⁸²

Res je, da posebej ostrih manifestativnih medetničnih konfliktov ni bilo mogoče opaziti, opaziti pa je mogoče dobršno mero »ohlajanja« v odnosih med večinskim narodom in imigrantskimi populacijami, kot nam kažejo podatki v zgornji tabeli. Čeprav ne gre zanemariti kar precej razširjenega prepričanja, da je tudi v Sloveniji (bilo) vedno več pojavov, ki bi jih lahko uvrstili v negativni nacionalizem. To nam nazorno pokažejo podatki v tabeli št.19

⁸¹ »Nove« narodne skupnosti (...), str.206

⁸² Peter Klinar: O mednacionalnih odnosih v Sloveniji (Avtohtoni in imigranti). V: Slovenski izziv (ur.Niko Toš), FDV-IDV, Ljubljana,1992, str. 70

Tabela št. 19: Pogosto se sliši, da je v sloveniji v nacionalnih odnosih zadnje čase zmeraj več negativnih pojavov. Ali sodite, da je to res ali ni res? ⁸³

		število	delež (%)	% odgovorov	kumulativa
odgovori	1 teh pojavov je dejansko zmeraj več	633	31,0	31,0	31,0
	2 teh pojavov je ves čas približno enako	534	26,2	26,2	57,1
	3 teh pojavov ni več, v zvezi z njimi se pretirava	185	9,1	9,1	66,2
	4 teh pojavov ni več, skuša se ustvariti tak vtis, da se prikri	205	10,0	10,0	76,2
	5 teh pojavov je zmeraj manj	64	3,1	3,1	79,4
	6 ne vem, neodločen	421	20,6	20,6	100,0
	skupaj	2042	100,0	100,0	

Tabela št. 20: E4 * NARODN⁸⁴

Crosstab

			NARODN			Total
			1 slovenska	2 drugi (bivši) jugoslovanski narodi	3 drugo	
E4	1 teh pojavov je dejansko zmeraj več	Count	578	51	4	633
		% within E4	91,3%	8,1%	,6%	100,0%
		% within NARODN	31,5%	27,9%	16,7%	31,0%
	2 teh pojavov je ves čas približno enako	Count	463	63	8	534
		% within E4	86,7%	11,8%	1,5%	100,0%
		% within NARODN	25,2%	34,4%	33,3%	26,2%
	3 teh pojavov ni več, v zvezi z njimi se pretirava	Count	163	18	4	185
		% within E4	88,1%	9,7%	2,2%	100,0%
		% within NARODN	8,9%	9,8%	16,7%	9,1%
4 teh pojavov ni več, skuša se ustvariti tak vtis, da se prikri	Count	193	11	1	205	
	% within E4	94,1%	5,4%	,5%	100,0%	
	% within NARODN	10,5%	6,0%	4,2%	10,0%	
5 teh pojavov je zmeraj manj	Count	56	7	1	64	
	% within E4	87,5%	10,9%	1,6%	100,0%	
	% within NARODN	3,1%	3,8%	4,2%	3,1%	
6 ne vem, neodločen	Count	382	33	6	421	
	% within E4	90,7%	7,8%	1,4%	100,0%	
	% within NARODN	20,8%	18,0%	25,0%	20,6%	
Total	Count	1835	183	24	2042	
	% within E4	89,9%	9,0%	1,2%	100,0%	
	% within NARODN	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

⁸³ »Nove« narodne skupnosti (...), str.109

⁸⁴ »Nove« narodne skupnosti (...), str.113

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by	Phi	,087	,120
Nominal	Cramer's V	,061	,120
	Contingency Coefficient	,086	,120
N of Valid Cases		2042	

- a. Not assuming the null hypothesis.
- b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

Raziskovalci so pogosto ugotavljali, da je potrebno manj »ugodne ocene mednacionalnih odnosov v Sloveniji (...) pripisati odnosom med avtohtonim in imigrantskim prebivalstvom. Za pravilno se kaže trditev, da na omenjene ocene mednacionalnih odnosov v Sloveniji vplivajo predvsem globalne razmere v Jugoslaviji. Konkretnije ocene odnosov med avtohtonimi prebivalci in pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, ki bivajo v Sloveniji, so namreč glede na kraj bivanja ali zaposlitve, kljub temu da kažejo na kratkoročnejše trende njihovega slabšanja, ugodnejše od splošnih ocen mednacionalnih odnosov v Sloveniji. Hkrati pa so splošne ocene mednacionalnih odnosov v Sloveniji veliko bolj ugodne od ocen jugoslovanskih mednacionalnih odnosov, kar govori o utemeljenosti sklepa, da mednacionalni odnosi v Sloveniji še niso prišli do nevarne, kritične ravni«⁸⁵.

Poglobljajoča se gospodarska kriza je vse pogosteje postavljala vprašanje o problematiki priseljevanja delavcev iz drugih jugoslovanskih republik. Prevladujoče stališče je, da je potrebno priseljevanje iz drugih republik, če že ne povsem zaustaviti, pa vsaj omejiti. Rezultati raziskovanj SJM leta 1986 zgoraj zapisano potrjujejo. Na vprašanje, kaj menite o prihodnjem priseljevanju delavcev iz drugih republik v Slovenijo, so bili dobljeni naslednji rezultati:

Tabela št. 21: Kaj menite o prihodnjem priseljevanju delavcev iz drugih republik v slovenijo?⁸⁶

		število	delež (%)	% odgovorov	kumulativa
odgovori	1 priseljevanje je treba povsem zaustaviti (preprečiti)	254	12,4	12,4	12,4
	2 priseljevanje je treba omejiti	974	47,7	47,7	60,1
	3 ... nadaljevati, ker slov. gospodarstvo potrebuje te delavce	264	12,9	12,9	73,1
	4 priseljevanje nadomestiti z vlaganjem v območja, od koder pr	291	14,3	14,3	87,3
	5 ne vem, neodločen	259	12,7	12,7	100,0
	skupaj	2042	100,0	100,0	

⁸⁵ Peter Klinar, prav tam, str.71

⁸⁶ »Nove« narodne skupnosti (...), str.116

Odklonilen odnos Slovencev do priseljevanja postane še bolj očiten, ko podatke dopolnimo z narodnostno pripadnostjo anketirancev. Naravno se zdi, da so pripadniki drugih narodov »manj navdušeni« nad idejami o restriktivni imigracijski politiki, kot tisti, ki se opredeljujejo kot Slovenci. To sliko nam pokaže tabela št.22.

Tabela št. 22: * NARODN⁸⁷

Crosstab

		NARODN			Total	
		1 slovenska	2 drugi (bivši) jugoslovanski narodi	3 drugo		
E9	1	Count	245	8	1	254
		% within E9	96,5%	3,1%	,4%	100,0%
		% within NARODN	13,4%	4,4%	4,2%	12,4%
	2	Count	915	46	13	974
		% within E9	93,9%	4,7%	1,3%	100,0%
		% within NARODN	49,9%	25,1%	54,2%	47,7%
	3	Count	207	55	2	264
		% within E9	78,4%	20,8%	,8%	100,0%
		% within NARODN	11,3%	30,1%	8,3%	12,9%
	4	Count	258	33		291
		% within E9	88,7%	11,3%		100,0%
		% within NARODN	14,1%	18,0%		14,3%
	5	Count	210	41	8	259
		% within E9	81,1%	15,8%	3,1%	100,0%
		% within NARODN	11,4%	22,4%	33,3%	12,7%
Total	Count	1835	183	24	2042	
	% within E9	89,9%	9,0%	1,2%	100,0%	
	% within NARODN	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by	Phi	,231	,000
Nominal	Cramer's V	,163	,000
	Contingency Coefficient	,225	,000
N of Valid Cases		2042	

- a. Not assuming the null hypothesis.
- b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

Zaostrovanje jugoslovanske krize, ki je imela izrazit nacionalni naboj in pokrov, je še poglobljalo prepričanje, da je potrebno priseljevanje omejiti. V raziskavi SJM leta 1988 je skoraj tretjina anketiranih menila, da je priseljevanje potrebno povsem zaustaviti. Podrobnejši podatki so navedeni v tabeli št.23.

⁸⁷ »Nove« narodne skupnosti (...), str.120

Tabela št. 23: Kaj sodite o prihodnjem priseljevanju delavcev iz drugih republik v slovenijo?⁸⁸

		število	delež (%)	% odgovorov	kumulativa
odgovori	1 priseljevanje je treba povsem zaustaviti	560	27,0	27,0	27,0
	2 priseljevanje je treba omejiti	980	47,2	47,2	74,2
	3 ... nadaljevati, ker slov. gospodarstvo potrebuje te delavce	127	6,1	6,1	80,3
	4 priseljevanje nadomestiti z vlaganjem v območja, od koder pr	216	10,4	10,4	90,7
	5 ne vem, neodločen	192	9,3	9,3	100,0
	skupaj	2075	100,0	100,0	

Zadržke, ki jih večinsko prebivalstvo izraža do imigrantskih skupnosti je običajno možno umestiti v dva sklopa: a) ekonomski (imigranti zasedajo delovna mesta avtohtonim prebivalcem, itd.), in b) kulturni (imigranti spreminjajo kulturne vzorce okolja, kamor prihajajo, »ogrožajo« avtohtono narodnostno identiteto in jezik). Takšne razmisleke je mogoče zaslediti tudi v slovenskem prostoru. O ekonomskih razlogih smo že govorili. Dodajmo le ugotovitev, da imigranti ne odvzemajo delovnih mest domorodnemu prebivalstvu, saj navadno opravljajo dela, za katera na trgu delovne sile ni ponudbe, ali pa opravljajo dela, ki jih domorodno prebivalstvo noče opravljati.

Za slovenski prostor je razmislek o posledicah, ki jih imigracije puščajo na področju »avtohtone« kulture in identitete še pomembnejši od ekonomskih (čeprav tudi te niso zanemarljive). Takšno prepričanje se jasno kaže v rezultatih javno mnenjskih raziskav. Ne tako majhen delež anketiranih je celo prepričan, da priseljevanje ogroža Slovence. Vprašanje o ogroženosti Slovencev je bilo prvič postavljeno leta 1980, dobljeni so bili naslednji rezultati:

Tabela št. 24: - SJM 1980 Nekateri menijo, da priseljevanje delavcev iz drugih republik ogroža slovence. Ali se s tem strinjate? ⁸⁹

		število	delež (%)	% odgovorov	kumulativa
odgovori	1 ne	999	49,2	49,3	49,3
	2 ne vem	310	15,3	15,3	64,6
	3 da	718	35,4	35,4	100,0
	skupaj	2027	99,8	100,0	
m.v.	0 b.o.	4	,2		
skupaj		2031	100,0		

Mnenje o ogroženosti Slovencev še ni prevladujoče, vendar velja istočasno dodati, da je zelo visok odstotek tistih, ki so prepričani, da imigrantski tokovi ogrožajo Slovence. Glede na to, da je bil takšen (relativno ugoden) rezultat dosežen v obdobju »umirjenih« mednacionalnih

⁸⁸ »Nove« narodne skupnosti (...), str.149

⁸⁹ »Nove« narodne skupnosti (...),str.34

odnosov je bilo mogoče pričakovati, da bo poglobljajoča kriza jugoslovanske države vplivala na medetnične odnose v Sloveniji. V smislu poglobljanja odnosov odbojnosti in občutka vsestranske ogroženosti. In to ne samo v smislu ogroženosti s strani drugih republik, ampak celo v smislu ogroženosti Slovencev s strani imigrantskih populacij, ki živijo v Sloveniji. Zapisano se zrcali v podatkih predstavljenih v tabelah št.25 (SJM 1981/82), št. 26 (SJM 1983), št.27 (SJM 1986) in št. 28 (SJM 1990).

Tabela št. 25: - SJM 1981/82 Nekateri mislijo, da priseljevanje delavcev iz drugih republik ogroža slovence. Ali se strinjate ali ne? (če da) kaj je tisto, kar je pri slovincih ogroženo? ⁹⁰

		1 ni izbral	2 ne ve, ali je kaj ogroženo, neodl.	3 izbral	4 nič ni ogroženo
(1) SLOVENSKI JEZIK	število	561	389	579	520
	%	27,4%	19,0%	28,3%	25,4%
(2) NACIONALNOST	število	840	389	300	520
	%	41,0%	19,0%	14,6%	25,4%
(3) SLOVENSKI OBIČAJI	število	839	389	301	520
	%	40,9%	19,0%	14,7%	25,4%
(4) ZAPOSLOVANJE SLOVENCEV	število	433	389	707	520
	%	21,1%	19,0%	34,5%	25,4%
(5) GOSPODARSKI RAZVOJ SLOVENIJE	število	989	389	151	520
	%	48,3%	19,0%	7,4%	25,4%
(6) KAJ DRUGEGA	število	1098	389	42	520
	%	53,6%	19,0%	2,0%	25,4%

Tabela št. 26: – SJM 1983 Nekateri pravijo, da priseljevanje delavcev iz drugih republik ogroža slovence. Ali se strinjate ali ne? ⁹¹

		število	delež (%)	% odgovorov	kumulativa
odgovori	1 ne	822	39,8	39,8	39,8
	2 ne vem	454	22,0	22,0	61,7
	3 da	791	38,3	38,3	100,0
	skupaj	2067	100,0	100,0	

⁹⁰ »Nove« narodne skupnosti (...),str.65

⁹¹ »Nove« narodne skupnosti (...),str.75

Tabela št. 27: – SJM 1986 Nekateri menijo, da priseljevanje delavcev iz drugih republik ogroža slovence. ali se s tem strinjate ali ne? (če da) kaj je tisto, kar je pri slovincih najbolj ogroženo? ⁹²

		1 ni izbral	2 ne ve, kaj je ogroženo, neodločen	3 izbral	4 nič ni ogroženo
(1) SLOVENSKI JEZIK	število	403	335	797	507
	%	19,7%	16,4%	39,0%	24,8%
(2) NACIONALNOST	število	726	335	473	508
	%	35,6%	16,4%	23,2%	24,9%
(3) SLOVENSKI OBIČAJI	število	779	337	419	507
	%	38,1%	16,5%	20,5%	24,8%
(4) ZAPOSLOVANJE SLOVENCEV DOMA	število	515	334	688	505
	%	25,2%	16,4%	33,7%	24,7%
(5) GOSPODARSKI RAZVOJ SLOVENIJE	število	916	338	278	510
	%	44,9%	16,6%	13,6%	25,0%

Tabela št. 28: – SJM 1990 Nekateri pravijo, da priseljevanje delavcev iz drugih republik ogroža slovence. ali se s tem strinjate ali ne? ⁹³

		število	delež (%)	% odgovorov	kumulativa
odgovori	1 ne	584	28,5	28,5	28,5
	2 ne vem	380	18,5	18,5	47,0
	3 da	1086	53,0	53,0	100,0
	skupaj	2050	100,0	100,0	

Zapisi smo že, da so migracije v Slovenijo formalno-pravno potekale znotraj prostora iste države (torej smo imeli opraviti z domačimi, internimi migracijami); po vsebinski (socialni in kulturni) plati pa smo dejansko imeli opraviti z mednarodnimi migracijami. Po prepričanju Slovencev so najbolj sprejemljivi načini ravnanja trajnih imigrantov v Sloveniji »omejeni procesi adaptacije in delnega kulturnega pluralizma. Javnost namreč meni, da se imigranti naučijo slovenščine in prilagodijo razmeram v Sloveniji, hkrati pa naj med seboj uporabljajo svoj izvorni jezik in gojijo kulturo. Gre za podobna ravnanja, kakršna srečamo med mednarodnimi imigranti v zahodnoevropskih družbah. Ta ravnanja se približujejo procesom adaptacijske akulturacije, ki pomeni, da se imigranti priučijo novi kulturi, brez česar niso mogoči procesi njihovega prilagajanja in socialne promocije v imigrantski družbi«. ⁹⁴ Odnos Slovencev do pripadnikov drugih južnoslovanskih narodov, ki živijo v Sloveniji se je

⁹² »Nove« narodne skupnosti (...), str.113

⁹³ »Nove« narodne skupnosti (...), str.197

⁹⁴ Peter Klinar, prav tam, str.72-73

izoblikoval tako rekoč sočasno s prihajanjem imigrantov v Slovenijo – in se vse do dandanes ni v ničemer spremenil. Rezultati slovenskega javnega mnenja, pridobljeni leta 1983, 1986 in 1988 potrjujejo zgoraj zapisano.

Tabela št. 29: – SJM 1983 Kako naj po vaši oceni v prihodnje ravnajo delavci iz drugih republik in pokrajin, ki so že dalj časa v sloveniji? ⁹⁵

		število	delež (%)	% odgovorov	kumulativa
odgovori	1 naučijo naj se slovenskega jezika in navad, opustijo naj svo	177	8,6	8,6	8,6
	2 ohranijo naj svoj jezik in navade ter živijo sami zase	37	1,8	1,8	10,4
	3 ohranijo naj svoj jezik in navade, hkrati naj se prilagodijo	1467	71,0	71,0	81,3
	4 ... naj delajo tu le krajši čas, potem pa naj se vrnejo domo	205	9,9	9,9	91,2
	5 drugo	15	,7	,7	92,0
	6 ne vem, neodločen, mi je vseeno	166	8,0	8,0	100,0
	skupaj	2067	100,0	100,0	

Tabela št. 30: – SJM 1986 kako naj ravnajo delavci iz drugih republik, ki že dalj časa živijo v sloveniji? ⁹⁶

		število	delež (%)	% odgovorov	kumulativa
odgovori	1 opustijo naj svojo kulturo in jezik in sprejmejo slovensko	157	7,7	7,7	7,7
	2 ohranijo naj svojo kulturo in jezik in živijo sami zase	56	2,7	2,7	10,4
	3 po obdobju bivanja v Sloveniji naj se vrnejo domov	80	3,9	3,9	14,3
	4 naučijo naj se slovenski jezik in prilagodijo ... med seboj	1288	63,1	63,1	77,4
	5 omogočiti jim je treba šolanje v svojem jeziku, hkrati naj s	288	14,1	14,1	91,5
	6 ne vem, neodločen	173	8,5	8,5	100,0
	skupaj	2042	100,0	100,0	

⁹⁵ »Nove« narodne skupnosti (...), str. 86

⁹⁶ »Nove« narodne skupnosti (...), str. 120

Tabela št. 31: – SJM 1988 Kako naj ravnajo delavci iz drugih republik, ki že dalj časa živijo v sloveniji? ⁹⁷

		število	delež (%)	% odgovorov	kumulativa
odgovori	1 opustijo naj svojo kulturo in jezik in sprejmejo slovensko	174	8,4	8,4	8,4
	2 ohranijo naj svojo kulturo in jezik in živijo sami zase	41	2,0	2,0	10,4
	3 po obdobju bivanja v Sloveniji naj se vrnejo domov	174	8,4	8,4	18,7
	4 naučijo naj se slovenski jezik in prilagodijo ... med seboj	1265	61,0	61,0	79,7
	5 omogočiti jim je treba šolanje v svojem jeziku, hkrati naj s	275	13,3	13,3	93,0
	6 ne vem, neodločen	146	7,0	7,0	100,0
	skupaj	2075	100,0	100,0	

Ob koncu 80.let je postalo vse bolj očitno, da bo Jugoslavija razpadla. Eno izmed pomembnih vprašanj, ki se je pojavljalo v procesu izgrajevanja nove države je bilo tudi vprašanje urejanja bodočega statusa trajnih imigrantov (novih manjšin?). Podatki kažejo na izrazite razlike do priznavanja pravic avtohtonim in imigrantskim (novodobnim) manjšinam. Poleg tega so močno restriktivni do obsega pravic, ki naj bi jih imele imigrantske skupnosti. Res pa je, da je na takšen odnos močno vplivalo (izrazito zaostreno) vzdušje ob nastajanju nove države. Razkorak med obsegom pravic, ki naj bi jih imeli pripadniki klasičnih manjšin in pripadniki novodobnih manjšin so razvidni iz tabele št.32.

Tabela št. 32: – SJM 1990: Katere od spodaj navedenih pravic naj ustava prizna avtohtonim narodnim manjšinam v sloveniji, zlasti italijanom in madžarom, kakšne pa tistim državljanom, ki so se v slovenijo priselili (albanci, srbi, hrvati, muslimani...)? ⁹⁸

	A-za avtohtone manjšine		B-za priseljence	
	da	ne	da	ne
a) svobodna raba svojega jezika	83.6	15.6	55.5	43.5
b) izražajo...lastno kulturo	85.8	13.2	67.4	31.4
c) ustanavljajo lastne kulturne organizacije in ustanove	77.0	22.1	56.2	42.9
d) imajo pravico do javne uporabe nacionalnih simbolov	56.3	42.2	32.2	66.2
e) razvijajo svoje gospodarske dejavnosti	77.8	21.0	61.7	37.1
f) organizirajo svoj časopis, radio in TV	68.2	30.7	38.2	60.7
g) oblikujejo samostojno šolstvo	53.8	45.1	24.1	74.7
h) gojijo odnose z matičnim narodom	89.8	9.0	78.9	19.9
i) da v območjih, kjer živijo, ustanovijo posebne narodnostne skupnosti	62.2	36.4	35.4	62.8
j) da imajo svoje odbornike v občinski skupščini	77.0	21.7	50.1	48.6
k) da imajo svoje poslance v republiški skupščini	72.2	26.6	41.9	56.8
l) da ustanavljajo lastne politične stranke	43.2	55.5	24.9	73.7

⁹⁷ »Nove« narodne skupnosti (...),str.154

⁹⁸ »Nove« narodne skupnosti(...), str.

Podatki kažejo, da je bila slovenska javnost v obdobju nastajanja nove države dokaj restriktivna do priznavanja sklopa posebnih pravic imigrantskim skupnostim. Naklonjeni so ohranjanju in razvijanju kulture in ustanavljanju kulturnih organizacij in rabi jezika. Podpirajo ohranjanje stikov z »matičnim« narodom. Izrazito pa so nenaklonjeni organiziranju političnih strank in, kar se zdi posebej nenavadno, nasprotujejo javni rabi nacionalnih simbolov, ustanavljanju medijev javnega obveščanja ter šolstvu v materinem jeziku. Podatki kažejo, da je nacionalistični naboj, ki je spremljal razpadanje skupne južnoslovanske države onemogočal oblikovanje etničnega pluralizma.

In zgodila se je velika shizma

Proces intenzivne erozije izvorne jugoslovanske ideje, ki je grozil z izgubo že pridobljenih pravic narodov in narodnosti do avtonomnega razvoja⁹⁹, je ob koncu osemdesetih oziroma v začetku devetdesetih let vodil v razpad jugoslovanske federacije. Rojena je bila samostojna država Slovenija. Ustava Republike Slovenije¹⁰⁰ je v pravno normo prelila dobršen del narodnostno obrambne vizije, ki se je izkristalizirala iz dolgoletnega procesa razreševanja slovenskega narodnega vprašanja. V preambuli med drugim piše: "Izhajajoč iz (...) temeljnih človekovih pravic in svoboščin, temeljne in trajne pravice slovenskega naroda do samoodločbe, in iz zgodovinskega dejstva, da smo Slovenci v več stoletnem boju za narodno osvoboditev izoblikovali svojo narodno samobitnost in uveljavili svojo državnost, sprejema Skupščina Republike Slovenije Ustavo Republike Slovenije". Pomembno določilo je zapisano tudi v prvem odstavku 3.člena, ki govori o tem, da je Slovenija "država vseh svojih državljanov in državljanov, ki temelji na trajni in neodtujljivi pravici slovenskega naroda do samoodločbe". In končno velja omeniti še nekaj določil 5. člena Ustave: "Država (...) skrbi za avtohtone slovenske narodne manjšine v sosednjih državah, za slovenske izseljence in zdomce ter pospešuje njihove stike z domovino (...) Slovenci brez slovenskega državljanstva lahko uživajo v Sloveniji posebne pravice in ugodnosti. Vrsto in obseg teh pravic in ugodnosti določa zakon".

Navedeno kaže, kot smo zapisali že na uvodnih straneh, da je temeljna funkcija novonastale države "obramba" slovenskega naroda v vsej njegovi državniški večplastnosti. Kar pa seveda ne pomeni, da je bila problematika ohranjanja in razvoja narodnostne identitete neslovenskih narodnostnih skupin (kot smo že zapisali), povsem izrinjena iz procesa izgrajevanja samostojne slovenske države.

Toda preden bi bili "deležni" beneficij nove slovenske ustave so morali (v večini) šele postati državljani Republike Slovenije v skladu z določili ustrezne slovenske zakonodaje¹⁰¹. Ko govorimo o "beneficijah" mislimo v prvi vrsti na ugodnosti iz naslova zaposlovanja, pridobivanja nepremičnin ter pravice do aktivne in pasivne volilne pravice. Pravico do

⁹⁹ V dokumentu, ki ga je združena opozicija pripravila maja leta 1989 ter ga naslovila "Majniška deklaracija", je v uvodu mogoče prebrati: "Nesporazumi, provokacije in tudi odkrite sovražnosti, ki jih danes doživljajo Slovenci v Jugoslaviji, nas prepričujejo o prelomnosti sedanjega zgodovinskega trenutka in nas obvezujejo, da v jasni obliki izrečemo svojo voljo, iz katere sledijo dejanja v prihodnosti.

Podpisniki te listine izjavljamo in sporočamo:

1. da hočemo živeti v suvereni državi slovenskega naroda; (...)"

vir.: D. Rupel, J. Menart: Gradivo za slovensko ustavo. »Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, 1988, str. 6

¹⁰⁰ Uradni list RS, št. 33-1409/91-1 z dne 28. decembra 1991

¹⁰¹ O problematiki državljanstva glej:

Mesojevec Prvinšek Alenka (1997): Predpisi o državljanstvu in tujcih. Ljubljana, ČZ Uradni list

Šipec Lilijana (1993) Državljanstvo in pridobitev državljanstva po izredni naturalizaciji. Pravna fakulteta

Gazvoda Tanja (1994) Državljanstvo v Sloveniji. FDV

Kavšek Iztok (1998) Pridobitev državljanstva Republike Slovenije po 40.členu Zakona o državljanstvu Republike Slovenije. FDV

ohranjanja narodnostne identitete daje Ustava Republike Slovenije (61.člen Ustave) vsem prebivalcem Republike Slovenije in ne samo njenim državljanom.

Zakon o državljanstvu Republike Slovenije je v 40.členu¹⁰² povzel zavezo slovenske države zapisane v Izjavi o dobrih namerih¹⁰³ in v Ustavnem zakonu za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije¹⁰⁴ v tistem delu, ki govori o tem, da bo država Slovenija vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti, s stalnim bivališčem v Sloveniji omogočila pridobitev slovenskega državljanstva, če to želijo. Za mladoletne osebe je zakon določil, da so lahko pridobile državljanstvo na zahtevo staršev, če je vsaj eden od staršev pridobil slovensko državljanstvo. V šestmesečnem roku, ki ga ni bilo mogoče podaljšati in je potekel 25.12.1991, je bilo vloženi 174.169 vlog, kar je predstavljalo 8.7% vsega prebivalstva Republike Slovenije ugotovljenega ob popisu meseca marca leta 1991. Naj je snovalce zakona vodila demokratična zanesenost, tako značilna za uvodne faze velikih družbenih sprememb, ali zgolj prepričanje, da bo vlog "zanemarljivo malo" (nekateri ocene so navajale število med 30 in 40.000), ostaja dejstvo, da je bila ponudba o naturalizaciji državljanov drugih jugoslovanskih republik pod izjemno ugodnimi pogoji, poštena.

Razlogov za tako velik odziv za pridobitev slovenskega državljanstva ni (še) nihče podrobneje raziskoval. Med dvema poloma se gibljejo občasni razmisleki na to temo: med resnično željo in hotenjem, da se v Sloveniji permanentno naselijo in akomodirajo na eni strani, pa do prepričanja, da so slovensko državljanstvo jemali zaradi utilitarističnih razlogov, na drugi strani. Temeljni razlog naj bi bil stanovanjski zakon¹⁰⁵, ki je omogočal privatizacijo družbenih stanovanj pod ugodnimi pogoji. Toda utilitarizem bi lahko očitali tistim, ki so stanovanje kupili in se odselili. Te možnosti ni mogoče zanikati. Vendar bi težko sklepali, glede na uradno registrirane migracijske tokove, da so bile te namere prevladujoče. Prej bi veljalo reči, da so si pripadniki drugih narodov, ki so živeli v Sloveniji, v veliki večini uredili

¹⁰² Zakon o državljanstvu Republike Slovenije (Uradni list, št.1/91), 40.člen: "Državljan druge republike, ki je imel na dan plebiscita o neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije dne 23.decembra 1990, prijavljeno stalno prebivališče v Republiki Sloveniji in tukaj tudi dejansko živi, pridobi državljanstvo Republike Slovenije, če v šestih mesecih od uveljavitve tega zakona vloži vlogo pri za notranje zadeve pristojnem upravnem organu občine, na območju katere ima stalno prebivališče.

Otrok do dopolnjenega 18.leta starosti pridobi državljanstvo pod pogoji iz 14.člena tega zakona".

(14.člen Zakona o državljanstvu.Uradni list, št.1/91:"če oče in mati pridobita državljanstvo Republike Slovenije z naturalizacijo, ga na njuno prošnjo pridobi tudi njun otrok, ki še ni star 18 let.

če eden od staršev pridobi državljanstvo Republike Slovenije z naturalizacijo, ga pridobi tudi njegov otrok, ki še ni star 18 let, če ta roditelj za to zaprosi in če otrok živi z njim v Sloveniji.

če eden od staršev pridobi državljanstvo Republike Slovenije z naturalizacijo, ga pridobi tudi njegov otrok, ki še ni star 18 let, če za to zaprosita oba roditelja, ne glede na to, kje živi otrok.

če je otrok star več kot 14.let, se zahteva za pridobitev državljanstva po prejšnjih odstavkih tudi njegova privolitev.

V primeru posvojitve, pri kateri med posvojitelji in posvojencem ne nastane enako razmerje kot med starši in otroki, lahko na prošnjo posvojiteljev, državljanov Republike Slovenije, pridobi državljanstvo Republike Slovenije njun posvojenec, ki še ni star 18 let, če s posvojiteljema stalno živi v Sloveniji.")

¹⁰³ Uradni list RS, št.

¹⁰⁴ Uradni list RS, št.1/91-I

¹⁰⁵ Stanovanjski zakon (3.oktober 1991), Uradni list RS, št.18/91

stanovanjsko vprašanje na podoben način kot ostali prebivalci Slovenije; s to razliko, da so morali narediti še korak več - pridobiti državljanstvo. Razprava na temo pridobivanja državljanstva pod izjemno ugodnimi pogoji se ne bo mogla izogniti tudi vlogi nekaterih mnenjskih voditeljev znotraj različnih narodnostnih skupnosti, ki so agitirali med sonarodnjaki proti vlaganju vlog za pridobitev slovenskega državljanstva. Mnogi so tako ostali brez slovenskega državljanstva, s statusom tujca in z vsemi težavami, ki jih ta status prinaša v vsakdanjem življenju.

Osamosvajanje Slovenije je potekalo na nepričakovano nasilen način. Zato je bila decembra 1991 sprejeta dopolnitev zakona o državljanstvu¹⁰⁶ s katero so bile v drugem in tretjem odstavku 40.člena določene izjeme, ko državljan druge republike kljub izpolnitvi navedenih pogojev ni mogel pridobiti državljanstva Republike Slovenije, če je bil po 26.juniju 1991 obsojen zaradi določenih kaznivih dejanj ali če so bili podani pogoji iz 8.točke prvega odstavka 10.člena Zakona o državljanstvu. Ta točka govori o tem, da je določena oseba sprejeta v državljanstvo Republike Slovenije, če "njen sprejem v državljanstvo Republike Slovenije ne predstavlja nevarnosti za javni red, varnost ali obrambo države". To je pomenilo, da so bili iz kroga upravičencev do slovenskega državljanstva izključeni vsi tisti posamezniki, državljani SFRJ, s stalnim prebivališčem v Sloveniji, ki so sodelovali v vojnih aktivnostih v Sloveniji v vrstah JLA. Na podlagi te novele zakona so upravni organi zavrnili vloge za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije tudi osebam, storilcem hudih kaznivih dejanj (umori, ropi, posilstva) ali kriminalnim povratnikom. Upravni organi so na podlagi določb tega zakona zavrnili 449 vlog. Vseh izdanih negativnih odločb, upoštevajoč tako določbe 40.člena kot določbe Zakona o dopolnitvi zakona o državljanstvu, je bilo 2.430. Zoper izdane odločbe je 621 oseb sprožilo upravne spore. Vrhovno sodišče je v 152 primerih razveljavilo negativne odločbe, v 442 primerih pa so bile odločbe ministrstva za notranje zadeve potrjene.

Do dokončnosti odločbe o sprejemu v državljanstvo Republike Slovenije o sprejemu v državljanstvo Republike Slovenije za državljane drugih republik niso veljale določbe Zakona o tujcih¹⁰⁷ (prvi odstavek 81.člena), kar je pomenilo, da so imeli praktično enak pravni položaj kot pred osamosvojitvijo. Za državljane drugih republik, "ki so pridobili državljanstvo Republike Slovenije, osamosvojitve Slovenije torej v bistvu ni pomenila spremembe v

¹⁰⁶ Zakon o dopolnitvi zakona o državljanstvu Republike Slovenije. Uradni list RS, št.30/91

¹⁰⁷ Zakon o tujcih (Uradni list Republike Slovenije, št. /1991) 81.člen: "Do dokončnosti odločbe v upravnem postopku za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije določbe tega zakona ne veljajo za državljane SFRJ, ki so državljani druge republike, in v roku šest mesecev od uveljavitve zakona o državljanstvu Republike Slovenije zaprosijo za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije po 40.členu navedenega zakona.

Za državljane SFRJ, ki so državljani druge republike, ki ne zaprosijo za državljanstvo Republike Slovenije v roku iz prejšnjega odstavka ali jim je izdana negativna odločba, začnejo veljati določbe tega zakona dva meseca po preteku roka, v katerem bi lahko zaprosili za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije, oziroma od izdaje dokončne odločbe".

njihovem pravnem položaju.¹⁰⁸ Ustavni zakon pa je tem osebam zagotavljal tudi vse pridobljene premoženjske pravice.

Iz podatkov ministrstva za notranje zadeve je mogoče razbrati, da je bilo na podlagi 40.člena zakona o državljanstvu v državljanstvo Republike Slovenije sprejetih 170.999 oseb (98.18% vseh vlog), 2.278 osebam (1.31% vseh vlog) so bile vloge zavrnjene zaradi neizpolnjevanja pogojev; v to število je vključenih še 43 primerov (oseb), ki jim je bila vloga sicer zavrnjena vendar so vložniki sprožili spor pred ustreznim sodiščem in postopek še ni končan. V 892 primerih pa je bil postopek ustavljen s sklepom (smrt stranke, umik vloge) ali pa so bile vloge zavrnjene, ker so bile vložene po izteku prekluzivnega roka za vložitev vlog na podlagi 40.člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije.

V Sloveniji smo tako dobili novo "kategorijo" državljanov, ki je po narodnostnem izvoru skoraj v celoti vezana na narode in narodnosti bivše skupne države ter so skoraj izključno dvojni državljani. Odpoved prejšnjemu državljanstvu v 40.členu zakona o državljanstvu ni bila predpisana kot pogoj za sprejem v slovensko državljanstvo. Pa tudi sicer velja zapisati, da Slovenija ni uspela do sedaj urediti problematike državljanstva z nobeno novo nastalo državo na področju bivše Jugoslavije. Področje je v vsakem primeru še ne (dokončno) urejeno predvsem zato, ker določbe o državljanstvu drugih novonastalih držav na področju bivše Jugoslavije zelo omejujejo ali celo prepovedujejo dvojno državljanstvo.

Tabela št. 33: Sprejem v državljanstvo Republike Slovenije po posameznih bivših jugoslovanskih republikah na podlagi 40.člena zakona o državljanstvu¹⁰⁹

Republika Srbija	23.464	13.72%
Republika Hrvaška	58.491	34.21%
Republika BiH	78.868	46.12%
Republika Črna Gora	5.033	2.94%
Republika Makedonija	5.143	3.01%
Skupaj	170.999	100%

Poleg izjemne naturalizacije pod zelo ugodnimi pogoji v skladu s členom 40. Zakona o državljanstvu je bilo mogoče pridobiti slovensko državljanstvo tudi v procesu redne naturalizacije. Ta določila pa ne veljajo samo za pripadnike narodov in narodnosti nekoč skupne države, ampak za vsakogar, ki želi pridobiti slovensko državljanstvo. Naš zapis se omejuje le na pripadnike narodov in narodnosti bivše skupne države. V skladu z določili 10.člena Zakona o državljanstvu lahko pridobi državljanstvo Republike Slovenije oseba, ki prosi za sprejem v državljanstvo (v tem je bistvena razlika med določilom 40.člena Zakona o

¹⁰⁸ Ustavno sodišče:692.Odločba o ugotovitvi, da je zakon o tujcih v neskladju z ustavo.Uradni list RS, št.14/1999 (12.3.1999), str.1324

¹⁰⁹ Podatki Ministrstva za notranje zadeve

državljanstvu, po katerem je zadostovala samo vloga za sprejem v državljanstvo) in izpolnjuje še določene pogoje. Ti pogoji so:“1.da je oseba dopolnila 18.let;

2.da ima odpust iz dosedanjega državljanstva ali da dokaže, da ga bo dobila, če bo sprejeta v državljanstvo Republike Slovenije;

3.da dejansko živi v Sloveniji 10 let, od tega neprekinjeno zadnjih 5 let pred vložitvijo prošnje;

4.da ima zagotovljeno stanovanje in da ima zagotovljen trajen vir preživljanja najmanj v višini, ki omogoča materialno in socialno varnost;

5.da obvlada slovenski jezik v taki meri, da se lahko sporazumeva z okoljem.Z Zakonom o spremembah in dopolnitvah Zakona o državljanstvu Republike Slovenije (Uradni list RS št.13/94) je zakonodajalec zaostрил ta pogoj in sicer mora tujec dokazati, da aktivno obvlada slovenski jezik v pisni in ustni obliki;

6.da ni bila v državi, katere državljan je, ali v Sloveniji obsojena na zaporno kazen, daljšo od enega leta, za kaznivo dejanje, za katerega se storilec preganja po uradni dolžnosti, če je to dejanje kaznivo tako po predpisih njene države kot tudi po predpisih Republike Slovenije;

7.da ji ni bila izrečena prepoved prebivanja v Republiki Sloveniji;

8.da njen sprejem v državljanstvo Republike Slovenije ne predstavlja nevarnosti za javni red, varnost ali obrambo države“

9.da ima poravnane davčne obveznosti (Uradni list RS št.13/94).¹¹⁰

V obdobju od 25.6.1991 pa do 31.12.2000 je bilo na Ministrstvu za notranje zadeve vloženih 22.372 (??) prošenj za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije v skladu s postopkom o redni naturalizaciji. Do 31.12.2000 je bilo v državljanstvo sprejetih 12.984 (??) oseb, državljanov bivših republik nekdanje SFRJ, 3.239 osebam so bile vloge zavrnjene zaradi neizpolnjevanja pogojev, v 1.680 primerih pa je bil postopek ustavljen s sklepom (smrt stranke, umik vloge). Na rešitev prošnje za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije je na dan 31.12.2000 čakalo še 3.830 oseb, državljanov držav, ki so nastale po razpadu bivše SFRJ.

Tabela št. 34: število vloženih prošenj na podlagi 10. in 14.člena Zakona o državljanstvu¹¹¹

leto	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Št.vlog.	77	3.848	7.353	2.372	1.290	958	1.054	1547	2.645	????

¹¹⁰ Zakon o državljanstvu RS,Uradni list RS, št.1/91, 1.odstavek, 10.člena

¹¹¹ Podatki Ministrstva za notranje zadeve

Tabela št. 35¹¹²: Bivše državljanstvo oseb, državljanov držav nastalih na področju bivše SFRJ sprejetih v državljanstvo RS na podlagi 10. in 14.člena Zakona o državljanstvu

ZRJ	1.869	12.73%
Republika BiH	6.632	31.08%
Republika Makedonija	514	3.99%
Republika BiH in Hrvaška	31	0.15%
Republika Hrvaška	3.938	
Skupaj	12.984	100%

Tujci

Temeljito pa se je spremenil pravni položaj tistih državljanov drugih jugoslovanskih republik, ki so na ozemlju Slovenije imeli prijavljeno stalno prebivališče v skladu z veljavnimi predpisi in so na območju Slovenije tudi dejansko prebivali, vendar se niso odločili za pridobitev državljanstva Republike Slovenije ali jim je bila njihova vloga za sprejem v državljanstvo zavrnjena. Z uveljavitvijo Zakona o tujcih (25.junij 1991) so ti prebivalci Republike Slovenije postali, na podlagi določbe 2.odstavka 81.člena Zakona o tujcih¹¹³, 26.februarja 1992, tujci. V razpravah o osnutku zakona o tujcih leta 1991 je bil sicer podan predlog, da bi se s posebno določbo uredil začasni pravni položaj te kategorije prebivalcev Slovenije. Toda prevladalo je prepričanje, da vprašanja ni potrebno urejati v Zakonu o tujcih, ampak na podlagi dogovorov med novo nastajajočimi državami. Nasilno razkrajanje Jugoslavije je takšna hotenja onemogočilo. Zato je "ostal njihov pravni položaj neurejen"¹¹⁴. Oziroma, kljub temu, da so te osebe imele na ozemlju Republike Slovenije prijavljeno stalno bivališče in so tu tudi dejansko živele, so bile postavljene "na začetek": izenačeni so bili s tistimi tujimi državljani, ki naj bi v Republiko Slovenijo šele prišli!

Ena izmed prvih posledic "neurejenega pravnega položaja državljanov drugih republik iz drugega odstavka 81.člena je bila, da so pristojni organi z dnem, ko je za te osebe začel veljati Zakon o tujcih, na podlagi določbe drugega odstavka njegovega 81.člena prenesli te osebe iz registra stalnega prebivalstva v evidenco tujcev. Prenos je bil narejen po uradni dolžnosti, ne da bi bili državljani drugih republik seznanjeni s prenosom in poučeni o njihovem novem pravnem položaju. Vlada pojasnjuje, da je tem osebam prenehala prijava stalnega prebivališča na podlagi zakona o evidenci nastanitve občanov in o registru prebivalca - ex lege. Le na

¹¹² Podatki Ministrstva za notranje zadeve

¹¹³ Zakon o tujcih (Uradni list RS, št.1/91) 81.člen, 2.odstavek: "Za državljane SFRJ, ki so državljani druge republike, ki ne zaprosijo za državljanstvo Republike Slovenije v roku iz prejšnjega odstavka ali jim je izdana negativna odločba, začnejo veljati določbe tega zakona dva meseca po preteku roka, v katerem bi lahko zaprosili za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije, oziroma od izdaje dokončne odločbe".

¹¹⁴ Ustavno sodišče:692. Odločba o ugotovitvi, da je zakon o tujcih v neskladju z ustavo. Uradni list RS, št.14/1999 (12.3.1999), str.1234

zahtevo samih prosilcev so pristojni organi izdali potrdilo o izbrisu iz evidence“.¹¹⁵ Iz registra stalnega prebivalstva je bilo prenešenih v register tujcev 62.816 oseb, državljanov republik bivše SFRJ, ki so imele v Republiki Sloveniji prijavljeno stalno ali začasno prebivališče, od katerih jih je 30.941 imelo prijavljeno stalno prebivališče.. Ustavno sodišče je v že citirani odločbi ugotovilo, “da pristojni organi ne bi smeli opraviti prenosa iz obstoječega registra stalnega prebivalstva v evidenco tujcev po uradni dolžnosti, brez vsake odločbe ali obvestila prizadeti osebi. Za tako ravnanje niso imeli zakonske podlage. Zakon o evidenci nastanitve občanov in o registru prebivalstva, na katerega se sklicuje vlada v svojih pojasnilih, ne pozna izbrisa stalnega prebivališča na podlagi samega zakona. Prav tako vlada nima zakonskega pooblastila, da s sklepom kot posamičnim aktom določi način izvrševanja zakonskih določb. Na podlagi 120.člena ustave upravni organi opravljajo svoje delo samostojno v okviru in na podlagi ustave in zakonov. Ko je vlada ugotovila, da Zakona o tujcih v praksi ni mogoče uporabiti tudi za državljane drugih republik, bi morala zakonodajalcu predlagati ureditev njihovega pravnega statusa, ne pa s sklepom poseči v zakonodajno pristojnost“.¹¹⁶

Zapisali smo že, da so bili ti prebivalci Republike Slovenije, ker urejanje njihovega statusa ni bilo posebej določeno, praktično izenačeni z vsemi novo prihajajočimi tujimi državljani. Začenši z urejanjem dovoljenja za prebivanje. Za pridobitev dovoljenja za začasno prebivanje je moral tujec izpolnjevati določene pogoje, ki so bili določeni v 13.členu zakona o tujcih.¹¹⁷ Če je tujec želel pridobiti dovoljenje za stalno prebivanje, je moral na ozemlju Republike Slovenije prebivati najmanj tri leta na podlagi dovoljenja za začasno prebivanje in izpolnjevati je moral pogoje določene v 13.členu zakona o tujcih. Zaradi izenačitve njihovega statusa z novo prihajajočimi tujimi državljani, so imeli ti prebivalci obilo težav z urejanjem dovoljenj za začasno¹¹⁸ ali stalno¹¹⁹ prebivanje. Vlada Republike Slovenije je s sklepom z dne

¹¹⁵ Ustavno sodišče:692.Odločba o ugotovitvi...,str.1234

¹¹⁶ Ustavno sodišče,692.Odločba o ugotovitvi...,str.1235

¹¹⁷ Zakon o tujcih.Uradni list RS, št.1/1999-I, 13.člen:

“Tujec, ki pride na območje Republike Slovenije z veljavnim potnim listom, sme prebivati v njej tri mesece, oziroma toliko časa, kolikor mu to dovoljuje izdani vizum, če z mednarodno pogodbo ni določeno drugače, tisti, ki pride na podlagi listin iz drugega in tretjega odstavka 3.člena zakona, pa 30 dni.

Če želi tujec na območju Republike Slovenije prebivati dlje, kot je to določeno s prejšnjim odstavkom, in je prišel zaradi šolanja, specializacije, zaposlitve, zdravljenja, opravljanja kakšne poklicne dejavnosti ali je sklenil zakonsko zvezo z državljanom Republike Slovenije, ima na območju države nepremično premoženje, uživa pravico, ki izvira iz dela v državi oziroma ima drug upravičen razlog, zaradi katerega bi bilo njegovo daljše prebivanje v državi potrebno, mora pri pristojnem organu pred potekom časa za katerega mu je dovoljeno prebivanje na podlagi listin iz prejšnjega odstavka, zaprositi za dovoljenje za začasno prebivanje.

O vloženih prošnji izda pristojni organ tujcu potrdilo, ki velja kot dovoljenje za začasno prebivanje za čas do izdaje dokončne odločbe“.

¹¹⁸ Zakon o tujcih. Uradni list RS, št.1/1999-I, 15.člen:

“Dovoljenje za začasno prebivanje se izda z veljavnostjo do enega leta oziroma do izteka veljavnosti tuje potne listine, če je veljavnost potne listine krajša od enega leta.

Dovoljenje za začasno prebivanje se lahko tudi podaljšuje.

Vlogo za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje mora tujec vložiti pred iztekom roka, za katerega dovoljenje velja“.

¹¹⁹ Zakon o tujcih.Uradni list RS, št.1/1999-I, 16.člen:

“Dovoljenje za stalno prebivanje se lahko izda tujcu, ki najmanj tri leta neprekinjeno prebiva na območju Republike Slovenije na podlagi dovoljenja za začasno prebivanje in izpolnjuje pogoje iz drugega odstavka

3.9.1992 sicer sklenila, da je mogoče v triletno obdobje bivanja, ki je bil eden izmed pogojev za pridobitev dovoljenja za stalno bivanje, šteti tudi obdobje stalnega bivanja v Republiki Sloveniji pred uveljavitvijo zakona o državljanstvu. Toda to je le malo olajšalo težave prisilcev za pridobitev začasnega ali stalnega bivališča. Pristojni upravni organ je lahko “zavrnil vlogo za izdajo dovoljenja za začasno ali stalno bivanje tudi, če je našel zadržke v 3.odstavku 19.člena Zakona o tujcih¹²⁰. Če oseba ni izpolnjevala nobenega iz določenih pogojev ali ni izkazala kakršnega drugega opravičljivega razloga za daljše prebivanje v Republiki Sloveniji, je pristojni upravni organ lahko zavrnil prošnjo tako za začasno kot za stalno bivanje. Z dokončnostjo take odločbe je državljan druge republike lahko izgubil pravico do prebivanja na ozemlju Republike Slovenije“.¹²¹

Ustavno sodišče je v razsodbi št.692 iz leta 1999 ugotovilo, da se določbi drugega odstavka 13.člena in prvega odstavka 16.člena Zakona o tujcih, ne bi smele uporabljati za državljane drugih republik, ki niso pridobili državljanstva Republike Slovenije. S tem ko Zakon o tujcih v prehodnih “določbah ni uredil pravnega statusa državljanov drugih republik kot tujcev v Republiki Sloveniji, ki so imeli v Republiki Sloveniji stalno prebivališče in so na njenem ozemlju tudi dejansko živeli (...) so bila kršena načela pravne države iz 2.člena ustave. Državljanji drugih republik so se s potekom rokov, določenih v drugem odstavku 81.člena, znašli v negotovem pravnem položaju. Iz besedila prehodne določbe, ki napotuje na uporabo določb zakona o tujcih, te osebe niso mogle razbrati, kakšen položaj naj bi imele kot tujci in katere določbe zakona naj zanje veljajo. Zato ustavno sodišče zaključuje, da je bilo zaradi neurejenega pravnega položaja državljanov drugih republik kot tujcev v Republiki Sloveniji, kršeno načelo varstva zaupanja v pravo, ki je eno izmed načel pravne države.“¹²²

To protiustavnost je parlament odpravil s sprejemom “Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji“ (Uradni list RS, št. 61/1999 in 64/01). V skladu z določili tega zakona je bilo vsem državljanom držav naslednic nekdanje SFRJ, ki so imeli na dan 23.decembra 1990 prijavljeno stalno bivališče na območju Republike Slovenije in so od tega dne v Sloveniji tudi dejansko živeli, oziroma tujcem, ki so na dan 25.junija 1991 prebivali v Republiki Sloveniji in so od tega dne dalje v Sloveniji neprekinjeno

13.člena tega zakona, ki opravičujejo stalno prebivanje na območju Republike Slovenije.

Tujcu, ki je slovenskega porekla oziroma katerega prebivanje v Sloveniji je v interesu Republike Slovenije, se lahko izda dovoljenje za stalno prebivanje pred iztekom roka iz prejšnjega odstavka.

Vlogo za dovoljenje za stalno prebivanje vložijo tujci pri pristojnem organu“.

¹²⁰ Zakon o tujcih. Uradni list RS, št. 1/91-I. 19. člen, 3. odstavek

“Dovoljenja za stalno ali začasno prebivanje oziroma podaljšanje začasnega prebivališča ne more dobiti tujec:

-pri katerem ne obstajajo razlogi, zaradi katerih bi mu bilo bivanje v državi potrebno (drugi odstavek 13.člena oziroma 16.člen);

-ki nima sredstev za preživljanje oziroma mu preživljanje v državi ni kako drugače zagotovljeno;

-ki je prišel v državo v nasprotju z določbami 13.člena;

-pri katerem obstaja razlog iz 1.,2.,6., ali 7. alineje 10.člena tega zakona“.

¹²¹ Ustavno sodišče.692,Odločba o ugotovitvi.....,str.

¹²² Ustavno sodišče.692,Odločba o ugotovitvi.....,str.

živeli, izdano dovoljenje za stalno bivanje, ne glede na določbe zakona o tujcih. Dovoljenje se v skladu s 3.členom tega zakona ne izda osebam, ki so bile kaznovane.

Na podlagi določil tega zakona je bilo do izteka zakonsko določenega roka vloženih 12.840 prošenj. Do 31.12.2000 je bilo izdanih 7.532 dovoljenj za stalno bivanje. Zavrnjeno je bilo 80 prošenj.

Toda zakon ni določil, da se vsem, ki so bili 6.februarja 1992 izbrisani iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije, prizna stalno prebivanje v Sloveniji od tega dne dalje, ampak od dneva izdaje odločbe o stalnem bivanju v skladu z Zakonom o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ iz leta 1999. Takšna interpretacija odločbe Ustavnega sodišča iz leta 1999 se je predstavnikom Društva izbrisanih zdela sporna, zato so na Ustavnem sodišču vložili novo pobudo za oceno ustavnosti omenjenega Zakona o urejanju statusa državljanov bivše SFRJ. Ustavno sodišče je z odločbo št. U-I-284/94 z dne 3.4.2003 (Uradni list RS, št.36/2003) odločilo:

»1. Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (Uradni list RS, št. 61/99 in 64/01) je v neskladju z ustavo, ker državljanom drugih republik nekdanje SFRJ, ki so bili 6. 2. 1992 izbrisani iz registra stalnega prebivalstva, od navedenega dne ne priznava stalnega prebivanja.

2. Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji je v neskladju z ustavo, ker ne ureja pridobitve dovoljenja za stalno prebivanje državljanov drugih republik nekdanje SFRJ iz prejšnje točke izreka, ki jim je bil izrečen ukrep prisilne odstranitve tujca iz 28. člena zakona o tujcih (Uradni list RS, št. 1/91-I in 44/97).

3. Člen 1 zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji je v neskladju z ustavo iz razlogov, navedenih v obrazložitvi te odločbe.

4. Prvi in drugi odstavek 2. člena zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji se v delih, v katerih določata rok treh mesecev za vložitev prošnje za izdajo dovoljenja za stalno prebivanje, razveljavita.

5. Pobuda za začetek postopka za oceno ustavnosti četrtega odstavka 2. člena, 3. člena in 12. točke tretjega odstavka 7. člena zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji se zavrne.

6. Pobuda Helsinškega monitorja Slovenije – združenja za človekove pravice za začetek postopka za oceno ustavnosti in zakonitosti zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji se zavrže.

7. Ugotovljene neskladnosti iz 1., 2. in 3. točke izreka je zakonodajalec dolžan odpraviti v roku šest mesecev od dneva objave te odločbe v Uradnem listu Republike Slovenije.

8. Z dovoljenjem za stalno prebivanje, izdanim na podlagi zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji ali na podlagi zakona o tujcih (Uradni list RS, št. 1/91-I in 44/97) ali na podlagi zakona o tujcih (Uradni list RS, št. 61/99), se ugotavlja stalno prebivanje državljanov drugih republik nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji od 26. 2. 1992 dalje, če so bili tega dne izbrisani iz registra stalnega prebivalstva. Ministrstvo za notranje zadeve jim mora po uradni dolžnosti izdati dopolnilne odločbe o ugotovitvi njihovega stalnega prebivanja v Republiki Sloveniji od 26. 2. 1992 dalje¹²³.

Kako so se na problematiko podeljevanja državljanstev odzivali "navadni" ljudje? Merjeno skozi optiko javnega mnenja lahko ugotovimo precejšnjo mero naklonjenosti do benevolentne razrešitve. Opaziti pa je mogoče določeno mero "pazljivosti" ter, tako menijo, bi moral za pridobitev državljanstva veljati še kakšen dodaten pogoj in določeno obdobje stalnega bivališča oz. zaposlitve v Sloveniji. Povečini pa so bili proti posedovanju dvojnega državljanstva. Vse zapisane relacije so raziskovali v raziskavi Slovensko javno mnenje leta 1990; rezultate povzemamo v spodaj navedenih štirih vprašanjih:

¹²³ Odločba o ugotovitvi, U-I-246/02-28, z dne 3.4.2003. Uradni list RS št.

Tabela št. 36. Z razglasitvijo nove ustave bo treba na novo urediti tudi vprašanje državljanstva slovenske države. Kdo in pod kakšnimi pogoji naj ima možnost pridobiti državljanstvo republike slovenije? ¹²⁴

DA NE	NE VEM			
a) avtomatično vsi Slovenci, Italijani in Madžari, ki trajno živijo v Sloveniji in imajo po sedanjih zakonih državljanstvo Slovenije				
86.4	4.6	9.0		
b) avtomatično vsi pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, ki trajno živijo v Sloveniji in imajo po sedanjih zakonih državljanstvo Slovenije				
64.9	21.6	13.5		
c) vsi slovenski izseljenci, če to želijo				
80.6	8.0	11.4		
d) vsi pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, ki trajno živijo in delajo v Sloveniji, če to želijo				
65.0	19.2	14.9		

Tabela št. 37. Ali bi za pridobitev državljanstva delavci iz drugih republik ali tuji morali veljati še kateri od naslednjih pogojev? (izberi vse ustrezne) ¹²⁵

3 - da niso bili kaznovani s strogim zaporom	40.4
3 - da opravijo neke vrste "državljski izpit"	20.4
3 - da razumejo slovensko	47.9
3 - da govorijo slovensko	56.9
3 - da so v Sloveniji določeno dobo redno zaposleni	55.9
3 - da so v Sloveniji določeno dobo trajno zaposleni	59.3
4 - nobeni od teh	7.3
5 - ne vem	10.3

Tabela št. 38. Koliko let stalnega bivanja oz. Zaposlitve v sloveniji naj bi bil pogoj za pridobitev državljanstva za delavce iz drugih republik? ¹²⁶

povprečje:	8.0
------------	-----

¹²⁴ »Nove« narodne skupnosti (...), str.

¹²⁵ »Nove« narodne skupnosti (...), str.

¹²⁶ »Nove« narodne skupnosti (...), str.

Tabela št.39. Ali lahko npr. Srb, ki trajno živi v sloveniji in ima slovensko državljanstvo, pridobi še srbsko (dvojno) državljanstvo - ali ne? ¹²⁷

1 - lahko pridobi	23.3
2 - ne sme pridobiti	58.2
3 - neopredeljen, ne ve	18.4

Naj si bodo vzroki tega relativno tolerantnega in benevolentnega odnosa takšni ali drugačni, ostaja dejstvo, da se ta odnos po nekaj letih radikalno menja. Slovenci postajajo prepričani, da je zakonodaja omogočala preveč liberalen sistem podeljevanja državljanstev. To nam kažejo tudi rezultati raziskave SJM za leto 1993. Na vprašanje ali anketiranci soglašajo, ali ne, s trditvijo o lahkotnem podeljevanju državljanstev, so bili dobljeni naslednji odgovori:

Tabela št.40:

	popolnoma soglašam	v glavnem soglašam	neodločen	v glavnem ne soglašam	sploh ne soglašam	ne poznam ne vem
Slovenska država je preveč lahkotno podeljevala državljanstvo priseljencem	50.7	32.6	7.1	4.2	1.2	4.1

Odmeve na večinsko prepričanje o lahkotnem podeljevanju državljanstev ter o škodljivosti dvojnega državljanstva, je bilo mogoče zaslediti tudi v parlamentarnih klopeh. Državni zbor Republike Slovenije je na svoji 8 seji (29.5.1993) naložil vladi, naj do 1.9.1993 pripravi poseben Zakon o odpravi dvojnega državljanstva. Tega je vlada poslala v parlamentarno proceduro konec avgusta leta 1993¹²⁸. Zakon bi, če bi bil sprejet, zavezal osebe, ki imajo poleg državljanstva Republike Slovenije tudi državljanstvo tuje države, »da se v šestih mesecih od uveljavitve zakona opredelijo za eno ali drugo državljanstvo, pri čemer se opustitev opredelitve za slovensko državljanstvo šteje kot fikcija, da se je oseba opredelila za tuje državljanstvo. Posledica opustitve opredelitve za slovensko državljanstvo je prenehanje slovenskega državljanstva po samem zakonu (ex lege), in sicer s potekom šestmesečnega roka. V primeru, da bi se oseba opredelila za slovensko državljanstvo v predpisanem roku¹²⁹

¹²⁷ »Nove« narodne skupnosti (...),str.

¹²⁸ Glej Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, 14.oktober 1993, št.33, str.69 (EPA 338)

¹²⁹ V predlogu zakona o odpravi dvojnega državljanstva je v 1.odstavku 1.člena zapisano:« Državljan Republike Slovenije, ki imajo tudi državljanstvo tuje države, morajo v šestih mesecih od uveljavitve tega zakona podati izjavo o tem, ali želijo obdržati samo državljanstvo Republike Slovenije«.

bi morala predložiti dokaz o prenehanju državljanstva tuje države¹³⁰. Predlog zakona je bil 16.9.1994 umaknjen iz zakonodajnega postopka.

Naslednji predlog za izdajo zakona o preprečevanju dvojnega državljanstva je v obravnavo poslal Zmago Jelinčič¹³¹. Po tem zakonu bi morali vsi, ki so pridobili državljanstvo Republike Slovenije, ne da bi jim prenehalo prejšnje državljanstvo, v roku 18 mesecev predložiti dokaz o prenehanju prejšnjega državljanstva. Predlog je imel še močno diskutabilno določbo, po kateri bi bile obvez po obveznem odločanju za slovensko ali drugo državljanstvo izvzete osebe slovenske narodnosti, ki so bile naturalizirane na podlagi prvega odstavka 12.člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije (slovenski izseljenci in njihovi potomci). Državni zbor je na seji 7.10.1993 zavrnil sprejem predlaganega zakona.

Iz poslanske skupine Slovenske Ljudske stranke je v prvi polovici leta 1994 prišel predlog Zakona o reviziji državljanstva Republike Slovenije¹³², s katerim bi, po mnenju predlagateljev, odpravili posledice »nepremišljene liberalistične politike, na osnovi katere so bili sprejeti v naše državljanstvo dvojni državljani, ki so se v nekaterih jugoslovanskih republikah ali v naši državi ukvarjali s kaznivimi dejanji kot tujci ali kot dvojni državljani RS«¹³³. Če bi bil zakon sprejet, bi morali državljani RS, ki so pridobili državljanstvo Republike Slovenije po 40.členu Zakona o državljanstvu RS, v roku enega leta od sprejema zakona »podati dokazilo, da niso bili v državi ali bivši republiki SFRJ, kjer so vpisani v državljansko ali matično knjigo rojstev obsojeni na zaporno kazen za kazniva dejanja, ki se preganjajo po uradni dolžnosti po predpisih teh držav« (1.člen Predloga zakona). Prav tako bi morali ti državljani v roku »šestih mesecev od uveljavitve tega zakona podati dokazila, da v RS niso bili obsojeni za kazniva dejanja, ki se preganjajo po uradni dolžnosti po predpisih RS«. (2.člen Predloga zakona)

V poročevalcu Državnega zbora (Letnik XX, št.33, 14.september 1994) je bil objavljen ponovni predlog Slovenske nacionalne stranke za sprejem Zakona o odpravi dvojnega državljanstva. Predstavljeni razlogi za sprejem zakona so močno podobni tistim, ki so zapisani v predlogu iz julija 1993, zato jih ne velja ponovno navajati.

¹³⁰ 4.člen predloga zakona o odpravi dvojnega državljanstva: »Državljan Republike Slovenije, ki se v roku iz 1.člena tega zakona izjavi, da želi obdržati državljanstvo Republike Slovenije, mora v dveh letih od podaje izjave predložiti dokaz o prenehanju državljanstva tuje države, sicer mu državljanstvo Republike Slovenije preneha z dnem poteka tega roka.«

¹³¹ Predlog za izdajo zakona o preprečevanju dvojnega državljanstva.Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije,XIX, št.20 (13.julij 1993) str.42

¹³² Predlog zakona o reviziji državljanstva Republike Slovenije. Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije. Letnik XX, št.22 (2.junij 1994) str.2

¹³³ Predlog zakona o reviziji državljanstva Republike Slovenije. Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije. Letnik XX, št.22 (2.junij 1994) str.2

Poslanca Marjan Poljšak in Sašo Lap sta septembra leta 1994¹³⁴ pripravila predlog zakona o odvzemu državljanstev Republike Slovenije, pridobljenih po 40.členu Zakona o državljanstvu RS. V razlaganju vzrokov za sprejem zakona je mogoče zaslediti mnogo narodno populističnih odtenkov, ki jih je pogosto mogoče slišati med »navadnimi« ljudmi, zato jim velja prisluhniti. Takole pravijo predlagatelji: »Sanje večine Slovencev so bile slovenska Slovenije oz.Republika Slovenije kot država slovenskega naroda. Storjena napaka je povzročila pojave upravičenega nacionalizma in nastanek nacionalističnih strank. Nacionalizem, ki se nevidno razvija, lahko nekega dne izbruhne v nasilni obliki, ali pa se občutek nacionalne prevare sprevrže v obup in moralni propad slovenskega naroda. Zato je skrajni čas, da stvari rešimo v prid normalnega političnega ravnovesja v Sloveniji. Politične stranke, ki grade svojo moč na volilnih glasovih priseljencev, se morajo temu odpovedati. Priseljenci so dobili že materialne koristi iz slovenskega državljanstva: stanovanja, certifikate, podpore, itd. To je bilo dovolj, nadalje naj vsak priseljenec svojo srečo kuje iz državljanstva svoje balkanske republike, ki je tudi njegova domovina. (...) Vsi, ki so dobili državljanstvo po 40.členu Zakona o državljanstvu Republike Slovenije, imajo tudi državljanstvo svojih republik, iz katerih izhajajo. Imeti 15% in več, večinoma neprilagojenih in neasimiliranih tujcev v državi, je političen problem in tega si v interesu svoje stabilnosti ne privošči nobena pametna država, posebno pa ne majhna kot je Slovenija. Cilj zakona je, da se normalizira stanje državljanstva RS, kajti tujcu je vredno dati naše državljanstvo le, če zato izpolnjuje ustrezne pogoje, iz katerih je jasno, da se je prilagodil in da bo lojalen. Na Balkanu se bodo vse »lažne« vojne kmalu končale in njihove republike bodo potrebovale svoje ljudi za obnovo. Z odvzemom državljanstva Republike Slovenije bomo te priseljence spodbudili, da se bodo usmerili v pomoč svojim državam in narodom z vrnitvijo v svoje domovine.«¹³⁵ Poslanca sta 18.decembra 1995 predlog umaknila z utemeljitvijo, da bi prišel čim prej v proceduro Zakon o odpravi dvojnega državljanstva.

Poslanca Državnega zbora Štefan Matuš in Marijan Poljšak sta leta 1995 vložila pobudo za razpis referendumu o odvzemu državljanstev, pridobljenih po 40.členu zakona o državljanstvu RS. O tej pobudi je na predlog Državnega zbora odločalo Ustavno sodišče RS in odločilo, da pobuda ni v skladu z Ustavo RS zaradi retroaktivnega posega v že pridobljene pravice ter posega v pravno varnost posameznikov.

Predsednik Slovenske nacionalne stranke Zmago Jelinčič je 18.1.1996 vložil v zakonodajni postopek predlog Zakona o odpravi dvojnega državljanstva, ki je bil v zakonodajnem postopku zavrnjen.

¹³⁴ Predlog zakona o odvzemu državljanstev Republike Slovenije, pridobljenih na osnovi 40.člena zakona o državljanstvu RS.Poročevalec državnega zbora Republike Slovenije, letnik XX, št.34, str.47

¹³⁵Prav tam, str.7

Ne gre pa spregledati še pomembne ugotovitve iz raziskovanj Slovenskega javnega mnenja, ki pravi, da se Neslovenci »najbolj štejejo za pristaše levih opozicijskih strank«.¹³⁶

»Nove« narodne skupnosti skozi optiko statističnih podatkov

Koliko sploh vemo o prebivalcih Slovenije, neslovenskega etničnega pokolenja? Mnogi menijo, da o njih vedo vse. Nič zato, če je njihovo vedenje zgrajeno na stereotipnih predstavah ali morda predsodkih. Je pa zato prepričanje o lastnemu vedenju toliko večje!

Kljub množici pomislekov, ki jih zbujaajo statistični in še posebej popisni podatki, ostajajo ti bolj ali manj osrednji vir za razkrivanje narodnostne sestave slovenske družbe. Podatki pridobljeni s popisom leta 2002 bodo zato osrednji vir naše analize. Preden navede nekaj podatkov iz popisa prebivalstva velja zapisati še opozorilo. Zaradi spremenjene metodologije popisa 2002 ni mogoče izvesti neposrednih primerjav s preteklimi popisi. Ob popisu leta 2002 je bila namreč spremenjena definicija prebivalstva.

V popisih prebivalstva po 2. svetovni vojni (1948–1991) je bilo upoštevano prebivalstvo s stalnim prebivališčem v Sloveniji (de iure). Med prebivalstvo Slovenije se je zato štelo osebe, ki so izjavile, da imajo v naselju popisa stalno prebivališče, ne glede na to, ali so bile ob popisu začasno odsotne. Med začasno odsotne so sodile osebe, ki so bile odsotne krajši čas, in tudi osebe na delu v tujini ter njihovi družinski člani, ki so z njimi živeli v tujini, ne glede na trajanje dela, oziroma prebivanja v tujini (t. i. zdomci).

Niso pa bili med stalne prebivalce Slovenije šteti državljani drugih republik in pokrajin nekdanje skupne jugoslovanske države, ki so imeli v Sloveniji prijavljeno samo začasno prebivališče (delavci na »začasnem« delu v Sloveniji, študenti iz drugih republik). Ti so bili popisani kot stalni prebivalci tiste republike v kateri so imeli prijavljeno stalno prebivališče, ne glede na to, da so na primer v Sloveniji živeli in delali že desetletja.

Pri popisu prebivalstva 2002 je bila metodologija spremenjena tako, da so med prebivalstvo države šteli samo tiste osebe, ki dejansko prebivajo na njenem ozemlju. Državljanstvo osebe pri tem ni bilo pomembno. Med prebivalce Slovenije so bili poleg državljanov R.Slovenije prišteti tudi tujci.

Novost je tudi v tem, da v Popisu 2002 kot prebivalci Slovenije niso več upoštewane osebe, ki imajo v Sloveniji stalno ali začasno prebivališče, vendar že več kot eno leto prebivajo v tujini (t.im. zdomci).

Za relevantne primerjave med popisom prebivalstva 2002 in prejšnjimi popisi je potrebno podatke, pridobljene s popisi leta 1971, 1981 in 1991 (tabela št.41, v prilogi) »popraviti« tako,

¹³⁶ Peter Klinar, O mednacionalnih odnosih v Sloveniji (Avtotohoni in imigranti). Teorija in praksa, 3-4/91, str.

da se začasno odsotne prebivalce (t. i. zdomce) odšteje od skupnega števila prebivalstva. Tako preračunano prebivalstvo Republike Slovenije je prikazano v tabeli št.42:

Tabela št. 42: Prebivalstvo Republike Slovenije ob popisih 1971-2002 preračunano po metodologiji popisa 2002

Leto popisa	1953	1961	1971	1981	1991	2002
R. Slovenija	1.466.425	1.591.523	1.679.051	1.838.381	1.913.355	1.964.036

Število tako imenovanih »zdomcev« je bilo ob popisu prebivalstva leta 1971 48.086, leta 1981 53.483, leta 1991 52.631 in ob popisu leta 2002 18.512, od tega je bilo državljanov RS 17.635. Za podrobnejši prikaz kategorije »zdomci« po narodni pripadnosti glej tabelo št.43, v prilogi.

Slovenija je imela v popisnem obdobju 1991-2002 negativni naravni prirast: umrlo je približno 3.500 prebivalcev več kot se jih je rodilo. Ker je v Sloveniji ob popisu prebivalstva 2002 prebivalo 50.681 oseb več kot leta 1991, je mogoče vzroke za porast števila prebivalstva iskati v dveh procesih:

- priseljevanju in tujine;
- legalizaciji prebivanja tistih državljanov nekdanje SFRJ, »ki so ob Popisu 1991 že prebivali v Sloveniji, vendar v Sloveniji niso imeli administrativno urejenega prebivališča, zato so bili kot prebivalci popisani v eni od drugih republik nekdanje Jugoslavije.«¹³⁷

Priseljene osebe, ki so se v Slovenijo priselile v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja, analitiki statističnega gradiva razvrščajo v »štiri kategorije:

- priseljeni državljani RS, ki so se v Slovenijo vrnili zaradi razpada nekdanje Jugoslavije (npr.častniki nekdanje JLA in njihovi družinski člani);
- priseljeni državljani RS, ki so se v Slovenijo vrnili po začasem prebivanju v tujini (npr.zaradi dela, družinskih razlogov) oz. po dolgotrajnem prebivanju v tujini (npr.predvojni in povojni izseljenci v evropske in čezmorske države)-številni med njimi so bili rojeni v tujini in so imeli tam prvo prebivališče;
- begunci z območij nekdanje Jugoslavije, ki so ostali v Sloveniji, ker se ne morejo več vrniti v svoje izvorno okolje;

¹³⁷ Statistične informacije, št.92/2003, SURS, Ljubljana,2003, str.38

- sodobni ekonomski imigranti, ki v Slovenijo še vedno prihajajo pretežno iz držav, nastalih na območju nekdanje Jugoslavije.«¹³⁸

Ob popisu prebivalstva leta 2002 je bil za popisovanje po narodni pripadnosti uporabljen podoben metodološki pristop kot pri preteklih popisih – veljal je subjektivni pristop. Vsakdo se je sam odločil, kateri etnični skupnosti pripada, oziroma se je odločil, da je narodnostno neopredeljen ali je izjavil, da na vprašanje ne želi odgovoriti. Prebivalstvo je bilo na podlagi tega pristopa razvrščeno v dve skupini:

1. narodnostno opredeljeni;
2. narodnostno neopredeljeni.

Na novo je bilo v klasifikacijo prebivalstva po narodni pripadnosti (narodnostno opredeljeni) vključeno poimenovanje Bošnjak, ohranjeno pa je bilo tudi poimenovanje Musliman v smislu etnične in ne verske pripadnosti. Rezultati popisa kažejo, da je 1/3 muslimanskega prebivalstva želela ohraniti dotedanje poimenovanje – Musliman¹³⁹. Za obdelovalce popisa se je pojavila dilema, kako to populacijo prikazati? Jo preprosto priključiti tisti kategoriji prebivalstva, ki se je opredelila za Bošnjake, ali prikazati Muslimane kot posebno kategorijo? Določbe v ustavi Bosne in Hercegovine, ki priznava tri konstitutivne narode (Srbe, Hrvate in Bošnjake), priporočila Zveze Bošnjakov, pa tudi rešitve v nekaterih državah, na Hrvaškem na primer, bi govorile v prid združevanju kategorij Musliman in Bošnjak. Mnogi bi verjetno v kategorijo Bošnjakov prišteli tudi tiste, ki so se opredelili kot Bosanci. Vendar se zdi, da bi takšne rešitve sodile v svet družboslovne alkimije. Rešitev, ki bi ustvarila enotno kategorijo Bošnjakov, bi gotovo ustrezala pripadnikom in zagovornikom Bošnjaškega naroda. Toda ali bi takšna odločitev ustrezala tudi določbi 61.člena slovenske ustave? Na podlagi katere pravne podlage bi bilo možno dobrih 10.000 oseb »prekrstili«, proti njihovi volji, v Bošnjake? Če bi to sami želeli biti, bi se pač tako opredelili. Kaj bi se dogodilo, če bi nasilno poenotenje zašlo v sodne mline?

Prebivalci Slovenije, ki se niso narodnostno opredelili (narodnostno neopredeljeni), so bili v popisu 2002 razvrščeni takole:

1. Jugoslovani;
2. Bosanci (v podatkih preteklih popisov so bili prikazani kot regionalno opredeljeni);
3. regionalno opredeljeni (npr. Istrijan, Prekmurec, Dalmatinec);
4. drugi (osebe, ki so izjavile/označile, da so narodno neopredeljene).

¹³⁸ Prav tam, str.38-39

¹³⁹ Osebe jugoslovanskega rodu, ki so se štele za Muslimane v pomenu etnične in ne verske pripadnosti, so se lahko narodnostno opredelile za Muslimane prvič leta 1961. Pred tem so bili narodnostno opredeljeni kot „Jugoslovan – neopredeljen“. Osebe, ki so se štele za muslimane v pomenu verske in ne narodnostne pripadnosti, so se opredelile po narodnostni pripadnosti tako, kot so želele, za npr.:Turki, Albanci, Srbi, Hrvati, Makedonci, Črnogorci itd. Zanimivo je, da obstaja v slovenskih letopisih poimenovanje Musliman tudi za popis leta 1953. Kako in kdo je ta vnos opravil in kdaj, ni bilo možno ugotoviti.

Pomembno novost pri popisu leta 2002 je mogoče zaslediti tudi pri zbiranju podatkov o narodni pripadnosti in veroizpovedi pri mladoletnih osebah. Po določitih 10. člena Zakona o popisu prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Republiki Sloveniji (Uradni list RS, št. 66/2000, 26/2001) se je morala o narodni/etnični pripadnosti in veroizpovedi vsaka oseba, stara 14 let ali več, opredeliti SAMA. Za otroke, mlajše od 14 let, so odgovor lahko posredovali starši, posvojitelj oziroma skrbnik

Za člane gospodinjstva, ki so na kritični trenutek popisa (31. marec 2002) dopolnili vsaj 14 let starosti¹⁴⁰, vendar so bili v času popisovanja oz. v času obiska popisovalca odsotni ali se v navzočnosti drugih članov gospodinjstva oziroma popisovalca o narodni/etnični pripadnosti in veroizpovedi niso želeli opredeliti, so se podatki o narodni/etnični pripadnosti in veroizpovedi zbrali z Izjavo o narodni/etnični pripadnosti in veroizpovedi (vprašalnik P-3/NV), ki jo je popisovalec skupaj s kuverto za odgovor pustil v gospodinjstvu. Na ta način je bilo vsaki osebi omogočeno, da Izjavo o narodni/etnični pripadnosti in veroizpovedi izpolni sama in jo pošlje po pošti Statističnemu uradu RS. Vračanje Izjave o narodni/etnični pripadnosti in veroizpovedi ni bilo obvezno. Urad je upošteval samo tiste prispele Izjave o narodni/etnični pripadnosti in veroizpovedi, ki so bile podpisane.

Zaradi spremenjene metodologije zajema podatkov ni mogoče izvesti natančne primerjave med popisnimi rezultati (podatki) o narodni pripadnosti leta 1991 in leta 2002. Spremenjena metodologija (obvezno samoopredeljevanje, pisne izjave) se pogosto navaja kot eden izmed ključnih razlogov (poleg emigracije, asimilacije in premikov med etničnimi skupinami) za precejšnje številčne spremembe pri posameznih narodnih skupinah. Metodologiji zajema podatkov pripisujejo tudi izjemno rast kategorije »neznano«. V to kategorijo je bilo uvrščenih kar 126.325 oseb, 6.4% prebivalstva Republike Slovenije.

Po oceni poznavalcev popisnega gradiva¹⁴¹ je mogoče razloge za enormno povečanje kategorije neznano razvrstiti takole:

1. nevrnjene izjave (50-60.000): popisovalci so na terenu pustili približno 250.000 izjav; vrnjenih pa je bilo med 190 in 200 tisoč izjav.
2. nepravilno izpolnjene izjave – 10.000
3. odsotnost celotnega gospodinjstva v času popisa in zavrnitev odgovora – 5.000

¹⁴⁰ Ob popisih leta 1953 in 1961 so za otroke, mlajše od 10 let, ob popisih 1971, 1981 in 1991 pa za otroke, mlajše od 15 let, odgovor o narodni pripadnosti posredovali starši ali drugi zakoniti zastopniki (skrbniki, posvojitelji). Za osebe, ki so bile med obiskom popisovalca odsotne, je v preteklih popisih odgovor o narodni pripadnosti popisovalcu lahko posredoval polnoletni član gospodinjstva.

¹⁴¹ Danilo Dolenc, SURS, pojasnilo z dne 27.8.2003

4. statistične imputacije: osebe so bile v različnih statističnih bazah zabeležene, vendar na terenu niso bile popisane. Popisovalci so označili, da so se te osebe preselile, v kraju priselitve pa tudi niso bile popisane – 35.000

5. drugi razlogi – 6-16.000

Pred nadaljevanjem razprave velja opozoriti še na dve pomembni »zanimivosti«. Prvič, očiščena« kategorija prebivalstva (brez upoštevanja kategorije »zdomec«) pokaže tudi drugačno sliko prebivalstva Republike Slovenije po narodni pripadnosti. Dejansko število pripadnikov narodov in narodnosti naj bi bilo manjše, kot so jih prikazovali popisi prebivalstva leta 1971, 1981, 1991. Pomembna pa je tudi druga »zanimivost«: kategorija »zdomci« ni narodnostno homogena! Veljalo bi razmisliti pod katero izseljeniško populacijo bi jih veljalo uvrstiti: ali so to izseljenci slovenske nacije, ali naj zanje »skrbijo« t.im »matične države«?

V pričujočem tekstu smo že zapisali, da je potrebno izvore etnične pluralnosti na Slovenskem primarno iskati v procesih priseljevanja pripadnikov narodov in narodnih manjšin iz prostorov bivše skupne jugoslovanske države. Ti so se v Slovenijo priseljevali v celotnem obdobju njenega obstoja, posebej intenzivno od konca 60.let do začetka 80.let prejšnjega stoletja.

Migracijski procesi po letu 1990

Za ugotavljanje migracijskih procesov v obdobju 1991-2002 imamo na razpolago dva vira: a) redno migracijsko statistiko in b) rezultate popisa prebivalstva leta 2002. Podobna ugotovitev glede zanesljivosti podatkov o migracijskih procesih iz redne statistike, kot smo jo zapisali za migracijske tokove v obdobju 1945 (1954) - 1991, velja tudi za migracijske tokove v desetletju 1991-2001 (Tabela št.44, v prilogi) – podatke je potrebno jemati z določeno mero rezerve. Z dodatkom – če smo za obdobje do leta 1990 zapisali, da so podatki »podcenjeni« (udeležencev v migracijskih tokovih je bilo več kot so jih uspeli zabeležiti uradni registri, so podatki o odseljenih in priseljenih iz redne statistike za obdobje po letu 1991 krepko precenjeni in zelo nerealni¹⁴². Razloge gre v največji meri iskati v načinu izdajanja dovoljenj za bivanje. Ta so povezana z delovnimi dovoljenji. Zato se je lahko dogodilo, da je bila ista oseba v migracijskih statistikah zabeležena večkrat, čeprav dejansko ni zapustila Slovenije¹⁴³.

Za oceno selitvenega prirasta v celotnem povojne obdobju so mnogo bolj zanesljivi podatki, pridobljeni s popisom leta 2002. Podatki dokaj zanesljivo govorijo o tem, koliko prebivalcev Republike Slovenije, popisanih ob popisu leta 2002, se je v Slovenijo priselilo, katerega leta so se priselili in iz katere republike/države so se priselili. (Tabela št.45, v prilogi)

Podatki popisa 2002 kažejo, da je na dan popisa živel v Sloveniji 150.763 oseb, 7.7% prebivalstva republike Slovenije, ki so se v Slovenijo priselile iz območja bivše skupne jugoslovanske države, oziroma držav naslednic. Pretežni del imigrantov, skoraj 85% (127.518 oseb), je prišel v Slovenijo pred letom 1991. Preostalih 15% (23.245 oseb) pa je sad imigracije v desetletju 1991-2002. Največji imigrantski kontingent (do leta 1990) je prišel v Slovenijo iz Bosne in Hercegovine (približno 43% vseh priseljenih v obdobju do leta 1991) iz Hrvaške 35%, Jugoslavije (vključene so Vojvodina, ožja Srbija, Kosovo in Črna Gora) 18% in iz Makedonije 3%.

Zelo sorodne trende je mogoče opaziti tudi v obdobju po letu 1991. Od skupnega števila 23.245 imigrantov je iz Bosne in Hercegovine prišlo skoraj 55% (12.661) imigrantskega kontingenta, sledi Hrvaška 19% (4.551 oseba), Jugoslavija 16% (3.900) in Makedonija s približno 9% (2.133 oseb).

Dobra polovica imigrantov se je priselila v obdobju 1971-1990. Ostali pa so skoraj proporcionalno razporejeni na obdobja pred letom 1970, oziroma na obdobje po

¹⁴² Ocena Danilo Dolenc, Statistični urad Republike Slovenije

¹⁴³ Na primer, oseba iz področja bivše skupne države je dobila delovno dovoljenje za tri mesece in posledično tudi dovoljenje za bivanje. Po treh mesecih je ta ista oseba ponovno delovno dovoljenje za šest mesecev in posledično tudi dovoljenje za bivanje. In ko je ta isti osebi poteklo tudi to delovno dovoljenje je v istem letu pridobila še tretje delovno dovoljenje in dovoljenje za bivanje. Ista oseba je torej pridobila tri delovna dovoljenja in tri dovoljenja za bivanje. Redna statistika, ki beleži procese in ne osebe, pa je zabeležila, da so bile v migracijskih procesih udeležene tri enote (trije različni ljudje).

osamosvojitvi. Takšen razpored je tudi »biološko naraven« - pretežni del populacije, ki je prišla v Slovenijo v petdesetih in šestdesetih je v poznih devetdesetih letih »biološko dozorel«. Umrljivost znotraj te populacije pa je običajno višja kot pri mlajših populacijah.

Od celotnega števila imigrantov (150.763 oseb) je državljanstvo Republike Slovenije imelo 119.500 oseb, preostali (31.263) so imeli status tujca, so bili brez državljanstva ali so bili uvrščeni pod oznako neznan. Zapisali smo že, da se je do osamosvojitve v Slovenijo priselilo 127.518 oseb, od tega jih je ob popisu imelo 113.128 (88.7%) državljanstvo Republike Slovenije, preostalih 14.390 pa je imelo status tujca, so bili brez državljanstva ali so bili uvrščeni v kategorijo neznan.

V obdobju 1991 – 2001 se je v Slovenijo priselilo 23.245 oseb, 6.372 jih ima državljanstvo republike Slovenije, ostali 16.873 pa imajo status tujca, so brez državljanstva ali pa so bili uvrščeni v kategorijo neznan. (Tabela št.46, v prilogi)

Največ priseljenega prebivalstva je v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja prišlo v Slovenijo iz Bosne in Hercegovine (54.4%). Podatek je »naraven«. Vojne vihre so mnoge prebivalce pognale v izgnanstvo. Zdi se, da so v Slovenijo prihajali v prvi vrsti Muslimani (Bošnjaki), saj so se Srbi in Hrvati povečini umaknili v svoje »matične« domovine. Verjetno gre med vzroke za enormno povečanje števila Bošnjaškega (Muslimanskega) prebivalstva šteti še sorodstvene in prijateljske vezi z muslimanskim prebivalstvom v Sloveniji in naklonjeno politiko slovenske države do točno določene imigrantske populacije. Če k tem podatkom prištejemo še nizek procent emigracije Bošnjaškega (Muslimanskega) prebivalstva in višjo nataliteto, imamo zbran zadovoljiv nabor informacij za razlago skoraj 50% povečanje muslimanskega prebivalstva v Sloveniji v zadnjih desetih letih.

Včasih se iz različnih virov sliši, da je Slovenija po letu 1991 izvedla »etnično čiščenje«¹⁴⁴. Popisni rezultati NE potrjujejo tovrstnih govoric in izjav. Primerjava rezultatov popisa prebivalstva leta 1991 in leta 2002 pokaže, da je ob popisu leta 2002 v Sloveniji še vedno živelo 86.34% oseb, ki so v Sloveniji živele tudi leta 1991. Razporeditev prebivalstva po narodni pripadnosti pokaže, da je ob popisu 2002 živelo v Sloveniji še 87.28% (1.358.144) oseb, ki so se leta 1991 opredelili kot Slovenci, 71.98% (2.544) Albancev, 77.64% (3369) Črnogorcev, 83.26% (44.025) Hrvatov, 79.7% (3.484) Makedoncev, 86.04% (22.867) Muslimanov, 74.4% (35.272) Srbov in 80.5% (9.726) tistih, ki so se leta 1991 opredelili kot Jugoslovani. (Tabela št.47, v prilogi)

Zanimivo je tudi razpravljanje o »narodni« sestavi novih kategorij, ki so bile uvrščene v rubriko »narodno neopredeljeni«: Bosanci, niso želeli odgovoriti in neznan. Iz primerjave podatkov popisa leta 1991 in 2002 je mogoče razbrati, da je bilo le 50% tistih, ki so se opredelili kot Bosanci leta 2002 (teh je 8.062) popisanih tudi ob popisu leta 1991. Ostali so

¹⁴⁴ Neva Miklavčič Predan, Nedjeljni vjesnik, 29.6.2003, str.11

bodisi rojeni po letu 1991 (in so se zanje opredelili starši) ali pa so se v Slovenijo priselili po letu 1991. Med prebivalstvom, ki je bilo najdeno v obeh popisih in so se ob popisu leta 2002 opredelili kot Bosanci (4059), se jih je ob popisu leta 1991 dobra polovica opredelila za Muslimane (51.7%), 13% za Srbe in 5.8% za Jugoslovane.

Nekoliko drugačna je slika pri kategoriji »niso želeli odgovoriti«. Skoraj 80% (38.568) tistih, ki so ob popisu leta 2002 izjavili, da na vprašanje o narodni pripadnosti ne želijo odgovoriti (vseh, ki na vprašanje niso želeli odgovoriti je 48.588), je bilo zajetih tudi v popisu leta 1991. Zanimiva je »narodna« sestava te statistične kategorije. Med prebivalstvom, ki je bilo najdeno v obeh popisih, in je ob popisu leta 2002 izjavilo, da na vprašanje o narodni pripadnosti ne želijo odgovoriti (teh je bilo 38.568 oseb), jih je ob popisu leta 1991 kar 60% izjavilo, da so Slovenci. Omembe vredni so še premiki pri Hrvatih (8.5%), Muslimanih (4.4%), Srbih (9.7%) in pri kategoriji Jugoslovani (3.5%).

Ob popisu leta 2002 je bilo znotraj kategorije neznano najdeno 78% oseb (99.146), ki so bile popisane tudi ob popisu leta 1991. Po »narodni« pripadnosti se je ogromna večina tistih, ki so bili ob popisu leta 2002 uvrščeni v kategorijo neznano leta 1991 opredelila kot Slovenci-85%, 84.345 oseb. Razporeditev znotraj ostalih narodnostnih kategorij je podobna razporeditvi znotraj kategorije »niso želeli odgovoriti«: Hrvati 3%, Muslimani 1.7%, Srbi 3.1% in Jugoslovani 0.8%.

Koliko pripadnikov narodov, ki so leta 1991 živeli v Sloveniji se je odselilo v zadnjem desetletju, je praktično nemogoče ugotoviti. Podatkov o narodni pripadnosti odseljenih NI! Če pa že obstajajo (torej podatki iz redne statistike), pa je z njimi potrebno ravnati zelo pazljivo. Za celovito oceno selitvenih tokov in posledično, ocenjevanje rasti/upada števila posameznih narodnih skupin, bi morali poznati še stopnjo mortalitete pri posameznih narodnih populacijah. Upoštevati je pač potrebno dejstvo, da se tudi te skupnosti niso »uspele izogniti« procesom umiranja.¹⁴⁵ Tudi teh podatkov NI na razpolago. O vplivu mortalitete na število pripadnikov posameznih skupin lahko samo špekuliramo. Na primer, stopnja mortalitete je pri vseh narodnih skupinah podobna. Toda takšno razmišljanje bi bilo v nasprotju s podatkom, ki pravi, da se je v Slovenijo priseljevalo predvsem mlado prebivalstvo. Kot ugovor na zapisano bi morda nekdo dodal, da se je priseljevalo večinoma moško prebivalstvo, za katerega statistični podatki pravijo, da dočakajo krajšo življenjsko dobo kot ženske. Kakorkoli že, po nekaterih ocenah naj bi v zadnjem desetletju odšlo iz Slovenije med 6-15% neslovenskega prebivalstva. Odstotki nihajo od skupine do skupine. Največ naj bi odšlo Srbov in Črnogorcev, najmanj Bošnjakov (Muslimanov) in Hrvatov. Močan je tudi osip Albanske

¹⁴⁵ Umrljivost oziroma mera umrljivosti ali mortalitete je kazalec, ki nam pove kakšen delež populacije je umrl v določenem časovnem obdobju. Splošna stopnja umrljivosti (vsi umrli/prebivalstvo) * 1000 [‰] v Sloveniji znaša med 8-9/1000, večja je pri moških (11-12/1000) kot pri ženskah (6-7/1000).

populacije. Verjetno gre vzroke zmanjšanja albanske populacije v prvi vrsti iskati med ekonomskimi razlogi.

Razlage odhajanja neslovenskih populacij iz Slovenijo se zdijo sprejemljiva, če vemo, da so iz Slovenije odšli mnogi pripadniki JLA in njihovi družinski člani ter tisti pripadniki narodov in narodnosti bivše skupne države, ki se z osamosvojitvijo Slovenije niso strinjali in nove državne tvorbe niso sprejeli kot »nove domovine«; oziroma so menili, da bo življenje v novi državni in politično-socialni družbeni tvorbi radikalno vplivalo na poslabšanje njihovega družbenega statusa in življenjskega standarda.

Za celovito analizo možnih vzrokov zmanjševanja števila pripadnikov ne-slovenskih narodnih populacij je vsem naštetim potrebno dodati še enega – prehajanje prebivalcev Slovenije od ene narodne skupine k drugi! (glej tabelo št.45) Primerjava popisnih rezultatov med popisoma leta 1991 in 2002 pokaže, da je prehajanje iz ene narodne skupine k drugi obči pojav. Res pa je, da prevladuje »prehajanje« neslovenskih populacij k Slovencem. Nekaj primerov: od skupnega števila 44.025 oseb, ki so se ob popisu leta 1991 opredelili kot Hrvati, se jih je ob popisu 2002 kar 12.434 opredelilo za Slovence, 271 za Srbe, 172 za Bosance, 201 oseba se je opredelila po regionalni pripadnosti in kar 3.275 jih na vprašanje o narodni pripadnosti ni želelo odgovoriti. Podobne trende je mogoče zaznati tudi pri srbski skupnosti. Od 35.272 oseb, ki so ob popisu 1991 izjavile, da so Srbi, jih je ob popisu 2002, 3.116 izjavilo, da so Slovenci, 148 se jih je opredelilo za Bošnjake, 169 za Hrvate, 533 za Bosance, 3.749 pa jih na vprašanje o narodni pripadnosti ni želelo odgovoriti.

Primerjava obeh popisov pokaže, da se je »narodnostno spreobrnili« tudi del tistih, ki so se leta 1991 opredelili kot Slovenci. Ob popisu 2002 se jih je za Bošnjake opredelilo 294, za Hrvate 2.296, za Muslimane 175, Srbe 868 in 154 za Bosance. Kar 23.360 pa jih na vprašanje o narodni pripadnosti ni želelo odgovoriti. O vzrokih za te prehode seveda lahko le ugibamo. Poleg tega pa velja ponovno opozoriti na razloge, ki so privedli do enormnega povečanja kategorije »neznano«.

Da prav obsežnih procesov emigriranja iz Slovenije ni bilo je mogoče pokazati še z drugimi podatki; na primer s podatki o materinem jeziku, ki jih bomo navedli v nadaljevanju.

Pred tem pa si velja pogledati še rezultate popisa prebivalstva leta 2002, ki govorijo o kraju rojstva in narodni pripadnosti.

Podatki popisa leta 2002 (kraj rojstva in narodna pripadnost, Tabela št.48 in tabela št.49, v prilogi) razkrivajo podobno sliko, kot popis leta 1991. Ogromna večina prebivalstva Republike Slovenije, ki se opredeljuje po narodni pripadnosti drugače kot Slovenci, je bila rojena izven Slovenije. Odstotek tistih, ki se ne opredeljujejo kot Slovenci ali kot pripadniki »klasičnih« narodnih manjšin, se giblje okoli 1/3 neslovenskega prebivalstva. Največ

neslovenskega prebivalstva je bilo rojenega v Bosni in Hercegovini, sledijo Hrvaška in Jugoslavija.

Dve opombi velja še dopisati. Najprej, iz področij bivše skupne države se priseljujejo tudi Slovenci. Rezultati popisa kažejo, da predstavljajo priseljeni Slovenci približno 20% vseh priseljenih v Slovenijo. In drugič, disperzirano izvorno okolje srbske populacije. Če za ostale neslovenske populacije velja, da jih največ prihaja iz »matične« države, pa za Srbe velja, da jih največ prihaja iz Bosne in Hercegovine, nato iz Jugoslavije, pomemben pa je tudi delež rojenih na Hrvaškem. Pomembne podatek za ugotavljanje tako imenovane »matične domovine«.

Med vsemi podatki je vreden omembe še odgovor »niso želeli odgovoriti«. Katera populacija se »skriva« znotraj kar obsežnega števila 48.588 oseb? Glede na to, da so v veliki večini rojeni v Sloveniji (74%) bi bilo možno sklepati, da gre za skupino »narodnostno indiferentnih« Slovencev. Morda pa se znotraj tega števila skriva del tiste neslovenske populacije, ki se iz različnih razlogov ne želi javno narodnostno opredeljevati. Morda pa se v tem številu »skrivajo« pripadniki druge generacije ali tretje generacije imigrantov, ki še vedno »begajo« med kulturo staršev in identiteto okolja.

Za razpravo o etnični pestrosti slovenske družbe so, zaradi spremenjene metodologije zajema podatkov o narodni pripadnosti, nadvse pomembni podatki o materinem jeziku¹⁴⁶. (Tabela št.50, v prilogi). Morda je celo pomembnejši od odgovora na vprašanje o narodni pripadnosti. Odgovor na vprašanje o maternem jeziku je bil namreč obvezen. Zato je delež neznanih odgovorov razmeroma majhen, le 2.7% ali 52.300 oseb. V primerjavi s popisom 1991 se je delež neznanih odgovorov povečal za pol odstotne točke. Prebivalstvo Republike Slovenije je po podatkih popisa 2002 po maternem jeziku, zelo homogeno – slovenščina je materni jezik 87.7% prebivalstva Slovenije. Sledijo »hrvaški (2.8%), srbsko-hrvaški (1.8%), srbski in bosanski (1.6% vsaka). Delež prebivalstva, katerega materni jezik je drugačen od že omenjenih, znaša le 1.8%.

¹⁴⁶ V metodoloških pojasnilih Popisa 2002 je pri kategoriji materni jezik zapisano naslednje pojasnilo: Materni jezik je definiran kot jezik, ki se ga je oseba naučila v zgodnjem otroštvu v krogu družine oziroma drugem primarnem okolju, kadar je otrok živel pri sorodnikih, v domovih ipd. Če se je oseba v zgodnjem otroštvu naučila več jezikov, je to jezik, za katerega oseba meni, da je njen materni jezik. Z nastankom samostojnih držav na ozemlju nekdanje Jugoslavije so se spremenila tudi imena jezikov. Tako je v Hrvaški v rabi hrvaški jezik, v Zvezni republiki Jugoslaviji srbski jezik, v Bosni in Hercegovini bosanski, hrvaški in srbski jezik. V Črni gori je uradni jezik srbščina ijekavskega tipa, čeprav se v praksi uporablja tudi ime črnogorski jezik. Vsaka popisana oseba se je lahko svobodno odločila o maternem jeziku. Zato je bila klasifikacija, ki je veljala v preteklih popisih, dopolnjena z novimi odgovori, med katerimi so tudi črnogorski, bosanski in bošnjaški jezik. Podatki o bosanskem in bošnjaškem jeziku so bili združeni v bosanski jezik. V klasifikaciji za prikazovanje podatkov je bil ohranjen tudi srbsko-hrvaški jezik, ker je bil med navedenimi odgovori še vedno zelo številčen.

Med leti 1991 in 2002 se je število prebivalstva s slovenskim maternim jezikom povečalo za 33.000, odstotek pa zmanjšal za 0.6 odstotne točke. To je v primerjavi z obdobjema 1971-1981 in 1981-1991 zelo majhno znižanje (2.7 in 3.2 odstotne točke).

V sestavi prebivalstva Slovenije po maternem jeziku so se med leti 1991 in 2002 dogajale največje spremembe v okviru nekdanjega srbohrvaškega jezika. Zmanjšalo se je število tistih, katerih materni jezik je srbsko-hrvaški in hrvaško-srbski, povečalo pa število tistih, katerih materni jezik je srbski, hrvaški, črnogorski ali bosanski. Črnogorskega in bosanskega jezika klasifikacija iz leta 1991 ni poznala. Večina tistih, ki se je leta 2002 odločila za črnogorski ali bosanski jezik, teh je bilo 31.500, se je leta 1991 opredelila za srbsko-hrvaškega.«¹⁴⁷

Temeljna značilnost, ki jo zasledimo pri primerjavi podatkov o narodni pripadnosti in podatkov o materinem jeziku je razkorak v prid materinega jezika. Govorcev določenega jezika je občutno več, kot pa je oseb, ki so se opredelile za pripadnost določenemu narodu. Najbolj opazna je razlika pri hrvaškem narodu in hrvaškem jeziku. Če pri kategoriji narodna pripadnost beležimo radikalen padec za približno 33% (17.234 oseb), pa nam kategorija »prebivalstvo po materinem jeziku« razkriva, da je govorcev hrvaškega materinega jezika več, kot jih je bilo ob popisu leta 1991. Podobne razkorake, čeprav manjše, je mogoče zaznati tudi pri ostalih narodih in njihovih jezikih, vključno s slovenskim jezikom. O vzrokih za te razkorake lahko samo ugibamo; podrobnejša pojasnila bi namreč prispevala le natančnejša kvalitativna raziskava. Morda je temu »kriva« akomodacija, morda je to zakrivanje rezultat zadržanosti večinske populacije do izražanja drugih komponent narodne identitete v javnosti. Kakorkoli že, vsakršno razpravljanje o »statističnem genocidu«, brez upoštevanja obeh spremenljivk (narodne pripadnosti in materinega jezika), bi pomenilo grobo poenostavljanje rezultatov popisa 2002.

Nekateri poskušajo dileme o številčnem stanju posameznih narodnih skupin »razreševati« z vključevanjem odgovorov na vprašanje o veroizpovedi¹⁴⁸ (Tabela št.51, v prilogi). Toda pri tej kategoriji se pojavljajo podobne težave kot pri odgovorih na vprašanje o narodni pripadnosti.

¹⁴⁷ Statistične informacije, št.92/2003, SURS, Ljubljana, 2003, str.42

¹⁴⁸ V popisih po II. svetovni vojni se je podatek o veroizpovedi zbiral le v letih 1953, 1991 in 2002. Podatek o veroizpovedi so ob popisu leta 1953 posredovali popisovalcu starši ali drugi zakoniti zastopniki (skrbniki, posvojitelji) za otroke, mlajše od 14 let, ob popisu leta 1991 pa za otroke, mlajše od 15 let. Za osebe, ki so bile med obiskom popisovalca odsotne, je v preteklih popisih odgovor o veroizpovedi popisovalcu lahko posredoval polnoletni član gospodinjstva. Za opredelitev o veroizpovedi je bil pomemben le odnos do vere, in ne, ali je oseba uradno registrirana kot pripadnik verske skupnosti, prav tako ni bilo pomembno njeno versko prepričanje. Leta 1991 so bili odgovori o veroizpovedi združeni v 11 glavnih skupin. Odgovori, zbrani s popisom 2002, pa so združeni v 14 skupin. V primerjavi z letom 1991 so posebej prikazane osebe, ki so se po veroizpovedi opredelile za evangeličane, druge krščanske veroizpovedi in agnostike. V popisih 1991 in 2002 so osebe, ki se niso želele opredeliti o veroizpovedi, lahko odgovorile, da:

- ne pripadajo nobeni veroizpovedi, čeprav verujejo;
- ne pripadajo nobeni veroizpovedi, ker ne verujejo (ateisti);
- na vprašanje o veroizpovedi ne želijo odgovoriti.

Odgovarjanje na vprašanje o veroizpovedi ni bilo obvezno. To možnost je izkoristilo kar 15.7% prebivalstva Republike Slovenije, zato je razprava na to tematiko bolj kot ne spekulativne narave. Ugotavljanje članstva v določeni narodni skupini s pomočjo veroizpovedi je tudi metodološko močno vprašljivo, saj je veroizpoved transnacionalna kategorija – določene veroizpovedi pač ni mogoče pripisati samo eni narodni skupini. Res pa je, da se je, na primer, pretežni del srbske populacije (78.8%), ki se je opredelila po veroizpovedi izrekla, da pripada pravoslavni veroizpovedi ter, da se je za pripadnost islamski veroizpovedi izreklo kar 87.78% tistih pripadnikov Bošnjaške, Muslimanske in Bosanske skupnosti, ki so se opredelili po veroizpovedi.

Značilnosti skupin(e)

Prostorska disperzija

Za razliko od klasičnih narodnih manjšin, ki imajo bolj ali manj razpoznaven poselitveni prostor, je za imigrantske populacije značilna prostorska disperzija. Kraj njihovega bivanja je primarno povezan z zaposlitvijo. Tudi v slovenskem primeru je mogoče zaznati omenjeno značilnost. Pripadnike imigrantskih skupnosti (in njihovih potomcev) je mogoče najti v vseh slovenskih občinah. Največje koncentracije so opazne v večjih industrijskih in urbanih središčih (Tabela št.52 v prilogi, Zemljevidi št.1-8, v prilogi). Največji delež neslovenskega prebivalstva je »na Jesenicah (31.0%), na katerih so večinska neslovenska narodnost Muslimani, podobno velja tudi za Velenje (20.5%). Na Jesenicah predstavljajo Bošnjaki in Muslimani skupaj skoraj 18% narodno opredeljenega prebivalstva, v Velenju pa 8%. Samo v štirih občinah (v Ljubljani, na Jesenicah, v Velenju in Kopru/Capodistria) jih živi več kot polovica od vseh v Sloveniji. (...) Ker je bilo priseljevanje v Slovenijo na pretežno dobro razvita gospodarska urbana področja, imajo nadpovprečen delež neslovenskega prebivalstva (nad 10%) poleg Maribora nekatere največje občine (Ljubljana – 14.9%, Kranj – 13.2%, Koper/Capodistria) ter nekatere manjše občine, ki so zaradi svoje industrije (oziroma premogovništva) potrebovale veliko nekvalificirane delovne sile (Trbovlje, Hrastnik, Tržič – vse tri občine nekaj nad 11%).«¹⁴⁹ Visok delež neslovenskega prebivalstva je tudi v vseh treh obalnih občinah. Razlog gre iskati v procesih povojne industrializacije in nove »kolonizacije« močno izpraznjenega obalnega pasu po letu 1954. Vse tri obalne občine sodijo po številu neslovenskega prebivalstva v sam vrh seznama slovenskih občin. V Izoli je odstotek prebivalcev občine, ki so se narodnostno opredelili drugače kot Slovenci 22%, v Kopru 20% in v Piranu. 5%. Italijansko »avtohtono« prebivalstvo, ki mu po slovenski ustavi pripada ustrezen nabor posebnih manjšinskih pravic, v nobeni obalni občini ne predstavlja večinske neslovenske populacije.

Večinsko neslovensko prebivalstvo so v občini Izola Hrvati –804 oseb (6.6% narodnostno opredeljenih), Srbi 4.5% (546) in Bošnjaki 4.3% (518); šele nato sledijo Italijani s 3.5% deležem v številu neslovenskega prebivalstva. Tudi v občini Koper so večinsko neslovensko prebivalstvo Hrvati (2193, 5.4% narodnostno opredeljenega prebivalstva), sledijo Srbi (1.693, 4.2%) in Bošnjaki (1196, 2.9%). Italijansko »avtohtono« prebivalstvo šteje 712 oseb, 1.8% narodnostno opredeljenega prebivalstva. Podobno je tudi v občini Piran: največji delež tistih, ki so se opredelili kot neslovinci predstavljajo Hrvati 810 (6.1%), sledijo Italijani (698, 5.3%) ter Srbi 435 (3.3%). Nič nenavadnega ni, da se ob opisani etnični sestavi pogosto pojavljajo znotraj teh skupnosti (in pri nekaterih zunanjih opazovalcih) vprašanja o utemeljenosti obstoja

¹⁴⁹ Statistične informacije, št.93/2003. SURS, Ljubljana, 2003, str.70-71

velikega razkoraka med obsegom pravne zaščite »avtohtonih« narodnih in »novih« narodnih manjšin.

Za razpravo o prostorski razporeditvi neslovenskih populacij sta omembe vredni še naslednji opombi: »Srbi so se naseljevali predvsem v velikih mestih, največji je bil delež zaposlenih v nekdanji JLA in drugih nekdanjih zveznih organih. Številni med njimi so se po razporeditvi v Slovenijo tu ustvarili tudi svoje družine. Tako živi v Ljubljani več kot tretjina vseh Srbov v Sloveniji, v sedmih občinah z vsaj tisoč Srbi pa skoraj dve tretjini (to so istočasno tudi občine z največjim številom prebivalstva v Sloveniji).

Hrvatje kažejo manjšo stopnjo koncentracije in so razporejeni v največ občinah v Sloveniji, še vedno pa jih živi 40% v petih občinah z vsaj tisoč pripadniki hrvaške narodnosti. Glede na delež narodno opredeljenega prebivalstva v posamezni občini pa prevladujejo predvsem v številnih občinah ob slovensko-hrvaški meji.«¹⁵⁰

Spolna struktura

Mnoge raziskave o imigracijskih procesih v Evropi ugotavljajo, da med imigranti prve generacije prevladuje moška populacija. Tudi v slovenskem primeru ni nič drugače, kar smo ugotavljali tudi pri analizi popisa 1991. Še najbolj se obrazcu, ki je značilen za »avtohtone« populacije (Slovenci, Madžari, Nemci) približuje kategorija »niso želeli odgovoriti«. Morda je tudi ta podatek skromen prispevek k potrditvi že zapisane ugotovitve, da se znotraj te populacije najverjetneje »skriva« dobršen del pripadnikov druge ali tretje generacije. Ko razpravljamo o imigrantski populaciji v Sloveniji, v povezavi s spolno strukturo, je potrebno zapisano o prevladi moške populacije nekoliko dopolniti. Trditev o prevladi moške populacije je točna. Toda obsežen je tudi delež ženske populacije. Delno je temu vzrok združevanje družin. Toda ženske so prihajale v Slovenijo tudi same.

Pogosto se sliši, da je rodnost priseljenk večja od avtohtonega prebivalstva. Bistveno vprašanje »pri obravnavi rodnosti priseljenkega prebivalstva je, ali priseljenci dejansko prispevajo k večji rodnosti zaradi diferencirane rodnosti avtohtonega in neavtohtonega prebivalstva oziroma ali je večja rodnost povsem normalna demografska posledica povečanega števila fertilnega prebivalstva (žensk v rodni dobi). Nekatere dosedanje raziskave nakazujejo, da so se priseljenke dokaj hitro prilagodile novemu socialnemu okolju in da se njihova končna rodnost ne razlikuje od rodnosti Slovenk (Šilcelj, 1985, str. 8). Poleg tega so priseljenci v Slovenijo prihajali iz območij, kjer je bila rodnost nižja kot v Sloveniji (Hrvaška, ožja Srbija) oziroma se je rodnost izredno hitro zniževala tudi v izvornem okolju (BIH). Iz

¹⁵⁰ Prav tam, str. 71

okolij, ki so bila v nekdanji Jugoslaviji znana po veliki rodnosti (albansko prebivalstvo Kosova in zahodne Makedonije), so se v Slovenijo pretežno priseljevali moški, medtem ko so ženske ostajale doma. Med Albanci v Sloveniji je samo tretjina žensk. Po ugotovitvah iste raziskave je največja razlika v rodnostnem vedenju časovna razporeditev rojstev, saj so priseljenke (Neslovenke) v povprečju rojevale mlajše oziroma prej kot avtohtone prebivalke (Slovenke)«. ¹⁵¹ Kazalniki rodnosti po narodni pripadnosti žensk, so prikazani v spodnji tabeli.

Tabela št. 53: Kazalniki rodnosti po narodnostnih skupinah žensk, Slovenija, popis 2002 ¹⁵²

Narodna pripadnost	Povprečno število živorojenih Otrok na žensko, staro 15+		Celotna rodnost		
	Vse ženske	priseljene	Vse ženske	priseljene	Ob priselitvi Stare 15+
Skupaj	1.55	1.78	2.10	2.03	2.35
Slovenke	1.57	1.79	2.10	1.95	1.94
Albanke	1.96	2.20	3.51	3.55	3.54
Bošnjakinje	1.58	1.91	2.82	2.84	3.22
Črnogorke	1.47	1.78	1.90	1.92	2.05
Hrvatice	1.63	1.81	1.99	2.01	2.32
Makedonke	1.45	1.73	1.95	1.96	1.79
Srbkinje	1.36	1.70	1.81	1.80	1.82
Bosanke	1.60	1.78	2.64	2.69	2.96
Neopredeljene	1.16	1.59	1.86	1.87	2.07
Niso želele odgovoriti	1.40	1.69	2.01	2.00	2.19

Pri obravnavanju rodnosti »priseljenskega prebivalstva ni glavni problem dostopnost kvantitativnih podatkov, pač pa metodološka neustreznost oziroma nedoslednost virov (popis ali statistika rojstev), ki ne omogočajo ločevanja rodnosti v izvornem območju ter rodnosti v novem, priseljenkem okolju. Če izračunavamo rodnost iz popisnih podatkov, so v številu živorojenih otrok zajeta tudi rojstva pred priselitvijo v Slovenijo. Ker se je pomemben delež žensk v Slovenijo priselil šele po rojstvu prvega oziroma celo več otrok, so podatki o rodnosti neavtohtonega prebivalstva v Sloveniji precenjeni. Posamezne ženske so se v Slovenijo priselile celo po koncu svojega fertilega obdobja (zlasti to velja za begunsko populacijo devetdesetih let). Izračunani kazalniki rodnosti iz zadnjega popisa prebivalstva nazorno kažejo razlike, ki izvirajo iz starostne sestave posamezne skupine prebivalstva, njene številčnosti, obdobja priseljevanja žensk posamezne narodnosti, kulturnih razlik med priseljenkami in podobno (...)»¹⁵³

¹⁵¹ Danilo Dolenc: Migracije iz območja nekdanje Jugoslavije v Slovenijo in njih socio-geografski učinki. (Magistrsko delo), Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2003, str.122

¹⁵² Danilo Dolenc, prav tam, str.122

¹⁵³ Danilo Dolenc, prav tam, str.122

Starostna struktura

V zadnjem desetletju se je prebivalstvo Slovenije postaralo. To velja za vse narodnostne kategorije (tabela št.54, v prilogi). Za Slovence, Italijane in Madžare velja, da so to stare populacije. Podobna ugotovitev velja tudi za Nemce in Avstrijce. Med »novimi« manjšinami je med stare populacije možno uvrstiti Črnogorce in Hrvate. Makedonci so z 9.6% deležem prebivalstva starejšega 65+ let na pragu staranja, za Srbsko populacijo pa je mogoče ugotoviti, da je v procesu staranja (10.9%). Še najbolj se starostni strukturi večinske populacije približujeta črnogorska in posebej hrvaška populacija. Zelo mlade pa so populacije Albancev, Bošnjakov, Muslimanov in Bosancev. Ta podatek zna biti posebej pomemben v povezavi z izobrazbeno strukturo.

Prebivalstvo po narodni pripadnosti in izobrazbi

Rezultati popisa kažejo (Tabela št.55, v prilogi), da se je izobrazbena struktura prebivalstva Slovenije v desetletju 1991 – 2002 precej spremenila. Če je imela »ob popisu 1991 še skoraj polovica prebivalstva (47.2%) končano le osnovno šolo ali manj, ima danes le še tretjina prebivalstva najnižjo izobrazbo. Zaradi metodoloških razlik med Popisom 1991 (podatki so bili prevzeti iz baze, v kateri je bil upoštevan najvišji dokončani razred, zato so bili posamezniki z dokončano osnovnošolsko obveznostjo, ki je trajala manj kot 8 let, avtomatično razvrščeni v kategorijo nedokončana osnovna šola) in Popisom 2002 (podatek temelji na izjavi osebe o dokončani osnovni šoli ob upoštevanju trajanja osnovnošolske obveznosti v posameznem obdobju) podatki za ti dve kategoriji niso absolutno primerljivi. Najbolj se je zmanjšalo število prebivalstva z nepopolno osnovno šolo (s 16.7% v letu 1991 na 6.3% ob Popisu 2002), nespremenjen pa ostaja delež prebivalstva brez izobrazbe (0.7%). Delno pa so te spremembe tudi posledica smrtnosti generacij z najnižjo izobrazbo.

Zelo se je povečal delež prebivalstva s končano srednjo izobrazbo. Podatki kažejo, da ima danes več kot polovica prebivalstva (54.1%) končano poklicno, srednjo strokovno ali srednjo splošno izobrazbo. Nekoliko več prebivalstva je zaključilo nižjo ali srednjo poklicno izobrazbo (27.2%) kot srednjo strokovno ali splošno (26.9%). Višjo od srednje izobrazbe ima 12.9% prebivalstva, kar je za dobre 4% več kot ob popisu 1991«¹⁵⁴.

Povsem natančnih izračunov o izobrazbeni strukturi posameznih narodnih skupin ni mogoče pripraviti, saj kategoriji »niso želeli odgovoriti« in »neznano« zakrivata približno 10% prebivalstva Slovenije. Isti razlog onemogoča tudi povsem zanesljivo primerjavo z rezultati

¹⁵⁴ Statistične informacije, št.92/2003. SURS, Ljubljana 2003, str.44

popisa 1991. Dodatno omejitev pa predstavljajo tudi zgoraj omenjene metodološke razlike pri zajemanju podatkov o izobrazbi.

Za večinsko populacijo velja, da je prevladujoča stopnja izobrazbe srednja šola (54.3%). Podobna ugotovitev velja še za Črnogorce (52.6%), Hrvate (50.8%), Makedonce (47.7%) in Srbe (51.5%). Pri Albancih, Bošnjakih, Muslimanih in Bosancih pa so prevladujoče kategorije brez izobrazbe, nepopolna osnovna šola in osnovna šola. V teh številkah se kažejo rezultati razvoja Slovenije v 70.letih, ki je temeljil na vlaganju v delovno intenzivne panoge, ki so potrebovale nizko izobraženo delovno silo. Načrti prestrukturiranja gospodarstva, ki so (bi) vsebovali tudi izobraževanje presežnih delavcev, pa teh populacij niso »dosegli«.

Podobna slika se pokaže tudi pri raziskovanju drugega pola – visokošolsko izobraženih. Visokošolsko izobrazbo ima 7.1% tistih, ki so se opredelili kot Slovenci. Višji odstotek visokošolsko izobraženih je mogoče zaslediti pri Črnogorcih (10%), nekaj nižji kot pri večinski populaciji je odstotek visokošolsko izobraženih pri Makedoncih (6.6%), Hrvatih (5.9%) in Srbih (4.8%). Daleč najnižje deleže visokošolsko izobraženega prebivalstva je pri Albancih (1.7%), Bošnjakih (1.3%), Muslimanih (0.5%) in tistih, ki so izjavili, da so Bosanci (1.3%). Bati se je, da bodo te populacije v družbi, ki vsaj teoretično temelji na znanju, najbolj razvojno ogrožene. V tem primeru bi se prav lahko tudi tem populacijam pripetil »romski sindrom«. Skupino bomo prepoznavali kot socialni problem in ne kot kulturni fenomen.

In še opomba o kategoriji »niso želeli odgovoriti«. Pri razpravi o narodni pripadnosti smo navedli, da je bil pretežni del tistih, ki na vprašanje niso želeli odgovoriti, rojen v Sloveniji. Z veliko verjetnostjo je mogoče trditi, da to kategorijo tvorijo predvsem pripadniki druge generacije. Imajo relativno ugodno izobrazbeno strukturo, med njimi pa je tudi nadpovprečno število magistrov in doktorjev znanosti. Je to morda populacija, ki se že »pripravlja« na prestop k večinski etnični skupini ali morda populacija, ki bo prineseno identiteto staršev preoblikovala in ohranjala na nov način?

Prebivalstvo po poklicu in narodni pripadnosti

Pripadnike narodnih skupin je mogoče najti v vseh poklicih (Tabela št.56, v prilogi). Razporeditev pripadnikov narodnih skupin po poklicih kaže podobno sliko, kot jo poznamo v vseh imigrantskih državah. Pripadniki večinskega naroda zasedajo pretežni del delovnih mest v zakonodajni, sodni in izvršni oblasti, tvorijo sloj visokih uradnikov in so povečini menedžerji v večini podjetij. Za slovenske razmere je tudi naravno, da pripadniki večinskega naroda (Slovenci) tvorijo sloj kmetovalcev, gozdarjev, lovcev in ribičev. Manj pa je Slovencev zaposlenih v poklicih za neindustrijski način dela, manj je upravljavcev strojev in naprav, manj jih je tudi v poklicih za preprosta dela. V teh treh kategorijah poklicev je

zaposlenega 34% prebivalstva, ki se je opredelil za Slovence. Podobna razmerja je mogoče opaziti tudi pri ostalih »avtohtonih« skupnostih (razen pri Romih). V nasprotju s temi trendi pa pripadniki »imigrantskih« populacij v veliki meri opravljajo poklice, ki jih pripadniki večinskega naroda ne želijo opravljati. Tako je skoraj polovica pripadnikov posamezne imigrantske skupnosti zaposlena v poklicih za neindustrijski način dela, so upravljavci strojev in naprav, so industrijski izdelovalci ali pa opravljajo poklice za preprosta dela. V odstotkih je razpored prebivalstva Slovenije, starega 15 in več let, po omenjenih poklicih in narodni pripadnosti naslednji: Slovenci 34%, Albanci 55%, Bošnjaki 67%, Črnogorci 43%, Hrvati 48%, Makedonci 52%, Muslimani 71%, Srbi 57% in Bosanci 67%. Nekoliko odstopajo kategorije Bošnjaki, Muslimani in Bosanci, kar je, glede na izobrazbeno strukturo tudi bilo pričakovati.

Prebivalstvo po statusu aktivnosti in narodni pripadnosti

Klasična podoba razmerij med večinskim prebivalstvom in imigrantskimi skupnostmi se zrcali tudi v podatkih, ki govorijo o statusu aktivnosti pripadnikov posameznih narodnih skupin (Tabela št.57, v prilogi). Procent zaposlenih in samozaposlenih (40.4%) je pri večinskem prebivalstvu sicer manjši v primerjavi imigrantskimi populacijami. Populacije imigrantov so pač mlajše, z velikim odstotkom delovno aktivnega prebivalstva. Zato pa je znotraj večinskega prebivalstva upokojenecev (25%) zelo veliko v primerjavi z deležem upokojenecev v okviru posamezne etnične skupine. Med slovensko populacijo je tudi manj brezposelnih (6%), medtem ko se odstotek brezposelnih pri neslovenskih populacijah giblje med 8.5% pri Hrvatih, do 11% pri Muslimanih. Številke dopolnjujejo zapisano v razdelku o izobrazbi. Potrebe po nizko izobraženi delovni sili so na trgu dela omejene. Visok odstotek nezaposlene populacije znotraj kategorij Bošnjaki, Muslimani in Bosanci, ki ima izvore tudi v pomanjkljivi izobrazbeni strukturi teh populacij, je mogoče prikazati kot narodni problem – problem diskriminiranja točno določene populacije (povečini iz Bosne), s točno določenimi značilnostmi – po verski pripadnosti so po večini islamske veroizpovedi.

Novodobne narodnostne skupnosti med asimilacijo in kulturnim pluralizmom

Za imigrantske populacije se je z nastankom samostojne države Slovenije položaj radikalno menjal. Poprejšnji pripadniki konstitutivnih narodov Jugoslavije, ki so (najpogosteje) zaradi iskanja zaposlitve v drugem področju še vedno skupne domovine, so praktično čez noč postali statistično ugotovljena manjšina z vsemi atributi ekonomskih imigrantskih skupnosti. Vsaj vprašanje "domovine" ostaja pri mnogih pripadnikih imigrantskih skupnosti še vedno odprto.

Z nastankom nove države se radikalno spremenijo pogoji ohranjanja narodnostne identitete novodobnih narodnih skupnosti. Jeziki narodnih skupnosti izgubljajo družbeno veljavo, njihova raba se reducira na medij komunikacije med pripadniki iste narodne skupnosti. Toda tega procesa ni mogoče pripisati samo novi politični stvarnosti ali ustavni določbi, da je v Sloveniji uradni jezik slovenščina¹⁵⁵. V popisu leta 1991 sta bili postavljeni dve vprašanji, ki kažeta na to, da se je erozija pomena, veljave in uporabe jezika imigrantskih skupnosti zmanjševala že v prejšnji državni ureditvi. Ustavna določba o primatu slovenskega jezika na področju Slovenije je bila zapisana že v republiški ustavi iz leta 1974¹⁵⁶. Slovenščina je bila jezik izobraževanja, množičnih medijev in poslovanja republiških in zveznih organov, ki so poslovali na ozemlju Slovenije. V slovenskem jeziku so se izdajali tudi osebni dokumenti (osebne izkaznice, potni listi, vojaške knjižice, zdravstvene knjižice, vozniška in prometna dovoljenja) vsem jugoslovanskim državljanom s stalnim prebivališčem na ozemlju Socialistične republike Slovenije.

Dominantnost slovenskega jezika se razkriva tudi v popisnih podatkih za leto 1991. V narodnostno mešanih družinah slovenski jezik nedvomno prevladuje, ne glede na to, kateri izmed staršev je slovenske narodnosti. Jezik večinskega naroda ima pomembno komunikacijsko mesto tudi znotraj narodnostno homogenih družin. Podatki nam nakazujejo klasične odnose med imigrantskimi skupnostmi in dominantno večino - nerazvito adaptacijo¹⁵⁷ in nerazviti kulturni pluralizem z omejenimi možnostmi za izražanje in razvijanje svoje kulture. Proces problematične diglosije so običajno del takšnega koncepta. To pomeni, "da pripadniki etnične manjšine lahko uporabljajo svoj jezik le v družinskih in prijateljskih krogih na ravni primarnih odnosov, v komunikacijah, ki zadevajo sekundarne

¹⁵⁵ Člen 11 Ustave Republike Slovenije:

Uradni jezik v Sloveniji je slovenščina. Na območjih občin, v katerih živita italijanska ali madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi italijanščina in madžarščina.

¹⁵⁶ drugi odstavek 212. člena:

Vsi državni organi ter drugi organi, samoupravne organizacije, skupnosti in posamezniki, ki opravljajo družbeno službo na območju Socialistične republike Slovenije, poslujejo v slovenskem jeziku.

¹⁵⁷ "Pri nerazviti stopnji adaptacije prihajajo do izraza pojavi strukturalne neskladnosti znotraj teh procesov. Tako se more na primer pojasniti razvitejša stopnja adaptacije na ekonomskem področju, v okviru prostega časa, na političnem področju pa se hkrati kaže nerazvita stopnja adaptacije".

Peter Klinar: Etnične avtohtone in imigrantske manjšine. FSPN, RI, Ljubljana, 1986, str. 52

odnose, to je v institucijah, pri zadovoljevanju raznovrstnih potreb, pa uporabljajo dominantni jezik, ki zanje tudi predstavlja jezik, s pomočjo katerega je mogoče doseči socialno promocijo¹⁵⁸.

Kako se utegnejo razvijati procesi nerazvitih adaptacij? Razvoj se more "usmeriti proti razvitim stopnjam adaptacije - kulturnega pluralizma, morejo pa se ti procesi transformirati v akulturacijske procese in kasneje tudi v višje stopnje asimilacije. Procesni nerazvite adaptacije lahko tudi stagnirajo v smeri akomodacijskih procesov, ali pa se ne razvijajo in dalj časa ostajajo na nerazviti stopnji. Hipotetično je torej mogoče soditi, da so glede razvoja nerazvite adaptacije odprte različne poti¹⁵⁹.

Merjeno skozi optiko Slovenskega javnega mnenja se zdi, da procesi nerazvite adaptacije v tem trenutku stagnirajo, tudi zaradi prevladujočega mnenja o sprejemljivosti enostranskosti migracijske politike, ki temelji na interesih imigrantskih družb; torej na procesih nerazvite adaptacije in nerazvitega kulturnega pluralizma. To se še posebej pokaže ob primerjavi s statusom, ki naj bi ga imele avtohtone narodne manjšine. Iz odgovorov na vprašanje, postavljenega v raziskavi Slovensko javno mnenje leta 1990 (glej stran 43), je ta odnos jasno razviden:

Podobno vprašanje je bilo postavljeno dve leti kasneje (SJM, 1992), odgovori so bili podobni:

Tabela št.58: Kako naj ravnajo neslovenci ("iz drugih republik"), ki že dalj časa živijo v sloveniji?¹⁶⁰

1 - opustijo naj svojo kulturo in jezik in sprejmejo slovensko	12.9
2 - ohranijo naj svojo kulturo in jezik in živijo sami zase	2.2
3 - po obdobju bivanja v Sloveniji naj se vrnejo domov	7.8
4 - naučijo naj se slovenskega jezika in naj se prilagodijo na tukajšnje razmere, med seboj naj uporabljajo svoj jezik in gojijo svojo kulturo	60.0
5 - omogočiti jim je treba, da se šolajo v svojem jeziku in razvijajo svojo kulturo, hkrati pa naj se prilagodijo na razmere v Sloveniji	8.9
6 - ne vem, neodločen	8.1

Izgrajevanje adaptacije in razvitega kulturnega pluralizma bo očitno dolgotrajen proces. Težko bi bilo trditi, da smo že dosegli črto, ki ji pravimo start. Zdi se, da je etnična

¹⁵⁸ Peter Klinar, isti vir, str. 51

¹⁵⁹ Peter Klinar, isti vir, str. 53

¹⁶⁰ »Nove« narodne skupnosti (...), str.

"odbojnost" še vedno močno prisotna znotraj večinske populacije. V javnomnenjskih raziskavah SJM v prvih letih po osamosvojitvi, je mogoče zaslediti tudi te odnose. Zelo indikativno je, na primer, spodaj navedeno ugotavljanje stališč:

Tabela št.59: Našteli bomo nekaj besed ali pojmov, vi pa takoj, po prvem vtisu, brez predolgega razmišljanja ocenite, ali imate do njih zelo pozitiven ali zelo negativen odnos¹⁶¹:

		zelo negativen	negativen	nevtralen	pozitiven	zelo pozitiven	ne vem
F) priseljenci z juga	SJM91	4.9	24.8	39.6	18.4	4.1	9.0
	SJM92	11.0	31.5	33.9	12.5	1.7	9.3
	SJM93	10.0	33.4	36.0	11.2	2.0	7.4
	SJM94	12.2	40.6	28.7	7.9	1.5	9.1

Celotno paleto relacij, ki so združene pod skupnim naslovom "negativen odnos", bo še potrebno raziskovati. Le tako bo mogoče narediti prvi korak k analizi elementov etnocentrizma in ksenofobije, ki jih je mogoče zaslediti tudi v slovenski družbi. Negativni predsodki in stereotipi so pogosto zaščitni znak teh pojavov.

Kaj zapisati ob koncu tega pregleda? Prikaz nekaterih, še zdaleč pa ne vseh relacij in odnosov, ki se odvijajo med »novimi« narodnimi skupnostmi in slovensko državo (pojmovano v širšem politološkem pomenu besede) kažejo na to, da smo verjetno šele na začetku izgradnje odnosa, ki ga sociologi imenujejo proces adaptacije in razvitega kulturnega pluralizma. Procesi kulturnega pluralizma so povezani s procesi razvitejše, popolnejše adaptacije. Gre za ohranjanje in razvijanje "etničnih posebnosti, etnične identitete, kulture, ob zagotavljanju avtonomije kultur in tolerance do različnega. Procese kulturnega pluralizma štejemo med konjunktivne procese, ki pospešujejo participacijo in samoupravo etničnih skupin. So v izrazitem nasprotju s pojavi etnične stratifikacije in prisilnih asimilacij ter s teoretičnimi pogledi, ki predvidevajo preraščanje in zginevanje etničnih skupin. Kulturni pluralizem temelji na razvitih, popolnejših procesih adaptacije in drugih konjunktivnih procesov, povezan pa je tudi z integrativnimi konflikti¹⁶². To bi torej pomenilo vsestransko spoštovanje prirojenih etničnih značilnosti, na katere so pripadniki etničnih skupin vezani, hkrati pa tudi pomeni upoštevanje kulturno različnega. Verjetno je to edina pot, da družba, ki jo sestavljajo različne etnične skupine, doseže ustrezno notranjo kohezivnost in integracijo. Kako se bo te problematike lotila slovenska država ni povsem jasno. Težko pa se bo izogniti 61. členu Ustave republike Slovenije, ki pravi: "Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo".

¹⁶¹ »Nove« narodne skupnosti (...),str.

¹⁶² Peter Klinar, isti vir, str. 48-49

Za uspešno integracijsko politiko bo potrebno še marsikaj postoriti na obeh bregovih – pri večinskem slovenskem prebivalstvu in pri »novih« manjšinskih skupnostih. O razmišljanjih večinske narodne populacije je bilo v tem tekstu že veliko povedanega. Zato velja ob koncu tega pregleda spregovoriti še o pogledih iz »nasprotnega« brega – o mnenjih pripadnikov drugih narodov in narodnosti, ki živijo v Sloveniji. V raziskavi z naslovom Percepcije slovenske integracijske politike (nosilec Miran Komac) so bili na vprašanja iz področja medijev, šolstva in politične participacije dobljeni naslednji odgovori.

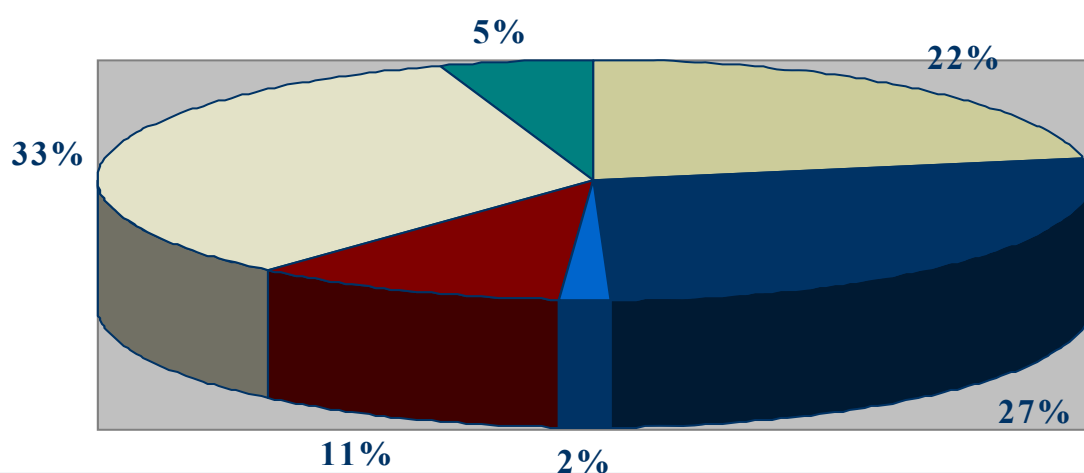
Odgovor na vprašanje o tem, kako naj imajo pripadniki »novih« narodnih manjšin uresničeno pravico do informiranja je polovica menila, da obstoječi model informiranja, ki se vrši preko že obstoječih medijev, zadostuje. Če pa bi že veljalo razmišljati o dodatnih oblika, naj se to uresniči v okviru nacionalnih medijev. Posebnega navdušenja nad lastno informativno dejavnostjo, sodelujoči v raziskavi ne izkazujejo.

Graf št.2.: Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do informiranja v svojem jeziku?

Glede uresničevanja pravic na področju šolstva so rezultati nekoliko presenetljivi. Ideje o šolstvu v materinem jeziku, torej ureditev šolstva na podobne način, kot je to urejeno na primeru italijanske in/ali madžarske manjšine, ni dobilo nikakršne podpore. Presenetljivo je največ podpore dobila opcija, da se jezika staršev lahko naučijo doma, če pa bi prišlo do institucionalne rešitve učenja jezika, pa bi to veljalo izvesti v okviru obstoječih šolskih aktivnosti – ali kot izbirni predmet, ali v okviru dodatnih šolskih aktivnosti.

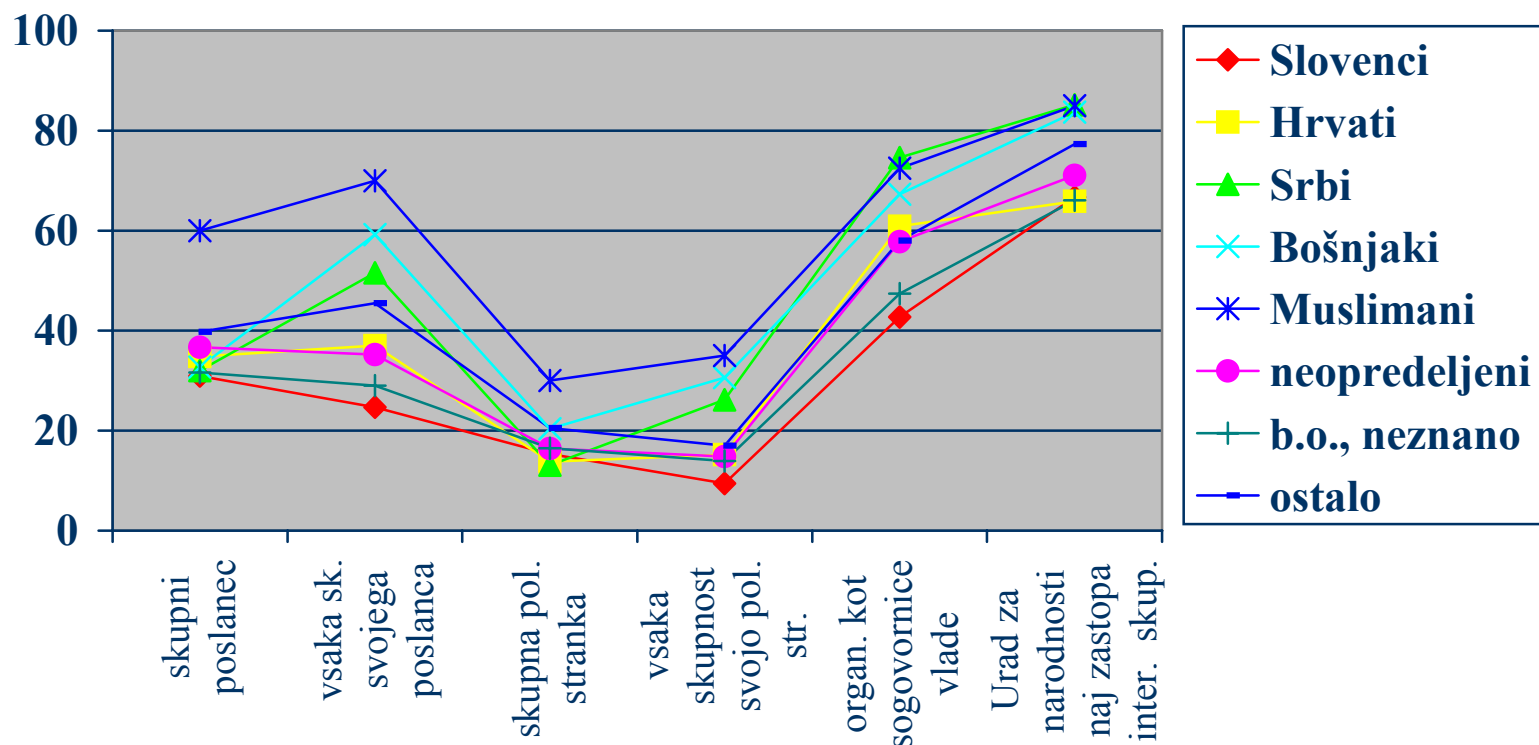
Graf št.3: Kako bi po vašem mnenju moralo biti urejeno učenje jezika otrok, katerim slovenščina ni materni jezik staršev ali enega od staršev?

- učenje jezika v okviru rednega šolskega programa (izbirni)
- učenje jezika v okviru dodatnih šol. dejavnosti
- lastne šole
- učenje jezika v okviru društev posa. etn. skupn.
- jezik se lahko naučijo doma
- b.o.

Največ razmišljanja ponujajo odgovori na vprašanje o politični participaciji. Zdi se, da prav ti odgovori kažejo na občutek marginaliziranosti populacij, ki so predmet našega zanimanja. Vstop v »politiko« se jim očitno kaže kot mehanizem, preko katerega bi uresničili želene »posebne« interese. O različnih metodah politične participacije je seveda mogoče razpravljati, vendar rezultati kažejo, da te skupnosti želijo najti legitimnega sogovornika v državnem aparatu. Po njihovem mnenju se kot najprimernejši organ ponuja že obstoječi Urad za narodnosti, ki naj se, poleg problematike italijanske, madžarske, romske in nemške skupnosti ukvarja tudi s problemi »novih« narodnih skupnosti.

Graf št.4: Na kakšen način bi po vašem mnenju morali imeti slovenski državljani, pripadniki drugih etničnih/narodnih skupnosti v Sloveniji, zagotovljeno pravico do političnega predstavnitva?

Predlogi in sugestije

Populacije, ki so predmet naše obravnave so rezultat sodobnih, prostovoljnih imigracijskih procesov. To dejstvo določa obseg »posebnih« manjšinskih pravic.

So pripadniki »novih« narodnih manjšin diskriminirani v primerjavi s pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti? So pripadniki »novih« narodnih skupnosti diskriminirani v primerjavi s pripadniki romske skupnosti? Se je položaj »novih« narodnih skupnosti radikalno poslabšal v primerjavi z obdobjem bivanja v skupni jugoslovanski državi?

Ocena je pisana skozi optiko pripadnika večinske narodne skupnosti. Zato je kritična ost gotovo manj ostra kot bi bila, če bi jo napisal pripadnik narodne skupnosti. Formalno pravno ni prav velikega razkoraka med obema obdobjema. Posebnih manjšinskih pravic narodne skupnosti, ki so predmet našega zanimanja tudi v prejšnjem obdobju niso imele. Če odmislimo šolo v srbohrvaškem jeziku v Ljubljani, ki je bila odpravljena sredi devetdesetih let. Neracionalna poteza z navdihom slovenskega nacionalizma! Jezik komunikacije v javni in zasebni rabi je bila slovenščina; osebni dokumenti (osebne izkaznice, potni listi, vojaške knjižice, itd.) so bili tiskani v slovenskem jeziku. Mediji obveščanja so bili v slovenskem jeziku. Raba neslovenskega jezika v javnosti, posebej v odnosu z institucijami ni bila zaželeno; še več, pripadniki večinske populacije so rabo neslovenskega jezika obravnavali kot omalovaževanje slovenskega jezika in naroda, kot izzivanje in »južnjaško nastopaštvo«. Nenazadnje, bi še dodali »večni« demokrati, kot nekakšno kompenzacijo za »izgubljene« pravice imajo pripadniki novih narodnih skupnosti v veliki večini dvojno državljanstvo. Nekateri celo trojno.

Pripadniki novih narodnih skupnosti bi verjetno našli kopico primerov neenakopravne obravnave, za katere bi trdili, da so posledica etnične distance in/ali etnične odbojnosti. Ker povsem odkrite diskriminacije na narodni osnovi ni sodijo ti odnosi v sfero subtilno prikritih diskriminacij. To pa je težko odkrivati in še težje dokazovati. Vedno je mogoče najti druge, povsem ne-etnične razloge za takšen in ne drugačen izbor.

Pripadniki narodnih skupnosti, ki so predmet obravnave v pričujočem besedilu imajo na razpolago omejeno število medijev za promocijo in ohranjanje lastnega jezika in kulture. Temeljni medij ostaja družina, ostali mediji (društva, mediji obveščanja) igrajo sekundarno vlogo.

Merjeno skozi optiko podatkov različnih raziskav in slovenskega javnega mnenja se zdi, da še vedno prevladujejo procesi nerazvite adaptacije; primarno zaradi prevladujočega mnenja o sprejemljivosti enostranske integracijske politike, ki temelji na interesih imigrantske družbe; na procesih nerazvite adaptacije in nerazvitega kulturnega pluralizma. Percepcija slovenske nacije kot večetnične tvorbe se znotraj skupine etničnih Slovencev še ni »udomačila«. Razlogov je seveda več. Pretežni del jih gre seveda pripisati večinski populaciji; drobec

»krivde« pa morda leži tudi na manjšinskih skupnostih – morda bi za začetek novega obdobja vsi potrebovali resno razpravo o pojmu »matična domovina«. Je to res država iz katere so se priselili sami ali so se priselili njihovi predniki?

Problematika urejanja posameznih segmentov življenja pripadnikov narodov, ki so predmet našega zanimanja, še vedno čaka na celovito razrešitev. V procesu polne uresničitve določil 61.člena ustave Republike Slovenije pa bo veljalo jemati v obzir oba pola: stališča, mnenja, želje pripadnikov »novodobnih« narodnih skupnosti in sorodne razmisleke, ki jih je mogoče najti v večinskem mnenju. Če se želimo izogniti etničnim tenzijam in konfliktom bo potrebno rešitve iskati

Hotenja po popolnem izenačenju pravic med obema kategorijama ne-Slovencev bo izjemno težko uresničiti. V prispevku sem namenoma podrobno govoril o obstoječem modelu varstva »klasičnih« narodnih manjšin. Da ponovim. Ta ne pozna definicije avtohtonosti in nima številčne klavzule. In nenazadnje, uresničevanje »posebnih« pravic manjšin zadeva vse pripadnike določenega ozemlja in ne samo manjšine. Hipotetično bi uresničevanje »posebnih« pravic pomenilo, da bi morali celotno ozemlje Slovenije pretvoriti v multi-etnično ozemlje.

Kakšen nabor posebnih manjšinskih pravic je večinski narod »pripravljen« podeliti novim manjšinskim skupnostim.?Leta 1990, torej v času osamosvajanja Slovenije je bilo v raziskavi slovenskega javnega mnenja postavljeno vprašanje o obsegu »posebnih« pravic, ki naj jih imajo tako imenovane »klasične« in »novodobne« narodne skupnosti.

TABELA št.60 (SJM 1990): KATERE OD SPODAJ NAVEDENIH PRAVIC NAJ USTAVA PRIZNA AVTOHTONIM NARODNIM MANJŠINAM V SLOVENIJI, ZLASTI ITALIJANOM IN MADŽAROM, KAKŠNE PA TISTIM DRŽAVLJANOM, KI SO SE V SLOVENIJO PRISELILI (Albanci, Srbi, Hrvati, Muslimani...)?

	A-za avtohtone manjšine		B-za priseljence	
	da	ne	da	ne
a) svobodna raba svojega jezika	83.6	15.6	55.5	43.5
b) izražajo...lastno kulturo	85.8	13.2	67.4	31.4
c) ustanavljajo lastne kulturne organizacije in ustanove	77.0	22.1	56.2	42.9
d) imajo pravico do javne uporabe nacionalnih simbolov	56.3	42.2	32.2	66.2
e) razvijajo svoje gospodarske dejavnosti	77.8	21.0	61.7	37.1
f) organizirajo svoj časopis, radio in TV	68.2	30.7	38.2	60.7
g) oblikujejo samostojno šolstvo	53.8	45.1	24.1	74.7
h) gojijo odnose z matičnim narodom	89.8	9.0	78.9	19.9
i) da v območjih, kjer živijo, ustanovijo posebne narodnostne skupnosti	62.2	36.4	35.4	62.8
j) da imajo svoje odbornike v občinski skupščini	77.0	21.7	50.1	48.6
k) da imajo svoje poslance v republiški skupščini	72.2	26.6	41.9	56.8
l) da ustanavljajo lastne politične stranke	43.2	55.5	24.9	73.7

Podatki kažejo, da je bila slovenska javnost v obdobju nastajanja nove države dokaj restriktivna do priznavanja sklopa posebnih pravic imigrantskim skupnostim. Naklonjeni so ohranjanju in razvijanju kulture in ustanavljanju kulturnih organizacij in rabi jezika. Podpirajo ohranjanje stikov z »matičnim« narodom. Izrazito pa so nenaklonjeni organiziranju političnih strank in, kar se zdi posebej nenavadno, nasprotujejo javni rabi nacionalnih simbolov, ustanavljanju medijev javnega obveščanja ter šolstvu v materinem jeziku. Kolikor poznam slovensko javno mnenje se to v zadnjem desetletju ni bistveno spremenilo. In nič ne kaže, da bi se spremenilo v prihodnosti. Temeljno prepričanje slovenske večinske populacije je, da je Slovenija država slovenskega naroda in »ostalih«. To ni nič novega, saj so bile podobne dikcije zapisane v vseh ustavah po drugi svetovni vojni. Klasičnim manjšinam pripada kot nadomestek za pravico narodov do samoodločbe nabor t.im.posebnih (kompenzacijskih) pravic, priseljencem in njihovim potomcem pa pravice do učenja materinega jezika (in njegova raba v okviru skupnosti) ter ohranjanja kulture.

Kljub temu pa ne bi bilo modro, če bi država ignorirala prisotnost teh skupnosti v Sloveniji.

Predlagam naslednje:

1. Temeljno spoznanje, ki ga je mogoče razbrati iz empiričnega raziskovanja je, da te skupnosti želijo locirati sogovornika v državni upravi, s katerim bi lahko komunicirali pri razreševanju njihovih vprašanj. Ta organ naj bi bil, po njihovem mnenju obstoječi **Urad za**

narodnosti. O podobni komunikaciji naj se razmisli tudi na nivoju lokalne samouprave, predvsem v mestnih občinah, kjer je koncentracija teh prebivalcev največja.

2. Okrepili naj se vloga oddelka na Ministrstvu za kulturo, ki skrbi za financiranje kulturne dejavnosti »ne-slovenskih« populacij. **Poveča naj se obseg sredstev za kulturne aktivnosti društev**, saj je obstoječa vsota sramotno nizka.

3. V okviru Ministrstva za šolstvo, znanost in šport naj se oblikuje **oddelek za »manjšinsko šolstvo«** novih narodnih skupnosti.

4. RTV Slovenije naj pripravi program za pripadnike »novih« narodnih skupnosti.

Priloge (Tabele in zemljevidi)

Tabela št. 41: Prebivalstvo po narodni pripadnosti ob popisih 1953, 1961, 1971, 1981 in 1991
(popisna metodologija popisov do leta 1991)

	1953 ¹⁶³		1961		1971		1981		1991	
	skupaj	delež %	skupaj	delež %	skupaj	delež %	skupaj	delež %	skupaj	delež %
REPUBLIKA SLOVENIJA	1466425	100	1591523	100	1727137	100	1891864	100	1965986	100
NARODNOSTNO OPREDELJENI										
Slovinci	1415448	96,52	1522248	95,65	1624029	94,03	1712445	90,52	1727018	87,84
Italijani	854	0,06	3072	0,19	3001	0,17	2187	0,12	3064	0,16
Madžari	11019	0,75	10498	0,66	9785	0,57	9496	0,5	8503	0,43
Romi	1663	0,12	158	0,01	977	0,06	1435	0,08	2293	0,12
Albanci	169	0,01	282	0,02	1281	0,07	1985	0,1	3629	0,18
Avstrijci	289	0,02	254	0,02	278	0,02	180	0,01	199	0,01
Bolgari	49	0,00	180	0,01	139	0,01	105	0,01	169	0,01
Čehi	807	0,06	584	0,04	445	0,03	433	0,02	323	0,02
Črnogorci	1356	0,09	1384	0,09	1978	0,11	3217	0,17	4396	0,22
Grki	24	0,00	50	0,00	24	0,00	18	0,00	23	0,00
Hrvati	17978	1,23	31429	1,97	42657	2,47	55625	2,94	54212	2,76
Makedonci	640	0,04	1009	0,06	1613	0,09	3288	0,17	4432	0,22
Muslimani	1617	0,11	465	0,03	3231	0,19	13425	0,71	26842	1,36
Nemci	1617	0,11	732	0,05	422	0,02	380	0,02	546	0,03
Poljaki	275	0,02	222	0,01	194	0,01	204	0,01	204	0,01
Romuni	41	0,00	48	0,00	43	0,00	94	0,01	116	0,01
Rusi	593	0,04	295	0,02	302	0,02	194	0,01	170	0,01
Rusini ¹⁶⁴	46	0,00	384	0,02	66	0,00	54	0,00	57	0,00
Slovaki	60	0,01	71	0,00	85	0,01	144	0,01	141	0,01
Srbi	11225	0,77	13609	0,86	20521	1,19	42182	2,23	47911	2,44
Turki	68	0,01	135	0,01	53	0,00	87	0,00	155	0,01
Ukrajinci ²	143	0,01	192	0,01	213	0,01
Vlahi	9	0,00	6	0,00	5	0,00	17	0,00	38	0,00
Židje	15	0,00	21	0,00	72	0,00	9	0,00	37	0,00
Drugi	352	0,02	449	0,03	307	0,02	577	0,03	1178	0,06
NARODNOSTNO NEOPREDELJENI										
Narodnostno se niso opredelili po čl.214 Ustave RS	-	-	-	-	3073	0,18	2975	0,16	9011	0,46
Opredelili so se kot Jugoslovani	-	-	2784	0,18	6744	0,39	26263	1,39	12307	0,63
Opredelili so se po regionalni pripadnosti	-	-	-	-	2705	0,16	4018	0,21	5254	0,27
NEZNANO	211	0,01	1154	0,07	2964	0,17	10635	0,56	53545	2,72

¹⁶³ Ozemlje v času popisa.

¹⁶⁴ V popisih leta 1953 in 1961 so Rusini in Ukrajinci prikaza skupaj.

Tabela št. 43: »Zdomci« po narodni pripadnosti

Leto popisa	1971	1981	1991
SLO - SKUPAJ	48.086	53.483	52.631
NARODNOSTNO OPREDELJENI			
Slovinci	45.066	43.822	37.361
Italijani	14	49	105
Madžari	842	719	503
Romi	26	42	34
Albanci	15	52	95
Avstrijci	12	34	73
Bolgari	1	2	1
Čehi	3	10	8
Črnogorci	28	42	57
Grki	-	3	2
Hrvati	1.101	1.743	1.336
Judje	-	-	-
Makedonci	41	61	61
Muslimani	34	86	265
Nemci	22	71	248
Poljaki	3	4	8
Romuni	2	1	1
Rusi	5	5	3
Rusini ¹⁶⁵	-	-	-
Slovaki	10	5	2
Srbi	312	487	510
Turki	1	1	13
Ukrajinci ²	5	2	3
Vlahi	1	1	1
Ostali	14	51	157
NARODNOSTNO NEOPREDELJENI			
Opredelili so se kot Jugoslovani	128	648	232
Opredelili so se po regionalni pripadnosti	53	86	67
Drugi	61	122	295
NEZNANO	286	5.334	11.190

¹⁶⁵ V popisih leta 1953 in 1961 so Rusini in Ukrajinci prikazani skupaj.

Tabela št.44: Priselitve – odselitve 1991 – 2001 (redna statistika)

Leto	PRISELITVE			ODSELITVE			SELITVENI PRIRAST		
	Skupaj	YU republike	Ostala tujina	Skupaj	YU republike	Ostala tujina	Skupaj	YU republike	Ostala tujina
1991	5989	5769	220	9060	8860	200	-3071	-3091	20
1992	3461	2865	596	3848	3213	635	-387	-348	-39
1993	2745	2274	471	1390	590	800	1355	1684	-329
1994	1919	1465	454	983	303	680	936	1162	-226
1995	5879	4928	951	3372	250	3122	2507	4678	-2171
1996	9495	8012	1483	2985	1928	1057	6510	6084	426
1997	7889	6622	1267	5447	3953	1494	2442	2669	-227
1998	4603	3376	1227	6708	5121	1587	-2105	-1745	-360
1999	4941	3867	1074	2606	1462	1144	2335	2405	-70
2000	6185	4793	1392	3570	1698	1872	2615	3095	-480
2001	7803	5812	1991	4811	2930	1881	2992	2882	110
SKUPAJ									

Tabela št. 45: Priseljeni v Slovenijo v obdobju do leta 1990 po letih priselitve in državi odselitve (popis 2002)

Leto priselitve	Vsi priseljeni SKUPAJ	Nekdanja SFRJ SKUPAJ	BiH	HRV	YUG	MAK	Priseljeni iz SFRJ-državljeni Slovenije	Priseljeni iz SFRJ –tujci,brez državljanstva, neznano
	169605	150763	67670	49418	27238	6437	119500	31263
Do 1954	7882	4353	497	2533	1202	121	4307	46
1946	1215	716	78	401	225	12	701	15
1947	1356	757	93	437	209	18	739	18
1948	1048	787	96	469	203	19	758	29
1949	690	587	69	356	149	13	573	14
1950	1041	976	156	569	228	23	937	39
1951	734	692	85	432	159	16	676	16
1952	964	917	122	563	203	29	888	29
1953	1006	948	106	629	193	20	930	18
1954	1153	1110	126	752	203	29	1079	31
1955	1423	1373	191	950	212	20	1332	41
1956	1374	1324	187	869	240	28	1296	28
1957	1638	1601	310	992	261	38	1566	35
1958	1765	1715	343	1029	307	36	1661	54
1959	1800	1769	385	1058	291	35	1701	68
1960	2718	2656	579	1560	449	68	2536	120
1961	1900	1865	409	1098	317	41	1799	66
1962	2343	2293	538	1306	396	53	2175	118
1963	2793	2722	687	1448	491	96	2578	144
1964	2852	2802	725	1449	566	62	2660	142
1965	2513	2413	621	1320	397	75	2272	141
1966	2056	1974	579	1009	351	35	1825	149
1967	1878	1756	579	837	298	42	1613	143
1968	2379	2231	753	1013	393	72	2064	167
1969	2876	2686	1091	1088	439	68	2410	276
1970	4531	4250	1860	1491	772	127	3816	434
1971	3634	3388	1496	1114	664	114	2998	390
1972	4526	4204	1984	1307	775	138	3685	519
1973	4446	4155	2009	1144	867	135	3643	512
1974	5283	4882	2401	1327	983	171	4346	536
1975	6194	5649	2785	1572	1106	186	5084	565
1976	5212	4669	2310	1353	871	135	4259	410
1977	5484	5000	2834	1125	871	170	4454	546
1978	6085	5582	3327	1163	926	166	4964	618
1979	6512	6026	3617	1162	1056	191	5292	734
1980	6277	5770	3464	1140	1004	162	4916	854
1981	4004	3624	2140	769	575	140	3109	515
1982	3877	3513	2144	673	561	135	2998	515
1983	3375	3075	1812	720	429	114	2644	431
1984	3612	3362	2102	659	486	115	2830	532
1985	4093	3817	2228	812	559	218	3052	765
1986	3880	3663	2064	782	611	206	2908	755
1987	3321	3128	1729	611	630	158	2425	703
1988	2498	2337	1109	694	376	158	1817	520
1989	2643	2477	1399	554	409	115	1629	848
1990	2153	1924	790	528	425	181	1183	741

Tabela št. 46: Priseljeni v Slovenijo v obdobju po letu 1990, po letih priselitve in državi odselitve (popis 2002)

Leto priselitve	Vsi priseljeni SKUPAJ	Nekdanja SFRJ SKUPAJ	BiH	HRV	YUG	MAK	Priseljeni iz SFRJ-državljeni Slovenije	Priseljeni iz SFRJ –tujci,brez državljanstva, neznano
1991	2.138	1.932	776	787	282	87	973	959
1992	6.221	5.978	4.941	621	299	117	1.628	4.350
1993	1.717	1.449	748	336	305	60	509	940
1994	1.835	1.530	935	254	212	129	422	1.108
1995	1.881	1.545	511	597	290	147	528	1.017
1996	1.886	1.455	616	283	292	264	327	1.128
1997	2.373	1.858	742	456	437	223	445	1.413
1998	2.910	2.159	715	327	675	442	442	1.717
1999	3.389	2.766	1.544	293	621	308	461	2.305
2000	3.109	1.959	886	443	371	259	414	1.545
2001	1.109	614	247	154	116	97	223	391
SKUPAJ	28.568	23.245	12.661	4.551	3.900	2.133	6.372	16.873

Tabela št.47:Prebivalstvo po narodni pripadnosti, najdeno v obeh popisih 1991 in 2002

Narodna pripadnost	Popis 2002																			
	Skupaj	Narodno opredeljeni													Narodno neopredeljeni				Niso želeli odgovoriti	Neznano
		Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Bošnjaki	Črnogorci	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Nemci	Srbi	drugi	opredelili so se kot Jugoslovani	opredelili so se kot Bosanci	regionalno opredeljeni	drugi ¹⁾		
Popis 1991																				
SLOVENIJA	1652109	1404153	1818	5536	1919	2045	12193	2128	28292	2429	6157	174	30935	1597	380	4059	1348	9232	38568	99146
Slovenci	1474833	1358144	260	288	632	62	294	110	2296	81	175	78	868	440	68	154	572	2606	23360	84345
Italijani	2325	557	1331	5	z	0	z	z	19	z	0	0	z	8	0	0	90	42	97	168
Madžari	6350	801	0	5029	32	0	0	0	7	z	0	z	7	4	z	0	z	76	166	223
Romi	1692	403	z	6	993	14	z	0	z	0	22	0	11	9	0	5	0	19	36	170
Albanci	2544	173	0	z	28	1652	32	z	11	9	34	0	15	14	z	4	z	30	179	357
Črnogorci	3369	593	z	z	4	3	196	1365	265	z	108	z	130	3	8	28	4	113	287	256
Hrvati	44025	12434	33	35	z	17	z	5	23309	5	9	4	271	64	11	172	201	1136	3275	2973
Makedonci	3484	626	z	0	13	11	27	15	19	2103	11	0	43	7	z	3	z	83	263	256
Muslimani	22867	2404	6	3	58	85	8925	202	57	9	4573	0	260	39	7	2100	5	690	1713	1731
Nemci	179	66	z	11	z	0	0	0	z	0	0	70	z	6	0	0	0	3	12	5
Srbi	35272	3116	8	7	11	3	148	111	169	29	26	z	22765	68	125	533	z	1312	3749	3088
drugi	1978	381	6	16	21	9	131	z	40	4	50	z	154	724	3	50	9	77	138	161
opredelili so se kot Jugoslovani	9726	2828	7	17	7	14	520	99	367	49	265	7	2050	49	89	236	12	870	1373	867
regionalno opredeljeni	4256	1186	50	z	5	z	540	25	217	z	232	z	587	15	3	214	326	176	383	292
drugi ¹⁾	7446	2917	27	18	12	z	347	65	363	32	186	z	911	32	18	130	24	661	957	717
Neznano	31763	17524	86	97	98	146	962	126	1149	102	466	6	2859	115	43	430	99	1338	2580	3537
1) Vključene so tiste osebe, ki so izjavile/označile, da so narodno neopredeljene.																				

Tabela št. 48: Prebivalstvo Slovenije po narodnostni pripadnosti in kraju rojstva (popis 2002)

	SLO	BiH	HRV	MAK	JUG	Druge države	NEZ.	Skupaj
Narodno opredeljeni								
Slovenci	1.591.873	5.401	17.532	633	4.707	11.217	-	1.631.363
Italijani	1.504	16	389	-	12	337	-	2.258
Madžari	5.466	9	76	1	472	219	-	6.243
Romi	2.716	45	21	35	401	28	-	3.246
Albanci	1.537	30	32	1.244	3.218	125	-	6.186
Avstrijci	49	1	1	-	2	128	-	181
Bošnjaki	6.812	13.876	66	17	699	72	-	21.542
Črnogorci	907	30	34	9	1.674	13	-	2.667
Hrvati	8.350	7.120	19.412	14	547	199	-	35.642
Makedonci	909	3	11	2.959	54	36	-	3.972
Muslimani	3.440	6.332	34	51	563	47	-	10.467
Nemci	111	6	10	-	34	338	-	499
Srbi	13.245	15.612	1.550	69	8.324	164	-	38.964
Ostali	780	191						
Narodno neopredeljeni								
Jugoslovani	173	83	32	2	226	11	-	527
Bosanci	2.093	5.869	41	5	36	18	-	8.062
Regionalno opredeljeni	783	16	621	1	29	17	-	1.467
Drugi	6.895	2.538	1.426	90	923	213	-	12.085
Niso želeli odgovoriti	35.967	5.856	3.641	351	2.137	636	-	48.588
Neznano	110.821	6.245	3.502	902	2.555	2.300	-	126.325
SKUPAJ	1.794.431	69.279	48.609	6.593	26.951	18.173	-	1.964.036

Tabela št. 49: Prebivalstvo Republike Slovenije po kraju rojstva (Rojeni v Sloveniji) popis 2002

	SLO	%
Narodno opredeljeni		
Slovenci	1,591.873	97.57
Italijani	1.504	66.60
Madžari	5.466	87.55
Romi	2.716	83.67
Albanci	1.537	24.84
Avstrijci	49	27.07
Bošnjaki	6.812	31.62
Črnogorci	907	34.00
Hrvati	8.350	23.42
Makedonci	909	22.88
Muslimani	3.440	32.86
Nemci	111	22.24
Srbi	13.245	33.99
Ostali	780	20.78
Narodno neopredeljeni		
Jugoslovani	173	32.82
Bosanci	2.093	25.96
Regionalno opredeljeni	783	53.37
Drugi	6.895	57.04
Niso želeli odgovoriti	35.967	74.02
Neznano	110.821	87.72
SKUPAJ	1,794.431	100

Tabela št. 50: Prebivalstvo po materinem jeziku (popis 1991 in 2002)

Materni jezik	Popis 1991 ¹⁶⁶		Popis 2002	
	Število	%	Število	%
Slovenski	1.690.388	88,3	1.723.434	87,7
Italijanski	3.882	0,2	3.762	0,2
Madžarski	8.720	0,5	7.713	0,4
Romski	2.752	0,1	3.834	0,2
Albanski	3.903	0,2	7.177	0,4
Angleški	75	0,0	345	0,0
Arabski	130	0,0
Bolgarski	131	0,0	159	0,0
Bosanski	31.499	1,6
Češki	445	0,0	421	0,0
Črnogorski	462	0,0
Danski	4	0,0	20	0,0
Francoski	73	0,0	206	0,0
Grški	29	0,0	40	0,0
Hrvaški	50.699	2,6	54.079	2,8
Hrvaško-srbski	3.208	0,2	126	0,0
Kitajski	216	0,0
Makedonski	4.525	0,2	4.760	0,2
Nemški	1.093	0,1	1.628	0,1
Nizozemski	27	0,0	74	0,0
Poljski	309	0,0	267	0,0
Romunski	295	0,0	251	0,0
Rusinski	49	0,0	42	0,0
Ruski	229	0,0	766	0,0
Slovaški	163	0,0	294	0,0
Srbski	18.123	0,9	31.329	1,6
Srbsko-hrvaški	80.325	4,2	36.265	1,8
Španski	129	0,0
Švedski	51	0,0	34	0,0
Turški	172	0,0	226	0,0
Ukrajinski	171	0,0	399	0,0
Vlaški	55	0,0	45	0,0
Drugi	2.260	0,1	1.588	0,1
Neznano	41.199	2,2	52.316	2,7
SKUPAJ	1.913.355	100	1.964.036	100

¹⁶⁶ Podatki preračunani po metodologiji Popisa 2002

Tabela št. 51: Prebivalstvo po veroizpovedi in tipu naselja (absolutne številke)

	Skupaj		Mestna naselja		Nemestna naselja	
	1991 ¹⁶⁷	2002	1991	2002	1991	2002
Veroizpoved						
Katoliška	1.369.873	1135626	578541	467566	791332	668060
Evangeličanska	14.101	14.736	2.557	3.747	11.544	10.989
Druge protestantske	1.890	1.399	1.110	673	780	726
Pravoslavna	46.320	45.908	40.518	39.881	5.802	6.027
Druge krščanske	2.410	1.877	1.537	1.201	873	676
Islamska	29.361	47.488	25.951	41.305	3.410	6.183
Judovska	199	99	117	63	82	36
Orientalске	478	1.026	282	777	196	249
Druge veroizpovedi	269	558	191	394	78	164
Agnostilki	...	271	...	211	...	60
Je vernik, vendar ne pripada nobeni veroizpovedi	3.929	68.714	2.504	44.638	1.425	24.076
Ni vernik, ateist	84.656	199.264	69.164	147.941	15.492	51.323
Ni želel odgovoriti	81.302	307.973	51.465	171.604	29.837	136369
Neznano	278.567	139.097	197.565	77.771	81.002	61.326
SKUPAJ	1,913.355	1,964.036	971.502	997.772	941.853	966.264

Tabela št. 52 : Odstotek neslovenskega prebivalstva v mestnih občinah (popis 2002)

	Skupaj	Slovinci	Neslovinci	%	Narodnostno neopredeljeni	Niso želeli odgovoriti	neznano
Celje	48.081	38.221	4.145	8.6	664	1.362	3.686
Koper	47.539	33.826	6.840	14.9	1.680	1.499	3.694
Kranj	51.225	40.257	6.101	11.9	624	1.554	2.689
Ljubljana	265.881	196.152	34.235	12.9	6.081	8.956	20.457
Maribor	110.668	89.650	7.534	6.8	1.068	3.492	8.924
M.Sobota	20.080	17.637	1.031	5.1	100	332	980
N.Gorica	35.640	29.657	2.039	5.7	407	826	2.711
N Mesto	40.925	33.016	2.952	7.2	458	1.189	3.310
Ptuj	23.242	20.408	643	2.8	96	518	1.577
S.Gradec	16.779	15.164	390	2.3	106	267	852
Velenje	33.331	23.517	6.065	18.2	709	1.125	1.915

¹⁶⁷ Podatki preračunani po metodologiji Popisa 2002

Tabela št. 54: Prebivalstvo Slovenije po narodni pripadnosti in starostnih skupinah

	0-14	15-29	30-44	45-59	60+	
						SKUPAJ
Narodnostno opredeljeni						
Skupaj	273.447	366.363	393.906	364.048	369.218	1,766.982
Slovenci	256.440	338.838	354.945	329.127	352.013	1,631.363
Italijani	172	303	465	489	829	2.258
Madžari	502	846	1.297	1.626	1.972	6.243
Romi	1.171	917	680	344	134	3.246
Albanci	1.434	1.491	2.003	1.047	211	6.186
Avstrijci	16	16	32	41	76	181
Bošnjaki	3.703	5.330	7.247	4.452	810	21.542
Črnogorci	304	530	664	707	462	2.667
Hrvati	2.656	5.141	9.961	10.929	6.955	35.642
Makedonci	336	935	1.210	1.109	382	3.972
Muslimani	1.840	2.522	3.554	2.150	401	10.467
Nemci	33	47	78	125	216	499
Srbi	4.453	8.574	10.682	11.006	4.249	38.964
drugi	387	873	1.088	896	508	3.752
Narodnostno neopredeljeni						
skupaj	3.500	5.691	6.185	4.680	2.085	22.141
Jugoslovani	24	90	154	181	78	527
Bosanci	1.254	1.932	2.748	1.731	397	8.062
Regionalno opredeljeni	45	126	255	435	606	1.467
Drugi	2.177	3.543	3.028	2.333	1.004	12.085
Niso želeli odgovoriti	8.408	11.395	12.244	9.986	6.555	48.588
NEZNANO	14.812	39.244	33.937	23.600	14.732	126.325

Tabela št. 55 : Prebivalstvo, staro 15 let ali več, po narodni pripadnosti in izobrazbi

	Skupaj	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Skupaj	1,663.869	11.337	104.219	433.910	899.341	84.044	114.630	3.573	7.804	5.011
Narodno opredeljeni										
SKUPAJ	1,493.535	9.228	95.200	389.505	804.301	77.622	103.101	3.193	6.924	4.461
Slovinci	1,374.923	7.419	86.594	349.824	746.403	73.740	97.382	2.855	6.469	4.237
Italijani	2.086	15	303	385	1.041	124	194	3	10	11
Madžari	5.741	30	284	2.428	2.419	235	299	20	11	15
Romi	2.075	383	969	487	225	5	4	0	1	1
Albanci	4.752	79	202	2.023	2.267	91	79	3	6	2
Avstrijci	165	0	4	32	91	11	15	0	8	4
Bošnjaki	17.839	290	1.261	7.150	8.691	195	225	7	16	4
Črnogorci	2.363	9	62	599	1.242	162	248	13	20	8
Hrvati	32.986	411	2.727	9.280	16.760	1.472	1.956	144	166	70
Makedonci	3.636	12	138	1.338	1.733	132	240	15	20	8
Muslimani	8.627	217	811	3.739	3.752	64	43	0	1	0
Nemci	466	3	13	63	265	38	73	3	3	5
Srbi	34.511	343	1.752	11.645	17.778	1.126	1.643	97	84	43
Drugi	3.365	17	80	512	1.634	227	700	33	109	53
Narodnostno neopredeljeni										
SKUPAJ	18.641	258	1.271	5.850	9.423	585	1.044	66	105	39
Jugoslovani	503	3	29	111	269	27	46	6	9	3
Bosanci	6.808	180	557	2.873	3035	61	89	6	6	1
Regionalno opredeljeni	1.422	23	326	251	656	72	84	3	4	3
Drugi¹⁶⁸	9.908	52	359	2.615	5.463	425	825	51	86	32
Niso želeli odgovoriti	40.180	369	2.174	11.353	21.854	1.666	2.408	79	175	102
Neznano	111.513	1.482	5.574	27.202	63.763	4.171	8.77	235	600	409

1.brez izobrazbe
 2.nepopolna osnovna šola
 3.osnovna šola
 4..srednja šola
 5.višja šola

6.visoka – dodiplomska
 7.specializacija
 8. magisterij
 9. doktorat

¹⁶⁸ Vključene so tiste osebe, ki so izjavile/označile, da so narodno neopredeljene

Tabela št. 56: Prebivalstvo, staro 15 let in več, po poklicu in narodni pripadnosti

	Skupaj	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Skupaj	818.304	29.232	90.727	132.290	80.686	94.433	25.797	105.091	129.349	67.966	7.594	51.433
Narodno opredeljeni												
SKUPAJ	725.086	29.232	82.603	120.846	73.995	83.604	24.133	91.285	114.776	57.366	6.298	40.948
Slovinci	659.022	27.648	79.348	114.930	70.312	77.092	23.477	80.373	101.761	44.771	5.998	33.312
Italijani	842	46	188	132	124	86	18	44	42	30	3	129
Madžari	2.440	71	296	358	164	262	155	267	458	243	11	155
Romi	242	6	5	9	6	26	5	21	33	88	-	43
Albanci	2.857	61	21	83	47	317	22	694	212	688	11	701
Avstrijci	57	4	3	3	2	-	-	1	1	4	-	39
Bošnjaki	11.145	131	111	516	386	829	67	2.305	2.498	2.733	39	1.530
Črnogorci	1.212	61	93	171	106	147	3	121	223	182	6	99
Hrvati	17.521	508	1.433	2.106	1.119	1.890	231	2.720	3.441	2.376	108	1.589
Makedonci	2.372	79	120	180	115	137	5	288	347	606	10	485
Muslimani	5.350	55	21	181	165	388	32	1.178	1.196	1.432	19	683
Nemci	134	9	13	13	7	7	1	7	9	6	1	61
Srbi	20.122	429	690	1.938	1.361	2.298	110	3.132	4.461	4.052	86	1.565
Drugi	1.770	124	261	226	81	125	7	134	94	155	6	557
Narodnostno neopredeljeni												
SKUPAJ	10.094	289	753	1.029	646	1.055	100	1.458	1.666	1.900	51	1.147
Jugoslovani	286	12	37	36	18	20	3	28	40	53	1	38
Bosanci	4.089	37	37	158	87	297	23	818	801	1.122	12	697
Regionalno opredeljeni	557	28	65	69	62	60	18	76	86	48	1	44
Drugi¹⁶⁹	5.162	212	614	766	479	678	56	536	739	677	37	368
Niso želeli odgovoriti	21.290	690	1.780	2.757	1.991	2.782	429	2.789	3.858	2.718	140	1.356
Neznano	61.834	2.727	5.591	7.658	4.054	6.992	1.135	9.559	9.049	5.982	1.105	7.982

Zakonodajalci, visoki uradniki, menedžerji
 Strokovnjaki
 Tehniki in drugi strokovni sodelavci
 Uradniki
 Poklici za storitve, prodajalci
 Kmetovalci, gozdarji, ribiči, lovci
 Poklici za neindustrijski način dela
 Upravljalci strojev in naprav, industrijski izdelovalci
 Poklici za preprosta dela
 Vojaški poklici
 Neznano

¹⁶⁹ Vključene so tiste osebe, ki so izjavile/oznabile, da so narodno neopredeljene

Tabela št. 57: Prebivalstvo po statusu aktivnosti in narodni pripadnosti (Popis 2002)

	Skupaj	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Skupaj	1,964.036	734.829	3226	56.111	14.138	499.035	464.399	130.774	38.285	8.003	501	4.735
Narodno opredeljeni												
SKUPAJ	1,766.982	650.892	2.408	49.007	22.779	447.361	435.744	112.166	36.122	6.521	174	3.808
Slovinci	1,631.363	588.571	2.242	45.687	22.522	418.288	414.227	98.007	32.613	6.103	146	2.957
Italijani	2.258	758	2	62	20	343	843	106	90	12	-	22
Madžari	6.243	2.176	3	117	144	820	2.140	573	224	39	-	7
Romi	3.246	217	-	24	1	1.348	155	1.372	80	29	6	14
Albanci	6186	2.387	6	459	5	1.850	219	726	495	19	3	17
Avstrijci	181	49	-	7	1	22	80	10	11	-	-	1
Bošnjaki	21.542	10.781	34	328	2	5.947	1.321	2.185	546	52	3	343
Črnogorci	2.667	1139	1	71	1	568	537	279	47	5	4	15
Hrvati	35.642	16.513	33	914	61	5.215	8.593	3.040	947	148	4	174
Makedonci	3.972	2.257	5	109	1	627	490	378	75	9	-	21
Muslimani	10.467	5.186	15	147	2	2.897	677	1.198	244	24	5	72
Nemci	499	114	-	18	2	59	208	37	52	3	-	6
Srbi	38.964	19.181	63	867	11	8.705	5.706	3.855	395	70	3	108
Drugi	3.752	1.563	4	197	6	672	548	400	303	8	-	51
Narodnostno neopredeljeni												
SKUPAJ	22.141	9.451	28	560	55	6.300	2.614	2.199	509	64	6	355
Jugoslovani	527	256	1	28	1	65	99	63	8	2	-	4
Bosanci	8.062	3.976	10	100	3	1990	531	855	272	29	3	293
Regionalno opredeljeni	1.467	475	-	64	18	103	647	81	65	7	-	7
Drugi¹⁷⁰	12.085	4.744	17	368	33	4.142	1.337	1.200	164	26	3	51
Niso želeli odgovoriti	48.588	19.481	72	1398	339	13.481	8.214	4.372	883	171	9	168
Neznano	126.325	55.005	718	5.146	965	31.893	17.827	12.037	771	1.247	312	404

1. Zaposleni
2. Služijo vojaški rok
3. Samozaposleni
4. Kmetovalci
5. Otroci, učenci, dijaki, študenti
6. Upokojenci
7. Brezposelni
8. Gospodinje(ci)
9. Nezmožni za delo
10. Prestajajo kazen
11. Drugo

¹⁷⁰ Vključene so tiste osebe, ki so izjavile/oznabile, da so narodno neopredeljene

Zamljevid 1

Zamljevid 2

Zamljevid 3

Zamljevid 4

Zamljevid 5

Zamljevid 6

Zamljevid 7

Zamljevid 8

MEDNARODNO PRAVNE RAZSEŽNOSTI MANJŠINSKEGA VARSTVA V REPUBLIKI SLOVENIJI

(Vera Klopčič)

Uvodne opombe

V pravnem sistemu pred razpadom bivše SFR Jugoslavije so Ustava SFRJ in Ustave republik in pokrajin iz leta 1974 zagotavljale »enakopravnost narodov in narodnosti in njihovih pripadnikov« na celotnem območju nekdanje skupne države¹⁷¹. Pripadnikom drugih narodov in narodnosti so bili na območjih posamičnih republik in pokrajin (izven matične republike oziroma pokrajine) med drugim zagotovljeni pogoji za izražanje narodnostnih značilnosti in identitete, določene so bile pravice do uporabe jezika, do izobraževanja in ustanavljanja organizacij za pripadnike narodov in narodnosti. V celotnem sistemu pravnega urejanja v bivši Jugoslaviji je pomenil status »pripadnika drugega naroda« pravno zavarovano kategorijo, enak socialni in ekonomski status, upravičenost do izobraževanja v materinem jeziku in ohranjanja kulture na celotnem območju nekdanje SFRJ.

Glede na zgodovinske, ekonomske, kulturne in druge okoliščine in še zlasti glede na vojno, oborožene spopade in spore med narodi in narodnostmi na območju bivše skupne države SFR Jugoslavije, je bilo vprašanje »novih« in v nekaterih državah tudi »tradicionalno naseljenih« narodnih manjšin, prav za vse nove države nastale na območju bivše skupne države, zahtevno in obremenjujoče vprašanje¹⁷².

Po razpadu bivše skupne države SFRJ in prenehanju vojnih spopadov so ostala odprta vprašanja državljanstva, položaj in statusa beguncev ter urejanja statusa za pripadnike narodov in narodnosti iz držav nekdanje skupne države, ki so živeli na območju izven matične države ali pokrajine, ne glede na to ali so pridobili državljanstvo druge države naslednice (in ne matične države etničnega porekla), kot eno pomembnih vprašanj, ki jih morajo sistemsko urediti nove države, v skladu z mednarodnimi standardi in zagotovili ob osamosvajanju.

Mednarodne organizacije so odločno vztrajale pri priznavanju nespornega pomena določb v splošnih mednarodnopravnih instrumentih o zagotavljanju človekovih pravic in pravic narodnih manjšin v novo nastalih državah, ki so nastale na območju bivše skupne države. Kljub temu ostaja izplen na področju normativne dejavnosti glede varstva manjšin vse do konca devetdesetih let prejšnjega stoletja razmeroma skromen, zlasti v primerjavi z normativno dejavnostjo na drugih področjih in v primerjavi z zagotovljeno ravni pred razpadom skupne države.

¹⁷¹ Tekste Ustav glej v: Ustavi i Ustavni zakoni, Zagreb, Informator, 1974

¹⁷² V besedilu uporabljam izraz »nove« manjšine kot najustreznejši prevod termina »new« minorities, ki se uporablja v dejavnosti mednarodnih organizacij v Evropi in po mojem mnenju najustrezneje opredeli, da gre v bistvu za nov položaj skupin, ki so na posameznih območjih prebivale tudi že pred političnimi spremembami. . . V tekstu uporabljam tudi izraz »priseljenci«, ki je v rabi npr. v delu pristojnih teles Ministrstva za kulturo RS.

Študija obravnava pravna vprašanja urejanja položaja »novih manjšin« v Sloveniji po osamosvojitvi Republike Slovenije. Zajema naslednje vsebinske sklope: pravne določbe za varstvo človekovih pravic in pravic narodnih manjšin v splošnih mednarodnopravnih instrumentih in mednarodne obveznosti Republike Slovenije glede izvajanja teh instrumentov; dvostransko sodelovanje Slovenije z državami nekdanje skupne države in pravno varstvo manjšin v državah nekdanje skupne države (razen v Republiki Sloveniji); pravno varstvo pripadnikov narodov in narodnih skupnosti iz držav nekdanje skupne države / »novih manjšin« v R Sloveniji; izbor nekaterih primere iz prakse in predloge za nadaljnje urejanje v Sloveniji.

V kontekstu tega prispevka se kot osrednji strokovni in teoretični izziv v razpravi o manjšinskem varstvu v RS vsiljuje vprašanje, ali in kako je varstvo novih manjšin kot skupin možno vključiti v koncept manjšinskega varstva v Sloveniji in v državne strategije na področju urejanja posameznih področij javne sfere. Zato v orisu pravnih določb za varstvo človekovih pravic in pravic narodnih manjšin v splošnih mednarodnopravnih instrumentih, ki se nanašajo na državljanstvo, varstvo manjšin in nediskriminacijo, ter mednarodnih obveznosti Republike Slovenije glede izvajanja mednarodnih instrumentov in vsebine sprejetih priporočil mednarodnih organizacij v postopku nadzora, ter orisa urejanja v novih državah, ki so nastale po razpadu Čehoslovaške in Sovjetske Zveze, povzemam zlasti tiste elemente; ki lahko pomenijo spodbudo za nadaljnje urejanje.

Pravne določbe za varstvo človekovih pravic in pravic pripadnikov narodnih manjšin v splošnih mednarodnopravnih instrumentih in mednarodne obveznosti Republike Slovenije

Urejanje državljanstva

Na splošno je bila normativna dejavnost mednarodne skupnosti na področju urejanja zadev državljanstva tradicionalno usmerjena predvsem v preprečevanje apatridije in urejanje načinov pridobivanja državljanstva. S temi vprašanji se ukvarjajo številni dokumenti¹⁷³. Ob razpadu nekdanj večnacionalnih držav se je temu pridružila še vrsta dejavnosti, ki so jih narekovale potrebe po takojšnjem razreševanju konfliktnih situacij, humanitarna pomoč in skrb za begunce. Mnoga od teh vprašanj so med seboj povezana, saj je zaradi posebnih okoliščin na območju nekdanjih skupnih držav nujno potrebno sodelovanje mednarodne skupnosti za urejanje medsebojnih vprašanj tudi na pravnem področju. Ob razpadu bivše države SFR Jugoslavije je bilo za mednarodno skupnost še posebej pomembno medsebojno urejanje vprašanj, ki naj prepreči nastanek novih vojnih spopadov in zaustavi morebitni naval beguncev v druge evropske države.

Mednarodne vladne in nevladne organizacije so se v okviru svojih dejavnosti zavzele za ureditev vprašanj državljanstva, kot pogoja za možnost za uveljavitev človekovih pravic vsakega posameznika, ter za zagotavljanje pravic do ohranjanja identitete vseh narodnih manjšin¹⁷⁴.

V tej zvezi je v posebni publikaciji Minority Rights Group o manjšinah v jugovzhodni Evropi v Priporočilih (str. 34) v podpoglavju »Državljanstvo, begunci in odprava apatridije«, posebej poudarjeno načelo, naj se beguncem omogoči vrnitev, osebam brez državljanstva pa omogoči pridobitev državljanstva¹⁷⁵.

Nevladne organizacije in ustanove, ki se ukvarjajo z varstvom človekovih pravic, so po razpadu nekdanje skupne države na Republiko Slovenijo naslovile številne kritike zaradi diskriminatorne obravnave »izbrisanih« pripadnikov narodov in narodnih oz. etničnih manjšin iz nekdanjih jugoslovanskih republik in pokrajin. Z restriktivno interpretacijo pravnih določb so bile v Sloveniji v letu 1992 tiste osebe, ki kot pripadniki narodov in narodnih oz. etničnih manjšin iz nekdanjih jugoslovanskih republik in pokrajin niso v časovno določenih obdobjih zaprosile za državljanstvo RS, izbrisane iz registra stalnih prebivalcev. Po spremembi in odvzemu statusa, brez dovoljenj za stalno prebivanje v Republiki Sloveniji so se znašli celo v slabšem položaju kot drugi tujci v Sloveniji¹⁷⁶.

¹⁷³ Npr. Konvencija OZN o državljanstvu poročene ženske

¹⁷⁴ V Sloveniji še posebej dejaven Helsinški monitor, ki je prvi opozoril na problem »izbrisanih« in oseb brez državljanstva v Sloveniji

¹⁷⁵ Minorities in Southeast Europe: Inclusion and Exclusion by Hugh Poulton, Report MRG 1998

¹⁷⁶ Pravno je to vprašanje sanirano šele z odločbo Ustavnega sodišča iz leta 2003.

Varstvo manjšin in prepoved diskriminacije na podlagi etničnega ali rasnega porekla

Mednarodni standardi manjšinskega varstva so zajeti v splošnih mednarodnih instrumentih kot minimalni konsenz držav. Izoblikovali so se v dolgoletnem procesu protislovne obravnave temeljnih vprašanj na teoretični, strokovni in politični ravni. Kljub temu, da je na mednarodni ravni že prišlo do minimalnega konsenza, se dileme, protislovja in konfrontacije nasprotnih stališč posameznih držav še vedno zrcalijo v zelo različnih interpretacijah glede vsebine tega minimalnega standarda pri izvajanju v praksi.

Posebno varstvo pripadnikov manjšinskih skupnosti je na svetovni ravni najprej določil člen 27 Mednarodnega Pakta o državljanskih in političnih pravicah. Vendar je tudi po sprejemu tega instrumenta, ostalo odprto vprašanje izvajanju v praksi¹⁷⁷. O tem je bilo zelo težko doseči vsaj minimalno soglasje vseh držav¹⁷⁸. Organizacija Združenih narodov je šele po več kot tridesetih letih od začetka veljavnosti Mednarodnega Pakta o državljanskih in političnih pravicah sprejela Deklaracijo o pravicah oseb, ki pripadajo narodnim, etničnim, verskim ali jezikovnim manjšinam, ki pomeni vsebinski napotek državam za uresničevanje člena 27 Mednarodnega Pakta o državljanskih in političnih pravicah v letu 1992¹⁷⁹.

Deklaracija OZN o pravicah oseb, ki pripadajo narodnim, etničnim, verskim ali jezikovnim manjšinam, v prvem členu določa, da so države dolžne spoštovati obstoj, različnost in posebnosti (narodnih)manjšin kot skupin.

V Evropi je po letu 1990 raven uresničevanja človekovih in manjšinskih pravic postala eden od elementov za vrednotenje in ocenjevanje poteka procesov demokratizacije posameznih držav in pogoj za sprejem v posamezne mednarodne organizacije¹⁸⁰. Najpomembnejše mednarodne organizacije (Organizacija za evropsko varnost in sodelovanje, Evropska unija in Svet Evrope) so v kratkem času sprejele vrsto dokumentov, ki obravnavajo tako politični pomen urejenega manjšinskega varstva, obvezujočo naravo določb o prepovedi diskriminacije, ter poudarjajo pomen kulturne in jezikovne raznolikosti kot posebno vrednoto sodobnih družb.

¹⁷⁷ 27. člen Mednarodnega Pakta OZN o državljanskih in političnih pravicah (sprejet v letu 1966) se glasi: »V tistih državah kjer živijo etnične, verske ali jezikovne manjšine, osebam, ki pripadajo takim manjšinam ne bo odvzeta pravica da skupaj z drugimi člani skupine uživajo svojo lastno kulturo, izpovedujejo in prakticirajo svojo vero ali uporabljajo svoj lasten jezik.«

Slovenski tekst : Človekove pravice, Zbirka mednarodnih dokumentov, I del, Univerzalni dokumenti, Društvo za združene narode za RS, Ljubljana 1996, str. 29

¹⁷⁸ Pobudnica za sprejem te Deklaracije je bila SFR Jugoslavija že v letu 1978.

¹⁷⁹ Slovenski tekst : Človekove pravice, Zbirka mednarodnih dokumentov, I del, Univerzalni dokumenti, Društvo za združene narode za RS, Ljubljana 1996, str. 116

¹⁸⁰ Ob sprejemu novih držav v Svet Evrope se še posebej preverja spoštovanje obveznosti do manjšin v skladu z določili sprejetih dokumentov Sveta Evrope.

Politični konsenz o pomenu kulturne in jezikovne raznolikosti kot posebne vrednote »Nove Evrope« se je najprej izrazil v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja v okviru srečanj in v sprejetih dokumentih Organizacije za evropsko varnost in sodelovanje /OVSE. Ta politični konsenz je bil predpogoj za sprejem novejših mednarodnih dokumentov Sveta Evrope, ki so jasno in nedvoumno uvrstili tudi manjšinske pravice v sklop mednarodnopravnega varstva človekovih pravic in ne le na notranje področje držav (ali ene ali dveh ali več) ¹⁸¹. Države so dolžne preprečevati diskriminacijo na podlagi etničnega ali rasnega porekla in spodbujati duh strpnosti in dialoga ¹⁸².

V letu 2000 je Evropska Zveza sprejela Direktivo o uresničevanju načel enakopravne obravnave oseb ne glede na rasno ali etnično poreklo/Direktiva 2000/43/, ki je zavezujoča za države članice, ki morajo do leta 2003 vskladiti notranjo zakonodajo z določbami Direktive 2000/43. To je pogoj tudi za države kandidatke za članstvo v Evropski Zvezi. Direktiva 2000/43 v uvodu med drugim poudarja pomen načela o spoštovanju človekovih pravic ter ugotavlja, da je pravica do enakosti pred zakonom in do varstva pred diskriminacijo splošna pravica, ki jo priznavajo sprejeti mednarodni dokumenti. Dejavnosti za preprečevanje diskriminacije zajemajo, poleg zaposlovanja, tudi področje izobraževanja, socialnega in zdravstvenega varstva ter dostop do dobrin javnega pomena ¹⁸³.

Pravno urejanje na mednarodni ravni je postopoma preseglo le »dopušcanje« in toleriranje izražanja identitete posameznikov/pripadnikov različnih narodnih ali etničnih, verskih in jezikovnih skupin. Šele v novejšem času je v mednarodnih krogih prišlo do konsenza glede pristopa do »pozitivne diskriminacije«, ki temelji na dejstvu, da v primeru dejanske neenakopravnosti samo formalno pravna zagotovitev enakosti ne zadošča ¹⁸⁴. Tako na primer pomeni prepoved diskriminacije na podlagi etničnega ali rasnega porekla, med drugim tudi »pozitivno« obveznost držav do zagotavljanja pogojev in možnosti za ohranjanje in izražanje elementov identitete.

¹⁸¹ 1. člen Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin:

»Varstvo narodnih manjšin ter pravic in svoboščin pripadnikov teh manjšin je sestavni del mednarodnega varstva človekovih pravic in kot tak spada v okvir mednarodnega sodelovanja«.

¹⁸² Čl. 6/1 in 2 Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin določa:

»Države bodo spodbujale duh strpnosti in medkulturnega dialoga in sprejele učinkovite ukrepe za spodbujanje medsebojnega spoštovanja in razumevanja ter sodelovanja med osebami, ki živijo na njihovem ozemlju, ne glede na njihovo narodno, kulturno, jezikovno ali versko identiteto, še zlasti na področju izobraževanja, kulture in občil«.

Sprejele bodo ustrezne ukrepe za zaščito oseb, ki jim lahko grozi diskriminacija zaradi njihove kulturne, narodnostne, jezikovne ali verske identitete.

¹⁸³ Poročilo Evropske komisije o napredku za leto 2001 med drugim ugotavlja, da Slovenija še ni sprejela ustrezne antidiskriminacijske zakonodaje.

Poročilo Evropske komisije o napredku za leto 2001, Poročevalec Državnega Zbora RS, januar 2002.

¹⁸⁴ V členu 5 Direktiva Evropske Unije iz leta 2000 št. 2000/43 opredeljuje »Pozitivno akcijo« oziroma sprejem posebnih ukrepov za doseganje dejanske enakosti in za izboljšanje položaja posameznih etničnih ali rasnih skupin.

Načelo o spoštovanju kulturne raznolikosti kot bogastvu sodobnih družb je interpretaciji načela o prepovedi diskriminacije kot enemu temeljnih elementov sodobnega varstva človekovih pravic in manjšin dalo novo dodatno vsebino, *boj za odpravo nestrpnosti pa postavilo med prioritete cilje mednarodne skupnosti*¹⁸⁵.

Novejši evropski dokumenti, zlasti Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin, Evropska listina za regionalne ali manjšinske jezike¹⁸⁶ ter Direktiva Evropske Unije o prepovedi diskriminacije na podlagi rasnega ali etničnega porekla/Direktiva 2000/43/uvajajo novo kvaliteto v izgrajevanju mehanizmov nadzora nad uresničevanjem varstva pripadnikov različnih etničnih ali narodnih skupnosti pred možnimi oblikami posredne ali neposredne diskriminacije na podlagi etničnega ali rasnega porekla.

Zavzemanje za odpravo nestrpnosti poleg pravnega urejanja, ki se odraža predvsem v prepovedih in določitvi sankcij zoper storilce, poteka na različnih področjih družbenega življenja (političnem, kulturnem, ekonomskem). Številne dejavnosti izven pravne sfere so namenjene spodbujanju medsebojnega razumevanja, spoštovanja in sožitja med posamezniki in skupinami različnega narodnega ali etničnega, verskega in jezikovnega porekla¹⁸⁷.

¹⁸⁵ V prispevku obravnavam le tiste elemente mednarodnega varstva manjšin, ki so pomembni za ožjo temo o položaju »novih manjšin« v RS in o prepovedi diskriminacije in prepovedi izzivanja nestrpnosti v Sloveniji.

¹⁸⁶ Slovenija je že ratificirala dva pomembna zavezujoča mednarodnopravna dokumenta Sveta Evrope -Evropsko listino regionalnih in manjšinskih jezikov (v letu 2000) in Okvirno Konvencijo Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin (v letu 1998). Določbe obeh dokumentov Sveta Evrope tvorijo t.i. evropski standard na tem področju

¹⁸⁷ Za zagotovitev razvoja demokratične in tolerantne družbe, ki bo omogočala participacijo vseh oseb, ne glede na rasno ali etnično poreklo, morajo dejavnosti za preprečevanje diskriminacije zajeti tudi področje izobraževanja in ozaveščanja. Določbe o povezanosti boja za odpravo nestrpnosti in nediskriminacijo vsebujejo številni dokumenti Evropske Unije, npr.:

497Y1205(01)S

Deklaracija Sveta in predstavnikov vlad držav članic na srečanju v Svetu 24. novembra 1997 o boju proti rasizmu, sovražstvu do tujcev in antisemitizmu pri mladih

Uradni list C 368, 05/12/1997 str. 0001-0001

498Y0103(01)S

Deklaracija Sveta in predstavnikov vlad držav članic na srečanju v Svetu z dne 16. decembra 1997 o spoštovanju različnosti in boju proti rasizmu in sovražstvu do tujcev

Uradni list C 0001, 3.1.1998, str. 0001-0001

496Y0815(01)S

Resolucija Sveta in predstavnikov vlad držav članic na srečanju v Svetu dne 23. julija 1996 v zvezi z Evropskim letom proti rasizmu (1997)

Uradni list C 237, 15. 8. 1996, str. 0001-0004

Mednarodne obveznosti Republike Slovenije

Slovenija je pogodbenica vseh pomembnejših mednarodnih dokumentov o človekovih pravicah, ki jo med drugim obvezujejo tudi k spoštovanju pravic posameznikov, ki pripadajo, etničnim, verskim in jezikovnim manjšinam (člen 27. Mednarodnega Pakta OZN o državljanskih in političnih pravicah) ter obvezujejo k sprejetju ukrepov za odpravo vseh oblik rasne diskriminacije (Mednarodna konvencija OZN za odpravo vseh oblik rasne diskriminacije). Oba omenjena dokumenta OZN imata že utečen način implementacije oz. nadzora nad izvrševanjem¹⁸⁸.

V postopkih nadzora nad izvajanjem sprejetih mednarodnih obveznosti je bil Slovenija na splošno pozitivno ocenjena tudi na področju varstva človekovih pravic in manjšin. Vendar pa so bila ves čas prisotna vprašanja o položaju »novih manjšin«, kot odprto vprašanje nadaljnjega urejanja. Skupna ugotovitev mednarodnih organizacij in ustanov je, da je v Sloveniji potrebno takoj poiskati ustrezne možnosti za ureditev položaja in pravno opredelitev statusa neavtohtonih manjšin/ novih manjšin in za preprečevanje diskriminacije na podlagi narodnostnega, etničnega, verskega ali jezikovnega porekla.

V tem prikazu se omejujem le na ocene in priporočila Evropske komisije za boj proti rasizmu in nestrpnosti /ECRI/ ter na delo nadzornih teles v okviru preverjanja uresničevanja določb dveh najpomembnejših dokumentov: Mednarodne konvencije OZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije in Okvirne konvencije Sveta Evrope-za varstvo narodnih manjšin, ki obvezujejo Republiko Slovenijo na področju preprečevanja diskriminacije tudi na podlagi rasnega ali etničnega porekla, prepovedi izzivanja rasne, verske in narodnostne nestrpnosti in sovraštva, kakor tudi glede varstva manjšin in nediskriminatorne obravnave različnih manjšinskih skupnosti.

Evropska komisija proti rasizmu in nestrpnosti /ECRI/

Evropska komisija proti rasizmu in nestrpnosti /ECRI/ je organ Sveta Evrope, ki je bil ustanovljen po Dunajskem vrhu leta 1993 za boj proti rasizmu, sovraštvu do tujcev, antisemitizmu in nestrpnosti v Evropi. Sestavljajo jo neodvisni člani iz vsake države članice Sveta Evrope. ECRI- obravnava položaj v posameznih državah in pojave rasizma in nestrpnosti analizira za vsako državo članico Sveta Evrope na podlagi pisnih virov in obiska v državi. Na podlagi tega pripravlja priporočila in predlogi za rešitev ugotovljenih problemov v posamezni državi. ECRI pripravlja tudi priporočila splošne narave.

¹⁸⁸ V tem prispevku obravnavam nekatera aktualna, odprta vprašanja uresničevanja mednarodnih obveznosti RS, ki so se v teoriji, politični in strokovni javnosti in mednarodni skupnosti na sploh pojavila ob razpravi o uresničevanju določb nekaterih dokumentov glede tolmačenja narave in obsega mednarodnopravnih obveznosti R Slovenije do urejanja položaja vseh narodnih ali etničnih, verskih in jezikovnih manjšin.

V drugem poročilu ECRI-ja o Sloveniji iz decembra 2002, ECRI-ugotavlja, da je Slovenija sprejela številne ukrepe na tem področju npr.: ratifikacija relevantnih mednarodnih dokumentov, sprejeti ukrepi za zaščito pravic italijanske in madžarske narodne manjšine, pobude za izboljšanje položaja začasnih beguncev, ukrepi za lažjo pridobitev državljanstva ter izobraževalni in zaposlitveni programi za pripadnike romske skupnosti¹⁸⁹.

Poročilo izraža določene pomisleke glede hitrosti in učinkovitosti uresničevanja sprejete zakonodaje in ugotavlja potrebo po sprejemu vsestranske proti diskriminacijske zakonodaje, ki bi prispevala k dvigu zavesti »pravne skupnosti in splošne javnosti¹⁹⁰.

Poročilo ugotavlja, da med slovenskim prebivalstvom še vedno vladajo določeni predsodki in nestrpnost do pripadnikov ne slovenske populacije. Med izstopajočimi problemi navaja položaj manjšin narodov s področja nekdanje SFR Jugoslavije, ki jih ne ščiti nobena posebna ustavna določba¹⁹¹ ter položaj Romov/ Ciganov, saj se romsko prebivalstvo še vedno sooča s hudimi ekonomskimi in socialnimi težavami, zaradi katerih so še bolj podvrženi diskriminaciji¹⁹²

Ob obravnavi položaja Romov/Ciganov v Sloveniji, ECRI posebej izpostavi neupravičeno razlikovanje med avtohtonimi in ne avtohtonimi Romi v Sloveniji v izvedbeni zakonodaji, saj člen 65 Ustave RS ne vsebuje tega razlikovanja. ECRI ugotavlja:

»Uporaba pojmov avtohtoni in ne avtohtoni Romi v Zakonu o lokalni samoupravi povzroča določeno zmedo. Posebej ni jasno kaj to pomeni s pravnega vidika. ECRI meni, da bi se morale slovenske oblasti kar se da izogibati takemu razlikovanju in se namesto tega odločiti za vključevalni pristop pri sprejemanju ukrepov za izboljšanje položaja Romov v Sloveniji«¹⁹³.

V drugem delu z naslovom »Posebej pomembna vprašanja« izpostavlja izboljšanje položaja manjšin narodov s področja nekdanje SFR Jugoslavije¹⁹⁴. V tem zaključnem delu poročila ECRI priporoča slovenskim oblastem, da takoj ukrepajo na številnih področjih glede na potrebo po razreševanju težav, s katerimi se srečujejo pripadniki manjšin z območja nekdanje SFR Jugoslavije, pri pridobivanju državljanstva, pri uživanju socialnih in ekonomskih pravic, ter ugotavlja potrebo po organizaciji izobraževanja o človekovih pravicah in strpnosti za vse javne uslužbenke ter potrebo po uresničevanju obstoječe zakonodaje za boj proti rasizmu in rasni diskriminaciji v celoti.

¹⁸⁹ Drugo poročilo ECRI-ja o Sloveniji je dostopno na internetni strani www.coe.int/ecri

¹⁹⁰ Točka 15.

¹⁹¹ Točka 38.

¹⁹² Točke 32-37.

¹⁹³ Točka 34.

¹⁹⁴ Točke 47-54.

V zadnji točki ECRI poziva državne oblasti, da »se zavzamejo za kar se da velikodušen pristop v protitež močnemu občutku krivice, ki ga doživljajo ljudje katerih ime je bilo izbrisano iz registra stalnih prebivalcev. Kar se tiče vseh pripadnikov manjšin z območja bivše SFR Jugoslavije, ECRI meni, da osebe rojene v Sloveniji in / ali so tam preživele večji del svojega življenja, ne bi smele biti obravnavane kot tujci ali državljani neke druge države, kjer v mnogih primerih niso nikoli živeli. Takšen pristop bi pripomogel k zagotavljanju bodočega miroljubnega sobivanja večinskega in manjšinskega prebivalstva«¹⁹⁵.

Mednarodna konvencija OZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije¹⁹⁶

Nadzor nad izvajanjem Mednarodne konvencije OZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije izvaja Odbor CERD/ Odbor za uresničevanje po Mednarodni konvenciji o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, ki ima sedež v Ženevi. Odbor CERD ocenjuje pisna državna poročila o izvajanju Mednarodne konvencije OZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije in preverja navedbe v državnih poročilih tudi na podlagi informacij iz drugih virov (npr. poročil drugih mednarodnih ustanov in nevladnih organizacij) in po ustnem zagovoru posameznih držav v Ženevi v zaključnih poročilih sprejema priporočila za vsako državo pogodbenico. Odbor CERD sestavlja 18 strokovnjakov iz držav pogodbenic Mednarodne konvencije OZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije. Glede na to, da je bila Mednarodna konvencija OZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije sprejeta že v letu 1966, in da jo je ratificiralo že 157 držav, imajo ta mnenja in priporočila Odbora CERD izjemno mesto v strokovnih in političnih krogih.

Odbor CERD je Republiki Sloveniji že po zagovoru začetnega (avgust 2000) in ponovno ob zagovoru periodičnega poročila (marec 2003) o uresničevanju Mednarodne konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije v zaključnem mnenju in priporočilih, med drugim postavil tudi vprašanje o morebitni diskriminaciji obravnavi pripadnikov različnih manjšinskih skupnosti v Sloveniji in priporočil ustrežnejšo ureditev statusa vseh manjšinskih skupnost, ki živijo v Sloveniji¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Točka 54.

¹⁹⁶ Objavljena v Uradnem listu SFRJ-Mednarodne pogodbe, št.30/72.

Skupščina Republike Slovenije je v Aktu o notifikaciji nasledstva glede konvencij organizacije združenih narodov ugotovila, da je Republika Slovenije pravna naslednica tega instrumenta.

Akt o notifikaciji nasledstva glede konvencij organizacije združenih narodov in konvencij sprejetih v mednarodni agenciji za atomsko energijo,

Uradni list RS-Mednarodne pogodbe, št.9 z dne 17.7.1992, str.104.

¹⁹⁷ Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination:Slovenia .10/08/2000.A/55/18.para.237-251.(Concluding observations/Comments),p.3

Concerns and recommendations in

Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Slovenia ,21 March 2003, CERD/C/CO/9

Vprašanja in pobude v Zaključnem mnenju Odbora CERD ob obravnavi začetnega poročila RS v avgustu 2000 se nanašajo na :

- status Mednarodne konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije v notranjem pravu, posebej v primerih konflikta z notranjo zakonodajo,
- sodno prakso in še posebej na primere neposrednega sklicevanja na Mednarodno konvencijo o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije,
- *zagotovljeno raven varstva posameznih manjšinskih skupnosti ter (ne) diskriminacijo pripadnikov različnih manjšinskih skupnosti na področjih politične participacije, dostopa do medijev, izobraževanja in kulture,*
- pravni okvir notranje zakonodaje in podatke o pregonu oseb ali organizacij, ki razširjajo ideje rasne večvrednosti ali izvajajo rasno nasilje,
- vprašanje ali je splošna javnost v Republiki Sloveniji na splošno dovolj dobro obveščena o možnostih pravnega varstva za žrtve rasizma in ksenofobije,
- izobraževanje v okviru državne uprave in posameznih ministrstev in seznanjanje z določbami Mednarodne konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije in drugimi dokumenti o varstvu človekovih pravic, še posebej za uslužbence v okviru državne uprave na področjih, kjer prihaja do zakonite uporabe sile,
- ureditev statusa začasnih beguncev v R Sloveniji v smislu zagotavljanja njihovih pravic, še posebej tistih, ki jih zagotavlja Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije in izboljšanja možnosti njihove integracije v slovensko družbo,
- ter na pojasnilo v zvezi z možnostjo, da RS poda izjavo po 14. členu Konvencije CERD in ratifikacijo amandmajev k členu 8., para 6¹⁹⁸

Po zagovoru periodičnega poročila v marcu 2003 pa je Odbor CERD med drugim ponovno izrazil zaskrbljenost:

- zaradi potencialnih diskriminatorskih učinkov različnih definicij za različne etnične skupine in poziva državo pogodbenico da v naslednjem periodičnem poročilu poda natančno informacijo o pravnih definicijah za različne manjšine in njihovem statusu.
- Glede drugega člena Konvencije, Odbor ob upoštevanju dejstva, da Ustava RS zagotavlja predstavnštvo v Parlamentu za italijansko in madžarsko narodno manjšino,

¹⁹⁸ »Izjava po členu 14« se nanaša na možnost individualnih pritožb posameznika ali skupin posameznikov na odbor CERD v primeru kršitev določb Mednarodne konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije. Postopek obravnave je možno pričeti le zoper državo, ki je podala »Izjavo po členu 14«. Republika Slovenija je podala tako izjavo v letu 2001.

*ugotavlja, da predstavništvo drugih manjšinskih skupnosti v Parlamentu ni urejeno. Zato priporoča državi pogodbenici, da preuči sprejem nadaljnjih ukrepov za zagotovitev predstavništva v Parlamentu z vse manjšinske skupnosti in da v naslednjem poročilu poroča o tem*¹⁹⁹.

- Republika Slovenija je dolžna pripraviti ustrezne odgovore do 6 julija 2005.

Pristop Odbora CERD je univerzalen in temelji na načelu nediskriminatorne obravnavi vseh pripadnikov manjšinskih skupnosti v posamezni državi. Pravno urejanje varstva manjšin nekaterih evropskih držav, ki temelji na zgodovinskih okoliščinah in se izvaja zgolj na omejenem geografsko določenem prostoru že po definiciji izključuje nekatere manjšinske skupnosti /migrante iz takega koncepta varstva²⁰⁰. Člani odbora CERD so predstavniki iz vseh celin, ras in narodov sveta in si prizadevajo za izboljšanje položaja pripadnikov vseh manjšinskih skupnosti, tudi migrantov in beguncev v evropskem prostoru in v svetu na sploh. V takem pristopu k varstvu človekovih pravic in manjšin, avtohtonost posameznih skupnosti na določenem teritoriju, kot element specifične evropske dimenzije varstva manjšin ni opravičljiv kriterij in zadosten razlog za ekskluzivno, drugačno obravnavo in višjo raven pravnega varstva posameznih manjšinski skupnosti.

Od tu izvira tudi delno neskladje koncepta manjšinskega varstva v interpretaciji Odbora CERD in koncepta pravne ureditve Republike Slovenije glede posebnih ukrepov za varstvo obeh avtohtonih manjšin in romske skupnosti v Sloveniji. Pravna ureditev manjšinskega varstva po teritorialnem principu je zgodovinsko pogojen z nastajanjem držav v prejšnjem stoletju in z razmejitvami v tem delu Srednje Evrope v skladu z načeli samoodločbe narodov. Zaradi tega, ker v tem procesu narodne manjšine niso imele možnosti uresničiti pravico do samoodločbe, jim kot »delom narodov v drugi državi« pripada sklop »posebnih pravic« za obstoj in ohranjanje identitete²⁰¹. To je teoretična podlaga in pravni temelj urejanja manjšinskega varstva po teritorialnem principu, po katerem se npr. v Sloveniji posebni ukrepi izvajajo le na "narodnostno mešanih" območjih za dve avtohtoni manjšinski skupnosti in v nekaterih segmentih tudi za romsko skupnost v Sloveniji.

Sporočilo Odbora CERD za nadaljnje urejanje v Sloveniji je jasno:

¹⁹⁹ Točki 7 in 9

Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Slovenia ,21 March 2003, CERD/C/CO/9

²⁰⁰ Teritorialni princip varstva manjšin posredno odraža Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikov, ki je bila sprejeta v letu 1992 in pričela veljati v letu 1998. Značilnosti Listine so, da se nanaša na varstvo "regionalnih in manjšinskih jezikov, ki se tradicionalno uporabljajo na določenem območju države" (prvi del, prvi člen točka a) in posebej poudari, da se ne nanaša "... na jezike migrantov" (prvi del, prvi člen drugi odstavek točke a).

Evropska listina o regionalnih in manjšinskih jezikih, Uradni list RS, Mednarodne pogodbe št.17 z dne 4.8.2000.

²⁰¹ Primerjaj: Petrič Ernest: Mednarodnopravno varstvo manjšin, Založba Obzorja Maribor, 1977, str 5.

Uresničevanje »teritorialnega principa« varstva ne izključuje obveznosti držav, da izboljšujejo raven varstva vseh manjšinskih skupnosti in jim z zagotovitvijo splošnih človekovih in posebnih pravic, omogočajo uživanje vseh manjšinskih pravic brez diskriminacije, to je do ohranjanja identitete, jezika in kulture, do ustrezne oblike politične participacije in dostop do medijev.

Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin²⁰²

Okvirna konvencija je prvi splošni mednarodni instrument, ki se v celoti ukvarja z varstvom narodnih manjšin. Sprejeta je bila v letu 1995 in je pričela veljati v letu 1998²⁰³. Vsebuje načela, ki jih morajo države uresničevati v notranji zakonodaji za zagotovitev varstva manjšin. Združila je različne pristope in izoblikovala minimum manjšinskih pravic, katerega pomen se zrcali v velikem številu ratifikacij, saj je Okvirno konvencijo do sedaj ratificiralo že 35 držav. Okvirna konvencija ne vsebuje definicije pojma narodna manjšina, zato so številne države, med njimi tudi Slovenija ob ratifikaciji podale deklaracije v katerih so opredelile skupnosti, za katere bodo izvajale določbe Okvirne konvencije.

Okvirna konvencija v 10., 11., in 14. členu uporablja dva alternativna kriterija kot pogoj za uresničevanje posebnih pravic, ko določa območja, kjer “tradicionalno ali v znatnem številu živijo pripadniki narodnih manjšin”²⁰⁴. Za dejansko uresničevanje pa postavlja še vrsto dodatnih pogojev. Tako npr: deseti člen določa, da v primeru, če pripadniki teh skupnosti “tako zahtevajo in njihova zahteva ustreza dejanskim potrebam, si pogodbenice prizadevajo v kar največji možni meri zagotoviti take razmere, ki bi omogočale uporabo jezika manjšine v

²⁰² Od tu dalje tudi »Okvirna konvencija«.

²⁰³ Republika Slovenija je Okvirno konvencijo ratificirala v letu 1998.

Uradni list – Mednarodne pogodbe št. 4 z dne 13.3.1998

²⁰⁴ 10. člen

Pogodbenice se obvezujejo priznavati vsakemu pripadniku narodne manjšine pravico, da svobodno in brez vmešavanja uporablja svoj jezik manjšine, in to zasebno in v javnosti ter ustno in pisno.

Če na območjih, na katerih že tradicionalno ali v znatnem številu živijo pripadniki narodnih manjšin, ti tako zahtevajo in njihova zahteva ustreza dejanskim potrebam, si pogodbenice prizadevajo v kar največji možni meri zagotoviti take razmere, ki bi omogočale uporabo jezika manjšine v odnosih med pripadniki manjšine in upravnimi organi.

Pogodbenice se obvezujejo zagotoviti vsakemu pripadniku narodne manjšine pravico biti takoj obveščen v jeziku, ki ga razume, o razlogih za odvzem prostosti ter o naravi in vzroku za kakršne koli obtožbe proti njemu kakor tudi pravico, da se brani v tem jeziku, če je potrebno z brezplačno pomočjo tolmača.

11. člen

Pogodbenice se obvezujejo priznavati vsakemu pripadniku narodne manjšine pravico, da uporablja svoj priimek (patronim) in imena v jeziku manjšine, ter pravico do uradnega priznanja teh imen v skladu z načini, določenimi v pravnem sistemu pogodbenic.

Pogodbenice se obvezujejo priznavati vsakemu pripadniku narodne manjšine pravico, da v jeziku svoje manjšine namešča znake, napise in druge informacije zasebne narave, namenjene očem javnosti.

Na območjih, na katerih že tradicionalno ali v znatnem številu živijo pripadniki narodnih manjšin, si pogodbenice prizadevajo, da v okviru svojega pravnega sistema in po potrebi vključno z sporazumi z drugimi državami ter ob upoštevanju svojih posebnih pogojev poskrbijo za napise tradicionalnih krajevnih imen, imen ulic in drugih topografskih znakov, namenjenih javnosti, tudi v jeziku manjšin, kadar je za take oznake dovolj zahtev.

14. člen

Pogodbenice se zavezujejo priznavati pravico, vsakemu pripadniku narodne manjšine da se uči jezika svoje manjšine.

Na območjih, na katerih že tradicionalno ali v znatnem številu živijo pripadniki narodnih manjšin, in če je za to dovolj zahtev, si pogodbenice prizadevajo, da v okviru svojih izobraževalnih sistemov v kar največji možni meri zagotovijo, da imajo pripadniki narodnih manjšin enake možnosti za učenje jezika manjšine ali za izobraževanje v tem jeziku.

Izvajanje drugega odstavka tega člena ne vpliva na učenje uradnega jezika ali poučevanje v uradnem jeziku.

odnosih med pripadniki manjšine in upravnimi organi”. Posebne ukrepe za pospeševanje identitete narodnih manjšin Okvirna Konvencija opredeli zelo fleksibilno, »kjer in dokler so potrebni, v takem obsegu kot so potrebni« in ne le vezane na določen teritorij, temveč jih povezuje z dejanskimi razmerami in pogoji kot je npr. izražena zahteva pripadnikov manjšin, ki mora ustrezati dejanski potrebi.

V interpretaciji vsebine novejših evropskih mednarodnih instrumentov je še vedno prisoten odpor nekaterih evropskih držav do interpretacije teh določb o »posebnem varstvu« v smislu zagotavljanja kolektivnih pravic manjšin, saj vztrajajo pri tem, da temelji sodobna filozofija varstva človekovih pravic samo na individualnih pravicah posameznika. Ta različna stališča in pojmovanja se odražajo v specifični, kompromisni dikciji v mednarodnih dokumentih, ki se nanašajo na varstvo manjšin, katere se še vedno opredeljujejo predvsem kot individualne pravice posameznikov-pripadnikov manjšinskih skupnosti²⁰⁵.

Normativni del Okvirne konvencije je zaradi pristajanja na kompromis kot »minimum soglasja vseh držav« napisan v ohlapni dikciji. Prav zato je za položaj »novih« manjšin« še bolj pomemben mehanizem in postopek za nadzor nad izvajanjem Okvirne konvencije. V Navodilih za pripravo državnih poročil, ki jih je sprejel Odbor ministrov Sveta Evrope so države zaprosene, da ob odgovoru o uresničevanju člena 3 Okvirne konvencije, odgovorijo tudi na vprašanje ali obstajajo kakršne koli jezikovne ali etnične manjšine, (ki jih sestavljajo državljani ali nedržavljeni, ki prebivajo v državi), ki nimajo statusa narodnih manjšin.

Nadzor nad uresničevanjem Okvirne konvencije izvaja Odbor ministrov Sveta Evrope. Pri delu mu pomaga Svetovalni odbor, ki ga sestavlja 18 neodvisnih strokovnjakov iz držav pogodbenic. Glavna naloga Svetovalnega odbora je ocena državnih poročil, ki jih morajo države pripraviti v skladu s predpisanimi navodili za pripravo poročil²⁰⁶. Svetovalni odbor preverja ugotovitve iz državnih poročil na posebnih študijskih obiskih, kjer se poleg razgovorov z vladnimi predstavniki, neposredno srečuje tudi s predstavniki manjšinskih skupnosti in nevladnih organizacij.

V skladu s prvim odstavkom 25. člena Okvirne Konvencije za varstvo narodnih manjšin morajo države pripraviti poročila o uresničevanju načel Okvirne konvencije. Prvo državno poročilo mora vsebovati podatke o zakonodajnih in drugih ukrepih, ki so bili sprejeti za uveljavitev načel iz Okvirne Konvencije. Kljub temu, da se po striktno formalni interpretaciji,

²⁰⁵ Od tu izvira tudi dvojnost v izražanju in neskladje med naslovi in vsebino mednarodnih dokumentov. Naprimer:

Deklaracija OZN o pravicah oseb, ki pripadajo narodnim ali etničnim, verskim in jezikovnim manjšinam iz leta 1992 v prvem členu zagotavlja »obstoj manjšin«. Prvi člen določa: "Države bodo štitele obstoj in narodno ali etnično, kulturno, versko in jezikovno identiteto manjšin na njihovih ozemljih...", kar poudarja tudi kolektivne elemente, iz naslova pa izhaja poudarek individualnim pravicam.

Nasprotno pa Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin v naslovu izhaja iz varstva manjšin kot skupin, v obrazložitvenem poročilu pa večkrat poudari, da ne uvaja kolektivnih pravic manjšin.

²⁰⁶ Navodila za pripravo poročil držav o uresničevanju Okvirne konvencije je sprejel Odbor ministrov na 642.sestanku namestnikov ministrov 30.septembra 1998.

Okvirna konvencija nanaša le na varstvo *narodnih* manjšin, ki so jih države skozi notranjo zakonodajo opredelile kot predmet varstva, pa člen 6 Okvirne konvencije nedvomno bistveno posega tudi na širše področje. Navodilo za pripravo državnih poročil določa, da morajo države pri poročanju o uresničevanju člena 6 priskrbeti podatke o vseh odnosih med različnimi etničnimi, jezikovnimi, kulturnimi in verskimi skupnostmi, vključno z dokazi o medsebojnih odnosih med skupnostmi in sodelovanju kot tudi o odnosu in vlogi civilne družbe, vključno z vlogo medijev²⁰⁷.

Države so naprošene, da pri zbiranju podatkov za to poglavje priložijo tudi statistiko o prijavljenih primerih in uspešnosti pri pregonu dejanj diskriminacije, sovražnosti ali nasilja, ki so posledica etnične, kulturne, jezikovne ali verske identitete oseb.

Svetovalni odbor je že obravnaval poročilo Republike Slovenije in opravil študijski obisk v Sloveniji v januarju 2002, kjer se je srečal tudi s predstavniki vseh manjšinskih skupnosti, ki živijo v Sloveniji.

²⁰⁷ Člen 6 določa :

Pogodbenice spodbujajo duh strpnosti in medkulturnega dialoga in sprejemajo učinkovite ukrepe za pospeševanje medsebojnega spoštovanja in razumevanja ter sodelovanja med vsemi osebami, ki živijo na njihovem ozemlju, ne glede na njihovo etnično, kulturno, jezikovno ali versko identiteto, še zlasti na področju izobraževanja, kulture in javnih občil.

Pogodbenice se obvezujejo sprejeti ustrezne ukrepe za varstvo oseb, ki so lahko ogrožene zaradi diskriminacije ali pa so izpostavljene dejanjem diskriminacije, sovraštvu ali nasilju, do katerih prihaja zaradi njihove etnične, kulturne, jezikovne ali verske identitete.

Sodelovanje Slovenije z državami naslednicami nekdanje SFRJ/ položaj manjšin, zlasti Slovencev v teh državah

V obdobju po razpadu skupne države SFR Jugoslavije so se na področju urejanja medetničnih odnosov na javnem prizorišču prepletali vplivi širših mednarodnih tokov in še posebej vplivi vojn, prisilnih migracij in razseljevanja. Percepcija lastne etnične identitete v takih razmerah se je v novih, samostojnih državah v posameznih segmentih izkazovala tudi skozi občutke ogroženosti in nezaupanja do »drugih«.

Dvostransko sodelovanje in dvostranski sporazumi med državami izvora in državami bivanja so pomembni za uresničevanje pravic manjšin. Zato je ureditev odprtih vprašanj z državami nekdanje skupne države za Republiko Slovenijo pomembna tudi glede na nadaljnje zavzemanje za urejanje položaja Slovencev izven območja Slovenije.

V vseh državah naslednicah nekdanje skupne države izven Slovenije živijo pripadniki slovenskega naroda, sedaj kot (narodne) manjšine, vendar pa se zgodovinske, pravne in druge okoliščine, ki opredeljujejo njihov položaj, kakor tudi dejansko stanje, med sabo bistveno razlikujejo. Ustava RS v petem členu opredeli obveznost RS, kot matične države do Slovencev izven RS. Takoj po osamosvojitvi se je v Sloveniji pričelo z urejanjem pravnega statusa etničnih »Slovencev, ki živijo v drugih državah naslednicah nekdanje skupne države izven Slovenije«. Delno je njihov položaj že urejen z določili Zakona o državljanstvu, Zakona o tujcih in Zakona o zaposlovanju, ki predvidevajo ugodnejšo obravnavo Slovencev brez državljanstva v primerjavi z drugimi tujci. V Sloveniji potekajo številne dejavnosti v katere so vključeni tudi Slovenci brez državljanstva. V okviru Urada za Slovence po svetu se financirajo dejavnosti slovenskih društev izven Slovenije, Ministrstvo za kulturo RS v okviru financiranja kulturnih programov za Slovence po svetu financira kulturno dejavnost teh društev in programe sodelovanja, Ministrstvo za šolstvo in posamezne nevladne organizacije pa omogočajo štipendiranje posameznikov za študij v Sloveniji.

Prof. dr. Dimitrijević omenja določilo člena 5/2 Ustave Republike Slovenije²⁰⁸ in ugotavlja: »Zagotovila, ki dajejo prednost tujcem na podlagi njihove etnične pripadnosti povzročajo resne dvome v smislu skladnosti s splošnimi načeli o prepovedi diskriminacije na osnovi etnične ali narodnostne pripadnosti. Tega ugovora ni možno spregledati saj tujci običajno nimajo določenih pravic v gostujoči državi«. Pomisleki glede ureditve v členu 5 Ustave RS o (ne)enaki obravnavi tujcev so upravičeni le, če normativno urejanje glede položaja tujcev v različnih državah obravnavamo v abstraktnem smislu, na ravni teoretičnih razmišljanj in primerjav. V praksi pa je prav področje obravnave statusa tujcev in dodeljevanja državljanstev ne glede na integracijske procese, izrazito notranja pristojnost držav. Drugo občutljivo področje, ki ga ureja člen 5 Ustave

²⁰⁸ Dr Vojin Dimitrijević v članku: *The absolute Nation State: Post Communist Constitutions* (objavljeno v Zborniku »In honour of Aisborn Eide«, 1991, str 257 –269, med drugim, v opombi št. 4 navaja, da »Ustavne določbe v katerih države izražajo poseben interes za posamezne etnične skupine izven njene jurisdikcije odraz retrogradnega pristopa k človekovim pravicam in imajo lahko zelo nevarne posledice«.

RS je področje povezanosti pripadnikov istega naroda, ki živi v drugih državah, ali tako kot je to v primeru Slovencev, tudi na različnih celinah. Republika Slovenija je takoj po osamosvojitvi želela tudi na ta način že v Ustavi poudariti psihološko pomembno enotnost celega slovenskega naroda in dejstvo, da je Republika Slovenija matična država vseh Slovencev²⁰⁹. Pri tem Republika Slovenija ni izjema. Vse države, nastale po političnih spremembah v Evropi po letu 1990 so v praksi oblikovale posebno strategijo do etničnih so-narodnjakov, ki živijo v drugih državah.

Pravno urejanje v državah bivše Jugoslavije/državah izvora/ BiH, Hrvaška, Makedonija in ZRJ / Srbije in Črne gore ²¹⁰

Bosna in Hercegovina

Bistvena značilnost pravne ureditve v BiH je, da temelji na urejenih razmerij med tremi konstitutivnimi narodi. Pravice in položaj kategorije »pripadnikov narodov in narodnosti« v do sedanjih pravnih ureditvi v BiH niso bile ustrezno urejene²¹¹. Mirovni sporazum (Daytonski sporazum iz leta 1995) ureja predvsem temelje državne ureditve in položaj treh narodov v BiH. Položaj in varstvo »drugih«, tako narodov kot tudi narodnih, etničnih ali verskih manjšin je ostal odprt.

Ustava Bosne in Hercegovine²¹² v Preambuli izrecno navaja (zadnja alineja) Bošnjake, Hrvate in Srbe kot konstitutivne narode (skupaj z Ostalimi). V poglavju o človekovih pravicah se v klavzuli o nediskriminaciji²¹³ (člen II/4) sicer omenja tudi, da ne sme priti do diskriminacije na podlagi spola, rase, barve, jezika, vere, političnega ali drugega prepričanja, narodnostnega ali socialnega porekla, pripadnosti narodni manjšini, lastnine, rojstva, ali kake druge okoliščine. V aneksu k Ustavi BiH, kjer so citirani obvezujoči dokumenti za BiH, je med drugimi mednarodnimi instrumenti navedena tudi Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin.

²⁰⁹ Tako npr. veljajo na področju pridobitve državljanstva RS milejši pogoji le za tujce, ki so slovenske narodnosti po prednikih do tretjega kolena (ni jim potrebno predložiti dokaza o odpustu iz dosedanjega državljanstva, v Sloveniji jim ni potrebno živeti 10 let temveč le eno leto). Podrobneje o splošnih pogojih pridobitve državljanstva RS glej poglavje 4.

²¹⁰ Tekst zajema le tisti del pravnega urejanja v drugih državah naslednicah, ki je pomemben za primerjavo z določili mednarodnopravnih dokumentov in z ureditvijo v Sloveniji. V prispevku navajam le nekatere bistvene značilnosti pravnih ureditev, ki so posebnega pomena za položaj Slovencev v teh državah, ter posredno tudi za izboljšanje položaja »novih« manjšin v Sloveniji.

²¹¹ To ugotavljajo številni avtorji, npr. Nedjo Miličević v »Demokratija i nacionalne manjine«, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd 2002.

²¹² Citirano po gradivu: Constitution of Bosnia and Herzegovina, Annex 4, 20.11.1995, v United Nations High Commissioner, Peace agreement Bosnia and Herzegovina

²¹³ Dikcija je v celoti povzeta po nediskriminacijskem členu Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (člen 14).

Zakon o državljanstvu BiH, ki je bil sprejet v decembru 1997 in je začel veljati v januarju 1998, vsebuje določbe o zagotovitvi splošnih človekovih pravic in nediskriminaciji²¹⁴). Možna je pridobitev državljanstva druge države, ob pogojih vzajemnosti, če obstaja dvostranski sporazum med državama. (člen 4). Na ureditve v dvostranskih sporazumih se sklicujejo tudi določila člena 14 in 17 (osebe, ki pridobijo državljanstvo BiH, lahko obdržijo prejšnje državljanstvo, če obstaja dvostranski sporazum oz. lahko zadržijo državljanstvo BiH kljub pridobitvi novega državljanstva). V končnih določbah je med drugim predvideno, da bo Svet ministrov BiH predlagal sklepanje dvostranskih sporazumov s sosednjimi državami, za ureditev vprašanj dvojnega državljanstva. (člen 39/1)²¹⁵.

Novejše interpretacije Daytonskega sporazuma, npr. izjava Visokega predstavnika v BiH Wolfganga Petrischa iz junija 2001 poudarjajo pomen enakega varstva vseh državljanov BiH na celotnem območju države. Program dela Sveta ministrov in Parlamentarne skupščine BiH je že za leto 2001 predvidel pripravo Zakona o narodnih manjšinah²¹⁶.

Zakon o varstvu pravic pripadnikov narodnih manjšin v BiH, ki je bil sprejet v aprilu 2003. v 1. členu določa, da se nanaša na varstvo etnične, kulturne, jezikovne in verske identitete vsakega posameznika/ pripadnika narodne manjšine v BiH, ki je državljan BiH.

Zakon izhaja iz določb Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin, ki je v BiH postala del pravnega sistema. V drugem odstavku 3. člena med narodnimi manjšinami našteva tudi Slovence, v 6. členu pa navaja pomen spodbujanja stikov z matičnim narodom.

V svojem vsebinskem dometu tudi sprejeti Zakon o varstvu pravic pripadnikov narodnih manjšin v BiH, ki je bil sprejet v aprilu 2003 odseva staro dilemo: ali je možno varovati etnično, kulturno, jezikovno in versko identiteto le z zagotavljanjem pravic posameznikov/ pripadnikov narodnih manjšin.

²¹⁴ Člen 3: »Vsi državljani BiH uživajo enake človekove pravice in svoboščine«.

²¹⁵ Ustava posebej določa pravico Entitet ustanoviti posebne, vzporedne zveze s sosednimi državami, vendar v skladu z suverenostjo in teritorialno integriteto BiH (člen III/2a).

Ustava Republike srbske iz leta 1992 že v prvem členu določa, da je »država srbskega naroda in drugih državljanov, ki v njej živijo«, tako da »Ostalih« niti ne omenja. Državljanji republike srbske imajo državljanstvo Republike in Jugoslavije (člen 6). Ustava republike srbske določa, da je vsem državljanom zagotovljena pravica prostega izražanja narodnostne pripadnosti, ter da se državljani niso dolžni narodnostno opredeljevati, lahko pa se opredelijo kot Jugoslovani (člen 34).

²¹⁶ Parlamentarna Skupščina Sveta Evrope je že v letu 1996 v Resoluciji 1287 med drugim ponudila pomoč pri pripravi zakonodaje o varstvu manjšin (točka 16).

Republika Hrvaška

Na Hrvaškem urejajo položaj narodnih manjšin Ustava Republike Hrvaške, Ustavni zakon o pravicah narodnih manjšin na Hrvaškem in notranja zakonodaja. Ustavni zakon o pravicah narodnih manjšin na Hrvaškem, ki je bil sprejet v decembru 2002 ureja varstvo manjšin na podlagi sprejetih mednarodnih standardov in mednarodnih obveznosti Republike Hrvaške²¹⁷.

Ustavni zakon v 5. členu podaja definicijo narodnih manjšin in navaja, da je:

»narodna manjšina, v smislu tega Ustavnega zakona skupina hrvaških državljanov, katere pripadniki so tradicionalno naseljeni na območju Republike Hrvaške, njeni člani pa imajo etnične, jezikovne, kulturne in/ali verske značilnosti, ki se razlikujejo od drugih državljanov in jih vodi želja po ohranjanju teh značilnosti«.

V členu 13, ki se nanaša na urejanje jezikovnih pravic manjšin, hrvaški ustavni zakon sledi pristopu Okvirne konvencije Sveta Evrope in uporabi dva kriterija ko določa ukrepe na področjih, ki jih »tradicionalno *ali* v večjem številu naseljujejo pripadniki narodnih manjšin«.

Pri določanju upravičenosti do zastopstva narodnih manjšin v hrvaškem parlamentu (člen 19) se hrvaški ustavni zakon opira na številčno klavzulo in razloči med narodnimi manjšinami, ki imajo v celotni strukturi prebivalstva manj ali več kot 1,5 % prebivalcev. Tisti, ki dosegajo več kot 1,5 % so upravičeni do najmanj enega in največ treh poslanskih sedežev, ostali pa imajo pravico do štirih poslanskih mest v skladu z zakonom o volitvah v parlament.

Člen 20 ureja pravice do zastopstva narodnih manjšin na lokalni ravni in med drugim določa, da imajo predstavniki narodnih manjšin, ki imajo v celotni strukturi prebivalstva v enoti lokalne samouprave več kot 5 % in manj kot 15 % prebivalcev, pravico do enega predstavnika v predstavniškem organu.

Predstavniki narodnih manjšin lahko na lokalni ravni ustanovijo svete narodnih manjšin (členi 23- 34), ki omogočajo sodelovanje v javnem življenju in izražanje interesov.

Na državni ravni se ustanovi Svet za narodne manjšine, za »sodelovanje narodnih manjšin v javnem življenju Republike Hrvaške, ter še posebej za uresničevanje in varstvo pravic in svoboščin narodnih manjšin« (člen 35 in 36).

Sveti narodnih manjšin, ki delujejo na lokalni ravni in člani Sveta za narodne manjšine imajo pomembno vlogo pri nadzoru izvajanja tega Ustavnega zakona in druge zakonodaje, ki se nanašajo na pravice narodnih manjšin. Imajo tudi pravico sprožiti postopek pred Ustavnim sodiščem Republike Hrvaške (člen 38).

²¹⁷ Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina u Hrvatskoj, Zagreb, 19. prosinca 2002.

V državnem poročilu o uresničevanje Okvirne konvencije na Hrvaškem, Republika Hrvaška navaja tudi Slovence na Hrvaškem kot narodno manjšino²¹⁸. Državno poročilo Republike Hrvaške korektno obravnava položaj slovenske manjšine. Tako npr. ob pojasnilu o uresničenju člena 15, državno poročilo navaja “ da bi se moralo povečati število sedežev za manjšine v Parlamentu, da bi se lahko vključili tudi predstavniki slovenske manjšine”²¹⁹.

Po podatkih popisa iz leta 1991 je bilo na Hrvaškem 22.396 opredeljenih Slovencev²²⁰. V sklopu dvostranskih odnosov s Slovenijo velja omeniti, da Državno poročilo Republike Hrvaške ob pojasnilu k členu 18 Okvirne konvencije, ki se nanaša na sklepanje dvostranskih sporazumov med drugim navaja, da je Hrvaška ponudila Sloveniji sklenitev dvostranskega sporazuma za varstvo manjšin , toda “ na žalost Slovenija ne želi urejati varstva manjšin z dvostranskim sporazumom, ker meni ,da bo kot podpisnica Okvirne konvencije lahko zagotavljala varstvo manjšin na ta način”²²¹.

Republika Makedonija

Ustava Republike Makedonije iz leta 1991 v Preambuli med drugim določa:

“Makedonija je nacionalna država makedonskega naroda, v kateri je zagotovljena popolna enakost njenih državljanov in trajno sožitje z Albanci, Turki, Vlahi, Romi in drugimi narodnostmi, ki živijo v Republiki Makedoniji”²²². V Makedoniji so narodnim manjšinam , ki jih našteva Ustava zagotovljene individualne in kolektivne pravice.

Ob ratifikaciji Okvirne konvencije je Republika Makedonija navedla Albance, Turke, Vlahe in Rome kot tiste manjšine, na katere se nanaša uresničevanje Okvirne konvencije.

V zadnjem času so v Makedoniji v ospredju razprav o manjšinskem varstvu izražene zahteve albanske manjšine po priznanju posebnega statusa. Zahteve te najštevilnejše manjšine v Makedoniji po priznanju posebnega statusa so se stopnjevale do vojnih napetosti. Mednarodna skupnost je posegla v konflikt in ga začasno umirila s podpisom ti “ohridskega sporazuma”, ki pa v bistvenih točkah ne zadovoljuje ne albanske ne makedonske strani²²³. Otrakovski navaja, da pomeni interpretacija tega sporazuma in ustavnih sprememb, v smislu,

²¹⁸ Poročilo Hrvaške o uresničenju Okvirne konvencije (marec 1999). Naprej v tekstu “Poročilo”.

²¹⁹ Primeri iz prakse državne komisije za odnose z verskimi skupnostmi, Poročilo o uresničenju Okvirne konvencije na Hrvaškem, str 103.

²²⁰ Podatki popisa iz leta 2001 izkazujejo skoraj prepolovljeno število.

²²¹ Poročilo o uresničenju Okvirne konvencije na Hrvaškem, str 169

²²² Neuraden prevod V.K.

²²³ Vladimir Ortakovski navaja, da je avtentična verzija Ohridskega sporazuma sestavljena v angleškem jeziku, kar je v nasprotju z določbami Ustave Makedonije , ki določa:

»V Makedoniji je uradni jezik makedonski jezik in cirilična pisava«.

»Demokratija i nacionalne manjine«, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd 2002, str. 224, opomba 44.

da gre za “ korak naprej na poti zagotavljanja standardov, ki veljajo v državah Evropske unije, zmoto in hipokrizijo”²²⁴.

ZR Jugoslavija / Srbija in Črna gora²²⁵

ZR Jugoslavija je v letu 2002 sprejela zakon o urejanju položaja narodnih in etničnih manjšin/ Zakon o varstvu pravic in svoboščin narodnih manjšin v ZR Jugoslaviji. Ta zakon temelji na politiki multikulturalnosti in liberalni družbeni paradigmi²²⁶. Sklicuje se na mednarodne instrumente in sledi dikciji Okvirne konvencije. Zakon vsebuje “odprto“ definicijo pojma narodna manjšina, ki ne izključuje nobene od manjšinskih skupin:

”Ta status uresničuje vsaka skupina državljanov ZR Jugoslavije, ki je po številu dovolj reprezentativna, čeprav pomeni manjšino na območju ZR Jugoslavije, pripada eni od skupin prebivalstva, ki so v dolgoletni in čvrsti povezavi z območjem ZR Jugoslavije in ima značilnosti kot so jezik, kultura, narodna ali etnična pripadnost, poreklo ali veroizpoved, po katerih se razlikuje od večine prebivalstva, in katere pripadniki skupno želijo ohraniti svojo skupno identiteto, vključno s kulturo, tradicijo, jezikom ali religijo.”²²⁷

Dejavnosti in ukrepi vladne politike znotraj države na tem področju, kakor tudi zanimanje mednarodne javnosti je usmerjeno predvsem k urejanju položaja albanske manjšine in oblikam urejanja avtonomnega statusa na območju Kosova in Vojvodine v prihodnje.

V ZRJ in v Črni gori delujeta ministrstva za manjšine, ki usklajujeta dejavnosti na tem področju. Ministri in namestniki so iz vrst manjšin.

²²⁴ Ibidem, str 230.

²²⁵ Od marca 2003 je uradni naziv »Srbija in Črna gora«.

²²⁶ Goran Bašić, Položaj nacionalnih manjina u SR Jugoslaviji, »Demokratija i nacionalne manjine«, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd 2002, str. 34

²²⁷ Neuraden prevod V.K.

Status in pravice pripadnikov vseh narodnih, etničnih, verskih in jezikovnih skupin v Sloveniji²²⁸

Normativno urejanje varstva človekovih pravic in prepoved diskriminacije

Republika Slovenija se je ob osamosvojitvi zavezala, da v skladu z Ustavo in sprejetimi mednarodnimi obveznostmi zagotavlja varstvo človekovih pravic brez sleherne diskriminacije vsem osebam na svojem ozemlju. Ustavno sodišče Republike Slovenije je večkrat poudarilo, da namen Ustave ni formalno in teoretično priznanje človekovih pravic, pač pa da mora biti zagotovljena možnost njihovega učinkovitega in dejanskega izvrševanja²²⁹.

Temeljne človekove pravice so v Sloveniji zagotovljene vsakomur in niso vezane na državljanstvo posameznika. Določila o človekovih pravicah, enakosti pred zakonom in nediskriminaciji so kot del pravnega reda obvezujoča tako v zakonodajnem postopku kot tudi pri izvajanju prava. Zagotovljeno je sodno varstvo človekovih pravic ter pravica do odprave posledic njihove kršitve (člen 15 Ustave RS). Vsakomur je zagotovljena pravica do pritožbe ali drugega pravnega sredstva proti odločbam sodišč in drugih državnih organov, organov lokalnih skupnosti in nosilcev javnih pooblastil (člen 25 Ustave RS) ter zagotovljena možnost pritožbe Varuhu človekovih pravic in različnim inšpekcijskim službam na področju javnih služb²³⁰.

Diskriminacijo izrecno prepoveduje 14. člen Ustave RS, ki določa, da so v Sloveniji vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in svoboščine. Protiustavno je vsakršno vzpodbujanje k narodni, rasni, verski ali drugi neenakopravnosti ter razpihovanje narodnega, rasnega, verskega ali drugega sovraštva in nestrpnosti (čl. 63 Ustave RS).

²²⁸ Poudarek v tekstu je na ustavnih in zakonodajnih določbah v notranjem pravu RS, ki se nanašajo na preprečevanje diskriminacije in na prepoved izzivanja nestrpnosti in so podlaga za razumevanje celote pravnega urejanja RS na tem področju v primerjavi z mednarodnimi standardi in sprejetimi mednarodnimi obveznostmi.

V skladu z Ustavo RS so ratificirani mednarodni dokumenti del notranjega prava in se uporabljajo neposredno. Zakoni in drugi predpisi morajo biti v skladu s splošno veljavnimi načeli mednarodnega prava in z mednarodnimi pogodbami, ki obvezujejo Slovenijo (člen 8 Ustave R Slovenije iz leta 1991). Splošno veljavna načela mednarodnega prava ter s strani R Slovenije ratificirane pogodbe je mogoče na podlagi tega člena šteti za notranje pravo. Drugi odstavek člena 153 Ustave R Slovenije določa, da morajo biti zakoni v skladu s splošno veljavnimi načeli mednarodnega prava in z mednarodnimi pogodbami, ki jih je ratificiral Državni zbor Republike Slovenije. Med pristojnostmi Ustavnega sodišča pa Ustava R Slovenije v členu 160/1 navaja, da Ustavno sodišče odloča o skladnosti zakonov in drugih predpisov z ratificiranimi mednarodnimi pogodbami in s splošnimi načeli mednarodnega prava.

²²⁹ Odločba št. Up.-275/97 z dne 16.7.1998

²³⁰ S stopnjo varstva človekovih pravic v Sloveniji splošno javnost seznanja Varuh človekovih pravic in ustanove civilne družbe. Kot posrednik med posameznikom in državno strukturo, se je Varuh človekovih pravic že v odmevnem poročilu iz leta 1998 zavzel za izboljšanje položaja in ureditev pravnega statusa pripadnikov drugih narodov in narodnosti/ novih manjšin.

Za položaj pripadnikov vseh manjšin v Sloveniji so še posebej pomembne naslednje pravice:

1. do izražanja narodne pripadnosti in ohranjanja jezika in kulture
2. do uporabe osebnih imen v izvorni obliki,
3. do izražanja vere, veroizpovedi,
4. do ustanavljanja društev in organizacij za ohranjanje kulture in jezika,

Te pravice se ujemajo z ravniyo zagotovljenih individualnih pravic, ki jih priznavajo mednarodni dokumenti o priznavanju manjšinskih pravic (glej poglavje 2.b)²³¹. V Sloveniji so te pravice zagotovljene vsem pripadnikom različnih narodnih, etničnih, jezikovnih in verskih skupnosti v Sloveniji (Bošnjakom, Hrvatom, Makedoncem, Srbom etc) kot posameznikom, in se uresničujejo v skladu z načeli enakopravnosti in nediskriminacije.

Posebne kolektivne manjšinske pravice pravni red v Sloveniji zagotavlja le za varstvo italijanske oz. madžarske narodne manjšine in romske skupnosti. Posebne pravice italijanske oz. madžarske narodne manjšine in romske skupnosti v Sloveniji opredeljuje Ustava RS v členih 64 in 65. Ta ureditev izhaja iz ravni zgodovinsko pridobljenih posebnih pravic, ki so zagotovljene na podlagi avtohtone poselitve teh skupnosti v skladu s teritorialnim načelom, ne glede na število pripadnikov²³². Te pravice uresničujejo pripadniki teh skupnosti individualno in v skupnosti z drugimi člani skupine.

²³¹ Člen 61. Ustave RS določa, da ima vsakdo pravico do svobodnega izražanja pripadnosti narodu ali narodni skupini, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo.

²³² V obrazložitvi odločbe o politični participaciji Romov na lokalni ravni (B.-II, točka 7) iz leta 2001²³², Ustavno sodišče RS med drugim navaja, da ustavna določba v členu 65. Ustave RS »*pomeni pooblastilo zakonodajalcu, da romski skupnosti, ki živi v Sloveniji, kot posebni etnični skupnosti z zakonom zagotovi poleg splošnih pravic, ki gredo vsakomur, še posebne pravice. Pri urejanju posebnega položaja in posebnih pravic romske skupnosti zakonodajalec ni omejen z načelom enakosti, ki mu pri urejanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin prepoveduje vsako diskriminacijo, ki bi temeljila na narodnosti ali rasi ali na drugih okoliščinah, določenih v prvem odstavku 14.člena Ustave. Ustavno pooblastilo iz 65. člena dovoljuje zakonodajalcu, da romski skupnosti in njenim pripadnikom zagotovi posebno (dodatno)varstvo, ki je v teoriji prava znano kot t.i.pozitivna diskriminacija ali pozitivno varstvo*«.

Romska skupnost v Sloveniji

Pri urejanju položaja romske skupnosti se zrcalijo nedorečenosti systemskega pristopa k urejanju položaja manjšinskih skupnosti v Sloveniji, predvsem vprašljivost rigidnih kriterijev, ki povezujejo upravičenost do manjšinskega varstva le s teritorialnim načelom in avtohtono poselitvijo.

Po eni strani ni sporno, da ima romska skupnost v Sloveniji kot celota posebne etnične značilnosti, nima pa priznanega enakega pravnega položaja kot obe avtohtoni narodni manjšini. Pravno osnovo za nadaljnje urejanje posebnih pravic vseh Romov, ki živijo v Sloveniji daje 65. člen Ustave RS, kjer je zapisano, da »položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon«²³³. Kljub temu je v letu 1995 Vlada RS sprejela »Program za pomoč Romom«, ki je bil omejen le na tradicionalno naseljene Rome v Sloveniji. Medijsko zelo odmeven primer zagotovljene politične participacije v Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi (Ur.l.RS, št. 51/2002), ki v 101. členu določa 20 občin, ki so dolžne zagotoviti pravico v občini naseljene romske skupnosti do enega predstavnika v občinskem svetu do rednih volitev v letu 2002, prav tako zajema le občine s tradicionalno naseljeno romsko skupnostjo.

Praksa in izvajanje »Programa za pomoč Romom« je presegla tako razlikovanje, saj so bili številni projekti na področju izobraževanja in zaposlovanja namenjeni tudi »ne tradicionalno« naseljenim Romom. Kljub temu da Maribor med občinami v 101 členu Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi ni omenjen, so tudi v Mariboru kjer živi številna romska skupnost, ki prihaja iz območij nekdanje SFR Jugoslavije podprli tako možnost politične participacije za tam živeče Rome.

S tem se izvajanje ukrepov za izboljšanje položaja in varstvo romske skupnosti v Sloveniji v praksi približuje diktaciji Okvirne konvencije, ki alternativno določa oba pogoja »tradicionalne naseljenosti« ali »znatnega števila« za uresničevanje nekaterih kolektivnih pravic manjšin.

²³³ Zaščita posebnih pravic romske skupnosti v Sloveniji je urejena v naslednjih zakonih:
Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi (Ur.l.RS, št. 51/2002)
Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalnih volitvah (Ur.l.RS, št. 51/2002)
Zakon o evidenci volilne pravice (Ur.l.RS, št. 52/2002)
Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (Ur.l.RS, št. 12/96)
Zakon o vrtcih (Ur.l.RS, št. 12/96)
Zakon o osnovni šoli (Ur.l.RS, št. 95/2002)
Zakon o medijih (Ur.l.RS, št. 34/2001)
Zakon o knjižničarstvu (Ur.l.RS, št. 87/2001)
Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo (Ur.l.RS, št. 96/2002)

Dejavnost Varuha človekovih pravic RS

Poleg zakonodajnih in drugih vladnih teles skrbi za nadzor nad uresničevanjem človekovih pravic v R Sloveniji Varuh človekovih pravic/ Ombudsman za človekove pravice . Pobudo za pričetek postopka pri Varuhu lahko poda vsakdo, ki meni, da so mu z aktom državnega ali upravnega organa kršene človekove pravice ali temeljne svoboščine. Varuh lahko prične postopek tudi na lastno pobudo. Postopek je brezplačen.(člen 9 Zakona o Varuhu)²³⁴ .

Poslovnik o delu Varuha določa, da Varuh posluje v slovenskem jeziku (člen 2). Kdor ne obvlada slovenskega jezika lahko vloži vlogo v svojem jeziku.Poslovnik v členu 38 določa tudi način za sprožitev izrednega pravnega sredstva za varstvo človekovih pravic.Varuh lahko ob pogojih, ki jih določa Zakon vloži pred Ustavnim sodiščem ustavno pritožbo v zvezi s posamično zadevo, ki jo obravnava. Ustavno pritožbo vloži s soglasjem tistega, katerega človekove pravice ali temeljne svoboščine varuje v posamičnem primeru.

Varuh pripravlja letna poročila o varstvu človekovih pravic, ter sodeluje v številnih dejavnostih, katerih namen je dvigniti zavest o pomenu spoštovanja in poznavanja človekovih pravic²³⁵ .

Posebej v zadnjem času se je Varuh človekovih veliko ukvarjal tudi z vprašanji varstva posameznih manjšinskih in marginalnih skupnosti.

V Poročilu za leto 2002, Varuh navaja, da so v letu 2002 predstavniki »narodnih skupnosti oziroma manjšin, ki v Ustavi RS niso omenjene« podali nekaj pobud za sistemsko urejanje njihovega statusa. Varuh ocenjuje:

»Njihov status in položaj pravno nista definirana. Pojem avtohtonosti vnaša zmedo v pojmovanje in delo z narodnimi skupnostmi. Ustava RS namreč izrecno zagotavlja posebne pravice avtohtonima narodnima skupnostima italijanski in madžarski ter romski ne glede na avtohtonost. Drugim narodnim skupnostim je varstvo njihovih pravic zagotovljeno zgolj posredno, prek ustavnih določb o izražanju narodne pripadnosti, pravice do uporabe svojega jezika in pisave, pravice do zbiranja in združevanja, enakosti pred zakonom ipd. Menijo, da so ustavno navedene narodne skupnosti v privilegiranem položaju. Tudi pojem avtohtonosti zaradi svoje nejasne definicije ne omogoča narodnim skupnostim uživanja njihovih pravic na enaki podlagi oziroma celo deli in drugače obravnava pripadnike iste skupnosti«²³⁶ .

²³⁴ Zakon o Varuhu človekovih pravic (Uradni list 7/1993 in 15/1994) ter Poslovnik o delu Varuha (Uradni list 63/95).

²³⁵ V slovenskem in angleškem jeziku so letna poročila Varuha dostopna na spletni strani [http:// www.varuh-rs.si](http://www.varuh-rs.si)

²³⁶ V tem delu omenja tudi razlikovanje v zagotavljanju varstva znotraj romske skupnosti, saj npr. Zakon o lokalni samoupravi (ZLS) ki zagotavlja pravico do zastopnosti v občinskih svetih zgolj Romom z območij, kjer živi avtohtono naseljena romska skupnost. Zato Varuh meni, »da bi bilo treba vsem narodnim skupnostim zagotoviti uresničevanje njihovih pravic na enaki podlagi. Ali pa vsaj jasno definirati, kaj pomeni pojem avtohtonost, in določiti merila za izpolnjevanje tega pogoja«.

Zakonodaja na področju urejanja državljanstva RS

Zakonodaja RS o državljanstvu in položaju tujcev in beguncev ureja pravice na posameznih področjih, kot so npr. postopki za pridobitev državljanstva, za vstop v državo, za dodelitev statusa begunca, izobraževanje, zaposlovanje, kulturno udejstvovanje, bivanje, nudenje nujne zdravstvene pomoči itd.

Zakon o državljanstvu RS sprejet v času osamosvajanja Slovenije je določil možnost za vse prebivalce, ki so v času osamosvojitve zakonito prebivali v Sloveniji, da ob izpolnjevanju določenih pogojev (npr. določeno obdobje bivanja v Sloveniji oz. zaposlitve v Sloveniji) lahko pridobijo slovensko državljanstvo. To možnost je izkoristilo cca 170.000 oseb iz drugih republik in pokrajin nekdanje Jugoslavije. Nekateri med njimi iz različnih vzrokov te možnosti tedaj niso izkoristili. Na ravni zakonodajno pravnega urejanja njihov pravni položaj ureja Zakon o položaju državljanov drugih republik in pokrajin naslednic nekdanje SFRJ, ki je bil sprejet v juliju 1999 in spremembe in dopolnitve Zakona o državljanstvu RS iz leta 2002.

Po izteku roka iz 40.člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije veljajo za vse tujce, ki živijo v Republiki Sloveniji, za pridobitev slovenskega državljanstva le pogoji, ki opredeljujejo redno naturalizacijo (10. člen Zakona o državljanstvu Republike Slovenije), ter naturalizacijo z olajšavami (1. in 2. odstavek 12. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije). Prosilci, ne glede na to, ali so državljani nekdanjih republik SFRJ ali drugih držav, morajo izpolnjevati pogoje, ki jih je sprejel zakonodajalec.²³⁷

Osnovni naturalizacijski pogoj je dolžina predpisanega bivanja v Republiki Sloveniji (10 let). Od tega mora tujec v Sloveniji živeti zadnjih pet let neprekinjeno pred vložitvijo prošnje. Poleg tega osnovnega pogoja mora vsak tujec izpolnjevati še naslednje pogoje:

- imeti mora zagotovljeno stanovanje in trajen vir preživljanja, ki mu omogoča materialno in socialno varnost;
- ne sme biti kaznovan za kaznivo dejanje, ki se preganja po uradni dolžnosti na kazen, daljšo od leta dni;
- predložiti mora dokaz o odpustu iz dosedanjega državljanstva;
- dokazati mora, da aktivno obvlada slovenski jezik;
- dokazati mora, da ima poravnane davčne obveznosti;

²³⁷ Milejši pogoji veljajo le za tujce, ki so slovenske narodnosti po prednikih do tretjega kolena (ni jim potrebno predložiti dokaza o odpustu iz dosedanjega državljanstva, v Sloveniji jim ni potrebno živeti 10 let temveč le eno leto) in za osebe, ki so že najmanj dve leti poročene z državljanom Republike Slovenije (za te osebe velja olajšava glede dolžine bivanja v Republiki Sloveniji, to je leto dni). Opustitev predložitve odpusta iz dosedanjega državljanstva pa je mogoča le, če Vlada Republike Slovenije oceni, da je dvojno državljanstvo v nacionalnem interesu Republike Slovenije.

- njegov sprejem v državljanstvo Republike Slovenije ne sme predstavljati nevarnosti za javni red, varnost ali obrambo države.

Mladolletne osebe lahko pridobijo državljanstvo Republike Slovenije (14. člen Zakona o državljanstvu Republike Slovenije) ob izpolnjevanju naslednjih pogojev:

- Če oče in mati pridobita državljanstvo Republike Slovenije z naturalizacijo, ga na njuno prošnjo pridobi tudi njun otrok, ki še ni star 18 let;
- Če eden od staršev pridobi državljanstvo Republike Slovenije z naturalizacijo, ga pridobi tudi njegov otrok, ki še ni star 18 let, če ta roditelj za to zaprosi in če otrok živi z njim v Sloveniji.
- Otrok, ki nima staršev, ali čigar staršem je odvzeta roditeljska pravica ali poslovna sposobnost in od rojstva živi v Sloveniji, lahko pridobi državljanstvo Republike Slovenije na prošnjo skrbnika, ki je državljan Republike Slovenije in pri katerem otrok živi, če zaradi koristi otroka k njegovemu sprejemu v državljanstvu da soglasje republiški upravni organ, pristojen za socialno varstvo.²³⁸
- Če je otrok star več kot 14 let, se zahteva za pridobitev državljanstva po prejšnjih odstavkih tudi njegova privolitev.
- V primeru posvojitve, pri kateri med posvojitelji in posvojencem ne nastane enako razmerje kot med starši in otroki, lahko na prošnjo posvojiteljev, državljanov Republike Slovenije, pridobi državljanstvo Republike Slovenije njun posvojenec, ki še ni star 18 let, če s posvojiteljema stalno živi v Sloveniji.

Najnovejše spremembe v Zakonu o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu iz novembra 2002 urejajo nekatera vprašanja povezana s pridobitvijo državljanstva z osebe, ki prihajajo 'iz drugih držav nekdanje skupne države, še posebej za tiste osebe, ki so imele na dan 23.12.1990 na območju RS prijavljeno stalno bivališče, niso pa izkoristile možnosti iz 40. člena zakona o državljanstvu, ter za začasne begunce ²³⁹.

²³⁸ Po odločbi Ustavnega Sodišča RS z dne 9. februarja 1995 (Uradni list RS, št. 13-65/95 z dne 3. marca 1995) ta odstavek ni v neskladju z ustavo, če se razlaga tako, da se pogoja, da je skrbnik državljan Republike Slovenije in da otrok pri njem živi, ne nanaša na primere, ko dolžnost skrbnika opravlja center za socialno delo ali druga pravna oseba.

²³⁹ V Zakonu o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu (Ur.l.96/2002) so v tretjem členu navedene spremembe glede pogojev za redno naturalizacijo (glej pojasnila k členu 10 zgoraj):

V 10.členu se v tretji točki prvega odstavka doda besedilo: »in ima urejen status tujca«;

V četrti točki se črta besedilo«da ima zagotovljeno stanovanje in«;

5.točka se spremeni tako, d se glasi: »da obvlada slovenski jezik za potrebe vsakdanjega sporazumevanja, kar dokaže s spričevalom o uspešno opravljenem izpitu iz slovenščine na osnovni ravni;«

V 9.točki se za besedo »obveznosti«.....doda nova 10. točka, ki se glasi: »da poda izjavo, da s pridobitvijo državljanstva RS soglašaja s pravnim redom RS«

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu Republike Slovenije iz leta 2002 v 3. členu uvaja spremembe glede pogojev za redno naturalizacijo, razširja pravno podlago in določa dodatne možnosti za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije, za priseljence iz

Dodata se nov četrti in peti odstavek, ki se glasita: »Šteje se da je pogoj iz 5. točke prvega odstavka tega člena izpolnjen:

če je oseba končala osnovno šolo v RS;

če je oseba končala srednjo šolo v RS;

če je oseba v RS pridobila izobrazbo na VI ali VII stopnji oziroma končala visokošolski ali univerzitetni študij po 25.6.1991;

če je oseba starejša od 60 let in dejansko živi v Sloveniji 15 let.

Pogoj iz 5. točke prvega odstavka tega člena izpolnjuje tudi oseba, ki je nepismena se pa pogovorno sporazumeva v slovenščini, kar dokaže s potrdilom o uspešno opravljenem izpitu iz govornega sporazumevanja v slovenščini na osnovni ravni. Pogoja iz 5. točke prvega odstavka ni potrebno izpolnjevati osebi, ki zaradi okvar zdravja, ki onemogočajo vsakdanje sporazumevanje, ni sposobna opraviti izpita v zahtevani obliki«.

Peti člen določa spremembe v členu 12 in dodaja nove določbe, ki omogočajo pridobitev državljanstva.

Doda se nov drugi odstavek, ki se glasi:

»Pristojni organ lahko, če je to v skladu z nacionalnim interesom, po prostem preudarku sprejme v državljanstvo osebo, ki je izgubila državljanstvo RS na podlagi odpusta ali odreka državljanstvu v skladu z določbami tega zakona ali v skladu s predpisi, ki so urejali na območju RS pred sprejemom tega zakona, če oseba dejansko živi v Sloveniji nepretrgoma šest mesecev pred vložitvijo prošnje, če ima urejen status tujca in izpolnjuje pogoje iz 1.,4.,6.,7.,8.,9.in 10 točke prvega odstavka desetega člena tega zakona.«.

Dodajo se novi peti, šesti, sedmi in osmi odstavek, ki se glasijo:

»Pristojni organ lahko, če je to v skladu z nacionalnim interesom, po prostem preudarku sprejme v državljanstvo polnoletno osebo, rojeno na območju RS, če dejansko živi v Sloveniji od rojstva dalje in izpolnjuje pogoje iz 6.,7.,8.,9.in 10 točke prvega odstavka desetega člena tega zakona.

Pri odločanju na podlagi prejšnjega odstavka lahko pristojni organ upošteva osebne, družinske, gospodarske, socialne in druge vezi. Ki vežejo osebo na RS, ter posledice, ki bi jih povzročila zavrnitev prošnje z sprejem v državljanstvo.

Pristojni organ lahko, če je to v skladu z nacionalnim interesom, po prostem preudarku sprejme v državljanstvo osebo s statusom začasnega begunca, priznanega po zakonu o azilu, če dejansko živi v Sloveniji neprekinjeno 5 let pred vložitvijo prošnje in če izpolnjuje pogoje iz 1.,4.,5.,6.,7.,8.,9.in 10 točke prvega odstavka desetega člena tega zakona.

Pristojni organ lahko, če je to v skladu z nacionalnim interesom, po prostem preudarku sprejme v državljanstvo osebo brez državljanstva (apatrida), če dejansko živi v Sloveniji neprekinjeno 5 let pred vložitvijo prošnje, če ima urejen status tujca in če izpolnjuje pogoje iz 1.,4.,5.,6.,7.,8.,9.in 10 točke prvega odstavka desetega člena tega zakona«.

V 13. členu se prvi odstavek spremeni tako, da se glasi:

»Z naturalizacijo lahko pridobi državljanstvu RS polnoletna oseba, če to koristi državi zaradi znanstvenih, gospodarskih, kulturnih, nacionalnih ali podobnih razlogov, pod pogojem da dejansko živi v Sloveniji neprekinjeno vsaj eno leto pred vložitvijo prošnje in ima urejen status tujca ter izpolnjuje pogoje iz 4.,6.,8.,9.in 10 točke prvega odstavka desetega člena tega zakona.

Doda se nov drugi odstavek, ki se glasi:

Osebi iz prejšnjega odstavka, ki uveljavlja korist države iz nacionalnih razlogov, ni potrebno izpolnjevati pogoja dejanskega bivanja v RS«.

Zakon v Prehodnih in končnih določbah (člen 19) določa, »da lahko za sprejem v državljanstvo RS v roku enega leta od uveljavitve tega zakona zaprosi polnoletna oseba, ki je imela na dan 23.12.1990 na območju RS prijavljeno stalno bivališče in od tega dne v RS tudi neprekinjeno živi, če izpolnjuje pogoje iz 5.,6.,8. in 10 točke prvega odstavka desetega člena tega zakona.

Pri odločanju na podlagi prejšnjega odstavka lahko pristojni organ glede izpolnjevanja pogojev iz 6. točke prvega odstavka desetega člena tega zakona in izpolnjevanja pogojev iz 8. točke prvega odstavka desetega člena tega zakona upošteva dolžino prebivanja osebe v državi, njene osebne, družinske, gospodarske, socialne in druge vezi. Ki vežejo osebo na RS, ter posledice, ki bi jih povzročila zavrnitev prošnje z sprejem v državljanstvo.

Prosilec je v postopku po tem členu oproščen plačila vseh stroškov postopka«.

drugih držav nekdanje skupne države, začasne begunce, apatride in tujce, ki izpolnjujejo pogoje predvidene v zakonu.

Kljub temu ostaja dodelitev državljanstva še vedno v coni »prostega preudarka« in ne striktno obveznosti za pristojne organe oblasti, saj Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu Republike Slovenije iz leta 2002 določa, da » pristojni organ lahko pri odločanju o sprejemu v državljanstvo RS« upošteva osebne, družinske, gospodarske, socialne in druge vezi, ki vežejo osebo na RS, ter posledice, ki bi jih povzročila zavrnitev prošnje za sprejem v državljanstvo.

Pravni dokumenti, ki vsebujejo zagotovila o prepovedi diskriminacije²⁴⁰

V tem delu prispevka o določbah o prepovedi diskriminacije v pravnih aktov v notranji zakonodaji Republike Slovenije v celoti citiram besedilo posameznih relevantnih členov. Iz tega orisa je razvidno, da je po letu 1999 v Sloveniji prišlo v do bistvenega premika na področju sprejemanja ustrezne zakonodaje o prepovedi diskriminacije. To obdobje sovpada z intenzivno dejavnostjo na tem področju na evropski ravni in s "popuščanjem" občutkov ogroženosti slovenskega naroda pred možnim ogrožanjem samostojnosti, ki ga izkazujejo podatki raziskav Slovenskega javnega mnenja.

Kazenski zakonik RS

Pravni red R Slovenije določa kazenske sankcije v primeru kršenja posameznih pravic. Kršitev enakopravnosti je definirana kot kaznivo dejanje v členu 141 Kazenskega zakonika R Slovenije (poglavje Kazniva dejanja zoper človekove pravice in svoboščine, kaznivo dejanje "Kršitev enakopravnosti"). Omenjeni člen določa,

»da kdor koli zaradi razlike v narodnosti, rasi, barvi veroizpovedi, etnični pripadnosti, spolu, jeziku, političnem ali drugačnem mprepričanju, spolni usmerjenosti, gmotnem stanju, rojstvu, izobrazbi, družbenem položaju ali kakršni koli drugi okoliščini prikrajša koga za katero izmed človekovih pravic ali temeljnih svoboščin, ki so priznane od mednarodne skupnosti ali določene z Ustavo ali zakonom, ali mu takšno pravico ali svoboščino omeji, ali kdor na podlagi takšnega razlikovanja komu da kakšno posebno pravico ali ugodnost, se kaznuje z denarno kaznijo ali z zaporom do enega leta«.

Zbujanje narodnostnega, rasnega ali verskega sovraštva, razdora ali nestrpnosti je inkriminirano kot kaznivo dejanje v poglavju Kazniva dejanja zoper javni red in mir

²⁴⁰ Dokumente navajamo po kronološkem vrstnem redu sprejema.

Kazenskega zakonika Republike Slovenije v členu 300 ("Zbujanje narodnostnega, rasnega ali verskega sovraštva, razdora ali nestrpnost). Omenjeni člen določa,

»da se kdor izziva ali razpihuje narodnostno, rasno ali versko sovraštvo, razdor ali nestrpnost ali širi ideje o večvrednosti ene rase nad drugo, kaznuje z zaporem do dveh let«.

Zakon o društvih (Uradni list RS 60/95 in 49/98)

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o društvih (Uradni list RS 89/1999), člen 15:

»Po samem zakonu društvo preneha, če dejansko preneha delovati ali s svojim delovanjem meri na protipravno rušenje ustavne ureditve, na izvrševanje kaznivih dejanj ali spodbuja k narodni, rasni, verski ali drugi neenakopravnosti, ter razpihuje narodnostno, rasno, versko ali drugo sovraštvo in nestrpnost oziroma spodbuja k nasilju in vojni.

Prenehanje društva po prejšnjem odstavku ugotovi pristojni organ z odločbo«.

Zakon o tujcih (Uradni list RS 61/1999), člen 82/3

»Državni in drugi organi, organizacije in združenja z vsem svojim delovanjem zagotavljajo zaščito pred kakršno koli diskriminacijo na podlagi rasnega, verskega, nacionalnega, etničnega ali drugega razlikovanja tujcev«.

Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (Uradni list RS 22/2000), člen 10

»Mučenje je vsako dejanje, s katerim uslužbenec javne službe ali druga oseba po ukazu ali pristanku uradne osebe, da bi dobila od te ali tretje osebe obvestila ali priznanje, da osebo kaznuje za dejanje, ki ga je storila ali ga je osumljena, zaradi zastraševanja ali kaznovanja tretje osebe ali zaradi kakršnega koli drugega razloga, ki temelji na diskriminaciji katerekoli vrste, osebi zoper katero se izvršuje kazenska sankcija, hote povzročila hude telesne ali duševne bolečine ali trpljenje«.

Zakon o varstvu osebnih podatkov

Varstvo zasebnosti in osebnih podatkov v zvezi z narodnostjo ali veroizpovedjo ureja Zakon o varstvu osebnih podatkov (3., 4., 8. in 23. člen) -v smislu posebej varovane obravnave najbolj občutljivih osebnih podatkov in Zakon o zbirkah podatkov s področja zdravstvenega varstva²⁴¹.

²⁴¹ Zakon o Popisu v republiki Sloveniji in izvršilni predpisi za izvedbo popisa določajo možnost svobodnega (ne)opredeljevanja glede narodnosti ali veroizpovedi (členi 29 in 30 popisnega lista).

Na ozemlju R Slovenije je vsakomur, ne glede na državljanstvo ali prebivališče zagotovljeno varstvo osebnih podatkov (člen 6). Izjema je uporaba tovrstnih podatkov za statistične in raziskovalne namene v obliki, ki ne omogoča identifikacije posameznika, pri čemer mora biti določena zbirka in vrsta osebnih podatkov in način zbiranja. (3 odstavki 8. člena). Podatki se lahko zbirajo le s soglasjem osebe, na katero se podatki nanašajo.

Določbe o zbiranju in varovanju osebnih podatkov, ki se nanašajo na narodnostno, rasno ali drugo poreklo vsebujejo tudi posamezni predpisi, ki urejajo delovanje upravnih in državnih organov. Tako Katalog zbirk osebnih podatkov (Uradni list 27/1993) Ministrstva za šolstvo določa, da izobraževalne organizacije zbirajo tudi podatke o narodnosti in državljanstvu staršev.

Zakon o medijih (Ur.list št.35/2001),

člen 8 /Prepoved spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti

»Prepovedano je z razširjanjem programskih vsebin spodbujati k narodni, rasni, verski, spolni ali drugi neenakopravnosti, k nasilju in vojni, ter izzivati narodno, rasno, versko, spolno ali drugo sovraštvo in nestrpnost.

Člen 47/3

Z oglaševanjem se ne sme:

Vzpodbujati rasne, spolne ali narodnostne diskriminacije in verske ali politične nestrpnosti;

Člen 129

Z denarno kaznijo najmanj 2.500.000 tolarjev se kaznuje za prekršek izdajatelj –pravna oseba:

-če se prek njegovega medija prizadene spoštovanje človekovega dostojanstva;

vzpodbuja rasne, spolne ali narodnostne diskriminacije in verske ali politične nestrpnosti;«.

Zakon o delovnih razmerjih

(sprejet v maju 2002, začel veljati v januarju 2003)

člen 6 /Prepoved diskriminacije

(1) Delodajalec ne sme iskalca zaposlitve (v nadaljnjem besedilu: kandidata) pri zaposlovanju ali delavca v času trajanja delovnega razmerja in v zvezi s prenehanjem pogodbe o zaposlitvi, postavljati v neenakopravne položaj zaradi spola, rase, barve kože, starosti, zdravstvenega stanja oziroma invalidnosti, verskega, političnega ali drugega prepričanja, članstva v

sindikatu, nacionalnega ali socialnega porekla, družinskega statusa, premoženjskega stanja, spolne usmerjenosti ali zaradi drugih osebnih okoliščin.

(2)Ženskam in moškim morajo biti zagotovljene enake možnosti in enaka obravnava pri zaposlovanju, napredovanju, usposabljanju, izobraževanju, prekvalifikaciji, plačah in drugih prejemkih iz delovnega razmerja, odsotnosti z dela, delovnih razmerah, delovnem času in odpovedi pogodbe o zaposlitvi.

(3)Prepovedana je neposredna kot tudi posredna diskriminacija zaradi spola, rase, starosti, zdravstvenega stanja oziroma invalidnosti, verskega, političnega ali drugega prepričanja, spolne usmerjenosti in nacionalnega porekla. Posredna diskriminacija obstaja, če navidezno nevtralne določbe, kriteriji in praksa učinkujejo tako, da postavljajo osebe določenega spola, rase, starosti, zdravstvenega stanja oziroma invalidnosti, verskega ali drugega prepričanja, spolne usmerjenosti ali nacionalnega porekla v slabši položaj, razen če so te določbe, kriteriji in praksa objektivno upravičeni ter ustrezni in potrebni.

(4)Če kandidat oziroma delavec v primeru spora navaja dejstva, ki opravičujejo domnevo, da je kršena prepoved diskriminacije zaradi okoliščin iz tretjega odstavka, je dokazno breme, da različno obravnavo opravičujejo vrsta in narava dela, na strani delodajalca.

(5)V primeru kršitve prepovedi diskriminacije je delodajalec delavcu oziroma kandidatu odškodninsko odgovoren po splošnih pravilih civilnega prava.

229 .člen

(1)Delodajalec-pravna oseba se kaznuje za prekršek z denarno kaznijo najmanj 1.000.000,00 SIT, če:

1.iskalca zaposlitve ali delavca postavlja v neenakopraven položaj(6.člen).

Ukrepi vladne politike

Kulturne in izobraževalne dejavnosti

Za uresničevanje pravic pripadnikov drugih držav naslednic nekdanje skupne države v Sloveniji, R Slovenija omogoča in podpira delovanje organizacij in društev, ki združujejo pripadnike narodov, narodnosti in etničnih skupin iz nekdanje skupne države. Ministrstvo za kulturo jim od leta 1992 na podlagi rednih razpisov financiranja kulturnih dejavnosti zagotavlja posebna namenska sredstva²⁴². Ministrstvo za kulturo je oblikovalo Merila za financiranje manjšinskih programov, ki se nanašajo tudi na druge manjšinske skupnosti, ne le na obe avtohtoni manjšini in Rome. S tem je ustvarilo pogoje in možnosti za financiranje kulturnih dejavnosti ter za ohranjanje in izražanje kulture prebivalcev Slovenije, ki niso slovenskega porekla. Program namenjen drugim manjšinskim skupnostim in priseljencem je bil vzpostavljen v letu 1992 na podlagi 61. člena Ustave RS. Doslej je obsegal financiranje naslednjih zvrsti dejavnost (odvisno od prijav):

- založniška in izdajateljska dejavnost v lastnem jeziku, pa tudi dvojezično,
- prireditvena dejavnost,
- dejavnosti za ohranjanje materinega jezika,
- sodelovanje med manjšinskimi skupnostmi.

Na podlagi teh razpisov je bilo odobreno financiranje številnih kulturnih dejavnosti, ki so jih pripravila društva priseljencev, ki živijo v Sloveniji²⁴³:

Na podlagi mednarodnih pogodb in dvostranskih sporazumov je za otroke hrvaške, makedonske in albanske narodnosti, ki obiskujejo osnovno šolo v slovenskem jeziku in to želijo, organiziran tudi dopolnilni pouk materne jezika in kulture²⁴⁴, vendar pa je vprašanje »tujejezičnih« otrok še vedno zanemarjeno v strateških dokumentih izobraževanja otrok v Sloveniji.

²⁴² V letu 2000 je bilo za kulturne dejavnosti narodnih manjšin, Romov in drugih etničnih skupin ter priseljencev v državnem proračunu namenjeno 137.249.520 SIT.

²⁴³ Bošnjaška kulturna zveza Slovenije
Zveza makedonskih kulturnih društev Slovenije
Društvo Srbska skupnost
Makedonsko kulturno društvo Ilinden, Jesenice –
Društvo bosansko-hercegovskega in slovenskega prijateljstva »Ljiljan«
Hrvatsko kulturno društvo v Mariboru
Makedonsko kulturno društvo sv. Ciril in Metod
Makedonsko kulturno društvo Makedonija
Vir: Ministrstvo za kulturo, Letno poročilo 2000, str. 124 in 125

²⁴⁴ Zakon o osnovni šoli (Ur.l.št. 12/96, 33/97 in 59/01) v 8. členu določa da se za otroke slovenskih državljanov, ki prebivajo v Sloveniji in katerih materni jezik ni slovenski, v skladu z mednarodnimi pogodbami organizira pouk materinega jezika in kulture.

Ukrepi za integracijo priseljencev

Poročilo o človekovem razvoju (Slovenija 2000-2001), ki temelji na primerjalnih analizah kazalcev družbene kohezije, tolerance in sožitja v različnih časovnih obdobjih od leta 1992 do 1999, med drugim ugotavlja, da je bila v prvem raziskovalnem obdobju (leto 1992) nestrpnost Slovencev usmerjena predvsem do »drugih«, ki bi lahko »ogrozili« slovensko državljanstvo (tujci delavci, Muslimani idr.)²⁴⁵. Večina deležev nestrpnosti do » drugih« se od leta 1992 znižuje, razen nestrpnosti do Romov. ki je kontinuirano naraščala vse do leta 1998 in se je šele v letu 1999 spustila pod raven iz leta 1992²⁴⁶. Ti psihološki elementi so vplivali tudi na pripravljenost pristopiti k pravnemu urejanju statusa prebivalcev Slovenije, ki izvirajo iz drugih držav naslednic nekdanje skupne države.

Ta psihološki fenomen nezaupanja večinskega naroda do prebivalcev Slovenije, ki izvirajo iz drugih držav naslednic nekdanje skupne države odseva tudi vloga za razpis referendumov iz leta 1995. V vlogi za revizijo Zakona o državljanstvu RS so predlagatelji zahtevali celo **odvzem** dodeljenih državljanstev po členu 40 Zakona o državljanstvu RS. Kljub temu, da je Državni Zbor R Slovenije vložil zahtevo za presojo ustavnosti vsebine vloge za razpis referendumov, in da je na podlagi tega Ustavno sodišče RS vlogo za razpis referendumov zavrnilo je v javnosti potekala odmevna razprava o teh vprašanjih.

Interpretacija vsebine obveznosti države in večinskega naroda do zagotavljanja enakopravnosti, nediskriminacije in tolerance, za vse prebivalce Slovenije, ne glede na njihovo etnično ali rasno poreklo²⁴⁷, je še vedno odvisna od političnih, zgodovinskih in socialno psiholoških dejavnikov na državni in lokalni ravni. V Sloveniji še ni prišlo do družbenega konsenza glede celovitega urejanja področja nediskriminatorne obravnave in priznanja posebnih pravic vseh etničnih, verskih ali jezikovnih skupnosti. Nekatera vprašanja statusa in pravic novih manjšin/ nekdanjih sodržavljanov, katerih pravni status se je z osamosvojitvijo RS spremenil²⁴⁸ so ostala odprta tudi po sprejemu Zakona o statusu oseb iz držav naslednic nekdanje SFRJ in Zakona o tujcih, ki sta bila sprejeta v juliju 1999.

Vlada Republike Slovenije je v maju 1998 sprejela Predlog resolucije o imigracijski politiki Republike Slovenije, ki ga je Državni Zbor sprejel v letu 1999. Resolucija o imigracijski politiki vključuje tudi integracijsko politiko kot enega od ciljev priseljske politike. Cilji integracijske politike so zastavljeni kot smernice oblikovanja državne politike na različnih

²⁴⁵ Poročilo o človekovem razvoju (Slovenija 2000-2001), str 66

²⁴⁶ Poročilo o človekovem razvoju (Slovenija 2000-2001) črpa te podatke iz raziskav Slovenskega javnega mnenja .

²⁴⁷ Poročilo o človekovem razvoju (Slovenija 2000-2001), str 66.

²⁴⁸ Nekateri nedoslednosti v pravnem urejanju, ki so otežkočale integracijo posameznikov: glej izbor iz prakse Varuha človekovih pravic naprej v tekstu

področjih družbenega življenja in kot konkretne dejavnosti države in lokalnih skupnosti.²⁴⁹ Temelji državne infrastrukture na tem področju so Urad za narodnosti, Urad za priseljevanje in begunce, Urad za mladino (deluje v okviru Ministrstva za šolstvo) ter delno tudi Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport ter Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.

Resolucija o migracijski politiki RS (Vlada RS jo je sprejela 25.7.2002, Poročevalec, št. 84) zajema tudi ukrepe države in družbe za aktivno preprečevanje diskriminacije, ksenofobije in rasizma do priseljencev. Cilji integracijske politike v RS, ki jih navaja Resolucija o migracijski politiki so zasnovani na temeljnih načelih in vrednotah enakopravnosti, svobode in vzajemnega sodelovanja. V tem kontekstu enakopravnost pomeni zagotavljanje enakih socialnih, ekonomskih in civilnih pravic priseljencev in sprejemanje ukrepov, ki bi zagotovili nediskriminatorne postopke in ravnanja do priseljencev v ekonomskem, družbenem in kulturnem življenju.

Položaj začasnih beguncev v Sloveniji

V času vojnih spopadov je v Slovenijo prišlo večje število beguncev, predvsem iz Bosne in Hercegovine. Od prvotnih 60.000 - 70.000 oseb jih je v Sloveniji še približno 2.500. Vsi tisti, ki se kljub prenehanju vojnih spopadov niso mogli vrniti nazaj v BiH so imeli v Sloveniji le polovično urejen status/ skoraj desetletno obdobje začasnosti.

Že v letu 1994 je R Slovenija pričela zakonodajni postopek za sprejem zakona, ki naj bi podrobno uredil pravice do začasnega zatočišča. Po Zakonu o začasnem zatočišču (Ur. list RS, št.20/97), ki je začel veljati v aprilu 1997, ima v začetku leta 2003 pravico do začasnega zatočišča še okoli 2.650 državljanov BiH. Začasno zatočišče jim je zagotovljeno, dokler vlada RS ne ugotovi, da so v celoti prenehale vojne razmere, zaradi katerih je bil za državljane BiH uveden režim začasnega zatočišča. Osebe z začasnim zatočiščem imajo po zakonu pravico do bivanja v Republiki Sloveniji za čas trajanja začasnega zatočišča, nastanitve v nastanitvenih centrih, nujnega zdravstvenega varstva, izobraževanja ter opravljanja začasnih in občasnih del. Pri zagotovitvi temeljnih pravic oseb z začasnim zatočiščem je trenutno vprašljiva le pravica do dela, saj imajo v skladu z Zakonom o začasnem zatočišču (Ur.list RS št 20/97) te osebe le pravico do opravljanja občasnih in začasnih del²⁵⁰.

²⁴⁹ Priloga: Poročevalec, Ljubljana, 11. junij 1998, Predlog resolucije o imigracijski politiki .

²⁵⁰ V letih 1992-1999 se je v Sloveniji šolalo(vključno od osnovne šole, srednje in visoke šole) cca 10.000 začasnih beguncev.

Večji del oseb z začasnim zatočiščem v Republiki Sloveniji prihaja z območij v katerih predstavlja narod, katerega pripadniki so, manjšino med večinskim prebivalstvom. Po mnenju UNHCR/Visokega Komisariata Združenih narodov za begunce bi bilo začasno zatočišče moč ukiniti za osebe, ki bi po vrnitvi predstavljale narodnostno manjšino v krajih kamor se vračajo, šele v primeru korenitih političnih, varnostnih, pravnih in socialnih sprememb v BiH, ki bi omogočile varno in dostojanstveno vrnitev teh oseb.

Urad vlade za preseljevanje in begunce je pripravil informacijo vladi RS o možnostih za integracijo oseb z začasnim zatočiščem iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji, v kateri predlaga ureditev takega statusa, ki jim bo v večji meri zagotovil in olajšal vključevanje v slovensko družbo. Urad meni, da bi bila izdaja dovoljenja za stalno prebivanje najbolj ustrezna in trajna rešitev²⁵¹. Ministrstvo za notranje zadeve/ Urad za preseljevanje in begunce je pred objavo Uredbe o pridobitvi začasnega zatočišča za državljane Bosne in Hercegovine v Uradnem listu RS, posredoval obvestilo o načinu pridobitve začasnega bivališča državljanom BiH, ki so bili evidentirani pri Rdečem križu, Uradu Visokega komisariata za begunce/UNHCR, območnim enotam Rdečega križa Slovenije in drugim nevladnim organizacijam, ki se ukvarjajo z begunci, ter medijem v Sloveniji in BiH²⁵².

Vsekakor devetletno trajanje začasnega zatočišča narekuje potrebo po drugačni, trajnejši ureditvi statusa oseb z začasnim zatočiščem. Spremembe zakona o državljanstvu, ki so bile sprejete 5. novembra 2002 omogočajo, da lahko pristojni organ če je to v skladu z nacionalnim interesom, po prostem preudarku sprejme v državljanstvo osebo s statusom začasnega begunca, priznanega po zakonu o azilu, če dejansko živi v Sloveniji neprekinjeno 5 let pred vložitvijo prošnje.

Izbrani posamični primeri iz prakse Ustavnega sodišča RS, Vrhovnega sodišča RS in Varuha človekovih pravic RS

Posamezni primeri iz prakse, še posebej odločbe Ustavnega sodišča RS, ki so usmerjene v dograjevanje sistemskih rešitev v pravni ureditvi R Slovenije ter obravnavani primeri in pobude Varuha človekovih pravic kažejo, da so se in kako so se v obdobju po osamosvojitvi Slovenije nekateri državni ukrepi dejansko izvajali diskriminatorno do pripadnikov posameznih skupin ne-slovenskega porekla.

Republika Slovenija je vse od prihoda prvih beguncev do danes vodila tujim študentom naklonjeno politiko. Državljeni BiH so se vse do leta 1999 brez večjih ovir vpisovali na višje in visoke šole, kljub temu, da bi kot tuji državljani morali plačevati šolnino.

Podroben prikaz položaja in pravic otrok beguncev je zajet v poročilu k členu 22 v drugem poročilu Republike Slovenije o sprejetih ukrepih za uresničevanje Konvencije o otrokovih pravicah /delovno gradivo, 2001.

²⁵¹ Oviro za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje v konkretnih primerih predstavlja Zakon o začasnem zatočišču (Ur.list RS.št.20/97), ki v 8. členu določa, da se tem osebam čas trajanja začasnega zatočišča ne šteje za bivanje, ki je potrebno za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje ter zagotovitev sredstev za preživljanje, zdravstveno zavarovanje in pridobitev ustreznega stanovanja.

²⁵² Obrazložitev (B.-I tč.2) odločbe Ustavnega sodišča z dne 28.9.2000. (zadeva U-I-200/00)

Istočasno pa ti primeri ponazarjajo težave s katerimi se srečujejo (ali so se srečevali) pripadniki »drugih /neavtohtnih ali novih manjšin« v Sloveniji. Zato je prva naloga nadaljnjega urejanja odprava diskriminatornih praks.

Izbrani primeri iz prakse

Ustavno sodišče RS

Zahteva za razpis referendumu odvzemu dodeljenih državljanstev po členu 40 Zakona o državljanstvu RS

V letu 1995 so predstavniki nekaterih strank v Sloveniji podali vlogo za razpis referendumu za revizijo Zakona o državljanstvu RS in **odvzemu** dodeljenih državljanstev po členu 40 Zakona o državljanstvu RS. Državni Zbor R Slovenije je 30.10.1995 vložil zahtevo za presojo ustavnosti vsebine zahtevka za razpis referendumu. Državni Zbor je menil, da je »vsebina zahtevka v nasprotju z Ustavo, ker naj bi bila z njo kršena temeljna ustavna načela ter človekove pravice in temeljne svoboščine«. Državni Zbor je predlagal, da Ustavno sodišče »zaradi preprečitve možnosti nastanka širših negativnih družbenih posledic ter zaradi preprečitve morebitnega protiustavnega spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti« ugotovi, da zahteva za razpis takega referendumu, ni v skladu z Ustavo R Slovenije²⁵³.

Ustavno sodišče RS je ugotovilo, da zahteva za razpis takega referendumu, ni v skladu z Ustavo R Slovenije s tem potrdilo pomen pravne varnosti in spoštovanja pridobljenih pravic za vse državljanse Slovenije, ne glede na etnično ali narodno pripadnost.

Varuh človekovih pravic²⁵⁴

Sprejem v državljanstvo – 5.1-19/2002

Pobudnik je vložil vlogo za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije. Poročen je s slovensko državljanke in oče dveh otrok, prav tako slovenskih državljanov. MNZ ga je obvestilo, da ne izpolnjuje pogoja zagotovljenega stanovanja, ker z družino živi v sobi v samskem domu, katere lastnica je njegova žena. Uredba o merilih za ugotavljanje izpolnjevanja določenih pogojev za pridobitev državljanstva Republike Slovenije z naturalizacijo določa, da ima oseba zagotovljeno stanovanje, če je med drugim lastnik stanovanja oziroma stanovanjske hiše ali je lastnik njen zakonec, kot dokaz o zagotovljenem stanovanju pa ne šteje najem prostorov v samskem domu ali drugih objektih, ki se ne štejejo za stanovanje po SZ. V tem primeru ne gre za najem, ampak za lastništvo teh prostorov, v katerih družina tudi dejansko prebiva. Soba je bila prodana kot stanovanjski prostor. Žena

²⁵³ Ustavno sodišče je odločilo (**odločba z dne 20.11. 1995, Uradni list 69/1995**), da zahteva za razpis referendumu, ki se glasi: »Ali ste za to, da Državni Zbor sprejme Zakon o odvzemu državljanstev R Slovenije, ki so pridobljena na podlagi člena 40 Zakona o državljanstvu?«, ni v skladu z Ustavo R Slovenije.

²⁵⁴ Poročilo Varuha o stanju človekovih pravic v Sloveniji za leto 2002

pobudnika je za nakup dobila celo kredit Stanovanjskega sklada Republike Slovenije. Varuh je menil, da je pogoj zagotovljenega stanovanja v tem primeru izpolnjen. MNZ je odgovorilo, da po 3. členu SZ prostori v stavbi, zgrajeni za nastanitev posameznikov (samski domovi, dijaški in študentski domovi, domovi za ostarele, socialnovarstveni zavodi in druge skupinske nastanitvene zgradbe) niso stanovanja. Sklicevali so se na odločbo Oddelka za stanovanjsko gospodarstvo, Mestne uprave, MOL, ki je odločilo, da konkretna samska soba po 2. členu SZ ni stanovanje. MOL je pojasnila, da SZ v 2. členu določa, da je stanovanje po tem zakonu skupina prostorov, namenjenih za trajno bivanje, ki so funkcionalna celota, praviloma z enim vhodom, ne glede na to, ali so prostori v stanovanjski hiši ali v drugi zgradbi. Prvi odstavek 3. člena SZ tudi določa, kateri prostori po tem zakonu niso stanovanja. Skladno z drugim odstavkom 3. člena SZ odloči, če nastane dvom, ali gre za stanovanje po tem zakonu, občinski (velja za mestne občine) oz. upravni organ, pristojen za stanovanjske zadeve, na zahtevo zainteresirane stranke na podlagi predpisov iz prve in druge alineje 11. člena. Omenjeni predpisi, razen Pravilnika o minimalnih tehničnih pogojih za graditev stanovanjskih stavb in stanovanj, še niso bili sprejeti. Zahtevi MNZ za odločitev v dvomu, ali je samska soba stanovanje, je bila priložena kupoprodajna pogodba. V točki I. so pogodbene stranke med drugim ugotovile, da sta prodajalca solastnika samske sobe št. 4, v izmeri 21,18 m², ki se nahaja v pritličju samskega doma. UE Ljubljana, Izpostava Moste-Polje, Oddelek za okolje in prostor ter premoženjskopravne zadeve, je MOL sporočila, da je iz izdanega uporabnega dovoljenja ter poprejšnjega soglasja sanitarne inšpekcije Uprave za inšpekcijske službe mesta Ljubljana razvidno, da je konkretni objekt samski dom in da zanj ni bilo izdano nobeno dovoljenje v smislu spremembe namembnosti objekta. Objekt je v eni polovici še vedno samski dom, druga polovica objekta pa je bila prodana 52 fizičnim in 41 pravnim osebam. MNZ je zagotovilo, da bodo zadevo še enkrat proučili.

Ustavno sodišče RS

Neenakopravna obravnava državljanov R Slovenije, ki niso slovenske narodnosti

V odločbi z dne 23.9.1998 je Ustavno sodišče RS v postopku začetem na pobudo V.K. iz Kopra odločilo, da se v tretjem odstavku 2. člena Zakona o popravi krivic (Uradni list RS št.59/96) razveljavita besedi »slovenske narodnosti«²⁵⁵. Pobudnik, državljan R Slovenije, ki je po narodnosti Srb je navajal, da tretji odstavek 2. člena Zakona o popravi krivic daje

²⁵⁵ Zakon o popravi krivic je v tretjem odstavku 2. člena je poleg možnosti za povrnitev škode in pravice iz pokojninskega zavarovanja bivšim političnim zapornikom in svojcem po vojni pobitih oseb, ki so bile obsojene pred sodišči na območju R Slovenije tudi za »osebe slovenske narodnosti, ki so bile obsojene pred sodiščem drugih republik ali federacije nekdanje Jugoslavije, če imajo v času uveljavitve Zakona o popravi krivic stalno prebivališče na ozemlju sedanje Republike Slovenije in so državljani R Slovenije« .

nekaterim državljanom pravice, ki jih državljani Republike Slovenije drugih narodnosti ne morejo uveljaviti.

V obrazložitvi sodbe Ustavno sodišče v točki 10. med drugim navaja, da je R Slovenije država vseh svojih državljanov in državljanek (3.člen Ustave). Del določbe v tretjem odstavku 2. člena Zakona o popravi krivic, ki določene pravice daje samo osebam »slovenske narodnosti« s čemer izključuje druge morebitne upravičence zgolj na podlagi njihove narodnosti, je zato v neskladju z Ustavo (točka 12 obrazložitve sodbe).

Vrhovno sodišče RS

Zavrnitev vloge Roma iz Makedonije za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije

Tožnik je vložil vlogo za pridobitev državljanstva Republike Slovenije pri sekretariatu za notranje zadeve mesta Ljubljana. Tožnik je imel na dan 23.12.1990 v Ljubljani prijavljeno stalno prebivališče, tukaj dejansko živi in je podal vlogo pravočasno. V upravnem postopku je bilo ugotovljeno, da je bil tožnik s sodbami občinskega sodišča v letih 1977-1990 večkrat obsojen na zaporne kazni in da se tudi v času postopka nahaja v zaporu. Ker številne paravnomočne kazni niso dosegle prevzgojnega učinka, tožena stranka ocenjuje, da v primeru tožnikovega sprejema v državljanstvo Republike Slovenije obstaja nevarnost za javni red in mir. Ker so po mnenju tožene stranke podani razlogi iz 3 odstavka člena 40. Zakona o državljanstvu RS, tožena stranka tožnikovi vlogi ni mogla ugoditi.

Tožnik v tožbi navaja, da v Makedoniji ne živi že 14 let, ter da je kazniva dejanja (gre le za manjše tatvine) storil le, da bi se lahko preživel. Prosi za pridobitev slovenskega državljanstva oziroma potnega lista, saj se po prestani kazni ne more vrniti v Makedonijo, saj tam nima nikogar. Navaja, da potrebuje potni list za odhod v Indijo, saj je po narodnosti Rom. Morda mu bodo v Indiji nudili več za normalno življenje, kot v Sloveniji.

Upravno sodišče je v odločbi z dne 8.7.1993 ugotovilo, da je izpodbijana odločba o zavrnitvi vloge za sprejeme v državljanstvo zakonita. Tožba je bila zavrnjena, ker je pri tožniku podan dejanski stan (nevarnost za javni red države) po 40/3 Zakona o državljanstvu RS.

Varuh človekovih pravic RS

Potrdilo o skupnem gospodinjstvu za tujca

Pobudnica, državljanka Republike Makedonije z dovoljenjem za stalno bivanje v Sloveniji se je obrnila na Varuha zaradi tega ker njen sin, državljan R Slovenije, z istim naslovom stalnega bivališča kot pobudnica, ni mogel dobiti potrdila o skupnem gospodinjstvu, ki ga mora predložiti vlogi za odobritev bivanja v študentskem domu. Potrdilo je pomembno za določitev dohodka na člana skupnega gospodinjstva. Na potrdilu, ki ga je dobil njen sin na občini sta bila navedena le oče in brat, ki sta oba državljana R Slovenije, pobudnica pa ne.

Upravna enota se je v odgovoru sklicevala na navodilo in pojasnilo MNZ o izvajanju prijave in odjave stalnega in začasnega bivališča tujcev z dne 6.3.2000, po katerem naj slovenski državljan, ki živi na istem naslovu v skupnem gospodinjstvu s tujcem (in do katerega izkazuje sorodstveno razmerje) naj ne bi bil upravičen do izdaje potrdila o skupnem gospodinjstvu, v katerem bi bil upoštevan tudi tujec.

Varuh je opozoril na neusklajenost zakonodaje na tem področju in v konkretnem primeru med drugim predlagal ministru, da upošteva dejstvo, da je zaradi nekonsistentne zakonodaje v takih primerih posamezni slovenski državljan v slabšem položaju v razmerju do drugih državljanov Republike Slovenije, samo zato ker živi v skupnem gospodinjstvu s tujcem.

V Zakonu o prijavi prebivališča, ki je bil sprejet 26.1. 2001 (Uradni list RS, št.9/01) so te pomanjkljivosti odpravljene. V zakonu je podana pravna podlaga za enotno vodenje evidenc gospodinjstev, tako za državljane RS kot za tujce.

Varuh človekovih pravic RS

Pobude zakoncev slovenskih državljanov/primer pobudnice, katere mož in dva otroka so slovenski državljani

Na varuha so se **zakonci slovenskih državljanov** obračali zaradi dolgotrajnosti postopkov za sprejem v državljanstvo pri MNZ, v mnogih primerih pa tudi, ker niso izpolnjevali pogoja zagotovljenih sredstev za preživljanje. Tu gre mnogokrat za primere, ko sta mož in žena poročena že več let, imata otroke, ki so vsi slovenski državljani, družina živi v Sloveniji in je povsem nerealno pričakovati, da bi se zakonec, ki je tuji državljan, kdaj za stalno vrnil v matično državo. Zaradi neurejenega državljanstva "neslovenski" član družine težko najde zaposlitev in uveljavlja posamezne pravice, ki so povezane s tem statusom. Neredko se zaradi tega vsa družina znajde v težavah, potrebne so socialne in druge intervencije države, kar bi vse lahko odpadlo z ureditvijo državljanstva. Pobudniki tudi trdijo, da imajo v tujini zakonci

državljanov več ugodnosti, kot jih določata drugi in tretji odstavek 12. člena ZDRS. V stikih z MNZ je Varuh podal pobudo, da se vprašanje milejših pogojev za zakonce slovenskih državljanov ponovno prouči ob pripravljanju sprememb in dopolnitev ZDRS. Obravnavali so primer pobudnice, katere mož in dva otroka so slovenski državljani. Pobudnica je zaprosila za sprejem v državljanstvo na podlagi drugega odstavka 12. člena ZDRS. Ker sama ni zaposlena, mož pa le za določen čas, zaradi začasnega povečanja obsega dela, so jo z MNZ obvestili, da bo njena vloga zavrnjena, saj ne izpolnjuje pogoja zagotovljene trajne materialne in socialne varnosti. Uredba o merilih za ugotavljanje izpolnjevanja določenih pogojev za pridobitev državljanstva Republike Slovenije z naturalizacijo namreč v 5. členu določa, da se šteje, da ima oseba zagotovljeno trajno materialno in socialno varnost, če dokaže, da je redno zaposlena in da višina njenih dohodkov ustreza višini, ki je določena z uredbo Vlade RS o določitvi zajamčenega osebnega dohodka, oziroma če jo je po Zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih dolžan preživljati kdo drug. Po praksi MNZ se praviloma za zagotavljanje trajnega vira preživljanja šteje le redna zaposlitev, to je zaposlitev za nedoločen čas. Uredba je pretoga in ne rešuje ustrezno vseh življenjskih situacij. To velja tudi glede presoje, **kdaj je zagotovljen trajni vir preživljanja**, saj je sklepanje delovnih razmerij za določen čas prej izjema kot pravilo. Ker tudi delovno razmerje za nedoločen čas ne zagotavlja trajnega vira preživljanja, to ne bi smelo biti merilo, od katerega bi bila odvisna ugotovitev, ali je izpolnjen pogoj trajnega vira preživljanja²⁵⁶.

Varuh človekovih pravic RS

Pobude zapornikov, ki so vsi stari okrog 25 let, rojeni v Republiki Sloveniji, tu živijo vse življenje in so še danes brez državljanstva RS.

Na varuha se je obrnilo več zapornikov, ki so vsi stari okrog 25 let, rojeni v Republiki Sloveniji, tu živijo vse življenje in so še danes **brez državljanstva**. Odraščali so v težkih socialnih razmerah praktično brez staršev, vsaj delno pod okriljem centrov za socialno delo (CSD). Leta 1991 so bili še mladoletni. Nihče jim ni urejal državljanstva niti tedaj niti kasneje. Polnoletnost so dopolnili kot tujci in so posledično (?) prišli navzkriž z zakonom. Za ljudi, ki so se rodili v Sloveniji, tu vse življenje živijo, so se asimilirali in v večini primerov v državi, katere državljani naj bi bili, niso nikoli živeli, tam nimajo nikogar in niso vpisani v evidence državljanov, bi se morala najti pot, po kateri bi ti ljudje pridobili slovensko državljanstvo.

Varuh je obravnaval pobudo 23-letnika, ki izhaja iz težkih in neurejenih družinskih razmer. Da bi ga ubranili pred fizičnim obračunavanjem s strani očeta, ga je CSD že zelo majhnega nastanil pri rejniški družini. Praktično vso mladost je preživel v rejniških družinah in

²⁵⁶ Sedmo poročilo Varuha o uresničevanju človekovih pravic v Sloveniji

mladinskih domovih, z 18 leti pa je pristal na cesti. Zašel je na kriva pota in trenutno prestaja osemmesečno zaporno kazen. Obsojen je zaradi več kaznivih dejanj tatvine, kar glede na to, da je bil pri osemnajstih brez vseh dokumentov prepuščen samemu sebi, ni nobeno presenečenje. Za dokončanje šolanja mu manjkajo le še zaključni izpiti. Pred nastopom zaporne kazni je spet živel pri isti rejniški družini kot v rani mladosti. Ni nobenega zagotovila, da bi pridobitev slovenskega državljanstva zanj pomenila rešitev vseh težav, gotovo pa bi si s slovenskim državljanstvom laže uredil življenje. Državljanstvo bi že lahko pridobil, če bi CSD vložil zanj vlogo, ko je bil še mladoleten. Vložili pa so jo šele tik pred polnoletnostjo, tako da jo je MNZ obravnavalo, ko je bil že polnoleten, na podlagi 10. člena ZDRS. Svetovali smo mu, naj vloži vlogo za sprejem v državljanstvo na podlagi 13. člena ZDRS, vendar so možnosti za uspeh najbrž majhne. V drugem primeru je šlo za fanta s povsem podobno življenjsko zgodbo, ki mu je sodnik za prekrške izdal varstveni ukrep odstranitve tujca z ozemlja RS v trajanju enega leta, ker nezakonito prebiva v Republiki Sloveniji. Pobudnik je pri nas voden kot državljan Bosne in Hercegovine, kjer pa ni vpisan v rojstno matično knjigo (RMK), nima potnega lista in najbrž ga v "njegovi" državi tudi ne bodo hoteli sprejeti.

Varuh človekovih pravic RS

Televizijski nagovor tudi za pripadnike islamske verske skupnosti — 1.0-37/2001

Na uradu Varuha so prejeli vlogo gospoda Osmana Đogića, slovenskega muftije Islamske skupnosti v RS, ki jim je posredoval svojo korespondenco z RTV Slovenija v zvezi s predlogom, da bi mu na televiziji omogočili objavo Bajramskih nagovorov. Meni, da RTV ravna diskriminatorno, ker Islamska skupnost nima enake možnosti za objavo sporočil ob svojih verskih praznikih, kot jo imajo druge verske skupnosti v Republiki Sloveniji. Na njegovo vlogo mu je odgovorni urednik informativnih in izobraževalnih programov RTVS sporočil, da njegovih nagovorov ne more predvajati v okviru osrednjih informativnih oddaj, saj naj bi to bilo v nasprotju s kodeksom, ter mu predlagal, naj se poveže z urednikom verskega programa v isti hiši. Urednika informativnih in izobraževalnih programov RTVS so zaprosili za odgovore o načinu dosedanjih objav nagovorov verskih skupnosti ob verskih praznikih, o določbi kodeksa, ki preprečuje predvajanja takšnih nagovorov v okviru informativnih oddaj, ter o tem, ali načrtujejo tudi objave nagovorov predstavnikov Islamske skupnosti. Varuh je menil, da napotitev muftije na urednika verskega programa ni bila primerna. Urednik je v odgovoru pojasnil, da so praznični nagovori predstavnikov verskih skupnosti (rimskokatoliške, evangeličanske in pravoslavne) doslej potekali zunaj informativnih oddaj oziroma v posebni oddaji po TV Dnevniku. Doslej so omenjenim verskim skupnostim dali možnost, da enkrat na leto nagovorijo svoje vernike. Informativni program je pri teh oddajah sodeloval le po tehnični plati. Na seji uredniškega sveta informativnega programa dne 8.1.2002 so sklenili, da bodo vodstvu televizije predlagali, naj ponudi podobno možnost nagovora tudi predstavniku Islamske skupnosti v Republiki Sloveniji.

Varuh človekovih pravic²⁵⁷

(pre) togo ugotavljanje izpolnjevanja pogojev za pridobitev državljanstva Republike Slovenije z naturalizacijo v primeru zakonca slovenskega državljana

Pobudnica, poročena s slovenskim državljanom in mati dveh otrok, prav tako slovenskih državljanov, je vložila vlogo za sprejem v državljanstvo RS, ki ji je priložila izjavo tasta, da ji zagotavlja trajno materialno in socialno varnost. MNZ jo je obvestilo, da bo njena vloga zavrnjena, ker ne izpolnjuje pogoja zagotovljenega trajnega vira preživljanja. Tastove izjave ne morejo upoštevati, saj izjava o preživljanju ni institut obligacijskega prava in ne izvršilni naslov ter je ni mogoče iztožiti. Zato je pobudnica dopolnila svojo vlogo s sporazumom o preživljanju, sklenjenem v obliki notarskega zapisa. Kljub temu, da je tak zapis javna listina in izvršilni naslov, ji je MNZ ponovno pojasnilo, da bo njena vloga zavrnjena, ker ne izpolnjuje pogoja zagotovljenega trajnega vira preživljanja. Po oceni MNZ sporazum o preživljanju v obliki notarskega zapisa ni dokaz, da ima oseba zagotovljen trajen vir preživljanja, saj med snaho in tastom po ZZZDR ne obstaja dolžnost preživljanja. Sporazum o preživljanju v obliki notarskega zapisa je bil sklenjen na podlagi soglasja volj pogodbenih strank.

Ustavno sodišče RS

Status in pravice začasnih beguncev v R Sloveniji

Nezakonitost določanja ali omejevanja pravic z akti upravnih organov

Ustavno sodišče je z odločbo z dne 28.9.2000, v postopku na lastno pobudo (zadeva U-I-200/00) razveljavilo člen 30. Zakona o začasnem zatočišču (Uradni list RS, št.20/97) in odpravilo Uredbo o pridobitvi začasnega zatočišča za državljane Bosne in Hercegovine (Uradni list RS, št.41/97 in 31/98). Po mnenju Ustavnega sodišča zakonsko pooblastilo, vsebovano v členu 30. Zakona o začasnem zatočišču, da Vlada z uredbo določi, kateri državljani BiH lahko pridobijo pravico do začasnega zatočišča, prenaša na Vlado celotno ureditev pridobitve pravice do začasnega prebivališča tistih državljanov BiH, ki so v Republiki Sloveniji že uživali začasno zatočišče. Zato je Ustavno sodišče navedeno zakonsko pooblastilo razveljavilo, podzakonski akt (Uredbo) pa odpravilo.

V obrazložitvi (A.tč.1) Ustavno sodišče navaja, da je v postopku odločanja o ustavnih pritožbah (pritožnice in dveh pritožnikov) ugotovilo, da je pred odločanjem o ustavnih pritožbah potrebno oceno ustavnosti člena 30. Zakona o začasnem zatočišču in o Uredbe o

²⁵⁷ Poročilo Varuha o stanju človekovih pravic v Sloveniji za leto 2002

pridobitvi začasnega zatočišča za državljane Bosne in Hercegovine. S sodbami Vrhovnega sodišča, izpodbijanimi z ustavnimi pritožbami so bila namreč potrjena stališča upravnih organov (upravnih enot in Ministrstva za notranje zadeve) in Upravnega sodišča, da je rok za vložitev prošnje za pridobitev začasnega zatočišča, določen v členu 6. Uredbe, prekluzivni rok, ki ga določa materialni predpis za uveljavitev določene pravice, in da zato zaradi zamude tega roka na podlagi določb Zakona o splošnem upravnem postopku, ki je veljal v času odločanja, ni dopustna vrnitev v prejšnje stanje. Zaradi tega so bile vloge pritožnice in pritožnikov za pridobitev začasnega zatočišča zavrnjene in določen rok, v katerem morajo zapustiti Republiko Slovenijo. Ker takojšnja vrnitev v matično državo ni bila mogoča, so bili nameščeni v Prehodni dom za tujce.

V obrazložitvi (B-II. tč.5. in 6.) Ustavno sodišče ugotavlja, da lahko pravice in obveznosti državljanov in drugih oseb na podlagi 87. člena Ustave določi Državni Zbor samo z zakonom. Upravni organi ne smejo samostojno odrediti pravic in obveznosti.

Varuh človekovih pravic Spremembe imen oziroma priimkov s končnico »ić«.

V letu 1996 je Varuh²⁵⁸ podal pobudo za ureditev in poenotenje prakse pri pisanju v pravilni obliki priimkov s končnico »ić« ali »ič«. Postopek je sprožila pobudnica, poročena s hrvaškim državljanom, ki je imela v nekaterih dokumentih končnico »ić«, v nekaterih pa »ič«, ter je bila zato napotena v postopek za spremembo dokumentov in poenotenje oblike končnice.

Na dopis Varuha je Uprava za notranje zadeve Ministrstva za notranje zadeve pojasnila, da je problem popravkov priimkov s končnico »ić« ali »ič« postal aktualen zlasti ob osamosvojitvi Slovenije, ob urejanju statusa državljanov iz drugih držav nekdanje Jugoslavije. Tedaj je bilo ugotovljeno, da je bilo precej oseb, rojenih ali poročenih v Sloveniji po letu 1945 vpisanih v uradne evidence (v matične knjige ter v register stalnega prebivalstva) s priimkom s končnico »ič« in ne »ić«. Do nepravilnosti je prišlo zaradi napak uradnih oseb, ker se pred vpisom ni preverjalo, kakšna je pravilna oblika priimka. Napake so se začele popravljati v skladu z Zakonom o matičnih knjigah, in sicer tako, da je bilo popravljeno osebno ime v izvorno obliko po uradni dolžnosti. Tiste osebe, ki so želele še naprej uporabljati končnico »ič« pa za tako spremembo lahko zaprosijo z izjavo oz. prošnjo. Za izdajo odločbe mora stranka plačati le stroške upravne takse.

²⁵⁸ Letno poročilo Varuha človekovih pravic RS, 1996, str. 104-106

Primerjava urejanja v Republiki Sloveniji z ureditvijo v drugih državah, ki so nastale po političnih spremembah v Evropi po letu 1990 / po razpadu Sovjetske zveze in Čehoslovaške /

V kratkem pregledu povzemam bistvene podatke o tem kako so nove države, ki so nastale po političnih spremembah v Evropi po letu 1990/ po razpadu Sovjetske zveze in Čehoslovaške/ uredile pravice pripadnikov »novih manjšin« na posameznih področjih, kot so npr. postopki za pridobitev državljanstva, vstop v državo, dodelitev in urejanje statusa tujca itd²⁵⁹.

Elementi za prikaz in primerjavo so:

- možnosti in pogoji za pridobitev državljanstva
- načini kako so nove države zagotavljale »novim tujcem« pomoč pri vključitvi v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje ter ali so bile sploh pripravljene zagotoviti osnovne pogoje- politično participacijo, zaposlovanje, izobraževanje, kulturno udejstvovanje, bivanje, nudenje nujne zdravstvene pomoči.
- mednarodni odmevi in vpliv mednarodnih organizacij na izboljšanje položaja

Češka in Slovaška

Ob razpadu Čehoslovaške v letu 1993 je nastal problem v zakonodaji o državljanstvu in v praktičnem izvajanju zlasti zaradi neurejenega statusa Romov. Glede na zgodovinske okoliščine je veliko število Romov/ Ciganov, ki so imeli v skupni državi slovaško državljanstvo živelo že dalj časa, nekateri kar celo življenje, na območju sedanje Češke. Kljub temu ob razpadu Čehoslovaške niso avtomatično pridobili državljanstva Češke.

Za sprejem v državljanstvo Češke so morali prosilci izpolniti tudi naslednje pogoje:

- da niso storili kaznivega dejanja v zadnjih petih letih,
- vsaj dve leti stalnega bivanja v Češki in
- dokazilo o izpisu iz prejšnjega državljanstva.

Tako postavljeni pogoji v Zakonu o državljanstvu iz leta 1993 so preprečili sprejem v državljanstvo večjemu številu Romov, saj so imeli težave pri pridobitvi ustreznih potrdil o

²⁵⁹ V tem pregledu se omejujemo na urejanje statusa » novih manjšin«v zakonodaji o državljanstvu, položaju tujcev in »novih manjšin« po razpadu Sovjetske zveze in Čehoslovaške .

Kot vir za prikaz uporabljam objavljena mednarodna poročila in izbrane članke in prispevke v strokovni literaturi.

izpolnjevanju navedenih pogojev. Zaradi tega so številne mednarodne organizacije opozarjale na diskriminatorno obravnavo Romov pri dodeljevanju državljanstva na Češkem.

Vlada Češke je v odgovorih na mednarodne očitke navajala, da so v letu 1996 dopolnili Zakon o državljanstvu, z namenom olajšati dostop do državljanstva. Sprejeli so tudi dopolnila k zakonodaji o stalnem prebivanju v Zakonu o tujcih, ki so omogočila otrokom, ne-državljanom Češke, ki so prebivali v domovih za zapuščene otroke (to pa so v glavnem Romi), da avtomatično pridobijo pravico do stalnega prebivanja, kar pa odpira pot do pridobitve državljanstva²⁶⁰.

V tem segmentu olajšav pri sprejemu v državljanstvo za otroke, ki živijo v tisti državi, so v njej rojeni in nimajo urejenih socialnih razmer, se odpira primerjava z argumentacijo in utemeljitvami sprememb v zakonodajah o državljanstvu v drugih novih državah (tudi v Sloveniji). Tako sprejete olajšave nove države v mednarodnih krogih navajajo kot dokaz demokratične usmeritve. Vendar pa zaradi časovnega zamika pri sprejetju teh dopolnil ostaja grenak priokus, da brez mednarodnega posredovanja niti tega ne bi storile²⁶¹.

Dodelitev možnosti pridobitve dovoljenja za stalno prebivanje oz. olajšav pri sprejemu v državljanstvo za otroke, ki so rojeni v tisti državi in nimajo urejenih socialnih razmer, saj so pogosto celo brez staršev, bi morala biti avtomatična obveznost vsake od teh držav, ne pa le izraz njihove dobre volje. K temu jih obvezuje tudi Mednarodna konvencija o otrokovih pravicah, katere temeljno vodilo je največji interes otroka²⁶².

²⁶⁰ Češka; Drugo poročilo ECRI ja iz marca 2000

Slovaška: Country reports on Human Rights practices, february 2001

²⁶¹ Npr., v letu 1998 je Komisija EU ob oceni napredka v državah kandidatkah obžalovala, » da Parlament Estonije še ni sprejel dodatkov k Zakonu o državljanstvu, ki bi omogočil otrokom brez državljanstva, da bi pridobili državljanstvo.

Po letu 1998 so bile sprejete spremembe zakona o državljanstvu, ki omogočajo pridobitev državljanstva za otroke brez državljanstva če so njihovi starši, skrbnik ali posvojitelj živeli v Estoniji vsaj pet let .

²⁶² Tako tudi ECRI v drugem poročilu o Sloveniji meni, da osebe rojene v Sloveniji in / ali so tam preživele večji del svojega življenja , ne bi smele biti obravnavne kot tujci li državljani neke druge države, kjer v mnogih primerih niso nikoli živeli.

Baltske države (Estonija, Latvija in Litva) po razpadu Sovjetske zveze

Po nastanku samostojnih baltskih držav po razpadu Sovjetske zveze (oz. po obnovitvi samostojnosti v letu 1990), je v teh državah ostalo veliko število Rusov in rusko govorečih manjšinskih skupnosti. Po podatkih o etnični strukturi je bilo ob nastanku novih držav :

62% etničnih Estoncev v Estoniji,

52% etničnih Latvijcev v Latviji in

80% etničnih Litvancev v Litvi.

V vseh treh državah med manjšinsko populacijo prevladujejo Rusi²⁶³. Tsilevich ugotavlja, da so se Baltske države uspele izogniti izbruhom nasilja v med etničnih odnosih. »Kljub temu povzroča legitimizacija etnične dominacije skozi pogoje za pridobitev državljanstva, jezikovno politiko, kadrovske politiko itd dolgoročne zadržke za razvoj vključujoče demokracije«²⁶⁴.

Tri baltske države se razlikujejo v pristopu do dodeljevanja državljanstva za pripadnike ne baltskih skupnosti. Latvija in Estonija sta edini novi post sovjetski državi, ki sta uporabili izključevalni pristop: samo tisti posamezniki, ki so bili državljani Latvije in Estonije pred priključitvijo k Sovjetski zvezi v letu 1940 in njihovi potomci so bili priznani kot »izvirni« državljani na novo nastalih držav Latvije in Estonije.

Estonija

V Estoniji je bil status tistih prebivalcev, ki niso pridobili izvirnega državljanstva, urejen z Zakonom o tujcih, ki je bil sprejet v letu 1993. Opredeljeni kot tujci so morali zaprositi za dovoljenje za bivanje, če so želeli ostati v Estoniji²⁶⁵.

Po letu 1997 so se pričele izvajati dejavnosti za integracijo tujcev²⁶⁶. V letu 1997 je estonska vlada imenovala rusko govorečega Evgenija Golikova za svetovalca za etnična in kulturna vprašanja. Ustanovljen je bil odbor za preučitev obstoječe zakonodaje o državljanstvu, jeziku in tujcih. Prebivalci brez estonskega državljanstva, ki so zaprosili za stalno prebivanje pred 12. julijem 1996, imajo možnost voliti na lokalnih volitvah.

²⁶³ The Russian Minority in the Baltic States and the Enlargement of the EU
Brefing No 42, European Parliament, Luxembourg 3 May 1999

²⁶⁴ Minority Rights in Baltics, Boris Tsilevich, Canadian Human Rights Foundation Newsletter, Speaking about Rights, 1999, vol. XIV, p.1

²⁶⁵ Tudi etnični Estonci, ki niso živeli v Estoniji pred junijem 1940 niso avtomatsko dobili državljanstva nove države .

²⁶⁶ »Fondacija za integracijo« v Estoniji je npr. v letu 1998 sofinancirala 76 projektov za integracijo.

Latvija

V Latviji je Parlament takoj po osamosvojitvi v letu 1991 sprejel sklep, ki je obnovil državljanstvo za tiste, ki so bili državljani Latvije pred letom 1940 in za njihove potomce. Posledično so bili sovjetski priseljenci in njihovi potomci rojeni v Latviji izključeni iz latvijskega državljanstva in so po razpadu Sovjetske zveze pogosto ostali brez državljanstva sploh.²⁶⁷ V aprilu 1995 je bil sprejet Zakon o statusu bivših državljanov Sovjetske zveze, ki je uredil njihovo bivanje v Latviji.

V skladu z Zakonom o državljanstvu, ki je bil sprejet v letu 1994 in dopolnjen v letu 1998 so avtomatsko pridobili državljanstvo le tisti, ki so imeli državljanstvo že pred letom 1940, stalni prebivajoči, ki so Latvijci ali Livi ter osebe z dovoljenjem za stalno bivanje, ki so končale splošno izobraževanje v ustanovah, kjer je jezik pouka latvijski.

Ne- državljani ne morejo voliti niti na lokalnih volitvah. Obstajajo tudi omejitve za zaposlitev v določenih službah v javnem sektorju²⁶⁸. V letu 1996 je bil ustanovljen Svetovalni odbor za manjšine, ki združuje predstavnike enajstih etničnih manjšin in predstavnike Odbora za človekove pravice v Parlamentu. Zakon o razvoju in pravici do kulturne avtonomije latvijskih narodnosti in etničnih skupnosti iz leta 1998 zagotavlja finančno podporo za razvoj izobraževanja, jezika in kulture narodnih in etničnih skupin v Latviji.

Litva

Za razliko od položaja v Estoniji in Latviji, integracija ruske manjšine v Litvi ne predstavlja večjega problema. Litvanci v pripadnikih drugih ruske in drugih narodnih skupnosti ne vidijo nevarnosti za litvansko kulturo in jezik. Z zakonom o državljanstvu v letu 1991 je bila zagotovljena možnost za pridobitev državljanstva vsem prebivalcem v Litvi, ne glede na njihovo etnično poreklo, dolžino bivanja v Litvi ali znanje jezika. Že v letu 1997 je imelo cca 90% oseb iz vrst manjšin urejeno litvansko državljanstvo.

Čeprav zakonodaja ne vsebuje definicije pojma »narodna manjšina«, je splošno sprejeta razlaga, da je narodna manjšina skupina prebivalcev v Republiki Litvi, ki se identificira z drugo narodnostno pripadnostjo kot je Litvanska. Zakon o etničnih skupnostih v Litvaniji (Official Publication »Valstybes žinios«, 1998, No.34-48) v preambuli zagotavlja: »Republika

²⁶⁷ Primerjaj: Latvija pred vstopom v Evropsko Unijo, Pol milijona »izbrisanih«, Branko Soban, Delo, 10. september 2003, str.8

²⁶⁸ Predsednik vlade ima v skladu s pravilniki pravico določiti kvoto za zaposlitev v določenih službah v javnem sektorju npr. v letu 1998 je bila 5 %.

Litva zagotavlja vsem državljanom, ne glede na njihovo narodnost, enake politične pravice in svoboščine, priznava njihovo etnično identiteto in kontinuiteto njihove kulture ter spodbuja njihovo etnično zavest in njeno izražanje²⁶⁹. Narodnostna struktura je bila po podatkih iz leta 1997 : 81,6% Litvancev, 8,2% Rusov, 6,9% Poljakov, 1,5 % Belorusov, 1% Ukrajincev, 0,1% Judov, 0,1% Tatarov in 0,6% drugih narodnosti²⁷⁰.

Manjšine imajo možnost vplivati na ureditev na kulturnem in jezikovnem področju, nimajo pa zagotovljene politične participacije manjšin kot skupin.

Poročilo komisije EU o napredku držav kandidatk za leto 1998 ugotavlja, da Litva spoštuje pravice manjšin. Varstvo manjšin je v glavnem ocenjeno kot zadovoljivo, z edino pripombo naj Litva ratificira Okvirno konvencijo o varstvu narodnih manjšin²⁷¹.

Skupne značilnosti

Kot ugotavlja Tsilevich, se legitimizacija etnične dominacije v novih državah zrcali v postopkih za pridobitev državljanstva, v jezikovni politiki, kadrovske politiki in povzroča dolgoročne zadržke za razvoj inkluzivne demokracije

Posebej je zanimivo vprašanje o sorodnih postopkih, na podlagi katerih so nove države iskale načine za vzpostavljanje ravnovesja med izrazito odklonilnimi stališči določenega dela prebivalstva in nekaterih političnih strank do nadaljnjega sobivanja s posameznimi skupinami drugega etničnega porekla kot je večinski narod v teh državah (npr z Romi na Češkem ali rusko govorečo manjšino v baltskih državah) in zahtevami demokratične ureditve in spoštovanja človekovih pravic vseh prebivalcev, ne glede na narodno ali etnično poreklo.

V tem delu je te elemente možno primerjati z aktualnim položajem pripadnikov novih manjšin v Sloveniji. Nekatere obravnavane države so Slovenijo že prehitile pri sprejemanju ukrepov za integracijo pripadnikov novih manjšin, zlasti pri oblikovanju mehanizmov za politično participacijo novih manjšin.

²⁶⁹ Povzeto po: Tomas Baranovas: Legal analysis of national and European anti discrimination legislation, Lithuania, september 2001, str. 8.

²⁷⁰ Povzeto po: Tomas Baranovas: Legal analysis of national and European anti discrimination legislation, Lithuania, september 2001, str. 6.

²⁷¹ Poročilo komisije EU o napredku držav kandidatk za leto 1998

Predlogi za nadaljnje urejanje v Republiki Sloveniji

Glede na dosedanje prakso obravnavane tematike v RS in v skladu s konceptom varstva, ki ga odražajo novejši mednarodnopravni dokumenti, bi bilo potrebno v Sloveniji varstvo manjšinskih skupnosti dopolniti v smislu večje fleksibilnosti in prilagajanja dejanskim življenjskim okoliščinam, številu pripadnikov ter izraženim zahtevam in dejanskim potrebam teh skupnosti. V javnem prostoru v Sloveniji se še ni v zadostni meri uveljavilo spoznanje o tem, da je odprava diskriminatornih praks in poprava krivic v odnosu do »drugih /neavtohtonih ali novodobnih skupnosti« pogojev za razvoj demokratične družbe, v kateri enakopravno in tvorno sodelujejo vsi državljani. Kulturna raznolikost ni le akademsko vprašanje, priložnostna fraza ali celo problem, ki ogroža narodovo samobitnost, temveč je posebno bogastvo jezikov, izročil in kultur cele družbe, družbe kot celote.

V obdobju od osamosvojitve R Slovenije so se na področju urejanja medetničnih odnosov, ob prioritetni obravnavi ukrepov za zavarovanje razvoja identitete slovenskega naroda, na zakonodajno pravni ravni in v javnem življenju na sploh, prepletali različni cilji in prioritete državne politike. Na zakonodajni ravni so bile najbolj podrobno uresničene ustavne določbe in varstvo ustavno zagotovljenih pravic obeh avtohtonih narodnih skupnosti in delno tudi romske skupnosti²⁷². Temeljna dilema je bila vseskozi izražena v pomislekih ali za ustrezno manjšinsko varstvo »pripadnikov narodov nekdanje skupne države v Sloveniji« zadošča splošno varstvo človekovih pravic ali pa je na tem področju potrebno zagotavljati tudi posebne pravice in ukrepe manjšinskega varstva, ki naj omogočijo uživanje kolektivnih pravic, zagotavljajo obstoj ter spodbujajo ohranjanje in razvoj celotnih skupnosti.

Vprašanje, ki se ob tem najpogosteje zastavlja, pa je izraženo v navidezno nezdružljivih ugotovitvah o manjšinskem varstvu v Sloveniji in se zrcali v sledeči dilemi:

ali zagotavljanje enakosti za vse ali zagotavljanje dodatnih, posebnih ukrepov »pozitivne« diskriminacije le za nekatere narodnostne skupine. S tem je povezano vprašanje individualne ali kolektivne narave manjšinskih pravic. Nove manjšinske skupnosti so tako v neenakopravnem položaju. Razlike v tolmačenjih pa postanejo še posebej pomembne takrat kadar se za njimi skrivajo razlogi za odklonilna stališča do zagotavljanja pravic vseh manjšinskih skupnosti in se na ta način iščejo možnosti za opravičevanja restriktivnih tolmačenj mednarodnih obveznosti.

Ko so se pričele urejati razmere na celotnem območju držav nekdanje Jugoslavije, so se pozitivni premiki v drugih državah naslednicah odrazili tudi v urejanju dvostranskih odnosov Slovenije z državami naslednicami nekdanje skupne države. Posredno ta pozitivni razvoj vpliva tudi na pravno urejanje statusa prebivalcev Slovenije, ki so prišli iz teh držav.

Kljub navidez slabi sliki, ki jo kažejo podatki o javnem mnenju, je v Sloveniji po letu 1999 že prišlo do številnih pozitivnih sprememb, od katerih je najpomembnejši prav zametek

²⁷² Za urejanje položaja romske skupnosti v Sloveniji je še vedno značilna normativna razpršenost.

vzpostavljenega dialoga z državnimi oblastmi, ki se je razvil iz entuziazma posameznih nevladnih organizacij in prizadevanj posameznikov. Aktualnost in posebna pozornost, ki jo mednarodne organizacije, še posebej Svet Evrope in Evropska Unija posvečajo temu področju, ter dejavnost in podpora matičnih držav »državljanov držav nekdanje skupne države« so okrepile možnosti za izražanje predlogov in zahtev »državljanov držav nekdanje skupne države«.

Minimalna izhodišča za vsebinsko dograditev varstva "novih manjšin" in ureditve statusa pripadnikov teh manjšin v Sloveniji daje interpretativna izjava Republike Slovenije k Sporazumu o sodelovanju na področju kulture, izobraževanja in znanosti z Republiko Avstrijo iz aprila 2001. Interpretativna izjava pojasnjuje obseg pravic za osebe, ki pripadajo nemškogovoreči etnični skupini v Sloveniji, v skladu s členom 61 Ustave Republike Slovenije.

Dopolnitev Zakona o statusu državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji

V letu 1999 je bil sprejet Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (ZUSDDD). Zakon je objavljen v Uradnem listu RS št. 61/1999. Zakon zelo skopo ureja le en segment tega kompleksnega področja, to je možnost pridobitve državljanstva RS. Tudi ta segment je urejen pomanjkljivo, tako da se prav od sprejema ZUSDDD pojavljajo predlogi za dopolnitev (vsega skupaj ima ZUSDDD le 8 členov).

V tej zvezi predlagam dopolnitev ZUSDDD, ki bo zajela tudi nove vsebine in pravno zapolnila del vrzeli glede pravnega statusa in položaja državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji.

Doda se nov prvi člen, ki se glasi:

S tem Zakonom se ureja status državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji, pogoji in način pridobitve državljanstva RS za nekdanje sodržavljane, ter uživanje posebnih pravic za ohranjanje narodne identitete pripadnikov narodov in narodnosti iz drugih držav naslednic nekdanje SFRJ, ki živijo v Republiki Sloveniji.

Doda se nov osmi člen, ki se glasi:

»V skladu s sprejetimi mednarodnimi obveznostmi R Slovenije, z določbami osamosvojitvenih dokumentov ter Ustave RS, RS zagotavlja pripadnikom narodov držav naslednic nekdanje SFRJ, ki živijo v Republiki Sloveniji, možnosti za ohranjanje narodne identitete, zlasti:

- izražanje, ohranjanje in razvoj elementov identitete, zlasti vere, kulture in jezika,
- dostop do medijev in ustvarjanje lastne produkcije v jezikih narodov in narodnosti držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji,
- možnosti za ustrezno organiziranost in finančno podporo za delovanje infrastrukture,
- možnosti neoviranih stikov z matičnim narodom,
- možnosti ustreznega političnega zastopstva v RS«.

K dopolnitvi omenjenega Zakona je napotil Vlado sicer tudi Državni zbor RS ob obravnavi sedmega letnega poročila Varuha človekovih pravic, podanega za leto 2001. Državni zbor je sprejel Priporočilo (Uradni list št 2/2003 z dne 9.1.2003), v katerem med drugim v poglavju V, točka 14 priporoča:

»Vlada naj v zvezi z vprašanjem morebitnih posledic za pravice posameznikov zaradi izbrisa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ iz evidence stalnega prebivalstva Republike Slovenije po 26.2.1991 čimprej posreduje morebitne predloge za reševanje teh vprašanj v Zakonu o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji ali na drug ustrezen način«.

S tem se je neposredno poseglo na področje urejanja statusa in položaja pripadnikov narodov bivše skupne države, ki živijo v Sloveniji. Gre za segment družbene problematike, ki zahteva takojšnje pravno urejanje.

Predlog Resolucije Državnega zbora o položaju »državljanov držav nekdanje skupne države« v Republiki Sloveniji

V polju dolgoročnega urejanja položaja posameznikov in narodnostnih skupin iz drugih držav naslednic nekdanje SFRJ, ki so že pridobili državljanstvo RS, pa še vedno obstaja velika pravna praznina glede urejanja njihovih možnosti za ohranjanje identitete in učinkovito sodelovanje v javnem življenju države, kjer živijo in katere državljanji so. Parcialno je urejeno le vprašanje financiranja kulturnih dejavnosti, ki posredno zajema tudi kolektivne elemente manjšinskega varstva na področju kulture.

Za vsebinsko dolgoročno urejanje položaja »novih manjšin« v Sloveniji so nujni premiki in ukrepi na področju zagotavljanja participacije v družbenem življenju, ki bodo odprli nove možnosti na vseh področjih uveljavljanja interesov na političnem, kulturnem, gospodarskem in medijskem področju. Ena temeljnih zahtev predstavnikov »novih manjšin/ državljanov RS iz držav nekdanje skupne države« je vsebinska prenova oblik sodelovanja teh skupnosti v javnem življenju v Sloveniji, ki zagotavlja ohranjanje narodnostne, verske in kulturne

identitete. Mednarodno pozornost je zbudilo posredovanje Varuha ob zavrnitvi objave Bajramskih nagovorov slovenskega muftije Islamske skupnosti v RS na RTV²⁷³.

Kljub temu, da Ustava RS in sprejeta zakonodaja upoštevata kolektivne pravice le italijanske oz. madžarske narodne skupnosti in romske skupnosti, pa je Državni zbor že do sedaj sprejel posamezne dokumente strateške narave o urejanju položaja posameznih skupin, npr.: Resolucijo o urejanju položaja slovenskih manjšin v zamejstvu in Resolucijo o imigracijski politiki v RS. Smiselno bi bilo, da bi Državni zbor sprejel Resolucijo o urejanju statusa, položaja in pravic »pripadnikov novih manjšin« v Sloveniji, kot prvi korak k sprejetju ustrezne zakonodaje.

Predlog Resolucije o položaju »državljanov držav nekdanje skupne države« naj bi bil zasnovan tako, da v uvodu predstavi obstoječe ukrepe in prakso v drugih državah, položaj v Sloveniji in primerjavo z mednarodnimi standardi. Ustanovi naj se delovna skupina na državni ravni, ki vključuje tudi predstavnike »državljanov držav nekdanje skupne države« kot začetek priprave predlogov za učinkovito strategijo.

²⁷³ To je poročilo State Departmenta predstavilo kot uspešno posredovanje varuha. Sedmo poročilo Varuha o uresničevanju človekovih pravic v Sloveniji.

***NARODNOSTNO SAMOORGANIZIRANJE ALBANCEV,
BOŠNJKOV/MUSLIMANOV, ČRNOGORCEV, HRVATOV,
MAKEDONCEV IN SRBOV V SLOVENIJI***

(Vera Kržišnik-Bukić)

**Državna samostojnost Slovenije kot razlog in motiv novemu
narodnostno manjšinskemu samopovezovanju**

Pomembna razsežnost narodnostne prisotnosti manjšine v večinskem etničnem okolju se nanaša na njeno organiziranost. Narodnostna manjšina v širšem družbenem okolju lahko je ali pa ni na tak ali drugačen, na več ali manj načinov (tudi) samoorganizirana. Vidik samoorganiziranosti seveda ni neka posebna značilnost narodnostnih manjšin, saj je ta vidik temeljno dejstvo vsake družbe nasploh, kriterij njene urejenosti, zrelosti, razvitosti. Ni lasten družbi le v njenem statičnem položaju, temveč tudi v različnih razvojnih fazah ter družbenih gibanjih.

Navadno se ocenjuje, da je doseg lastne državnosti zgodovinski cilj nekega naroda, kar naj bi pravzaprav pomenilo doseg njegove svobodne, samostojne in demokratične samoorganiziranosti. Protagonisti družbenih in političnih dogodkov ki so na prelomu 80-ih in 90-ih let 20. stoletja pripeljali do slovenske državne osamosvojitve, in ki so seveda ob tem rezultirali z ustreznim novim najvišjim pravnim aktom so legitimiteto svojega početja povezovali z »interesi slovenskega naroda«. Prvi del prvega stavka, s katerim se začneja tekst Ustave Republike Slovenije, se glasi: »Izhajajoč iz volje slovenskega naroda in prebivalcev Republike Slovenije, izražene na plebiscitu o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije dne 23. decembra 1990,.....«²⁷⁴.

Že dobro desetletje je tako Republika Slovenija država, samostojna država, in kot smo že na samem začetku zapisali, je prav to dejstvo povzročilo novo družbeno situacijo posebej za pripadnike narodov iz nekdanje skupne jugoslovanske države, ki so ob slovenski državni osamosvojitvi živeli, oziroma po njej - pogojno pri tem (morda) ne računajoč družbenega segmenta beguncev, ki so iz okolij nekdanje Jugoslavije v glavnem prisilno imigrirali in v nekaj tisočih tudi po desetletju ostali - še naprej živijo v RS. Ta nova družbena situacija je odločilno vplivala na vznik ali vsaj okrepitev njihove narodnostne zavesti nasploh in še posebej v smeri občutenja potrebe po lastnem narodnostno skupinskem samopovezovanju.

Kot država je seveda Slovenija na vseh mogočih nivojih in znotraj raznih družbenih segmentov organizirana, oziroma samoorganizirana. Obstajajo sicer družbene sfere, kot so verske ustanove, t. i. civilna družba, zasebne institucije, družina, katerih obstoj in delovanje praviloma nista pogojena z državo. So formalno in v glavnem tudi dejansko od nje ločene in jih, razen v okvirnih upravno-administrativnih in tehničnih ozirih, vsebinsko ni mogoče zajeti

²⁷⁴ Ustava Republike Slovenije, Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 1992, str. 5.

z državno organiziranimi pravili in prijemi, a je seveda tudi zanje značilna funkcionalna organiziranost in samoorganiziranost. Mednje bi lahko uvrstili tudi etnične skupine nasploh, zlasti pa tiste narodnostne skupine, ki so si, razliko od ustavno priznanih narodnostnih skupnosti Italijanov, Madžarov in Romov, po slovenski državni osamosvojitvi šele začele ustvarjati lastno kolektivno identiteto v Sloveniji.

Vseh šest narodnostno manjšinskih skupin v RS, ki jih tvorijo pripadniki narodov nekdanje skupne države, se je v zadnjem desetletju, na določen način povežalo, se samoorganiziralo.

To novo nastalo stanje je bilo potrebno najprej raziskati, potem pa ga skupaj z njegovimi večplastnimi pojavnimi vidiki in pomenom predstaviti, opisati in analizirati.

Samopovezovanje in samoorganiziranje pripadnikov ABČHMS se je tudi v Sloveniji dogajalo in razvijalo znotraj lastnih skupin. Sama pripadnost narodnostni skupini, pripadnost kot taka, je tako predstavljala prvotni okvir za nadaljnjo strukturno diferenciacijo kot možnost in podlaga notranje strukturiranosti skupine. Zato velja obravnavanemu pojavu pristopati dvostopenjsko: od, pogojno rečeno, zunanjih znakov skupine, ki naj bi jo kot tako sploh zaznamovali in v družbenem okolju konstituirali, do, pogojno rečeno, notranjih znakov, ki opredeljujejo njeno strukturiranost in proizvajajo že določeno novo kvaliteto skupine.

Vidiki in načini ugotavljanja (tudi) narodnostno-manjšinskih dejstev (»zunanji« znaki)

Med različnimi družbenimi segmenti, ki jih razvrščamo po posameznih skupinah glede na njihove temeljne značilnosti, spadajo tudi v Sloveniji, podobno kot drugje po svetu na prelomu 20. v 21. stoletje, etnično, narodnostno (samo)opredeljene skupine ljudi. Njihova dejanska prisotnost se ugotavlja na različne načine. Opaziti jo je mogoče po mnogih bolj ali manj javno izkazovanih obeležjih materialne in duhovne kulture, po jezikovnem izražanju, ki jih razlikuje od uporabnikov jezikovnega standarda večinskega etničnega okolja. Uradno veljavo eksplicitnega ugotavljanja narodnostnih dejstev pa imajo v moderni evropski zgodovini zlasti popisi prebivalstva, ki jih država izvaja navadno v določenih časovnih presledkih na svojem ozemlju.

Videli smo že, da se v nekdanji skupni državi v popisnicah ni vedno eksplicitno povpraševalo po narodnostni opredelitvi popisovanih. Kot vir za sklepanje o določeni narodnostni pripadnosti so večkrat služili posredni indikatorji, in sicer materni jezik, občevalni jezik, verska opredelitev, mesto ali dežela priselitve v kraj, kjer je posameznik popisovan. Šele po drugi svetovni vojni se je dokončno ustalilo popisno vprašanje o narodnostni opredelitvi državljanov kot njihovi možni neposredni in svobodni odločitvi. Sta pa vprašanja o maternem jeziku in verski pripadnosti ostali. Slednje je, enako kot vprašanje o narodni pripadnosti, ponujeno kot načelna možnost (ne)opredelitve sploh. V vsakem primeru pa ostajata, seveda

ko gre za druge in ne popisne vire, tako materni jezik kot verska opredelitev še nadalje komplementarni in kumulativni komponenti ob obravnavi narodnostne tematike, če jo in ko jo dojemamo v njeni klasično repertoarski vsebini. Izhajajoč iz le narodnostno popisne podlage sicer zožujemo vidno polje dejanske vsebinske večplastnosti narodnostne tematike, a po drugi strani omejujemo analizo na predmetno pojavnost, ki je zaradi svoje nižje stopenjske strukturiranosti raziskovalno in interpretativno obvladljivejša. Narodnostno popisna podlaga pa se je že zaradi svoje razmeroma dolgotrajne aplikativnosti za različne družbene svrhe nekako osamosvojila kot posebna družbeno vrednostna kategorija.

Popis prebivalstva z njo v zvezi odgovarja na naslednji temeljni vprašanje. Na prvo vprašanje popis odgovarja o tej ali oni narodnostni pripadnosti človeka posameznika v določeni državi, oziroma, ker je prisoten kriterij svobodne osebne izbire, o obstoju njegove kakršnekoli narodnostne pripadnosti sploh. Odgovori popisanih na drugo vprašanje pa omogočijo določitev vsote, števila pripadnikov vsake narodnostno opredeljene skupine posebej. S tema pomembnima odgovoroma ter z različnimi ustreznimi popisnimi križanji, ki smo jih vsaj nekatere, posebej izhajajoče iz popisov leta 1991 in 2002, poskušali predstaviti tudi v pričujoči raziskavi, je mogoče ustvariti določeno podobo tudi o posameznih etničnih skupinah. Zato so popisi prebivalstva bistven ter kljub mnogim in znanim pomanjkljivostim splošno sprejemljiv in sprejet vir ugotavljanja, spoznavanja in priznavanja (tudi) narodnostne tematike kot določene vrste družbenih dejstev. Mogoče je reči, da omogočajo javno vzpostavljanje in oblikovanje ter, ob vsakem naslednjem popisu, spreminjanje nekakšnih zunanjih slik o temeljnih narodnostnih razsežnostih v določeni družbi.

Vsebinske predpostavke in okoliščine oblikovanja kolektivne narodnostno-manjšinske zavesti (»notranji« znaki)

Ne omogoča pa popis prebivalstva vpogleda v notranjo družbeno življenjsko strukturiranost narodnostnih in etničnih skupin, pod seveda predpostavko dejanskega obstoja zadevnih vsebin. Za tak vpogled je potrebno poiskati druge in drugačne vire.

Popis prebivalstva obravnava ljudi le kot posameznike, v njihovi individualni dimenziji. Čeprav je s popisno ugotovljeno vsoto pripadnikov neke narodnostne skupine, še posebej, če gre pri tem praviloma prej za večje kot za manjše število, nakazana potencialna možnost ali celo verjetnost tudi kakih vezi med pripadniki skupine, pa je takšno sklepanje, na osnovi le tega vira še neutemeljeno. Prav obravnavana konkretna tematika opozarja na potrebo previdnosti v pogledu preneglega sklepanja o povezovanju pripadnikov iste narodnostne skupine samo na temelju njihove številčnosti, a ne upoštevajoč drugih družbenih okoliščin.

V več desetletjih 20. stoletja, ko so Albanci, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Muslimani (od leta 1993 samopreimenovani, od leta 1995 uradno, mednarodno priznani kot Bošnjaki) in Srbi

kot pripadniki konstitutivnih narodov (in narodnosti) Federativne ljudske republike Jugoslavije oziroma Socialistične federativne republike Jugoslavije živeli tudi v LR oziroma SR Sloveniji, se do leta 1991 kot posamezniki znotraj svoje narodne/narodnostne skupine niso med seboj povezovali.

Praviloma se niso povezovali, vsaj ne na družbeno formalni osnovi, kljub svoji znatno večji številčnosti, zlasti ko je šlo za Hrvate, Srbe in Muslimane, v odnosu na pripadnike tradicionalnih narodnih manjšin Italijanov in Madžarov oziroma etnične manjšine Romov v Sloveniji. Povezovali pa se niso ravno zaradi veljavnih oziroma obstoječih drugih temeljnih družbenih okoliščin, takih in tistih, ki jim niso narekemale družbenega položaja ali vzbujale občutka narodne manjšinskosti, takih in tistih, zaradi katerih niso bili motivirani oziroma niso imeli potreb po lastnem narodnostnem povezovanju in samoorganiziranosti v Sloveniji. Povezovali se niso zaradi takih in tistih družbenih okoliščin, prav zaradi katerih pa so se v 20. stoletju med seboj povezovali in imeli svoje lastne narodnostne organizacije v Sloveniji živeči (sicer vedno maloštevilčnejši) Italijani in Madžari, po drugi svetovni vojni uradno priznani z družbenim statusom narodnih manjšin oziroma narodnih skupnosti v Sloveniji.

Z razpadom SFRJ so se Albanci, Muslimani/Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Sloveniji znašli v družbenem položaju, ki je na določen način enak ali je podoben družbenemu položaju Italijanov in Madžarov v Sloveniji, postali so dejanske narodne manjšine. To je objektivno družbeno dejstvo. Toda ali so nenadne nove zunanje okoliščine avtomatično ustvarile tudi ustrezno novo notranjo strukturo teh narodnih skupin in ali bi jih bilo mogoče tudi v tem pogledu primerjati z Italijani in Madžari v Sloveniji? Ali je novo nastala družbena situacija, v kateri so se znašli pripadniki narodov nekdanje skupne države v Republiki Sloveniji, povzročila vsestranske spremembe zanje, za slovenski narod, za slovensko družbo kot celoto, za slovensko državo, za medetnične odnose v Sloveniji? Katere in kakšne so te spremembe? In še več je možnih podobnih vprašanj. Na nekatera od teh vprašanj poskušamo odgovarjati na drugih mestih teksta, ki se nanaša na pričujočo raziskavo.

Na tem mestu se bomo poskušali približati odgovorom na vprašanja sprememb znotraj narodnostnih skupin, s poudarkom na enem vidiku, sicer morda v danem zgodovinskem trenutku res družbeno najpomembnejšem, tistem, ki se nanaša na vsebine in oblike družbenih odnosov znotraj posameznih tu obravnavanih narodnostnih skupin.

Bistveno razliko in gotovo eno od osnovnih razlik, ki je družbeno javno prisotna in opazna v odnosu na stanje pred zgodovinsko prelomnico, ki jo za kontekst obravnavane teme seveda zaznamuje leto 1991, kaže uzreti v močno okrepljeni in javno izkazovani narodnostno kolektivni zavesti Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov v Republiki Sloveniji. Temeljni vir za dejansko spoznavanje te zavesti se izkazuje v aktih medsebojnega povezovanja pripadnikov vsake od narodnih skupin, kar lahko v našem

obravnavanem primeru v glavnem istovetimo z nastankom in delovanjem ustreznih narodnostno-manjšinskih društev v RS.

Ne gre sicer za neke nove vsebine ali oblike izražanja narodnostne pripadnosti, ki jih tedaj, pred letom 1991, v Sloveniji na primer sploh ne bi poznali, gre zlasti za nov način, oziroma sedaj tudi specifično narodnostno organizirano povezovanje dela pripadnikov ABČHMS in, seveda, za nove širše družbene, predvsem nove politične okoliščine.

Medsebojno povezovanje pripadnikov ABČHMS in njihova percepcija v večinskem okolju do leta 1991

Najprej se postavlja vprašanje raziskanosti te tematike. Raziskave, ki bi zajela narodnostno samoorganiziranost ABČHMS v Sloveniji, še ni bilo. Navedeno dejstvo pa ne priča, da tega družbenega pojava res tudi ni bilo, še posebej, ko našo obravnavano skupino kot celoto razdelimo po komponentah, po posameznih narodnostnih skupinah.

Lahko pa izluščimo dve medsebojno povezani spoznanji. Prvič, ko in kjer je bilo mogoče ta pojav vsaj na ravni ene med obravnavanimi narodnostnimi skupinami v preteklosti zaznati, očitno (še) ni šlo za tematiko, ki bi bila v slovenskem prostoru dovolj prezentna, oziroma ocenjena v taki meri kot pomembna ali zanimiva, da bi pritegnila temeljitejšo raziskovalno pozornost. Drugič, in v skladu s pričujočimi raziskovalnimi izkušnjami, pa velja poudariti, ter se delno navezati na predhodno opombo, da bodisi določeno (predvsem pisno) gradivo ali sploh ni nastalo ali pa ni (arhivsko) ohranjeno, bodisi ni zbrano o isti organizaciji ali društvu znotraj enega arhivskega fonda in je v tolikšni meri raztreseno po različnih arhivskih fondih, da je raziskava izredno otežena; a se tako stanje v polju arhivske (ne)urejenosti (tudi) v Sloveniji popravlja. Ker pa gre za čas v glavnem 20. stoletja, obstajata za obravnavo te tematike še dve vrsti zelo pomembnih virov, dejansko včasih pomembnejših od arhivskih. Prva se nanaša na časopisne, revijalne in podobne publicistične vire, druga, precej manj zanesljiva, a ne manj dragocena, na ustne spomine in pričevanja²⁷⁵.

Omenjenima spoznanjema velja dodati še eno pomembno ugotovitev. Interes za raziskovanje (tudi) narodnostno-manjšinske zgodovinske samoorganiziranosti se prej pojavi pri t.i. matičnem narodu, denimo slovenskem, še posebej, če je že organiziran v lastno državo, kot v etnično-večinskem okolju, denimo hrvaškem, ki je vanj (slovenska) narodnostna manjšina vpeta. Takemu interesu sledi raziskava, ki jo opravlja poklicana nacionalna inštitucija (v

²⁷⁵ Sploh nastanek slednjih je proizvedla pričujoče raziskava v veliki meri. Tu omenjenih primerih tiskanih virov pa je že toliko, da zaslužijo svojo posebno (pod) raziskavo. Kolikor je tukaj znano, sistematično spremljajo in analizirajo ta tisk v ustreznem Oddelku na MK.

Sloveniji). In tudi zato, ker zgledi vlečejo, se potem podobno raziskavo opravi še v nasprotni smeri, torej za primer Hrvatov v Sloveniji²⁷⁶.

Izhajajoč iz lastnih raziskovalnih izkušenj in dognanj, nanašajočih se na vprašanja pojavov slovenskih narodnostnih organizacij, društev in združenj v celotnem prostoru in celotnem časovnem kontinuumu nekdanje jugoslovanske države, je moč upravičeno sklepati, da je tudi na področju Slovenije v 70-letnem obdobju trajanja Jugoslavije nastajalo in bilo občasno krajše ali dlje časa prisotno neko število društev in združenj, ki so jih ustvarili ABČHMS. Morda ne prav vsaka od omenjenih narodnostnih skupin, verjetno pa večina vsaj v neki obliki. Opravljena raziskava o nastanku slovenskih narodnostnih društev, ki je bila prva te vrste in že zato gotovo zelo nepopolna, pa je pokazala njihov obstoj že nekoč kje v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Makedoniji, z izjemo le (morda) Črne gore. V omenjenih deželah so Slovenci, posebej v času med dvema svetovnima vojnama, ki ga je moči označiti kot zlato obdobje v življenju narodnostnih društev, imeli celo po več svojih narodnostnih društev in združenj²⁷⁷.

V pričujoči raziskavi o ABČHMS v Sloveniji, ki ni zastavljena z namenom, da prodre v vsa neraziskana polja zadevne tematike, se ni moč podati po poti izvornega historiografskega raziskovanja (tudi) samoorganiziranosti ABČHMS v Sloveniji. Po izkušnjah bodo za to potrebne obsežne in dolgotrajne posebne raziskave, ki bodo morda obrodile kdaj še kakšno monografijo. Povzeti pa velja vsaj tisto, kar je mogoče.

Že omenjena knjiga *Hrvati u Sloveniji* je bilo prvo delo, ki je obširno, čeprav fragmentarno prikazovalo tudi v preteklosti katero od tu obravnavanih narodnih skupin. Vsebuje pa zelo skromen prispevek o njihovi društveni organiziranosti v Sloveniji v preteklosti, o čemer je možno strnjeno povedati sledeče. Med dvema vojnama je v Mariboru delovalo hrvaško kulturno in prosvetno društvo *Napredak* z več sekcijami. Prav tako v Mariboru so Hrvati imeli tedaj še podružnico zagrebškega društva trgovskih in privatnih uslužbencev, ime društva ali podružnice pri tem ni navedeno. Še tudi pred drugo svetovno vojno naj bi na področju Štajerske delovalo še več (neimenovanih) hrvaških društev, ki naj bi bila sekcije slovenskih društev. Ukinjena naj bi bila s prihodom Nemcev leta 1941. »Po letu 1945 se Hrvati v Sloveniji niso organizirali, ker je bila takšna organizacija politično nemogoča.«²⁷⁸

Knjigi *Hrvati u Sloveniji* se je leta 1997 pridružil zbornik *Srbi u Sloveniji*²⁷⁹. Podobno kot v prvoimenovani je tudi v tej knjigi, ki podaja, prav tako kot prva o Hrvatih, veliko zelo

²⁷⁶ Knjigi *Slovenci v Hrvaški*, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1995, je, tako, sledila knjiga *Hrvati u Sloveniji*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb 1997.

²⁷⁷ V. Kržišnik-Bukić, RIG, Budimpešta, tudi ista *Slovenci nekdanje Jugoslavije*, Delo...

²⁷⁸ Šime Ivanjko, Organiziranost i položaj Hrvata u Sloveniji, v: *Hrvati u Sloveniji*, str. 260. Sicer avtor še navaja, da so bili » pred drugo svetovno vojno Hrvati na področju današnje Slovenije organizirani v mnogo hrvaških društev«, toda brez vsakršne dokumentacije.

²⁷⁹ *Srbi u Sloveniji*, zbornik prispevkov na znanstvenem srečanju v organizaciji Inštituta srbskega naroda v Sremskih Karlovcih junija 1996, Svetska srpska zajednica, Beograd 1997.

zanimivih dejstev o prisotnosti Srbov v Sloveniji, in to od 15. stoletja naprej, razmeroma malo podatkov, ki bi se nanašali na njihovo društveno samoorganiziranost v Sloveniji. Toda naj se pri tem omejimo na zlasti tisto in tako samopovezovanje, ki ga poznamo tako v slovenskih in drugih južnoslovanskih deželah nekje od druge polovice 19. stoletja naprej in je posebej značilno za celotno 20. stoletje, torej na narodnostna kulturna društva, ki naj bi negovala in ohranjala narodnostno istovetnost skupine/skupnosti, in se pogojno niti ne dotaknimo tistih srbskih poseljevanj v Beli krajini, v mariborski in ptujski oklici še izpred stoletij. Med temi mlajšimi samopovezovanji je morda najstarejše tisto iz leta 1905, ko je srbski trgovec poskušal ustanoviti srbsko čitalnico v Ljubljani. Poskus sicer ni uspel, a le dokazuje že tedanjo prisotnost določene intelektualne skupine Srbov v glavnem mestu Kranjske.

Za ugotavljanje in predstavitev morebitne narodnostne samoorganiziranosti drugih obravnavanih narodnostnih skupin – zaradi še slabe raziskanosti pravzaprav tudi hrvaške in srbske – potem v Sloveniji v obdobju nekdanje Jugoslavije do njenega razpada bo vendarle potrebno počakati do izsledkov ustreznih temeljitejših zgodovinskih, etnoloških in lingvističnih raziskav.

Do leta 1991 so bile narodnostne posebnosti pripadnikov bivše skupne države v Sloveniji zlasti vidne v družbenem segmentu, ki je zajemal razlike v sferi verskega opredeljevanja. Pravoslavni, Srbi (in Makedonci), so imeli (in imajo) denimo v Ljubljani svojo mogočno cerkev, še iz obdobja Kraljevine Jugoslavije, na imenitni lokaciji; v istem obdobju sta bili zgrajeni pravoslavni cerkvi še v Mariboru in Celju. Muslimanski verniki, Muslimani/Bošnjaki (BiH, Sandžak, Črna gora, Makedonija) in večinoma Albanci (Makedonija, Kosovo), s kratko izjemo v času prve svetovne vojne (soška fronta), sicer niso imeli džamije, a je bilo le širše znanih kar nekaj njihovih molilnic po Sloveniji, pač po krajih njihove gostejše naselitvene prisotnosti, kot so Ljubljana, Jesenice, Kranj, Koper, Velenje²⁸⁰.

Tudi pomembnejši pravoslavni in muslimanski verski prazniki ter z njimi povezani družbeni običaji, posebej na primer njihove kulinarčne specialitete so bili dokaj dobro znani slovenskemu večinskemu okolju. S tem v zvezi kaže omeniti zlasti številne zasebne gostinske lokale, ki so že s svojim nazivom, na primer konkretnim toponimom, navzven opozarjali tako na narodnostni izvor lastnika kot na vsebinsko predvidljivost tamkaj streženih jedi in pijač²⁸¹.

²⁸⁰ Zahtevo po izgradnji svojega verskega hrama v Ljubljani, džamije, so muslimani v Sloveniji uradno sprožili že leta 1969; pisno gradivo muftija Osmana Đogića za potrebe pričujoče raziskave. V nasprotju tudi z ustavnimi določili (1974, 1990) in po več kot 30-letnem dejanskem političnem zavlačevanju naj bi ustrezni organi RS, tudi ob pritiskih dela slovenske javnosti, v letu 2003 le dokončno izdali vsa potrebna dovoljenja.

²⁸¹ Omenimo dolgoletno znano ljubljansko gostilno *Una*, na stičišču železniške proge in Zaloške ceste, kjer je dve desetletji, gostilničar iz Cazina (BiH) redno pekel jagnjetino, stregel z baklavami, z bosansko šljivovico, itd. Leta 2002 je lokal zamenjal lastnika. Gostilna se od tedaj imenuje Momo, lastnik je Srb, med jedmi so v ospredju srbske jedi. Slednje pa so gotovo še bolj znane v tradicionalni gostilni Pod Rožnikom. Bošnjaške oz. muslimanske specialitete najdemo v Sofri na Dunajski cesti, albanske pa v podhodu Metalke. Omejili smo se le na Ljubljano, gotovo bi bil zanimiv prikaz, ki bi zajel vso Slovenijo.

Sicer pa so bile zelo razvite različne oblike kulturnega in umetniškega, športnega in drugega sodelovanja in komuniciranja med bivšimi republikami skupne države, tako da se, po eni strani, ABČHMS v Sloveniji niso mogli čutiti prikrajšane, po drugi strani pa je vso to sceno dobro poznala slovenska javnost. Medsebojno ljudsko razumevanje in sprejemanje, temelječe na etničnih oziroma narodnostnih razlikah, je bilo dolga desetletja razmeroma zadovoljivo.

Zaupanje oziroma nezaupanje pripadnikov ABČHMS v Sloveniji do slovenske večine in slednje do njih se je vseskozi gradilo na dveh ravneh, in sicer v neposrednem razmerju in v razmerjih med večinskimi narodi v Jugoslaviji nasploh. V tem drugem primeru torej posredno. Kljub občasnim izpadom na eni ali drugi ravni globljih razpok v obravnavanih medsebojnih odnosih po drugi svetovni vojni do 80-ih let, vsaj do smrti Josipa Broza Tita, kar zadeva Slovenijo ni bilo občutiti, oziroma jih ni mogoče v znatnejši meri dokumentirati.

Načelna (ustavna, zakonska) ne-vprašljivost in dejanska (vsakdanjik medetničnih odnosov) neproblematičnost vsaj vse tja do druge polovice 80-ih let nista ustvarjali podlag za nastajanje kakih posebnih, novih potreb in interesov pripadnikov ABČHMS v Sloveniji. Nič kaj takega se ni dogajalo, kar bi jim lahko vzbujalo občutek njihove narodnostne ogroženosti v Sloveniji in bi jih, posledično, usmerjalo k torej neki narodnostni samozaščiti, v kako ukrepanje, ki bi nujno predpostavljalo njihovo medsebojno komunikacijo in povezovanje. Situacija se je z razpadom dotedanje skupne države zanje nenadoma radikalno spremenila in del pripadnikov vsake od narodnih skupin znotraj ABČHMS se je na spremembe dokaj hitro in na razmeroma pričakovane načine odzval.

Ali in kako lahko govorimo o medsebojni povezanosti pripadnikov narodnostnih skupnosti ali manjšin ter priseljencev v Republiki Sloveniji, ki se med seboj povezujejo na temelju narodnostne, etnične, verske istovetnosti z motivom, s potrebo, s ciljem ohranjanja in negovanja te istovetnosti? Čeprav se pripadniki narodnostnih manjšin v Sloveniji kot večinoma državljani RS vključujejo seveda v vse ustrezne druge oblike organizacije družbenega življenja, nas na tem mestu zanima zlasti odgovor na vprašanje o njihovih medsebojnih vezeh na podlagi isto-narodnostne pripadnosti.

Osnovna in glavna oblika omenjenega namenskega narodnostnega povezovanja, ki jo dobro poznajo tudi Slovenci tako v pretežno etnično slovenskih poselitvenih pokrajinah kot v prostorih svoje izseljeniške poselitve v Evropi in Ameriki že od 19. stoletja, in je sploh karakteristična za želje in napore zlasti manjših narodnostnih skupin po ohranjanju lastne identitete v večinskem drugorodnem etničnem okolju, je vzpostavljena in je zaživela tudi med pripadniki ABČHMS v Sloveniji. Najpogostejšo obliko tega povezovanja je mogoče enačiti s pojmom in slovensko (ter slovansko) besedo – društvo.

Društva, konkretno narodnostno imenovana društva - in skoraj vsa po vrsti s kulturnim vsebinskim atributom tudi formalno profilirana - so postala in predstavljajo v tekočem

trenutku kadrovska in vsebinska jedra družbeno kompleksno zastavljenega narodnostnega delovanja dela pripadnikov prav vsake od šestih obravnavanih narodnih skupin v Sloveniji. Gre seveda za vzajemni odnos dveh vidikov. Posamezniki ali manjše skupine so bili dejanski pobudniki narodnostno skupinskega povezovanja, ki je preraslo v določeno institucionalno vsebinsko in formalno mrežo medljudskih odnosov, v društvo. Že ustanovljeno društvo pa potem, sekundarno, privablja in združuje v svojem okrilju nove in nove člane, pripadnike določene narodnostne skupine.

Stanje narodnostno manjšinske organiziranosti ABČHMS v RS od leta 1991 naprej (na osnovi virov države)

Predstavljanje dejanskega stanja društvene organiziranosti ABČHMS v Sloveniji v sodobnem zgodovinskem trenutku, ki ga je mogoče enačiti z začetkom 21. stoletja, ni enostavna zadeva. Najprej se zatakne pri vprašanju že njihovega števila, kaj šele v pogledu drugih faktografskih podatkov o njih. Res pa je tudi, da gre za dinamično družbeno situacijo, ko že v obdobju le dveh let nekatera društva nastanejo, druga izginejo, tretja se med seboj združijo in podobno.

Naj se zato za začetek osredotočimo le na eno leto, na tako rekoč najbolj »sveže« stanje, na leto 2002, ob čemer pa bomo vendarle lahko spremljali pojav praktično od njegovega začetka, to je v zadnjem desetletju. V letu 2002, ko je pričujoča raziskava v glavnem tudi potekala, smo za identifikacijo teh društev poiskali in zbrali ustrezne podatke iz treh virov: Ministrstva za notranje zadeve (1), Ministrstva za kulturo (2) in lastne dodatne terenske raziskave (3).

Ad 1).

MNZ je pristojno za vodenje seznama društev kot pravnih oseb v RS, kar naša obravnavana društva lahko so ali niso. Poleg tega na MNZ vodijo tudi splošen register društev. Ta register urejajo po posebej izbranih kriterijih, med katerimi v prvih mesecih leta 2002 ni bilo etničnega ali narodnostnega. Zato so med mnogimi tisoči raznih društev, ki imajo sedež v Sloveniji, na prošnjo oz. za potrebe tukajšnje raziskave poiskali in izluščili tista, ki so jih, po njihovih kriterijih, ustanovili pripadniki ABČHMS v Sloveniji, in kot taka tu obstajajo.²⁸²

Hkrati smo zaradi različnih možnih primerjav in zlasti v težnji po vzpostavljanju celovite slike o društvih vseh narodnostnih manjšin v Sloveniji zaprosili za podatke še za ta druga društva. Tako sedaj na tem mestu, kot potem tudi v primeru navajanja ustreznih podatkov s strani Ministrstva za kulturo, predočamo sezname tudi narodnostnih društev Italijanov, Madžarov, Romov in »nemško govorečih« v Sloveniji.*

²⁸² Zahvaljujem se g. Vinku Viličniku, državnemu podsekretarju, in njegovim sodelavcem z MNZ za vloženi napor v pripravo in za dostavo navedenih spiskov; gradivo MNZ je nastalo v februarju in marcu 2003; prim. dopis z dne 6. 3. 2002, gradivo raziskave.

* Seznam društev navajamo v verziji, kakršno so nam poslala ministrstva.

Društva, ki so jih ustanovili državljani republike Slovenije albanske narodnosti, muslimanske vere, hrvaške, makedonske, srbske narodnosti, romske skupnosti, madžarske in italijanske narodne skupnosti ter nemško govorečih

Društva, ki so jih ustanovili državljani republike Slovenije albanske narodnosti

Društvo »Skupnost Albancev v Republiki Sloveniji«, Ljubljana

Kulturno društvo »MIGJENI«, Ljubljana

Društvo Albancev »BESA«, Kranj

Kulturno društvo Albancev Skenderbeu

Kulturno društvo Albancev Iliria, Izola

Kulturno izobraževalno društvo Bashkimi, Maribor

Društvo rojakov iz Plava in Gusinja

Društva, ki so jih ustanovili državljani republike Slovenije muslimanske vere

1. Kulturno društvo LIRIA, Postojna
2. Klub muslimanov BIH
3. Kulturno športno društvo »BOSNA«, Ljubljana
4. Muslimansko dobrodelno društvo »Merhamet«, Ljubljana
5. Dobrodelno, kulturno in športno društvo »Domovinska skupnost dolin Sanice in Sanec«, Ljubljana
6. Društvo bosansko-hercegovskega in slovenskega prijateljstva LJILJAN, Ljubljana
7. BOSNA klub, Nova Gorica
8. Primorski LJILJAN, Koper
9. Društvo muslimanov Vrhnika, Vrhnika
10. Kulturno društvo Muslimanov »BISER«, Jesenice
11. Društvo METULJ, Ravne na Koroškem
12. Kulturno-umetniško društvo »BRATSTVO«, Ravne na Koroškem
13. Kulturno športno društvo »Bosna in Hercegovina«, Trbovlje
14. Društvo »BEHAR«, Zagorje ob Savi
15. Društvo »LJILJAN« bosansko hercegovskega in slovenskega prijateljstva, Ajdovščina
16. Islamsko dobrodelno društvo »MERHAMET« – Rdeči polmesec Maribor, Maribor

Društva, ki so jih ustanovili državljani republike Slovenije hrvaške narodnosti

1. Društvo hrvaški kulturni dom, Ljubljana
2. Društvo za slovensko-hrvaško prijateljstvo, Ljubljana
3. Hrvaško društvo Ljubljana, Ljubljana
4. Hrvaško kulturno združenje – Hrvatska kulturna udruga Novo mesto, Novo mesto
5. Hrvaško izseljensko društvo Drijenča, Jesenice
6. Društvo Hrvaška izseljenska skupnost »ZOVİK IN BOČE«, Jesenice
7. Hrvaški klub »KOMUŠINA«, Škofja Loka
8. Hrvaško kulturno društvo v Mariboru , Maribor

Društva, ki so jih ustanovili državljani republike Slovenije makedonske narodnosti

1. Makedonsko kulturno društvo »Makedonija«, Ljubljana
2. Zveza makedonskih kulturnih društev Slovenije, Ljubljana
3. Makedonsko kulturno društvo »ILINDEN«, Jesenice
4. Makedonsko kulturno društvo »VARDAR« Železniki, Škofja Loka
5. Makedonsko kulturno društvo VATROSLOV OBLAK, Celje
6. Makedonsko kulturno društvo »BILJANA« Maribor, Maribor
7. Folklorno makedonsko društvo Vardarka, Maribor

Društva, ki so jih ustanovili državljani republike Slovenije srbske narodnosti

1. Kulturno-umetniško in športno društvo Nikola Tesla, Postojna
2. Kulturno-umetniško društvo in prosvetno društvo »SAVA«, Ljubljana
3. Klub prijateljev NK Partizan Beograd v Ljubljani, Ljubljana
4. Srbsko kulturno društvo »SLOGA«, Nova Gorica
5. Kulturno-prosvetno in športno društvo »Vuk Karadžić« UE Radovljica, Radovljica
6. Kulturno-umetniško prosvetno društvo »Vuk Stefanović Karadžić«, Celje
7. Društvo Srbska zajednica
8. Zveza srbskih društev v Sloveniji
9. Društvo domovinsko združenje MIR
10. Društvo »Fondacija PUPIN«
11. Srbsko kulturno prosvetno društvo »Sveti Sava«
12. Kulturno umetniško društvo Petar Kočić
13. Kulturno društvo Brdo
14. Društvo Sava Hrastnik

Društva pripadnikov romske skupnosti

1. Romsko društvo Romani Union, Murska Sobota
2. Romsko društvo Romano Praline, Maribor
3. Romsko društvo Romano Vozo, Hrastovec
4. Romsko društvo Zelenu Dombu, Puconci
5. Zveza Romov Slovenije, Murska Sobota
6. Romsko društvo Čapla, Vanča vas
7. Romsko društvo Pušča, Černelavci Pušča
8. Romsko društvo Rjavi Dombo, Puconci
9. Romsko društvo Rom Krško, Gorica

Društva pripadnikov madžarske narodne skupnosti

1. Kulturno društvo Petöfi Sándor Čentiba, Čentiba
2. Rokoborski klub Dobrovnik – Birkozó Szakosztály, Dobrovnik
3. Madžarski kulturni klub v Mariboru-Magyar Kultúrklub, Maribor
4. Kulturno društvo Zala György Pince – Művelődési Egyesület, Pince
5. Kulturno društvo Petöfi Sándor Dobrovnik – Művelődési Egyesület, Dobrovnik
6. Kulturno društvo József Attila Kapca, Lendava
7. Kulturno društvo Hetés Genterovci – Kultúregyesület, Genterovci
8. Kulturno društvo Fehér Jani, Dolga vas

Društva pripadnikov italijanske narodne skupnosti

1. Združenje skupnosti Italijanov Giuseppe Tartini, Piran
2. Kulturno, športno in rekreativno društvo Skupnost Italijanov Dante Alighieri, Izola
3. Društvo skupnosti Italijanov Pasquale Besenghi Degli Ughi, Izola
4. Malonogometni klub skupnosti Italijanov Pasquale Besenghi Degli Ughi, Izola
5. Skupnost Italijanov iz Hrvatitov, Hrvatini
6. Športno društvo italijanska skupnost, Koper
7. Društvo pripadnikov italijanske narodne skupnosti, Koper

Društva nemško govorečih

1. Društvo Kočevarjev staroselcev, Občice, Dolenjske Toplice

2. Internacionalno društvo Most svobode-Freiheitsbrücke, Maribor
3. Slovensko kočevarsko društvo Peter Kosler, Ljubljana

Ad 2)

Drugi spisek društev, katerih ustanovitelji so pripadniki narodov nekdanje Jugoslavije v Sloveniji, je (tudi) za leto 2002 mogoče pridobiti na MK. Predstavili bomo pravzaprav dva v letu 2002 nastala spiska, enega iz maja in drugega iz decembra leta 2002. Glede na osnovni namen komunikacije društev z Ministrstvom za kulturo je logično, da je drugi spisek znatno daljši.

Prvi spisek:*

Društva in zveze drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev, ki so se doslej že prijaviли za posebni program na MK (stanje dne 09.05.2002)

1. Kulturno društvo Albancev Migjeni, 1000 Ljubljana
 2. Arabski klub v Sloveniji, 1000 Ljubljana
 3. Bošnjaška kulturna zveza Slovenije, 1000 Ljubljana
 4. Društvo bosansko-hercegovskega in slovenskega prijateljstva »Ljiljan«, 1000 Ljubljana
 5. Zveza hrvatskih kulturnih društev v Sloveniji, 1000 Ljubljana
 6. Hrvaško kulturno združenje Novo mesto, 8000 Novo mesto
 7. Hrvaški klub Komušina, 4220 Škofja Loka
 8. Hrvaško kulturno društvo v Mariboru, 2000 Maribor
 9. Hrvatski kulturni dom v Sloveniji, 2000 Maribor
 10. Judovska skupnost Slovenije, 1000 Ljubljana
 11. Društvo Kočevarjev staroselcev, 8350 Dolenjske Toplice
 12. Internacionalno društvo Most svobode-Freiheitsbrücke-Freedomsbridge Maribor, 2000 Maribor
 13. Internacionalno društvo Most svobode Apaško polje, 9253 Apače
 14. Slovensko kočevarsko društvo »Peter Kosler«, 1000 Ljubljana
 15. Zveza makedonskih kulturnih društev Slovenije, 1000 Ljubljana
 16. Društvo srbska skupnost, 1000 Ljubljana
 17. Kulturno društvo Srbska kulturna zajednica, 1000 Ljubljana
 18. Kulturno društvo Mihajlo Pupin, 1000 Ljubljana
 19. Srbsko kulturno društvo Maribor, 2000 Maribor
 20. »Mariborska literarna družba«, 2000 Maribor
 21. Kulturno društvo nemško govorečih žena Mostovi, 2000 Maribor
- Folklorno makedonsko društvo Vardarka Maribor, 2000 Maribor

* Med 22 društvi, ki so se potegovala za sredstva znotraj tega "posebnega" programa na MK, se jih le 7 ne nanaša na ABČHMS.

Drugi spisek:*

Društva in zveze drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev, ki so se doslej že kakorkoli prijavili za posebni program na MK (stanje dne 30.12.2002)

1. Kulturno društvo Albancev Migjeni, Celovška cesta 177a, 1000 Ljubljana
2. Arabski klub v Sloveniji, p.p. 1549, 1101 Ljubljana
3. Bošnjaška kulturna zveza Slovenije, p.p. 1624, 1000 Ljubljana
4. Društvo bosansko-hercegovskega in slovenskega prijateljstva "Ljiljan", Tržaška 2, 1000 Ljubljana
5. Zveza hrvatskih kulturnih društev v Sloveniji, Železna cesta 18, 1000 Ljubljana
6. Hrvaško kulturno združenje Novo mesto, Glavni trg 7 / p.p. 69, 8000 Novo mesto
7. Hrvatski klub Komušina, Partizanska 1, 4220 Škofja Loka
8. Hrvaško kulturno društvo v Mariboru, Partizanska cesta 12, 2000 Maribor
9. Hrvatski kulturni dom v Sloveniji, Tržaška cesta 2, 1000 Ljubljana
10. Judovska skupnost Slovenije, Tržaška 2, 1000 Ljubljana
11. Društvo Kočevarjev staroselcev, Občice 9, 8350 Dolenjske Toplice
12. Internacionalno društvo Most svobode-Freiheitsbrücke-Freedomsbridge Maribor, Prešernova 2, 2000 Maribor
13. Internacionalno društvo Most svobode Apaško polje, Apaško polje 102, 9253 Apače
14. Slovensko kočevarsko društvo "Peter Kosler", Kantetova 49, 1000 Ljubljana
15. Zveza makedonskih kulturnih društev Slovenije, Masarykova 24, 1000 Ljubljana
16. Makedonsko kulturno društvo Iliden Jesenice, Cesta železarjev 23, Jesenice
17. Makedonsko kulturno društvo Makedonija, Masarykova 24, Ljubljana
18. Makedonsko kulturno društvo Sv. Ciril in Metod, Kranj
19. Društvo srbska skupnost, Komenskega 7/III, p.p. 3534, 1000 Ljubljana
20. Kulturno društvo Srbska kulturna zajednica, Bratovževa ploščad 10, 1000 Ljubljana
21. Kulturno društvo Mihajlo Pupin, Celovška 43, 1000 Ljubljana
22. Srbsko kulturno društvo Maribor, Masarykova 18, 2000 Maribor
23. "Mariborska literarna družba", Partizanska 5, 2000 Maribor
24. Kulturno društvo nemško govorečih žena Mostovi, Prušnikova 24, 2000 Maribor
25. Folklorno makedonsko društvo Vardarka Maribor, Celjska 9, 2000 Maribor
26. Društvo Izvor, Trg Rivoli 10, 4000 Kranj
27. Društvo Sandžak, Goričane 39, Medvode
28. Črnogorsko kulturno prosvetno in športno društvo Morača, Ulica Juleta Gabrovška 32, 4000 Kranj
29. Kulturno društvo Brdo, Nikole Tesle 3, 4000 Kranj (predsednik: Krstan Šučur)
30. Društvo Afriški center, Trubarjeva 39, 1000 Ljubljana

* Ob koncu leta je številko aplikantov zraslo z 22 na 29, a le za 1 društvo izven kroga ABČHMS.

Iz priloženega je razvidno, da ne gre za spisek le društev, ki so jih ustanovili ABČHMS, temveč sploh vseh narodnostnih društev v Sloveniji, ki so tega leta zaprosila MK za sofinanciranje svoje dejavnosti iz sredstev t.i. posebnega programa, ali pa so na drug način oziroma kakorkoli komunicirala s tem ministrstvom.* Med temi društvi je očitno največ »naših«, oziroma tistih, ki jih obravnavamo v tukajšnji raziskavi, a mnogo manj, kot smo jih imeli priložnost spoznati iz že predstavljenega vira, ki ga je pripravilo MNZ²⁸³.

Vzrok za toliko manjše število je potrebno iskati v dejstvih, da številna »naša« društva za sredstva niso konkurirala zaradi zahtevne procedure, ki jo za sofinanciranje predpisuje MK, da niso bila pravočasno ali primerno obveščena, ali pa iz nekih drugih razlogov z MK še niso vzpostavila stikov. V vsakem primeru pa to večina le poskuša, kajti potegovanje za sredstva, ki bi omogočala izvajanje različnih kulturnih programov društev, je sploh ena od najpomembnejših nalog, ki jih vsako leto društva poskušajo uresničiti.

Ad 3)

Viri o društvi ABČHMS v Sloveniji, ki so dostopni na obeh ministrstvih, so se izkazali kot zelo pomanjkljivi že ob nekaterih najbolj osnovnih vprašanjih, ki jih je sprožila terenska raziskava. Za začetek naj služi podatek o novo pridobljenem različnem številu teh društev. MK jih ima na spisku 30, MNZ 52, naša raziskava pa jih je naštel 47.

Zaradi spoznanega dejstva o izredno dinamičnih spremembah, prisotnih v sferi rojevanja in izginjanja ali združevanja oz. pridruževanja posameznih društev v obravnavani sferi, smo na pomlad 2003 na MNZ ponovno zaprosili za novi, ažurni spisek. V nepolnem mesecu dni smo ga tudi prejeli, potem ko so morali na MNZ vložiti nemajhne napore, da spiske po posamičnih narodnih skupinah preverijo v upravnih enotah po Sloveniji. Ni še namreč dokončan oz. še ni zaživel elektronski šifrant, v katerega bodo vključeni podatki tudi o narodnostno-manjšinskih društvih v Sloveniji, ko bo mogoče priti do teh podatkov po elektronsko-avtomatični poti. Takšno obveznost naj bi na MNZ uresnili do maja leta 2004²⁸⁴. Do nekje druge polovice marca 2003 je bilo na vseh upravnih enotah po Sloveniji registrirano 62 društev, ki so jih ustanovili pripadniki »naših« obravnavanih skupnosti. Ker je bilo možno pridobiti podatke o

* V skladu z ustavno zasnovano narodnostno-manjšinsko politiko, ki jo izvaja MK, slednje financira kulturne dejavnosti Italijanov, Madžarov in Romov "neposredno", vseh ostalih narodno-manjšinskih skupnosti in priseljencev pa "posredno", to je na temelju njihovega potegovanja za sredstva prek vsakoletnih razpisov po kriterijih, ki jih določa MK. Dodeljevana sredstva za prve (IMR) na eni strani in vse druge (ABČHMS in še nekaj drugih društev: Afričani, Arabci, Judi) so v ogromnem neravnovesju, in sicer v korist prvoimenovanih. Vzemimo kot ilustrativni primer leto 2002, ki ga navaja tudi MK. Tako so bili deležni s strani tega ministrstva finančne podpore prvo imenovani v znesku približno 130 milijonov SIT, vsa društva ABČHMS-ov pa okrog 20 milijonov SIT. Glej Kultura, analiza stanja na področjih kulture in predlog prednostnih ciljev, MK, Ljubljana 2002, stran 266 - 267

²⁸³ Dodani sveži naslovi društev so lahko vsaj dvojno koristni: kot tehnična olajšava v prihodnjih raziskavah drugih raziskovalcev in kot pomožno orodje v analizi morebitnih sprememb društvenih naslovov.

²⁸⁴ Zahvaljujemo se tudi ge. Vidi Kokalj in ge. Ivi Knap z MNZ za opravljeno delo.

naslovu sedeža društva, o poimenskem zastopniku društva in datumu prve registracije društva, so nam na MNZ na našo prošnjo ljubeznivo pripravili tudi te podatke. Zaradi tudi zaželenih možnih primerjav s stanjem društev drugih narodnostno-manjšinskih skupnosti v Sloveniji podajamo, podobno kot za leto 2002, ustrezne sezname tudi teh društev.

Društva, ki so jih ustanovili ABČHMS v republiki Sloveniji do marca 2003

Društva, ki so jih ustanovili državljani republike Slovenije albanske narodnosti

Zap. št.	IME DRUŠTVA	SEDEŽ	ZASTOPNIK	DATUM PRVE REGISTRACIJE
	Društvo »Skupnost Albancev v Republiki Sloveniji«	Ljubljana, Celovška c. 177	XANI GAZIM	18.05.1993
	Kulturno društvo »MIGJENI«	Ljubljana, Celovška c. 177 a	MALIQAJ TAHIR	04.12.1989
	Društvo Albancev »BESA«	Kranj		
	Kulturno društvo Albancev Skenderbeu	Velenje, Stantetova ul. 7	DJERDJI NUE	05.02.1999
	Kulturno društvo Albancev Slovenske Istre Iliria	Koper, Prisoje 7	KRASNIQI NASER	27.07.1998
	Kulturno izobraževalno društvo Bashkimi	Maribor, Titova c. 55	BALLATA ZEQRJA	18.03.1998
	Društvo rojakov iz Plava in Gusinja	Kranj, Trg Rivoli 9	RAŠIĆ SULJO	10.07.1992
	Društvo Albansko nacionalno demokrasko zavezništvo	Ljubljana, Preglov trg 11	ČERETI UKA	31.03.1999
	Kulturno društvo Kosova Nova Gorica	Ajba 18	BYTYQI SEJDI	25.08.1998

Društva, ki so jih ustanovili državljani republike Slovenije muslimanske vere

Zap. št.	IME DRUŠTVA	SEDEŽ	ZASTOPNIK	DATUM PRVE REGISTRACIJE
	Kulturno društvo LIRIA Postojna	Postojna, Cankarjeva 5/a	XHEMA RASIM	25.09.1995
	Klub muslimanov BIH Ljubljana	Ljubljana, Tržaška c. 2	ŽILIĆ ŠEFIK	25.07.1995
	Kulturno športno društvo »BOSNA«	Ljubljana, Ul. Bratov Učakar 12		
	Muslimansko dobrodelno društvo »Merhamet« Ljubljana	Ljubljana, Grablovičeva 14	ATAJIĆ RASIM	03.08.1994
	Domovinska skupnost dolin Sanice in Sane	Ljubljana, Stegne 21 c	MUMINOVIĆ HUSE	28.03.1996
	Društvo bosansko-hercegovaškega in slovenskega prijateljstva LJILJAN	Ljubljana, Tržaška c. 2	BOTONJIĆ ALE	16.09.1992
	BOSNA klub	Nova Gorica, Ul. Marija Kogoja 22		08.12.1997

	Društvo muslimanov Vrnika	Vrnika, Pot na Tojnice 10	ALIČAIĆ ESAD	15.07.1992
	Kulturno društvo Muslimanov »BISER«	Jesenice, Cesta železarjev 11	BALAGIĆ NIHAD	31.01.1993
	Društvo METULJ	Ravne na Koroškem, Javornik 63	HADŽIĆ MEHO	02.11.1995
	Kulturno-umetniško društvo »BRATSTVO«	Ravne na Koroškem		
	Kulturno športno društvo »Bosna in Hercegovina« Trbovlje	Trbovlje, Gimnazijska 15/b		
	Društvo »LILJAN« Bosansko hercegovskega in slovenskega prijateljstva Ajdovščina	Ajdovščina, Brje št. 3	MULAVDIĆ EKREM	12.04.1996
	Islamsko dobrodelno društvo »MERHAMED« - Rdeči polmeseč Maribor	Maribor, Stantetova ul. 8	BERRO MOHAMAD	12.08.1994
	Društvo Bosansko hercegovskega in slovenskega prijateljstva PRIMORSKI LJILJAN	Koper, Pristaniška ul. 2		15.04.1993
	Športno kulturno društvo Bosna	Nova Gorica, Železničarska pot 5	JAHIĆ HUSEJN	10.02.2003

Društva, ki so jih ustanovili državljani republike Slovenije hrvaške narodnosti

Zap. št.	IME DRUŠTVA	SEDEŽ	ZASTOPNIK	DATUM PRVE REGISTRACIJE
	Društvo hrvatski kulturni dom v Sloveniji	Ljubljana, Tržaška 2	KAPETANOVIĆ IVAN	07.08.1991
	Društvo za slovensko-hrvaško prijateljstvo	Ljubljana, Dunajska c. 160	DIMNIK BOŽIDAR	25.01.1993
	Hrvatsko društvo Ljubljana	Ljubljana, Železna c. 18	GARIĆ IVO	03.03.1994
	Hrvaško kulturno združenje - Hrvatska kulturna udruga Novo mesto	Novo mesto, glavni trg 7	LUČEV EMIL	12.08.1994
	Hrvaško izseljensko društvo Drijenča	Jesenice, Titova 47		
	Društvo Hrvaška izseljenska skupnost »ZOVİK IN BOČE«	Jesenice, Titova 45		
	Hrvatski klub »KOMUŠINA« Škofja Loka	Škofja Loka, Kidričeva c. 55	MIJATOVIĆ PEJO	19.07.1994
	Hrvatsko kulturno društvo v Mariboru	Maribor, Partizanska c. 12	MARUŠIĆ LUDVIK	24.05.1991
	Društvo hrvatska demokratska skupnost Ljubljana	Ljubljana, Viška c. 43	LUŠIĆ ANTE	29.05.1998
	Hrvatsko kulturno društvo Ptuj	Ptuj, Potrčeva c. 60	ČAČKOVIĆ JOSIP	09.10.1996
	Hrvatsko kulturno-umetniško prosvetno in športno društvo Istra Piran	Piran, Prešernovo nabrežje 18	ORLIČ MIRKO	22.04.1998

Društva, ki so jih ustanovili državljani republike Slovenije makedonske narodnosti

Zap. št.	IME DRUŠTVA	SEDEŽ	ZASTOPNIK	DATUM PRVE REGISTRACIJE
	Makedonsko kulturno društvo »Makedonija«	Ljubljana, Masarykova c. 24	PEJOV LAMBRO	19.03.1992
	Zveza makedonskih kulturnih društev Slovenije	Ljubljana, Masarykova c. 24	TAŠTANOVSKI NAUM	19.10.1995
	Makedonsko kulturno društvo »ILINDEN« Jesenice	Koroška Bela, Cesta Viktorja Svetina 22	VELJKOVSKI LJUBOMIR	02.06.1993
	Makedonsko kulturno društvo »VARDAR« v Sloveniji Železniki	Železniki, Trnje 12	ADREEVSKI TRAJČE	09.04.1996
	Makedonsko kulturno društvo VATROSLAV OBLAK	Celje, Gregorčičeva ul. 6	GAVRILOVSKI VLADO	02.03.1994
	Makedonsko kulturno društvo »BILJANA« Maribor	Maribor, Preradovičeva ul. 1	DIMITRUŠEV ALEN	24.03.1993
	Folklorno makedonsko društvo Vardarka Maribor	Maribor, Celjska ul. 9	GROZDANOV SLOBODAN	17.03.1997
	Makedonsko kulturno društvo Kočo Racin Obala	Koper, Vanganelška c. 55 d	NAUMOVSKI PETAR	21.04.1997
	Makedonsko kulturno društvo ORHIDSKI BISERI Nova Gorica	Nova Gorica, Cankarjeva ul. 4	MITOVSKI BRANKO	30.09.1999
	Makedonsko kulturno društvo Sv. Ciril in Sv. Metod	Kranj, Cesta 1. maja 5	PRODANSKI ATANAS	09.12.1992

Društva, ki so jih ustanovili državljani republike Slovenije srbske narodnosti

Zap. št.	IME DRUŠTVA	SEDEŽ	ZASTOPNIK	DATUM PRVE REGISTRACIJE
	Srbsko prosvetno društvo Nikola Tesla	Postojna, Ulica prekomorskih brigad 6	DŽAKULA SLOBODAN	21.07.1993
	Kulturno-umetniško društvo in prosvetno društvo »SAVA«	Ljubljana, Linhartova 13		
	Klub prijateljev NK Partizan Beograd v Ljubljani	Ljubljana, Trg OF št. 13		
	Srbsko kulturno društvo »SLOGA«	Nova Gorica, Cesta IX. Korpusa 54, Solkan	KOVAČEVIĆ STOJIMIR	21.04.1997
	Kulturno-prosvetno in športno društvo »Vuk Karadžić«	Lesce, Begunjska c. 2	ZRNIC ČEDO	16.06.1994
	Kulturno-umetniško prosvetno društvo »Vuk Stefanović Karadžić«	Celje, Mariborska c. 2		
	Društvo Srpska zajednica – Društvo srbska skupnost	Ljubljana, Komenskega ul. 7	MILETIĆ VESNA	14.05.1998
	Zveza srbskih društev Slovenije	Ljubljana, Vilharjeva c. 16	VAKANJAC MILENKO	1995
	Društvo domovinsko združenje MIR	Ljubljana, Litijska c. 38	NJEGOVAN DUŠAN	29.05.1993
	Društvo »Fondacija PUPIN«			
	Srbsko kulturno prosvetno društvo »Sveti Sava«	Kranj, Ul. Rudija Papeža 1	LAZOVIĆ DRAGIŠA	07.05.1992
	Kulturno umetniško društvo			

	Petar Kočić			
	Kulturno društvo Brdo	Kranj, Ul. Nikole Tesle 3	ŠUČUR KRSTAN	24.10.1997
	Srbsko kulturno društvo Sava	Hrastnik, C. 1. maja 68	NEŠKOVIĆ CVIJETIN	16.04.1997
	Srbsko kulturno humanitarno društvo Desanka Maksimović	Celje, Kocenova ul. 4	PEKAROVIĆ BOŽIDAR	10.06.1999
	Srbsko kulturno društvo Maribor	Maribor, Masarykova ul. 18	DOBRIĆ GOJKO	04.01.1999

Društva pripadnikov italijanske narodnosti

Zap. št.	IME DRUŠTVA	SEDEŽ	ZASTOPNIK	DATUM PRVE REGISTRACIJE
	Združenje skupnost Italijanov Giuseppe Tartini	Piran, Kajuhova ul. 12	BERTONI BORIS	23.11.1950
	Kulturno, športno in rekreativno društvo Skupnost Italijanov Dante Alighieri Izola-Slovenija	Izola, Trubarjev ul. 2	SCHER DARIO	02.10.1997
	Društvo skupnost Italijanov Pasquale Besenghi Degli Ughi	Izola, Gregorčičeva ul. 76	SILJAN GIANFRANCO	10.03.1993
	Malonogometni klub skupnosti Italijanov Pasquale Besenghi Degli Ughi	Izola, Gregorčičeva ul. 76	MIGLIORANZA GIANNI	16.06.2000
	Skupnost Italijanov iz Hrvatinih	Hrvatini, Koper	SCHERIANI ALBERTO	26.08.1991
	Športno društvo italijanska skupnost	Koper, Ul. Osvobodilne fronte 10	PEKICA IGOR	10.03.1987
	Društvo pripadnikov italijanske narodne skupnosti	Koper, Župančičeva ul. 39	TREMUL MAURIZIO	24.05.1998
	Skupnost Italijanov iz Bertokov	Bertoki, Cesta borcev 1	VINCOLETTO GIAN-FRANCO	23.10.1999
	Skupnost Italijanov SANTORIO SANTORIO	Koper, Ul. Osvobodilne fronte 10	CERNAZ LINO	05.02.1999
	Italijansko društvo umetnost in prireditve AIAS	Koper, Ul. Osvobodilne fronte 10	COLUSSI ROBERTO	11.10.1999
	Italijansko raziskovalno društvo Koper	Koper, Ul. Osvobodilne fronte 10	FORLANI FLAVTO	31.12.1996

Društva pripadnikov madžarske narodne skupnosti

Zap. št.	IME DRUŠTVA	SEDEŽ	ZASTOPNIK	DATUM PRVE REGISTRACIJE
	Kulturno društvo Petöfi Sándor Čentiba	Čentiba, Čentiba 44 a	CIMERMAN BELA	20.11.1979
	Rokoborski klub Dobrovnik - Birkozó Szakosztály	Dobrovnik, Dobrovnik 297	VOGRINEC EDI	03.10.2000
	Madžarski kulturni klub v Mariboru Magyar Kulturklub	Maribor, Koroška c. 160	SZÖKE ZITA	17.11.1999
	Kulturno društvo Zala György Pince - Művelődési Egyesület	Pince, Lendavska c. 41	JAKLIN MAGDALENA	16.01.1981
	Kulturno društvo Petöfi Sándor Dobrovnik - Művelődési Egyesület	Dobrovnik, Dobrovnik 297	CAR ANNA	27.02.1960
	Kulturno društvo József Attila Kapca	Kapca, Spodnja ul. 1	VARGA TEREZIJA	21.11.1981
	Kulturno društvo Hetés Genterovci – Kultúregyesület	Genterovci 30 a	VARGA JOZSEF	08.02.1983
	Kulturno društvo Fehér Jani Dolga vas	Dolga vas, Opekarniška c. 2	GÖNC JULIJANA	12.01.1980
	Muravidéki magyar tudományos társaság - Društvo prekmurskih madžarskih znanstvenikov in raziskovalcev	Lendava, Glavna ul. 124	KOVÁCS ATTILA	26.02.2003
	Madžarsko kulturno društvo Petöfi Sándor Ljubljana	Ljubljana, Vodovodna c. 3	PLAVŠA PIROŠKA	07.04.1977
	Madžarsko kulturno društvo - Magyar művelődési egyesület baráti kör	Murska Sobota, Kardoševa ul. 2	PALANCSA JANOS	16.02.1990

Društva nemško govorečih

Zap. št.	IME DRUŠTVA	SEDEŽ	ZASTOPNIK	DATUM PRVE REGISTRACIJE
	Društvo Kočevarjev staroselcev	Dolenjske Toplice, Občice 9	GRIL AVGUST	11.08.1992
	Internacionalno društvo Most svobode-Freiheitsbrücke	Maribor, Prešernova ul. 2	KOLNIK DUŠAN-LUDVIK	28.01.1991
	Slovensko kočevarsko društvo Peter Kosler	Ljubljana, Kantetova ul. 49	KRISCH ERIK-JURIJ	19.09.1994

Narodnostno samoorganiziranje ABČHMS (v luči terensko-raziskovalnega diskurza)

Metodološko ozadje

Iz že navedenih razlogov je bilo potrebno raziskavo usmeriti najprej v pridobivanje čim natančnejših podatkov o društvi sploh, njihovih ciljih in programih, delovanju in drugih pomembnejših dejstvih. Glede na predmetno neraziskanost se je zato že ta naloga izpostavila kot nemajhen raziskovalni zalogaj.

Raziskovalno delo smo v pogledu ustvarjanja relevantnega gradiva zastavili prek dveh temeljnih ravni:

- prek neposredne komunikacije na terenu: informativni pogovori v prostorih društev, dogovorjeni sestanki v gostinskih lokalih, po domovih, razprave na okroglih mizah in javnih tribunah (1)
- prek večvrstne pisne in ustne komunikacije: vprašalniki, pisna poizvedovanja, dopisi, gradiva, telefonski stiki (2).

Ob tem je nujno opozoriti na dejstvo, da je imela sama raziskovalna ekipa možnost vpogleda v tematiko tudi od znotraj. Neposredni opazovalni in hkrati samo-opazovalni raziskovalni pristop je lahko zagotavljal vsaj en raziskovalec, ki je bil v celotnem zadnjem desetletju kar močno vpleten v društveno življenje ABČHMS v Sloveniji²⁸⁵. A tudi druga dva raziskovalca sta že imela obsežne raziskovalne stike s pripadniki narodnostnih manjšin v Sloveniji²⁸⁶.

Pri takem načinu nabora podatkov in drugega gradiva ni mogoč konstanten sistematičen pristop, še več nesistematičnosti pa nastaja ob pridobivanju in zbiranju odgovorov, bodisi pisnih ali ustnih. Omenjene raziskovalne težave gre tako videti zlasti v kopičenju izkazov z zelo podobnimi vsebinami po eni strani, medtem ko je bilo za zapolnjevanje očitnih vrzeli potrebno dodatno še večkrat komunicirati, gradivo dopolnjevati in si sliko o določenem vprašanju oblikovati v več fazah.

Zastavljena naloga je narekovala tudi vzdrževanje takih raziskovalnih aktivnosti, ki bi zajele vsebinsko uravnoteženost v pridobivanju podatkov o društveni organiziranosti vsake od obravnavanih šestih narodnostnih skupin v Sloveniji. Pri tem seveda ni šlo za kakršno koli

²⁸⁵ Za zgodovinarico, sociologinjo in politologinjo Vero Kržišnik –Bukić, sicer Slovenko, je nedvomno mogoče zapisati, da je vsaj *halfinsider*, ker je ne le soustanoviteljica Društva *Ljiljan*, društva slovenskega in bosansko-hercegoveškega prijateljstva v Ljubljani, temveč je že desetletje tudi njegova dejavna članica.

²⁸⁶ Politolog dr. Miran Komac se je tako, poleg drugega preučevanja narodnostne problematike, že nekaj let posvečal Srbom v Sloveniji, medtem ko spada pravica dr. Vera Klopčič med najboljše poznavalce problematike Romov v Sloveniji.

umetno dodajanje ali celo izmišljevanje s ciljem idealiziranja slike društvene organiziranosti ene ali druge skupine. Hkrati velja opozoriti, da zaradi po obsegu in intenzivnosti različnih dejavnosti, ki jih je ugotovila raziskava pri posameznih obravnavanih skupinah, seveda ni bilo mogoče zasledovati kriterija količinsko uravnoveženega prikaza. Preprosto, o nekaterih skupinah je v skladu s tu apliciranim splošnim pristopom možno in potrebno povedati več, o drugih manj.

Kot začetno metodološko izhodišče, pomembno za načrtovanje raziskave različnih vidikov obravnavane tematike, je vsekakor lahko in tudi je poslužilo že navedeno gradivo oz. viri obeh ministrstev o dejstvih društvene organiziranosti prav vseh šestih narodnostnih skupin. Hkrati je mogoče dodati tudi, da je bila znotraj sebe same vsaka skupina v letu 2002 organizirana v več kot enem samem društvu, ni pa znotraj vsake prišlo do ustanovitve zveze društev. Zveze svojih narodnostnih društev so imeli v letu 2002 Bošnjaki, Hrvati, Makedonci in Srbi. Na tem mestu je to dejstvo navedeno zato, da bi bilo tudi s tega zornega kota lažje razumeti neprimernost poenotnega metodološkega raziskovalnega pristopa vsem obravnavanim narodnostno-manjšinskim skupinam.

Zbrano podatkovno gradivo ter za raziskavo nepogrešljiva osebna raziskovalčeva spoznanja bi težko nastali brez dejanskih zastojev in ovinkov, ki pa imajo hkrati lahko tudi sami po sebi specifično spoznavno vrednost. Na prvem mestu izpostavljamo tu problem dejanskega zaupanja in prisotnih dvomov znotraj raziskovane skupine do raziskovalcev, kar bomo bližje ilustrirali na ustreznem mestu²⁸⁷. Nadalje se je potrebno zavedati dejstva, da žive stike po pravilu obremenjujejo tudi različne druge nepredvidljive, a razumljive nevšečnosti, ki pa so take narave, da kljub skoraj neizbežnim časovnim zavlačevanjem, ob vlaganju ustrezne raziskovalčeve potrpežljivosti raziskave vendarle bistveno vsebinsko ne zavira.

Poleg omenjenega, kar pravzaprav tudi sicer več ali manj spremlja vsako raziskavo, pa je potrebno kot pomembnejšega izpostaviti drugi vidik vprašanja uspešnosti pridobivanja relevantnega gradiva. Gre za stopnjo kakovosti sodelovanja raziskovanih objektov (subjektov) z raziskovalci. Koliko je bilo oz. je načelnega in dejanskega zaupanja v raziskovalce? Kakšen odnos so imeli do raziskave sploh? Koliko in kakšnih lastnih naporov so bili pripravljeni vložiti v to sodelovanje? S takimi in podobnimi vprašanji se bomo v nadaljnjem še veliko neposredno in posredno srečevali ob posameznih točkah pričujočega predstavljanja.

²⁸⁷ Indikativna in omembe vredna je tudi naslednja (posredna) izkušnja. Na okrogli mizi *Slovenci in Balkan*, organizirani in številčno zelo dobro obiskani, oktobra 2002 na Fakulteti za družbene vede je eden od uvodničarjev, ne kdorkoli, temveč sam pripadnik bošnjaške narodnostne skupine v Sloveniji (mag. Zijad Bečirević) načeloma izpodbijal verodostojnost raziskave o ABČHMS v RS, ki jo vodi v sistem državne paradigme vključena znanstveno-raziskovalna ustanova (Inštitut za narodnostna vprašanja), ob mnenju, da bi morala tako raziskavo opravljati popolnoma neodvisna institucija.

* V tej smeri gre izpostaviti že začeto raziskavo kolegov v Sarajevu: Bosanci v Sloveniji.

Ob upoštevanju vsega navedenega je bilo zatem potrebno oceniti, ali po določenih opravljenih raziskovalnih postopkih zbrano gradivo že predstavlja zadostno kritično maso za tematsko oblikovanje, analizo in predstavitev. Zavedajoč se manjka še niza drugih razsežnosti, ki bi bile med drugim, kot sicer že višja raziskovalna faza, lahko plod zlasti načrtnega vodenja poglobljenih intervjujev, smo se v danih okoliščinah, ko je tematika društvenega povezovanja in organiziranja le del celotne raziskave o ABČHMS in ko gre za tako mnogostransko raziskavo v Sloveniji prvič sploh, odločili za začasno zaključevanje. Upati je, da bo predstavljeno lahko iztočnica prepotrebnim nadaljnjim širšim in bolj poglobljenim raziskavam.*

Potrebno se je bilo odločiti še v zvezi z eno metodološko dilemo. Ali predstavljati društveno samoorganiziranost tako, da o vsakem društvu na osnovi vseh pridobljenih podatkov podamo strnjen prikaz, vključimo opisano društvo v niz društev znotraj vsake narodnostne skupine in celotno sliko dokončamo s presekom medsebojnih podobnosti in razlik ter nekaterih splošnih značilnosti. Ali pa poskušamo z grupiranjem podatkov na tak način, da ugotovljene sorodne društvene elemente združujemo po vsebinskih segmentih in podajamo sliko vseh obravnavanih društev v skladu s kriteriji splošnega spoznavanja tematike, oziroma iz zornega kota vseh šestih društveno organiziranih narodnostnih skupin kot celote. Vsaka od poti ima svoje prednosti in pomanjkljivosti.

Odločili smo se za kombinirani metodološki pristop obeh poti, vendarle z jasno prednostno opredelitvijo za drugo navedeno. Med drugim se želi s tem poudariti, da je bila raziskava ciljno usmerjena na spoznavanje, predstavljanje in razčlenjevanje družbenih pojavov samopovezovanja in samoorganiziranja pripadnikov narodov nekdanje skupne države v Sloveniji kot specifičnih družbenih pojavov. To konkretno pomeni, da poskušamo pokazati na tiste družbene stične točke, ki povezujejo vseh šest narodnostnih skupin kot družbeni pojav *sui generis*, sočasno pa vsaj posredno razkriti elemente in okoliščine, ki obravnavane narodne skupine ločijo od drugih narodnih skupin v Sloveniji, zlasti »priznanih« narodnostnih skupnosti Italijanov, Madžarov, Romov.

Gradivo, ki omogoča prikaz zunanje slike narodnostno-manjšinske organiziranosti ABČHMS v Sloveniji, predstavljamo po posameznih metodološko temeljno izbranih korakih ter, ob pomanjkanju izrazito relevantnih drugih kriterijev, po abecedno zaznamovanem vrstnem redu obravnavanih skupin. Morda pa je prav izbrani kriterij s tem, z abecednim redom, izkazane polne enakovrednosti vsake med skupinami, torej ne glede na, recimo, številčnost posamezne skupine, na višjo ali nižjo stopnjo društvene samoorganiziranosti, tisti kriterij, ki je znotraj narodnostne tematike še nasploh najprimernejši²⁸⁸.

²⁸⁸ Naj tako (že) na tem mestu izrecno opozorimo, da je dostojanstvo narodnostne skupnosti, ki se z njo istovetijo posamezniki, ne le kolektivna vrednota vseh »naših« obravnavanih skupnosti, temveč tudi interiorizirana

Zbrano gradivo smo zato, izhodiščno, sistematizirali v dva glavna ali okvirna sklopa:

- dejansko stanje narodnostno-manjšinske organiziranosti ABČHMS, osnovna faktografija,
- večinsko slovensko okolje in ABČHMS v opciji njihovih društvenih voditeljev.

Dejansko stanje narodnostno-manjšinske organiziranosti, osnovna faktografija

Predhodne opombe

Osnovni mehanizem prepoznavanja obravnavanega pojava samoorganiziranosti so kulturna, kulturno-prosvetna in sorodna društva ABČHMS, na drugi stopnji pa zveze teh društev. V prvi fazi spoznavanja dejanskega stanja je bilo potrebno odgovoriti na nekatera najbolj preprosta vprašanja o družtvih znotraj vsake med skupnostmi, pri čemer smo vprašanja naslavljali ali na društva neposredno ali pa prek zveze društev, kjer zveze obstajajo.

Že na tem mestu je nujna tudi pripomba in pojasnilo glede tipa zastavljenih vprašanj. Težili smo k čim večji odprtosti vprašanj. Tak metodološki pristop seveda ustreza raziskovanju tematike, ki je nova, neraziskana ali malo in slabo raziskana, kakršna je naša, kot smo lahko zelo enostavno ocenili. Prednost večje odprtosti vprašanj je seveda v tem, da ne le vzpodbudi vprašanega k ustvarjanju tematsko širših odgovorov, temveč da sploh omogoči odgovore na vprašanja, ki jih spraševalec morda ne bi niti znal postaviti. A je potrebno zavedati se, da izbrani metodološki pristop lahko proizvede in tudi pričakovano pripelje do znatnih razlik v količinskih in kakovostnih tematskih razsežnostih znotraj odgovorov. Čeprav po eni strani tako pridobljeni odgovori nekako otežujejo željeno možno višjo stopnjo sistematičnosti vsebinskega prikaza tematike kot celote, pa po drugi strani raziskovalec ne more ne podleči (in naj ne bi) izzivu ustvarjanja in kopičenja zadevnega tematskega gradiva. Naša raziskava je tako po navedeni poti zbrala gradivo, ki se torej znotraj vsake med obravnavanimi narodnostnimi skupinami ob široko zastavljenem istem vprašanju v prenekaterih vidikih vendarle precej razlikuje od ene do druge skupine.

Seveda se pravkar omenjeno pojasnilo ne more nanašati na predstavitev vsebinskih razlik v obstoju in delovanju društev, ki so plod takšnih ali drugačnih društvenih in širših družbenih okoliščin in nimajo nobene zveze z nastajanjem gradiva za to raziskavo.

osnovna človekova pravica teh posameznikov in posameznic, če v slednjem primeru razmišljamo v pravniškem horizontu, v okviru pozitivnega prava (tudi) Republike Slovenije; primerjaj Ustavo RS.

Glede vprašanja verodostojnosti posredovanih, v glavnem pisnih in manj ustnih podatkov o društvih velja povedati, da povsem točnih in natančnih odgovorov na vsa zastavljena vprašanja ali zadevnih opisov, mnenj in ocen ni bilo niti pričakovati, čeprav je s tem v zvezi nedvomno izkazan nemajhen trud posameznikov, skoraj vseh po vrsti društvenih funkcionarjev, in čeprav so bili ti odgovori v pretežni večini plod predhodnega usklajevanja, ponekod tudi na organih društev ali zvez.

Zapisano je mogoče pojasniti s sledečimi razlogi. Nepopolna obstoječa pisna društvena evidenca, pomanjkanje kadrovskih, prostorskih, materialnih in finančnih predpostavk sistematičnega in zadovoljivega tekočega spremljanja relevantnih dejstev v zvezi z obstojem in delovanjem društev/zvez, različne interpretacije istih danosti znotraj društva ali zveze, na primer ob vprašanju članstva, takšnega ali drugačnega (aktivnega, pasivnega itd.) članstva in podobno, spadajo med glavne razloge zadržanosti raziskovalčevega pričakovanja. V vsakem primeru pa naj bi bili odgovori na preprostejša vprašanja deležni le manj razlik kot odgovori na vprašanja, ki ciljajo k pridobivanju pretežno ocen znotraj širšega družbenega dogajanja.

Osnovna faktografija: Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Srbi

Najbolj preprosta **vprašanja** so se nanašala na naslednje vidike:

- **poimensko** katera društva in **koliko** jih je znotraj vaše narodnostno-manjšinske skupine/skupnosti, **pojasnilo imen** društev, **leto nastanka** društev, društveno **članstvo**?
- društveni **cilji, programi in dejanske aktivnosti** društev?

Od društev in /ali njihovih zvez smo na več že zgoraj opisanih načinov v več kot enem letu (2002/2003) intenzivnega komuniciranja v odvisnosti od različnih okoliščin zbrali krajše ali daljše odgovore, pojasnila, razlage, mnenja, ki smo jih, tako v tej prvi fazi predstavljanja (kakor potem v naslednji - vsebinsko analitsko bolj strukturirani) sistematizirali kot sledi.

Albanci:

V R Sloveniji obstajajo naslednja kulturna društva:

1. KDA »MIGJENI, Ljubljana,
2. BESA, Kranj,
3. LIRIA, Maribor,
4. Kosova, Nova Gorica,
5. Dardania, Ravne na Koroškem,
6. Agimi, Krško,
7. Demokratska zveza, Celje,
8. Balli komëtar, Ljubljana – Fužine,

Albanci so ustanovili v zadnjem desetletju svoja društva v večjih mestih in v različnih delih Slovenije, niso se pa (še) povezali v Zvezo društev. Ustanovitev Zveze albanskih društev Slovenje je bila tudi v tehničnem oziru že skoraj pripravljena, a so zaradi izbruha vojnih dogodkov na Kosovu l. 1997 Albanci tudi v Sloveniji svojo pozornost od ukvarjanja s samimi seboj preusmerili v ta tedaj aktualna dogajanja (izpričevanja Tahira Maliqaja, septembra 2003). Med vsemi društvi je najbolj znano Migjeni, ki je tudi najstarejše, in to tako med albanskimi kot med društvi ABČHMS v Sloveniji tudi sicer, ter v več pogledih reprezentira albansko narodnost v Sloveniji. Tudi okvirne podatke o drugih društvih Albancev v Sloveniji je za našo raziskavo posredovalo KDA »MIGJENI«. Vse to so bili razlogi, da smo izbrali društvo Migjeni kot osrednje polje raziskovanja ne le društvenega samoorganiziranja Albancev v Sloveniji, temveč tudi kot temeljni vir, ki omogoča spoznanja o albanski narodni skupini v Sloveniji sploh.

Ime »MIGJENI«, ki je pravzaprav sestavljenka » MI GJE NI«, je dobilo po že zelo znanem albanskem pisatelju, katerega ime in priimek je Milosh Gjergj Nikolla. Kulturno društvo Albancev »MIGJENI«, KDA »Migjeni«, je uradno registrirano v Ljubljani, ima šampiljko okrogle oblike z znakom in imenom kulturnega društva v albanskem in slovenskem jeziku: Shoqata Kulturore Shqiptare »Migjeni«. Opis znaka društva: dvoglavi orel kot albanski nacionalni simbol, odprta knjiga kot znak prosvetne in kulturne dejavnosti ter znak Triglava kot simbol države v kateri Albanci živijo in delajo. Društvo deluje že od leta 1989.

V tekočem trenutku in že nekaj let nazaj ima društvo za svoje dejavnosti najete prostore v Ljubljani, na Celovški cesti. Aktivnost in delo KDA »Migjeni« sta javna in slonita na prostovoljni in humanitarni podlagi. Vseskozi od ustanovitve v svojem delovanju zasleduje cilje albanskega narodnostnega samoozaveščanja in negovanja lastnih kulturnih tradicij. Statut in programi opredeljujejo KDA »MIGJENI« kot društvo, ki je bilo ustanovljeno z namenom zadovoljevanja potreb na naslednjih temeljnih področjih:

kultura, umetnost, prosveta, izdajateljska dejavnost, mesečno glasilo »Alternativa«, rekreativna dejavnost, šport in šah.

Kako globoko segajo korenine Albancev v Sloveniji? Kje živijo najbolj koncentrirano? S čim se okvarjajo? In nenazadnje, koliko jih je (uradno) in ali je albansko družino v Sloveniji načel proces asimilacije?

Albanci so edini, ki niso slovanskega porekla, za razliko od drugih predstavnikov narodnostnih skupnosti s področja bivše Jugoslavije, ki so se znašli v Sloveniji. Prav zaradi tega razloga Albanci v Slovenji niso imeli in nimajo problema s socializacijo in akulturacijo v slovenskem političnem in kulturnem prostoru. Dejstvo je, da od vseh narodnostnih skupnosti v Sloveniji le Albanci niso imeli odpora do slovenskega jezika in kulture ter nasploh do Slovencev kot tudi nacije. Albanci so se z jezičnega aspekta zelo razlikovali od drugih, tako da so se morali naučiti slovenščine. Ostalim pa ni bilo treba! V bivši državi so jih Slovenci "lahko razumeli". Albanščina pa je povsem različen jezik v primerjavi z jeziki, ki jih govorijo Srbi, Hrvati, Makedonci, Črnogorci, Bošnjaki itn., zato je bil prvi pogoj, da so se Albanci sploh lahko začeli socializirati, znanje jezika.

Ne mislimo, da so Albanci kot narodnostna skupnost v Sloveniji drugačni od ostalih (ker so v resnici vse narodnostne skupnosti enake v odnosu do države, kjer živijo), vendar želimo ponazoriti razloge, zakaj je bilo Albancem lažje po letu 1991 sprejeti Slovenijo kot neodvisno državo. Kasneje se bomo več osredotočili na politično socializacijo Albancev v Sloveniji.

Če se na kratko vrnemo na začetek razprave o tem, kako globoko segajo korenine Albancev v Sloveniji, bi lahko analizirali nekatere priimke na Slovenskem, kjer bi lahko govorili o bežni (marginalni) prisotnosti Albancev v slovenskem kulturnem prostoru. Omenili bi naslednje priimke, ki so seveda danes popolnoma asimilirani, vendar so tipično albanski. Le ti so prišli iz Albanije zaradi krvnega maščevanja v 19. stoletju (o tem več arhivi "shtetror i Shqiperise," fascikli II/7): Tomori (ime planine in plemena v srednji Albaniji); Zamani (priimek, ki ga srečamo v severni Albaniji v okolici Puke, vas in pleme Zamani); Šiftar (od besede Šiptar); Mori (priimek, ki ga srečamo v Elbasanu); Koder (zelo razprostranjen priimek v južni Albaniji, itn).

Prvi Albanci so prišli v Slovenijo kot ekonomski migranti, in sicer na začetku tega stoletja. Albanci iz zahodnega dela Makedonije, ki so v Sloveniji opravljali dejavnosti slaščičarjev.

V obdobju med obema vojnama, še zlasti po balkanskih vojnah, sledimo beg Albancev iz svojih krajev na Primorsko (v Trst, Gorico) ter zelo zanimivo na Koroško. Zanimivo je povedati, da je bila večina teh Albancev iz aristokratskih družin, iz severne in srednje Albanije.

Omenili bi prve albansko-slovenske kulturne stike, in sicer Franca Miklošiča kot izvrstnega albanologa, Jerneja Kopitarja, Matijo Čopa in pa Rajka Nahtigala, ki je leta 1917 v Elbasanu

pomagal dr. Gjergju Pekmeziu napisati albansko slovnico (o tem več Nikolla Berishaj, albansko-slovenski odnosi, Slovenska enciklopedija I).

Po drugi svetovni vojni, leta 1946, so albanski študenti iz Albanije, ki so študirali v Ljubljani, organizirali prvo slovensko-albansko društvo prijateljstva. To društvo je prenehalo delovati čez noč, v trenutku, ko je prišlo do prekinitve odnosov med Albanijo in Jugoslavijo.

Albanskih študentov na Slovenskem je bilo v primerjavi z Zagrebom, Sarajevom in Beogradom zelo malo, predvsem zato, ker je v Ljubljani bilo zelo drago študentsko življenje in zaradi jezične bariere. Postavlja se vprašanje, na katerih fakultetah so študirali Albanci. Največ jih je študiralo na FNT (Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo, in sicer na oddelkih tekstilna tehnologija, rudarstvo, elektrotehnika), Strojni fakulteti, manj pa v družboslovju (bivši FSPN, današnji FDV, na AGRFT, Akademiji za glasbo in na Filozofski fakulteti).

Po letu 1946 imamo drugi poskus organiziranja Albancev v Ljubljani, in sicer je bilo leta 1968 (ob petstoti obletnici rojstva albanskega junaka Gjergja Kastriotia Skenderbegua) v ljubljanski Drami ustanovljeno društvo albanskih študentov "Shkëndia" (Iskra), prav tako so izdali albanski študentski časopis »Besa«. Če analiziramo prvi albanski časopis »Besa« v Ljubljani, bomo videli reflekse študentskega gibanja, ki je ta čas pokrilo celotno Evropo, razen tega v tekstih lahko opazimo nacionalni naboj albanskih študentov v zvezi z vzpostavitvijo Prištinske univerze. Prav tako lahko preberemo zanimiv primerjalni članek »Student si jeton ne Lublane« (Študent, kako živiš v Ljubljani?). Avtor primerja študentsko »košaro« v Ljubljani z Zagrebom, Beogradom in Sarajevom. Iz tega sledi, da je študent v Ljubljani imel 5,5 krat večje stroške kot v omenjenih študentskih centrih. Omeniti je treba, da je v obdobju od 1968 do 1975 bilo največ (64) albanskih študentov, kasneje se je število zmanjšalo na 10. Razlogov za to je bilo več, omenili bi najpomembnejšega, ustanovitev Univerze v Prištini.

Proces socializacije Albancev v Sloveniji je treba gledati skozi prizmo političnih dogajanj na prostoru bivše Jugoslavije. Če začnemo z letom 1981 (po demonstracijah kosovskih študentov na Prištinski univerzi), se je pozicija Albancev tukaj spremenila. Za celotno bivšo državo so predstavljali »destabilizirajoči dejavnik« in zato je bilo »potrebno« na njih gledati temu primerno. Celotni propagandni stroj države se je obrnil proti Albancem. V Sloveniji ga je bilo čutiti dugače, pa vendar se v tem času ni bilo možno kulturno organizirati. Klub albanskih študentov ni več obstajal, novega pa niso dovolili organizirati. To obdobje 1981-1984 je za Albance v Sloveniji bilo (čeprav so bili v primerjavi z ostalo Jugoslavijo odnosi uradne Slovenije do Albancev dobri) obdobje, ki bi ga definirali kot obdobje »čakanja na boljše dni«. Nekako se je to obdobje »čakanja na boljše dni« razušilo z objavo zbornika »Albanci«, ki ga je izdala Državna založba Slovenije. Mislim, da je to začetek obdobja drugačnega percipiranja Albancev. Bolj ko so se zaostrovali politični odnosi v bivši državi, bolj se je na Albance gledalo sproščeno.

Albanci v očeh Slovencev niso bili več ljudje, ki rušijo državo, temveč so jih akceptirali kot partnerje, ki lahko pomagajo drug drugemu.

Politične razpoke v bivši državi so Albanci v Sloveniji torej znali izkoriščati za njihovo emancipacijo, bodisi kulturno bodisi politično. Politični odnosi med kosovskimi in slovenskimi politikami so bili v tem obdobju na visoki ravni. Iz tega pa so tudi Albanci izšli kot narodnostna skupnost, ki se je začela profilirati, bila prepoznavna po njihovih dejanjih. Albanci so se v letu 1989 organizirali v KDA "»Migjeni"« (Migjeni je bil albanski socialni pisatelj, ki je živel med obema vojnama v Albaniji). In takoj po tem tudi v politični stranki Demokratična Zveza Kosova v Ljubljani. To je sicer bila prva albanska politična stranka, ki je bila registrirana v skupni državi. DZK v Ljubljani je sodelovala v prvih večstrankarskih volitvah v Sloveniji. Na volitve je šla samostojno zaradi moralnega zadoščenja (medtem ko so na Kosovu Albance ubijali, so jim v Sloveniji dovolili politično združevanje) in prav s tem so dokazali, da so zelo konstruktiven element v državi samo v primeru, če se jim priznajo ustavne in druge pravice, ki jim pripadajo.

Bošnjaki:

Bošnjaška društva v Sloveniji lahko delimo na tista, ki so včlanjena v Bošnjački kulturni savez Slovenije/Bošnjaško kulturno zvezo Slovenije in tista, ki v Zvezo niso včlanjena. Zveza je nastala leta 1996 kot krovna organizacija že prej obstoječih društev, in sicer:

1. Društvo bosanskohercegovačkog i slovenačkog prijateljstva »LJILJAN«/Društvo bosansko-hercegovačkog i slovenačkog prijateljstva »LJILJAN«, Ljubljana
2. Klub Muslimana Bosne i Hercegovine u Sloveniji/Klub Muslimanov Bosne in Hercegovine v Sloveniji, Ljubljana
3. Zavičajno društvo Plava i Gusinja »IZVOR«, Kranj
4. Regionalno društvo bosansko-hercegovačkog i slovenačkog prijateljstva »LJILJAN«, Kranj
5. Humanitarno, kulturno i sporsko društvo, Domovinska zajednica dolina Sanice i Sane/Dobrodjelno, kulturno in športno društvo, Domovinska skupnost dolin Sanice in Sane, Ljubljana

Poleg omenjenih ustanovnih društev (društvo pod št. 4 se je medtem preimenovalo v Bošnjačko kulturno društvo »LJILJAN«, Kranj), naj bi se do konca leta 2002 v Zvezo po njenem pričakovanju vključilo še pet društev²⁸⁹. To se kasneje ni zgodilo.

Med ustanovnimi društvi Zveze dve nosita ime »LJILJAN«, dve imeni domačih krajev, eno društvo pa ime (konstitutivnega) naroda Bosne in Hercegovine. Natančnejše pojasnjevanje imen že teh ustanovnih društev je, podobno kot celotna narodnostna in nacionalna

²⁸⁹ Gradivo Bošnjaške kulturne zveze (pripravil njen koordinator Fahir Gutić), s spremnim dopisom z dne 12. 08. 2002.

problematika BiH, precej zapleteno²⁹⁰. V tukajšnjem kontekstu velja predstaviti le najkrajšo imensko razlago.

Društvi z imenom »LJILJAN« sta nastali leta 1992, najprej ljubljansko, zelo kmalu ali skoraj hkrati pa še kranjsko kot pravzaprav del (da ne rečemo podružnica) ljubljanskega. Tedaj lahko spremljamo ustanovitev še dveh takih društev, društev slovensko-bosanskega prijateljstva »LJILJAN«, in sicer v Kopru in na Jesenicah. Ljiljan, slovensko lilija, je cvet s simbolnim zgodovinskim pomenom. Izhaja iz evropske srednjeveške krščanske in fevdalne zgodovine, v 14. stoletju so zlato lilijo privzeli v svoj grb tudi bosanski domači vladarji, od leta 1992 vstopa ponovno v grb BiH kot znak kontinuitete s srednjeveško samostojno bosansko državnostjo. Društvo »LJILJAN« v Ljubljani je vseskozi (tudi) formalno ostalo »društvo slovenskega in bosansko-hercegoveškega prijateljstva«, čeprav je postalo od leta 1996 skoraj povsem, tako kadrovske kot v pogledu dejanske vsebine delovanja, etnično bošnjaško društvo.

Zanimivo je, da se Klub Muslimanov BiH v Sloveniji tako imenuje še naprej in ne glede na morebitna pričakovanja tako slovenskega okolja kot bošnjaške večine v Sloveniji ni spremenil etničnega imena, oziroma se ni preimenoval v Klub Bošnjakov v Sloveniji, kar pa poznavalca ni moglo presenečati²⁹¹. Preostali ustanovni društvi Bošnjaške kulturne zveze Slovenije sta si naredili ime po domačem kraju, člani enega prek društvenega imena izkazujejo svojo lokalno pripadnost območju rečnih dolin Sane in Sanice v Zahodni Bosni, člani drugega krajem Plav in Gusinje ob prekrasnem izviru Lima v odročnem gorskemu območju Prokletij v Črni gori, kjer so se prebivalci stoletja prištevali med Bošnjake.

Člansko strukturo navedenih in drugih društev, ki so jih ustanovili Bošnjaki (Muslimani) v Sloveniji, skoraj v celoti tvorijo pripadniki narodnostne skupine, ki se samoopredeljujejo kot Bošnjaki. Pomembno izjemo je predstavljal in deloma še predstavlja ljubljanski »LJILJAN«, ki je imel (ima) poleg večinskih Bošnjakov svoje redke člane tudi med pripadniki Srbov in Hrvatov izvirajočih iz BiH, ki so živeli v Sloveniji in seveda med, čeprav maloštevilnimi, Slovenci.

Opis dejavnosti bošnjaških društev v Sloveniji, ki izhajajo iz njihovih statutarno zastavljenih ciljev in programov, je mogoče ločiti od opisa dejavnosti društev drugih narodnostnih skupin v Sloveniji v glavnem po tem, da sta pri Bošnjakih opazni dve izrazito različni fazi. Prva se ujema z obdobjem vojne agresije in tri in pol letnega vojnega stanja v BiH, druga faza, od leta 1996, pa je v glavnem vsebinsko podobna aktivnostim, ki so značilne za ne-vojni čas. Seveda gre za situacijo, ki so jo narekovale družbene razmere v (matični) domovini in je bila

²⁹⁰ Z navedenimi in splošnimi vidiki te tematike širše V. Kržišnik-Bukić, npr.: *Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo*, Ljubljana 1996.

²⁹¹ »Ime Musliman je bilo med nami mnogimi v Sloveniji že ukoreninjeno«, iz pogovora V. Kržišnik-Bukić z bivšim predsednikom društva Žilićem, oktober 2002 in april 2003.

pričakovana. Sicer za vseh naših šest obravnavanih narodnostnih skupin velja, da so na njihovo samopovezovanje in društveno samo-organiziranost bistveno vplivale vsakokratne razmere v njihovi prvotni domovini oziroma novo nastali državi. Ker pa je med slednjimi BiH več let doživljala daleč najtežje čase, ki so bili tragični še posebej za Muslimane/Bošnjake, od katerih se jih je kakih 100.000 zateklo v Slovenijo, je razumljivo, da je bil odraz vseh teh dogajanj na že od prej v Sloveniji živeče Muslimane/Bošnjake po ostrini problematike in po njenem obsegu največji.

Vojna agresija, ki se je v BiH navznoter in od zunaj začela v maju 1992, je tudi bila razlog in takojšen povod samopovezovanju Muslimanov v Sloveniji ter njihovim dejavnostim, ki so imele vsaj dvojno temeljno zasnovo: bile so usmerjene v raznovrstno pomoč in podporo Bosni in Hercegovini (1) in v področje svojega narodnostnega samo-ozaveščanja in negovanja tradicij Bosne ter percepcije svojega položaja v Sloveniji (2).

1. Pomoč in podporo domovini BiH so Muslimani/Bošnjaki v Sloveniji zbirali, organizirali in pošiljali skozi vsa leta agresije in vojne v BiH. Vsa že omenjena društva so pravzaprav predvsem s tem motivom in ciljem sploh nastala. Zato je razumljivo, da so v obdobju 1992-1995 prevladovale tiste društvene aktivnosti, ki so bile neposredno povezane z BiH. Brez zahajanja v podrobnosti pri opisu dejavnosti zlasti imenovanih ustanovnih društev Zveze, ki pa je torej nastala že po koncu vojne v BiH, in brez namena kakršnega koli merjenja in ocenjevanja prispevka vsakega od društev bi bilo mogoče, bolj taksativno kot kako drugače, aktivnosti pomoči in podpore Bosni in Hercegovini navesti kot sledi: izvajanje stalne finančne in materialne pomoči ter transportne in kadrovske podpore ranjencem, ki so prihajali oziroma se nahajali na zdravljenju v Sloveniji, finančna in druga pomoč bošnjaškim beguncem v Sloveniji (tudi še posebej izgnancem iz Srebrenice in Žepe), zbiranje različnih oblik humanitarne pomoči (hrana, obleka, življenjske potrebščine, zdravila in drugo, na primer akcija »en Bošnjak – en paket«), organiziranje humanitarnih konvojev (Travnik, Zenica, Sarajevo, Tuzla, Mostar, Bugojno, Zapadna Bosna), vzpostavljanje in stalno vzdrževanje radioamaterskih stikov z BiH, krvodajalske akcije Muslimanov/Bošnjakov v Sloveniji, itd.

2. Že od leta 1992 pa so stekle nekatere društvene dejavnosti, ki so sicer primarno značilne za delovanje narodnostnih društev v ne-matičnih državah. Gre seveda za organizacijo in izvajanje aktivnosti v polju negovanja narodnostne identitete in kulture v najširšem smislu, v tekočem obravnavanem primeru, poleg bošnjaštva, tudi bosanske multi-kulturalnosti. V primeru Muslimanov/Bošnjakov in drugih bosansko ozaveščenih neredkih posameznikov iz BiH, sicer v glavnem pripadnikov ali drugih dveh konstitutivnih bosansko-hercegovskih narodov, to je bosansko-hercegovskih Srbov in Hrvatov, ali prvotno ne-narodnostno čutečih se prebivalcev BiH v Sloveniji, pa je šlo še za eno zelo pomembno dodatno dimenzijo. Ker je

bil skozi vsa vojna leta vprašljiv obstoj celovite Bosne in Hercegovine kot dežele s tradicijo večstoletne samostojnosti in sploh preživetje njenega »najbolj« domovinskega naroda, je bila potreba po ohranjanju bosanske identitete med Bosanci in Bošnjaki v Sloveniji toliko bolj stvar načelne, splošno humanistično-filozofske opredelitve in humanitarne nuje. Nakazana opredelitev je tako motivirala tudi številne Slovence za pomoč in podporo »stvari« Bosne. Samo v tem kontekstu je mogoče ne samo razlagati nastanek društva »LJILJAN« kot društva, torej ne slučajno ali tipsko, bosansko-hercegovskega in slovenskega prijateljstva, temveč tudi takojšen, obsežen in pomemben dejanski angažma Slovencev v tem društvu. Čeprav so Muslimani/Bošnjaki v vseh svojih v Sloveniji ustanovljenih društvih že od začetka gojili tudi različne kulturne vsebine, namenjene ohranitvi in krepitvi bošnjaške identitete in je ta dejavnost po letu 1995 prerasla v glavne dejavnosti vseh društev, pa le velja poudariti, še posebej glede na značaj tukajšnje raziskave, da je bila znotraj ljubljanskega »LJILJANA« že proti koncu leta 1992 dokončno oblikovana intelektualna pobuda z namenom vzpostavitve in izvajanja organiziranega, permanentnega niza javnih tribun v Ljubljani, posvečenih zgodovini, jeziku, književnosti, umetnosti Bosne, in da smo te tribune pomembno soustvarjali Slovenci, ne le kot člani društva, temveč tudi kot številni predavatelji in javni družbeni delavci²⁹².

Od leta 1996 naprej, t.j. s koncem vojne v BiH, se udeležba Slovencev v delovanju društev zelo zmanjša. Celo ljubljanski »LJILJAN« postaja etnično vse bolj le bošnjaško kulturno društvo, medtem ko je naziv društva v celoti, ki vključuje besedno zvezo o bosansko-hercegovskem in slovenskem prijateljstvu, ostal. »LJILJAN« nadaljuje s prirejanjem družabnih prireditev, predavanj, z literarno sekcijo, s športnimi aktivnostmi in zlasti na področju folklorne²⁹³.

Povsem bošnjaško društvo, ki je že desetletje zelo aktivno in je bilo morda celo številčno najmočnejše v Sloveniji, a (še) ne vključeno v BZS, je jeseniški »Biser«. Ustanovljeno je bilo na začetku leta 1993, ko se je vanj kot članov vpisalo okrog 2000 Bošnjakov, kar je polovica vseh jeseniških Bošnjakov glede na popis prebivalstva iz leta 1991. A je začetno navdušenje sčasoma upadlo in na začetku leta 2003 aktivno deluje le okrog 120 članov od kakih 200, ki plačujejo članarino. Poleg drugih razlogov gotovo ni bilo vzpodbudno dejstvo, da se je kljub vsakoletnim prošnjam, ki so jih naslavljali na ustrezne državne organe za finančno pomoč pri izgradnji društvenih prostorov, kot seveda predpogoju svojega delovanja, država zelo mačehovsko odzivala. Dobili so sicer od občine hišo, ki jo delijo s športnim društvom, a so

²⁹² Pobuda se je nanašala na organiziranje znanstvenih in javno-izobraževalnih tribun, ki naj bi prispevale k ohranjanju oz. spoznavanju različnih vidikov bosanske identitete; program smo z imenom Bosanski forum, namenjen tako Bosancem kot Slovencem, vodili po različnih ljubljanskih dvoranah tri leta; tribune so bile vedno dobro obiskovane morda tudi zato, ker so se vedno iztekale še v prijateljska druženja ob (obveznih) bosanskih specialitetah (pite, čevapi, baklave, humašice, kadajf), ki so jih z velikim veseljem pripravljale članice in simpatizerke društva.

²⁹³ Zasluge za zelo uspešno folklorno dejavnost ima nedvomno sicer že dolgoletni aktualni predsednik Društva Ale Botonjić.

morali v njeno adaptacijo vložiti sami 17.000.000 sit ob 525.000, kolikor jih je skupaj prispevalo Ministrstvo za kulturo RS²⁹⁴. Po desetih letih obstoja je društvo še naprej dejavno v skladu s cilji, ki so motivirali njegov nastanek, takimi, ki so značilni za vsa ostala narodnostna društva. Imajo različne sekcije, najraje se pohvalijo s kar tremi folklornimi skupinami (predšolsko, osnovnošolsko in mladinsko-seniorsko), z lastnim orkestrom, 15 solo pevci. Zelo dobro sodelujejo z drugimi društvi na Jesenicah in v okolici. Vsako leto prirejajo druženje vseh bošnjaških kulturnih društev Slovenije, ko prireditvi prisostvuje po 1000 do 1500 obiskovalcev. Gostili so tudi že Slovensko kulturno društvo *Cankar* iz Sarajeva, ko so skupaj tudi obiskali Prešernovo rojstno hišo. Kot društvo in kot Bošnjaki se v mirnem mestu, kot so Jesenice, po besedah že tretjega predsednika *Bisera*, počutijo zelo dobro, s svojim delovanjem pa tudi sami prispevajo k ustvarjeni ugodni klimi medetničnih odnosov²⁹⁵.

Za našo obravnavo pomembna značilnost, po kateri se bošnjaška narodnostna samoorganiziranost razlikuje od samopovezav AČHMS v Sloveniji, z izjemo kratke epizode albanske narodnosti, se nanaša tudi na politični vidik organiziranosti. Že od maja leta 1991 namreč v Sloveniji deluje politična stranka Muslimanov/Bošnjakov z imenom Stranka demokratske akcije Slovenije.

Pomembno je pripomniti, da ne gre za originalno politično stranko z izvirnimi idejnimi koreninami v Sloveniji, temveč za podružnico oz. oddelek stranke, ki je leta 1989 nastala v Sarajevu, Stranke demokratske akcije za BiH. Ni presenečenje, da je bila SDA Slovenije ustanovljena 19. maja 1991 v Velenju, saj gre za kraj z znatno in že tradicionalno koncentracijo Muslimanov/Bošnjakov. Vendar je bila stranka vpisana v register političnih organizacij potem le v Ljubljani, v občini Ljubljana-Bežigrad, kjer je do leta 1993 imela tudi sedež. Toda po novi odločitvi izrednega kongresa stranke leta 1993 je sedež prešel na Jesenice, kjer so jo leta 1994 registrirali pri tamkajšnjem pristojnem uradu. Na novem kongresu stranke leta 1995 je bila sprejeta odločitev o vrnitvi sedeža v Ljubljano, kjer je potem tudi ostal; sicer pa je tu zamenjala tri lokacije: Parmova 1991-1993, Savlje 1995-1997, Cesta dveh cesarjev 1997 - . Od ustanovitve je prišlo tako do štirih (pre)registracij stranke, zadnja je bila leta 1997, ko je bila vpisana v Register političnih strank z mat. št.1110999²⁹⁶.

Kot politična stranka Bošnjakov v Sloveniji se je SDA s koalicijskimi partnerji vključila v volitve na lokalni ravni in za Državni zbor RS. Njeni kandidati so si na teh volitvah do sedaj izborili dve svetniški mesti, po eno na Jesenicah in v Velenju. V SDA Slovenije so ocenili, da vidnejših rezultatov niso dosegli zaradi pomanjkanja denarja in amaterskega dela stranke²⁹⁷.

²⁹⁴ Pričevanje Nihada Balagića, predsednika Kulturnega društva Biser, gradivo raziskave. Največji del omenjene vsote se nanaša na 6.000 ur prostovoljnega dela, ki so ga prispevali sami Bošnjaki za izgradnjo in ureditev pritličnih prostorov v hiši na Ledarski 4, sicer v občinski lasti.

²⁹⁵ Isto.

²⁹⁶ Gradivo raziskave.

²⁹⁷ Isto.

Črnogorci:

Črnogorci v Sloveniji so za potrebe tukajšnje raziskave posredovali podatke o treh črnogorskih društvih v Sloveniji, in sicer:

1. Crnogorsko kulturno umjetničko i sportsko društvo »MORAČA« Kranj
2. Zavičajno društvo »IZVOR«
3. Zavičajno društvo »SANDŽAK«

Vsa tri imena izpričujejo geografsko poreklo društev. Prvo je poimenovano po morda najpomembnejši črnogorski reki Morači, medtem ko sta drugi dve obeleženi lokalno oz. regionalno.

Zelo zanimiva je širša objektivna percepcija društva »Izvor«. Gre za društvo v Kranju, ki so ga ustanovili rojaki s področja krajev Plav in Gusinje ob izviru reke Lim v Črni gori. Pri obravnavi Bošnjakov smo namreč ugotovili, da to društvo ne le imajo za svoje, temveč je bilo tudi eno od ustanovnih Bošnjaške kulturne zveze Slovenije. Črnogorci v Sloveniji pa ga kljub temu, da ga tvorijo pravzaprav sami Bošnjaki, imajo za svoje, saj gre za nesporno zgodovinsko Črno goro, področje, ki sicer geografsko ne meji na BiH, marveč na Kosovo in Albanijo. Naj bo poudarjeno, da pa omenjena identitetna dvojnost, ki jo subjektivno čutijo in sprejemajo tudi člani društva sami, v ničemer ne moti ne njih, ne Bošnjakov in ne Črnogorcev v Sloveniji. Slednji, ki so zbrani okrog društva »Morača«, opisujejo svoje dobre vezi in prijateljsko sodelovanje z društvom »IZVOR«. Med svoja društva štejejo tudi društvo »SANDŽAK«, s prav tako bošnjaškim članstvom in sedežem v Kranju. Ime društva se ujema z imenom zgodovinske pokrajine Sandžak, ki je bila po drugi svetovni vojni razdeljena med dve jugoslovanski republiki, tako da je del vključen v južno Srbijo in del v severno Črno goro. Sicer pa je toponim Sandžak turškega jezikovnega izvora; beseda sandžak je v obdobju večstoletne otomansko-turške vladavine na Balkanu označevala večjo in samostojnejšo krajevno upravno-administrativno enoto znotraj posameznih vilajetov, ki so tvorili imperij. Le na omenjenem območju pa je naziv za upravno enoto prerasel v toponim, katerega etimološki izvor daje slutiti na etnično in versko sestavo tamkajšnjega prebivalstva; Sandžaklije, kot jih imenuje širše okolje in kot se imenujejo sami, se v največjem številu etnično pripadnostno istovetijo z Bošnjaki, saj so najdlje spadali v politični okvir bosanskega vilajeta. Obe društvi, »IZVOR« in »SANDŽAK«, gojita v Sloveniji bošnjaško kulturo in zlasti tradicije tistih krajev, ki sta jim s svojim imenom bliže zavezani.

Edino društvo v Sloveniji, ki povezuje svoje člane zlasti na črnogorski narodnostni osnovi in občutku pripadanja Črni gori sploh, je društvo »MORAČA«. Kot *Crnogorsko kulturno umjetničko i sportsko društvo »MORAČA« Kranj* deluje v tem mestu, v ulici Jureta Gabrovška 32, uradno od leta 1998, čeprav datira pobuda za ustanovitev še vsaj v leto 1995, ki pa se

tedaj, po zatrjevanju prvega in sedanjega predsednika društva, zaradi pro-jugoslovanskih političnih pritiskov iz Črne gore ni uresničila²⁹⁸.

V letu 2002 društvo šteje »okrog« 150 članov, med njimi 16 Slovencev. Slednje dejstvo razlagajo s statutom, v katerega so zapisali svojo odločitev, da je lahko član društva vsakdo, ki spoštuje statut društva. Člani društva so »iz vseh delov Črne gore, ne glede na nacionalno in versko pripadnost«, večinoma živijo v Kranju in okolici, manj v Ljubljani. Pretežno so delavci s srednješolsko izobrazbo, nekaj tudi z visoko, en doktor znanosti. Tudi za MORAČO, kot za vsa druga narodnostna društva, je značilno, da bremena organiziranih dejavnosti nosijo najbolj aktivni člani, ki so v manjšini in ki tvorijo vodstvo oziroma izvršne organe v društvu. V MORAČI je to zlasti Čedo Đukanović, vseskozi predsednik in iniciator ustanovitve društva. Tu so še društveni podpredsednik Vućeta Marinković, sekretar Radojica Nedović, član izvršnega odbora Momir Savović, ki vestno opravlja elektronsko komunikacijo z javnostjo.

Kot pravijo, so še v razvoju in širjenju, radi bi pritegnili v članstvo in k sodelovanju čim več Črnogorcev v Sloveniji, ki so že priznani umetniki, gospodarstveniki, športniki. Društvo »MORAČA« je osredotočeno na negovanje in »promocijo kulture in običajev narodov s teritorija matične države, z željo, da ohranimo in da drugim pokažemo običaje, tradicionalne in kulturne vrednote našega naroda.« Zelo so ponosni na delovanje svoje folklorne sekcije in organizacijo svojih že tradicionalnih *Crnogorskih večeri*. Kot sicer izhaja iz naziva društva, lastnega pisnega gradiva in pripovedovanj članov društvenega vodstva, imajo še delujočo šahovsko, nogometno, folklorno in planinsko sekcijo²⁹⁹. Poleg starejših aktivistov, ki že dolga desetletja živijo v Sloveniji, je v društvene dejavnosti vključena tudi druga generacija, rojena v Sloveniji, njihovi otroci³⁰⁰. Društveni podmladek deluje kar precej samostojno, in sicer v sekciji mladi umetniki. Izdelujejo lutke, rišejo in razstavljajo, ob prilikah pišejo čestitke in jih pošiljajo drugim društvom, županom, domu upokojujencev³⁰¹.

²⁹⁸ Zapis v gradivu raziskave, po ustnem pričevanju Đukanovića.

²⁹⁹ Gradivo raziskave.

³⁰⁰ Robert, sin Vućete Marinkovića je, denimo, član društvene folklore.

³⁰¹ Pripoved Slađane Đukanović, hčere predsednika Društva, sicer študentke v Ljubljani, gradivo raziskave.

Hrvati:

V Sloveniji so ustanovili in imajo naslednja društva; vsa s predznakom HD (hrvatsko društvo) v imenih, medtem ko kaže drugi del imena na mesto delovanja.

1. HDL – Hrvatsko društvo Ljubljana
2. HKD – Hrvatski kulturni dom, Ljubljana
3. HKD Maribor – Hrvatsko kulturno društvo, Maribor
4. HKU Novo mesto - Hrvatska kulturna udruga (združenje) Novo mesto
5. HKD Međimurje, Ljubljana – Hrvatsko kulturno društvo Međimurje, Ljubljana
6. HKD Međimurje, Velenje – Hrvatsko kulturno društvo Međimurje, Velenje
7. HD Istra, Piran – Hrvatsko društvo »Istra«, Piran
8. HD Komušina, Škofja Loka – Hrvatsko društvo »Komušina«, Škofja Loka
9. DHD, Ljubljana – Društvo hrvatske demokratske zajednice (Zveze),
10. HD HIZ, Jesenice – Hrvatsko društvo hrvatske izseljeničke zajednice (Zveze).

Društvi HKD Međimurje združujeta člane iz ožjega področja Hrvaške, Međimurja, člani teh društev so zelo povezani s svojimi rojstnimi kraji. Njuno delovanje je usmerjeno v ohranjanje međimurskega narodnega izročila in sta v tem smislu najbolj aktivni društvi.

HD Komušina, Škofja Loka je društvo, ki združuje člane ožjega področja v dolini reke Usore. Ime ima po kraju Komušina (severovzhodna Bosna).

DHDZ Ljubljana je društvo hrvaške demokratke zajednice (Zveze). Društvo goji, po lastnem statutu, pozitivne vrednote hrvaškega demokratskega gibanja.

Poleg podanih osnovnih podatkov o samih društvih pa je izredno zanimivo, kako natančen vpogled ima Zveza v članstvo društev. Razpolaga ne le z natančnimi števili članov po društvih, česar raziskava ni ugotovila pri nobeni drugi narodnostni skupini, temveč še z mnogimi drugimi kazalci članske strukture po društvih, kot so starost članov, izobrazba, pogovorni jezik v družini in okolju, državljski status članov. Vse to kaže na visoko stopnjo organiziranosti društev in Zveze.

Glede povprečne izobrazbe članov hrvaških društev v R Sloveniji na primer ocenjujejo, da je enaka ali celo višja od povprečne izobrazbe državljanov slovenske narodnosti. Prednjačijo društva HDL Ljubljana (VI-VII), HKU Novo mesto (VI-VIII), HD Istra, Piran (IV-VII) in DHDZ (VI-VII), katerih člani so večinoma končali študij na slovenskih univerzah oz. drugih šolah.

Sicer pa je natančen pregled vseh omenjenih kazalcev Zveza pripravila v naslednji tabeli:

Zap.	NAZIV DRUŠTVA	NASLOV	Leto ustanovitve	Število članov	Starostna struktura			Povpr.izobr. v stopnjah	Pogovorni jezik v	Pogovorni jezik v	Državljanstvo
					do 20 let	do 50 let	nad 50 let		Družini	okolju	
								IV-VIII	%	%	%
1.	HDL – Hrvatsko društvo Ljubljana	Železna c. 18							SLO 70		
		Ljubljana	1993	557	75	250	232	VI-VII	HR 20	SLO 100	99
									SLO-HR 10		
2.	HKD – Hrvatski kult. dom, Ljubljana	Tržaška 2									
		Ljubljana	1991								
3.	HKD – Hrvatsko kulturno društvo, Maribor	Partizanska 12							HR 90	HR 40	
		Maribor	1990	180	35	50	95	V-VI	SLO 10	SLO 60	100
4.	HKU – hrvatsko kulturno združenje, Novo mesto	Cesarjeva 20									
		Novo mesto									
5.	HKD Međimurje, Ljubljana	Ceneta Štuparja 3							SLO 70	SLO 90	
		Ljubljana	1996	455	45	305	105	V	HR 10	HR	98
									MED 20	MED 10	
6.	HKD Međimurje, Velenje	Cesta V/1							HR 25		
		Velenje	1997	160	26	95	39	IV-V	SLO 55	SLO 100	100
									SLO-HR 20		
7.	HD Istra, Piran	Prešernovo nabr.18							SLO 25 HR 55		
		Piran	1998	180	25	63	88	IV-VII	SLO-HR 20	SLO 100	95
8.	HD Komušina, Škofja Loka	C.K. Staneta 39							SLO 30		
		Medvode	1993	418	155	258	25	V	HR 50	SLO 100	96
9.	DHDZ Ljubljana	Log 28 C							SLO 80		
		Hrastnik	1991	97	4	61	28	VI-VII	SLO-HR 20	SLO 100	99
10.	HIZ Zovik i Boće, Jesenice	Titova 45							SLO 50	HR 50	
		Jesenice	1992	83	-	83	-	IV-V	HR 50	SLO 50	96
	S K U P A J										

Vseh 10 društev je bilo registriranih v R Sloveniji v letih 1990-1998, večina ob razpadu bivše Jugoslavije (1990-1993). Vsa društva so vključena v Zvezo hrvaških društev v R Sloveniji.

Ob nastanku je bil njihov poglavitni namen zbiranje humanitarnih pomoči za prebivalce, prizadete v vojni v Hrvaški in BiH.

Društva pri svojem delovanju v skladu s svojimi statuti in programi uresničujejo predvsem naslednje cilje in naloge:

- združujejo občane hrvaške narodnosti, ki živijo in delajo v R Sloveniji, in občane drugih narodov zaradi širjenja hrvaške kulture in prijateljskih odnosov med ljudmi,
- poglobljajo in utrjujejo prijateljstvo med občani hrvaške, slovenske in drugih narodnosti, ki živijo v R Sloveniji,
- razvijajo osebni, kulturni in demokratični napredek članov društev, utemeljenih na splošnih načelih humanizma,
- razvijajo kulturo, državljansko in demokratično povezovanje društev s sorodnimi društvi in organizacijami v R Sloveniji, R Hrvaški in drugje,
- skrbijo za dvig kvalitete kulturnega standarda svojih članov,
- skrbijo za izobraževanje svojih članov, predvsem pri učenju hrvaškega jezika,
- prizadevajo si za uresničevanje pravic občanov hrvaške narodnosti v R Sloveniji in v zvezi s tem nudijo svojim članom strokovno pomoč,
- promovirajo hrvaško kulturno dediščino v slovenskem kulturnem prostoru, kakor tudi slovensko kulturno dediščino na Hrvaškem,
- sodelujejo s kulturnimi, znanstvenimi, izobraževalnimi, verskimi in gospodarskimi organizacijami v mestih, kjer živijo občani hrvaške narodnosti.

Za uresničevanje svojih ciljev in nalog društva predvidevajo naslednje dejavnosti:

- organizirajo in prirejajo kulturne prireditve (proslave, koncerte, razstave, družabna srečanja, potovanja in podobno),
- organizirajo in izvajajo predavanja, seminarje in razprave v zvezi z razvojem hrvaške kulture in jezika,
- organizirajo in izvajajo aktivnosti amaterskih sekcij (glasbene, literarne, recitatorske, plesne, folklorne in druge),
- organizirajo in izvajajo aktivnosti vzgoje in izobraževanja z organiziranjem čitalnic, knjižnic, seminarjev, tečajev in podobno,
- organizirajo dopolnilni pouk hrvaškega jezika za člane društev in njihove otroke,
- prizadevajo si za primerno in pravočasno oskrbo slovenskega prostora s hrvaškim tiskom in publikacijami, ki pomembno vplivajo na obveščenost članov o aktualnih dogodkih na Hrvaškem,

- organizirajo razprave in objavljajo mnenja glede položaja občanov hrvaške narodnosti v R Sloveniji,
- sodelujejo s slovenskimi in hrvaškimi kulturnimi subjekti o vseh vprašanjih, pomembnih za delo in življenje članov društev,
- organizirajo strokovna in izobraževalna potovanja, izlete in družabna srečanja (piknike) za člane društev,
- organizirajo rekreacijsko dejavnost in rekreacijska tekmovanja članov društev,
- izmenjujejo izkušnje in sodelujejo z drugimi hrvaškimi društvi v R Sloveniji in v drugih državah.

Društva opravljajo tudi druge aktivnosti, če so le-te pomembne za dvig kvalitete kulture življenja in za razvoj prijateljskega sodelovanja slovenskega in hrvaškega naroda.

Razmeroma stereotipni normativi in načelne smernice so predstavljeni seveda kot okvir, znotraj katerega potekajo dejanske vsebine kulturnega udejstvovanja Hrvatov v Sloveniji prek njihovih društev. Teh konkretnjših vsebin ne bi bilo mogoče niti taksativno naštevati, bi pa izpostavili morda tri splošnejše momente, ki so karakteristični in svojstveni ne le članom več društev, temveč Hrvatom v Sloveniji sploh.

Najprej naj omenimo vidik veroizpovedi. V razliko od drugih obravnavanih narodnostnih skupin v Sloveniji, z izjemo deloma Albancev, so edino Hrvati (in bosanski Hrvati) podobno kot večina Slovencev zavezani rimskokatoliški cerkvi. To dejstvo je imelo vseskozi gotovo pomemben vpliv na zgodovinske splošno dobre odnose med Slovenci in Hrvati, oz. ni moglo predstavljati podlage za kaka etnična trenja, ki so sem ter tja obeleževala etnične odnose med slovenskimi katoliki in pripadniki tistih narodnostnih skupin, ki so bile vezane na pravoslavlje in še posebej na islam. V Sloveniji živeči hrvaški verniki imajo zaradi svojega maternega, hrvaškega jezika določene težave oz. lastne želje pri bogoslužju v slovenskih cerkvah. Gotovo se bolj ali manj udeležujejo tudi maš, ki jih vodijo slovenski duhovniki, vendar v Ljubljani, kjer je Hrvatov največ, že petnajst let neprekinjeno poteka v frančiškanski cerkvi vsako nedeljo ob štirih popoldne maša v hrvaškem jeziku, ki jo znotraj hrvaške katoliške misije v Sloveniji v zadnjih letih vodi fra Marko Prpa. Občasno so maše v hrvaškem jeziku tudi v Kopru, Piranu in Mariboru. »Vsako nedeljo popoldne je frančiškanska cerkev v Ljubljani nabito polna, pride tudi po več sto vernikov«³⁰²

V zadnjih letih se sistematično odvija tudi dopolnilni pouk hrvaščine. Učiteljico Lidijo Racki, ki uči hrvaščino po Sloveniji že pet let, financira MK RH, ostale stroške v zvezi s tem poukom pa krijejo hrvaška kulturna društva ali pa kar posamezni hrvaški podjetniki v Sloveniji.³⁰³ Za pouk hrvaščine kot izbirnega predmeta v osnovni šoli, devetletki, si je v zadnjih letih veliko in uspešno prizadevala dr. Vesna Požgaj Hadži, pedagoginja in

³⁰² Pogovor z Ivom Garićem 14. januarja 2003, gradivo raziskave.

³⁰³ V začetku leta 2003 naj bi tako en računalnik za ta pouk prispeval Ivo Garić, gradivo raziskave.

predstojnica katedre za hrvaški in srbski jezik na oddelku za slavistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani, saj naj bi, po že vseh opravljenih potrebnih procedurah, ta pouk v Sloveniji v nekaterih šolah v 7., 8. in 9. razredu stekel jeseni 2003³⁰⁴.

Prav naslanjanje na lastne sile je neke vrste vodilo HKD v Sloveniji. Toda, kot pojasnjuje predsednik Zveze, je to predvsem ali bolj posledica nesistematičnih in težavnih odnosov s slovensko državo kot pa kakega morebitnega finančno močnega ozadja ekonomskega položaja Hrvatov v Sloveniji. »Veliko smo prosjačili, obiskovali župane, pa se ni dalo urediti ne vprašanja prostorov, ne zagotoviti denarja za kulturne dejavnosti. Bilo je pravilo, da sami najprej priskrbimo 50% sredstev za naše projekte, potem da pa ostalo MK RS. Pa tudi zaradi birokratskih postopkov smo v zadnjem času kar odnehali s prošnjami na MK.«³⁰⁵

Makedonci:

V Sloveniji so ustanovili naslednja društva, ki imajo vsa uradno predznak makedonsko kulturno društvo (MKD), razen enega, ki pa je po svoji vsebinski zasnovi in delovanju bolj kot društvo pravzaprav združenje oziroma skupnost. To so:

1. MKD Makedonija iz Ljubljane
2. MKD Vardar iz Železnikov
3. MKD Ohridski biser iz Nove Gorice
4. MKD Sv. Ciril in Metod iz Kranja,
5. MPCŠ Sv. Kliment Ohridski s sedežem v Ljubljani
6. MKD Kočo Racin iz Izole-Kopra
7. MKD Vatroslav Oblak iz Celja,
8. MKD Biljana iz Maribora
9. MKD Ilinden z Jesenic.

Imena društev (in združenja) so zasnovana na *geografskih pojmih*, kot so: MKD Makedonija iz Ljubljane, MKD Vardar iz Železnikov, MKD Ohridski biser iz Nove Gorice, *znanih osebnosti*: MKD Sv. Ciril in Metod iz Kranja, MPCŠ Sv. Kliment Ohridski s sedežem v Ljubljani, MKD Kočo Racin iz Izole-Kopra, MKD Vatroslav Oblak iz Celja, *ljudski pesmi*: MKD Biljana iz Maribora, *zgodovinskih dogodkih*: MKD Ilinden z Jesenic. V omenjenih društvih aktivno deluje od nekaj deset do več sto aktivnejših članov. Nosilci aktivnosti so upravni odbori in člani sekcij društev. Praktično vsa društva so bila ustanovljena 1992. leta in so se istega leta povezala v Zvezo MKD s sedežem v Ljubljani na Masarykovi 24.

Ustanovitelji Zveze so tako vsa navedena makedonska kulturna društva iz Ljubljane, Kranja, Jesenic, Celja-Velenja, Maribora, Kopra-Izole, Nove Gorice in Železnikov ter Makedonska

³⁰⁴ Pogovor z dr. Vesno Požgaj Hadži, 25. april 2003, gradivo raziskave.

³⁰⁵ Pogovor z I. Garićem..

pravoslavna cerkvena skupnost (MPCŠ) v R Sloveniji. MKD pokrivajo po teritorialnem principu ozemlje RS, kjer obstaja zadostno in aktivno število predstavnikov makedonske etnične skupine in simpatizerjev, ki podpirajo dejavnosti društev pri ohranjanju makedonske kulturne identitete. Društva imajo razvitih več kulturnih dejavnosti, med katerimi prevladujejo folklorne skupine, dramsko-recitatorske sekcije, pevski zbori, vokalno-instrumentalne skupine in športne sekcije (mali nogomet, šah in drugo). Poleg tega organizirajo vrsto drugih prireditev, kot so: razstave makedonskih in slovenskih slikarjev in kiparjev, predstavitve izdaje literarnih del in pesniških zbirk, izdaja dvojezičnega makedonsko slovenskega slovarja, organizacije gostovanj makedonskih skupin (glasbeno-instrumentalnih, folklornih idr.), pesnikov, pisateljev in pomembnih osebnosti iz kulturnega in političnega življenja iz Makedonije in Slovenije.

V RS živi velika skupina visoko izobraženih pripadnikov makedonskega porekla, ki se je šolala v šestdesetih letih in po končanem študiju ostala v Sloveniji. Najdemo jih na vseh mestih, od vladnih do nacionalnih kulturnih ustanov (glasbeniki, igralci), univerzitetnih učiteljev, gospodarstvenikov in dr. Večina se jih aktivno vključuje v delo Zveze. Še večja je t.i. skupina polkvalificiranih delavcev brez ali pa z nepriznano izobrazbo. Srednji sloj je šele v fazi nastajanja, kot druga generacija prej omenjenih.

Največji del programa je usklajen vsebinsko in terminsko na ravni Zveze MKD ter se odvija skozi vse leto. Prireditve so povezane z dejavnostmi društev in pomembnimi datumi, vezanimi na kraj delovanja društev. Vsako MKD ima svoj letni načrt dela, ki ga predstavi še drugim članom za boljšo koordinacijo soudeležbe pri skupnih projektih in prireditvah. Pomembnejše prireditve MKD v RS:

- Novoletna srečanja v org. MKD Ilinden in MKD Biljana.
- Praznovanje pravoslavnega Božiča v org. MPCŠ v Kranju.
- Staroletno srečanje Vasilica (18. januarja) v org. MKD Sv. Ciril in Metod v Kranju.
- Spomladansko kulturno srečanje s piknikom v org. MKD Kočo Racin v Ankaranu.
- Praznovanje pravoslavne Velike noči v org. MPCŠ v Kranju, Mariboru, na Obali.
- Đurđovdasko srečanje s kulturnim programom v org. MKD Vatroslav Oblak.
- Dnevi Sv. Cirila in Metoda, zadnja dekada v maju (glasbeni koncerti, slikarska razstava, predavanja, kviz znanja, recitatorski večeri poezije, nogometni in šahovski turnir in folklorna parada v org. MKD Sv. Ciril in Metod v Kranju.
- Kulturna prireditev učencev dopolnilnega pouka v makedonskem jeziku in podelitev spričeval ob prisotnosti državnih podsekretarjev obeh držav, izmenično po mestih pouka v org. MKD pripadajočega kraja.
- ETNO-FOLK, KRANJ - srečanje vseh v RS delujočih folklornih skupin v org. MKD Sv. Ciril in Metod v Kranju.

- Ilindensko srečanje s folklornim programom v org. MKD Ilinden z Jesenic.
- Bogorodičin piknik z zabavnim programom (ob koncu avgusta) v org. MKD Sv. Ciril in Metod v Kranju.
- Kulturna prireditev ob dnevu državnosti RM v sept. v org. MKD Biljana Maribor.
- Proslava dneva vstaje makedonskega naroda proti fašističnim okupatorjem s kulturnim programom društev, športnimi srečanji, odprtjem razstave v novembru v organizaciji MKD Makedonija iz Ljubljane.

Poleg naštetega železnega repertoarja so društva organizatorji, soorganizatorji ali udeleženci še vrste drugih prireditev na lokalni ravni.

Od leta 1992 na osnovi bilateralnega dogovora med Makedonijo in Slovenijo ter ob podpori Zveze poteka organiziran dopolnilni pouk v makedonskem jeziku po 3 ure tedensko v Kranju, Novi Gorici, Ljubljani in Mariboru. Zveza koordinira izvedbo petih projektov, ki jih financira Sklad Ministrstva za kulturo R Slovenije.

Pri svojem delu je Zveza finančno in programsko samostojna ter odgovorna svojim članom za delovanje. V Zvezo so povezani preko svojih delegatov v skupščini (po pet delegatov), predsedstvu Zveze MKD (predsednik društva in en delegat) ter organih Zveze (po en delegat).

Srbi:

Podobno kot bošnjaška so tudi srbska društva v Sloveniji deloma vključena v Zvezo, deloma ne. Gradivo, ki je nastalo o društvenem samoorganiziranju Srbov v Sloveniji, je znotraj tukajšnje raziskave pretežno dvojnega izvora. Najprej bomo o obravnavanih vidikih predstavili pogled večletnega predsednika Zveze³⁰⁶. V nadaljevanju pa se bomo prav tako v strnjeni obliki seznanili še z nekoliko drugačnim pogledom predsednice najbolje organiziranega in verjetno tudi v širšem družbenem okolju najvplivnejšega društva Srbov v Sloveniji, Srbske skupnosti iz Ljubljane³⁰⁷. Precej pomembnih podatkov, zlasti seveda o pravoslavni komponenti Srbov v Sloveniji je prispeval njen tukajšnji glavni verski pastir, župnik cerkve Sv. Cirila in Metoda v Ljubljani³⁰⁸.

³⁰⁶ To je Miljenko Vakanjac, znani dolgoletni aktivist znotraj srbske skupnosti v Sloveniji, prvi predsednik Zveze srbskih društev v Sloveniji, sicer diplomant Filozofske fakultete v Ljubljani, kjer živi že skoraj štiri desetletja.

³⁰⁷ Njegova predsednica je Vesna Miletič, prav tako znana dolgoletna aktivistka in intelektuala, s koreninami v srbskem in slovenskem narodu.

³⁰⁸ Paroh Peran Bošković opravlja to versko funkcijo in živi s svojo družino v Ljubljani že 20 let.

V Savezu srpskih društava Slovenije/Zvezi srbskih društev v Sloveniji je bilo v letu 2002 sedem (7) društev.

1. Društvo Srpska kulturna zajednica-Ljubljana/Srbska kulturna skupnost-Ljubljana
2. Društvo Mihajlo Pupin-Ljubljana
3. Društvo Sloga-Nova Gorica
4. Društvo Brdo-Kranj
5. Društvo Sv.Sava-Kranj
6. Društvo Vuk Karadžić-Radovljica
7. Društvo Desanka Maksimović-Celje

V Zvezo niso bila včlanjena srbska društva v Mariboru, Postojni, Hrastniku in eno v Ljubljani. Prav tako ni bil član Zveze Srpski kulturni klub-dr.Svetozar Milićev. Če zgoraj naštetim 7 društvom prištejemo 5 društev, ki niso (bila) v Zvezi, pomeni, da je v letu 2002 bilo v Sloveniji vseh srbskih društev 12.

Društva nosijo imena po krajih delovanja (Brdo), po imenih srbskih jezikoslovcev in literatov (Desanka Maksimović, Vuk Karadžić), po imenih srbskih znanstvenikov (Mihajlo Pupin), po imenih srbskih svetnikov (Sv. Sava) in imenih, ki označujejo tradicionalen namen zbiranja (Sloga in Društvo srpska kulturna zajednica). Večina društev je nastala v obdobju med leti 1990 in 1995.

Zveza je bila ustanovljena leta 1995. Dosedanja dejavnost je bila posvečena organizaciji in izvedbi kulturno-zabavnih prireditev, humanitarni dejavnosti ipd. V prihodnje si bodo društva in seveda Zveza prizadevali zlasti za priznanje dostojnega družbenega statusa srbski etnični skupnosti v R Sloveniji, - kar bomo bližje razčlenjevali kasneje – in tudi za ustvarjanje osnovnih pogojev za elementarni pouk v maternem jeziku, delovanje glasila in vsega, kar bi prispevalo k ohranitvi nacionalne identitete Srbov v Sloveniji.

Na vprašanje o socialni in profesionalni sestavi članstva v društvih Zveze slednja nima podatkov, ker za »resno raziskavo Zveza in društva nimajo ne strokovno usposobljenih ljudi, ne finančnih sredstev. Zgolj domnevamo lahko, da večino članstva naših društev, zlasti v industrijskih regijah Republike Slovenije (Kranj, Celje) tvorijo delavci. V celjski regiji je, spričo okoliščin (zdravilišča), nekoliko nadpovprečna zastopanost zdravniškega poklica med srbsko etnično skupnostjo. Nekoliko drugačna je situacija v Ljubljani, kjer je relativno večje število (za etnično skupnost) inteligence najrazličnejših poklicnih smeri. V vseh večjih centrih v Republiki Sloveniji je tudi dosti samostojnih podjetnikov, ki pripadajo srbski etnični skupnosti. Omeniti je treba tudi precejšnje število upokojencev. Sicer pa se socialna in profesionalna sestava precej razlikujeta tudi kar zadeva prvo, drugo, počasi pa tudi tretjo

generacijo pripadnikov srbske etnične skupnosti v Republiki Sloveniji. Trend je seveda dovolj znan, prva generacija, z redkimi izjemami, iz razumljivih razlogov (jezik, izobrazba, okolje), ni pretirano mobilna, česar pa seveda ne bi mogli trditi za drugo in tretjo generacijo.

Tako v najkrajšem podaja osnovna dejstva in vidike srbskega samopovezovanja v Sloveniji Miljenko Vakanjac, do jeseni 2002 predsednik Zveze.

Z zornega kota *Srbske skupnosti iz Ljubljane* pa je ta pogled sledeč.

Društvo Srbska skupnost iz Ljubljane je bilo ustanovljeno leta 1991, kot prvo srbsko društvo v Republiki Sloveniji, vsa druga so sledila kasneje. Leta 1996 je bila ustanovljena *Zveza srbskih društev* z namenom programskega povezovanja in koordinacije nekaterih aktivnosti 10 regionalnih srbskih kulturnih društev v Ljubljani, Kranju, Radovljici, Novi Gorici, Postojni, Celju in Hrastniku. *Društvo Srbska skupnost iz Ljubljane* je leta 2001 formalno izstopilo iz Zveze, ki naj bi bila na začetku leta 2003 »v postopkih preoblikovanja«. V Društvu so sicer ocenjevali, da je imela Zveza preobsežen, »idealiziran« in zato neizvedljiv program dela, zaradi česar da nikoli ni zaživela v smislu realizacije programa in/ali koordinacije in dela srbskih društev. Slednja »pa tudi niso reprezentativno predstavljala vseh Srbov v Sloveniji«. Društvo po eni strani Zvezi očita predvsem usmerjenost na utrudljiva in brezizhodna vprašanja samoorganizacije, toda hkrati jo opravičuje, da ni imela lastnih resursov (kadrovskih, prostorskih, finančnih), kar je posledica »dejstva, da RS ne podpira dejavnosti etničnih društev ter da niti eno od srbskih društev ni imelo stalnih virov financiranja«. Ob tem se v Društvu navezujejo na ugotovitev, »da so Srbi edina skupnost v R Sloveniji, ki nikoli niso bili deležni pomoči niti ene svojih nacionalnih matic, za razliko od drugih skupnosti (Hrvatov, Makedoncev...). Značilno za tukajšnje Srbe je namreč to, da imajo po svojem nacionalnem ozadju korenine v sedanji Bosni, Srbiji, Črni Gori, Hrvaški, Makedoniji.« Za tukajšnjo raziskavo je, na tem mestu, gotovo zanimiv podatek, da je prav v *Društvu Srbska skupnost iz Ljubljane* prisotna navedena pestra članska sestava in da imajo celo potomke tržaških Srbov.

Kot smo sicer že ugotavljali za situacijo znotraj drugih narodnih skupin, velja tudi v pogledu srbskih društev, da je že samo njihovo število nestalno, spremenljivo, so »v nenehnih procesih ustanavljanja, dinamizacije aktivnosti, zastojev, začasnih prekinitev aktivnosti, nastajanja novih neformalnih oblik, itn.« Razloge, očitno nekoliko pretirano, pripisujejo le »neugodnim pogojem za delovanje in obstoj društev«, natančneje, drugih vsaj ne navajajo.. V Društvu na začetku leta 2003 nimajo natančnejših podatkov o drugih srbskih društvih, ocenjujejo, da jih je 15, poleg njih pa še 7 cerkvenih občin Srbske pravoslavne cerkve.

Glede članske številčnosti in z njo povezane društvene dejavnosti gre tudi v tem društvu za situacijo, ki je podobna tisti v društvih drugih obravnavanih narodnostnih skupin. Ko gre za srbska, je, po oceni Društva, v vsa srbska društva v Sloveniji uradno včlanjenih med 1000 in

1500 članov. Število formalnih članov se razlikuje od števila dejavnih pripadnikov srbske skupnosti. Na primeru svojega društva ugotavljajo, da je število oseb, ki se udeležujejo posameznih aktivnosti društva, mnogo večje od članstva. Člani folklorne sekcije (mladostniki) praviloma niso člani društva, isto velja za člane dramske sekcije in kluba pesnikov (dva pesnika, ki sicer delujeta v Društvu, sta, na primer, člana dveh drugih društev). Med drugim še pravijo, da natančne izračune megli na primer podatek, da so člani v enem številčnejših društev (Nova Gorica) **družine**, tudi več-generacijske, ne pa posamezniki, da gre torej za svojevrstno kolektivno članstvo.

V razliko od podanih karakteristik v zvezi s članstvom, ki jih v še kakih variacijah omenjajo tudi po vseh drugih društvih ABČHM in jih zato ne bomo ponavljali ob prikazu vsake posamezne narodne skupine, zasledimo v Društvu Srbska skupnost zanimivo sledečo oceno. Problema, ki ju zaznavamo pri analizi vzrokov (premajhnega) števila članov (ne samo našega!) društva, sta naslednja:

- Nacionalna pripadnost in kulturno ozadje je samo ena od dimenzij in potreb sodobnega človeka. Nacionalno društvo neprofilirane vsebine dela ne more pritegniti mnogo oseb zgolj na podlagi nacionalne pripadnosti.
- Previdnost pred posledicami javnega deklariranja pripadnosti drugemu, neslovenskemu narodu v Sloveniji je razumljiva. Slovenija je država Slovencev. Slovenci so – tudi po uradnih izjavah – ksenofobični in netolerantni do tukaj živečih pripadnikov drugih narodov. Tukajšnji Srbi so v posebno neugodnem položaju. Nihče ni imel nikakršnih prednosti ali koristi zaradi svojega srbskega ozadja.

Za ilustracijo navajamo tipična opravičila, ki jih slišimo pri ponudbi za pristop članstvu:

- Kaj bom imel od tega? Mi garantirate varnost?
- Imam šoloobvezne otroke (sedaj ne upam)
- Ko bom v penziji (sedaj ne upam)
- Naredil bom vse kar hočete, samo podpisati (članstva) ne upam...«

Kar zadeva dosedanje aktivnosti, se *Društvo Srbska skupnost* iz Ljubljane samoocenjuje kot »žal edino srbsko društvo v Sloveniji, ki ima jasno opredeljene programske dejavnosti (kulturna, informativna, humanitarna, družbena) in jim dosledno sledi«. Zapisano ni slučajno, kajti Ministrstvo za kulturo RS je Društvu oktobra 2002 dodelilo status društva, ki deluje v javnem interesu na področju kulture. Obrazložitev Ministrstva se je glasila:

Društvo Srbska skupnost je edino, ki s svojimi kulturnimi programi in projekti presega lokalne okvirje in je usmerjeno na vse pripadnike srbske skupnosti v Sloveniji.

V društvu stalno delujejo dramska, folklorna, glasbena in literarna sekcija ("Klub pesnikov"). Velika večina aktivnih udeležencev teh sekcij niso člani društva.

Občasne delovne skupine, ki izvajajo posamezne kulturne projekte, ustanavlja Izvršni odbor društva. Društvo je odprto za vse individualne pobude pripadnikov širše srbske skupnosti v Sloveniji, ki se v okviru in preko društva želijo (po)ustvarjalno izražati. Vsi projekti so strokovno vodeni in evalvirani, posebej glede njihovih primarnih (usklajenost s cilji, številčnost ciljne populacije) in sekundarnih učinkov (odmevnost, prepoznavnost, kvaliteta). Dosedanji kulturni projekti so predvsem potekali na področjih glasbene, gledališke in literarne umetnosti, založniške in izdajateljske dejavnosti ter organizacije predstav in prireditev.

A je, hkrati, vodstvo Društva tudi samokritično: »Kritika drugih društev, ki je delno tudi upravičena, je, da naše društvo stremi h kulturnemu elitizmu«, čeprav gre očitno za neko priznanje, ki bolj kot ne potrjuje samozavest Društva o pravici do potrebe po elitizmu.

Z zornega kota pozicije svojega Društva ocenjujejo in opisujejo dejavnost drugih srbskih društev, ki da »ni tako pestra, je skromnejšega obsega, vendar uspešno prilagojena željam in povpraševanju lokalne srbske (ciljne) populacije. Zabave, pikniki in veselice, ki jih posamezna društva prirejajo kot svojo osnovno ali pretežno aktivnost, znajo pritegniti tudi po 800 (zadovoljnih) udeležencev«.

Prvo srbsko društvo v Sloveniji je nedvomno dobro seznanjeno z dejavnostmi ostalih srbskih društev v Sloveniji in jih opisuje, kot sledi.

»Folklorne sekcije so zelo popularne med mladimi. Dejavnih je 8 sekcij, nekatere imajo tudi po 200-300 udeležencev. Problem, s katerimi se skoraj vse sekcije soočajo, je strokovno vodenje (pomanjkanje ustreznega kadra v RS, pomanjkanje finančne podpore sodelovanju z maticami) ter izredno visoki stroški potrebnih oblačil, ki bi celotni amaterizem povzdignili na nivo sprejemljive kulturne dejavnosti.

Organizacija pouka srbskega jezika in pisave za pripadnike mlajših generacij se, po naših informacijah, ni obnesla kljub dejstvu, da jo vsa društva razglašajo za potrebno in zaželeno. Strah staršev, da se bo morebitni dopolnilni pouk učenja jezika v društvu maščeval otrokom v šoli, t.j. da bi šolski učitelji bili nenaklonjeni tovrstni izven šolski aktivnosti, je prevladal nad željo, da tukaj rojena mladina obvlada književni srbski jezik.

V nekaterih društvih so uspešni poskusi dela z mladimi preko dramskih krožkov, vendar pa – spet žal – gre za društva, ki nimajo znanja in sposobnosti za pridobitev ustreznih sredstev preko maloštevilnih temu namenjenih javnih razpisov.

Po izkušnjah, ki jih naše društvo ima pri sodelovanju z drugimi društvi na področju humanitarne pomoči – dejavnosti, ki je bila značilna za preteklo obdobje, od vojne v Hrvaški pa do poslednjih spopadov na Kosovu – kaže, da so solidarnostna pomoč in humanitarne

akcije namenjene beguncem v bližnji preteklosti predstavljale dokaj pomembne in obsežne aktivnosti društev. Eno srbsko društvo v Sloveniji še sedaj organizira redne pomoči Srbom – povratnikom v Knin.

Brez izjeme pa vsa društva delujejo kot neformalni mini-informativni in mini-svetovalni centri za lokalne Srbe. V tem je, najverjetneje, njihova najpomembnejša vloga: pomoč, podpora, zagotavljanje občutka, da se posameznik lahko obrne na nekoga »svojega« v splošno nenaklonjenem okolju.«

Kot pravoslavni so verni Srbi (in vsaj deloma tudi Črnogorci) v Sloveniji organizirani v 9 parohijah: Ljubljana, Maribor, Celje, Kranj Koper, Nova Gorica, Ajdovščina, Novo mesto, Bojanci. Poklicno opravlja versko oskrbo 5 duhovnikov, potrebujejo pa še vsaj dva. Paroh Bošković je ugleden duhovnik na verski sceni v Sloveniji nasploh. Kot tak je bil aprila 2003 izbran za predsedujočega predstavnika verskih skupnosti v Sloveniji, ki so se odločile za skupen nastop v odnosu do slovenske države zaradi njenega že »štiriletnega stalnega odlaganja« podpisa dokumenta o soglasju glede ureditve odnosov med državo in verskimi skupnostmi v Sloveniji³⁰⁹. Bošković ima izoblikovana stališča tako v pogledu urejanja verske (1) kot narodnostne (2) problematike v Sloveniji. Njegova stališča do verskih vprašanj v slovenskem družbenem kontekstu lahko razdelimo na tista, ki se nanašajo na pravoslavno cerkev, in tista, ki zadevajo širše versko družbeno okolje v Sloveniji.

³⁰⁹ Sestanek predstavnikov verskih skupnosti v Sloveniji v Moravskih Toplicah 4. aprila 2003; prim Delo, 5. april 2003.

Večinsko slovensko okolje in ABČHMS v opciji njihovih društvenih voditeljev

Predhodne opombe

Velik del zbranega gradiva se nanaša na odnose med slovenskim večinskim okoljem in ABČHMS, predvsem na slike, ki si jih o teh odnosih ustvarjajo njihovi društveni in mnenjski voditelji.

Pri tem kaže najprej opozoriti in zavedati se, da omenjene slike odražajo vsaj dva nivoja dejanskega stanja. Prvega moremo opredeliti kot dožemanje in interpretacijo razmerja med društveno organiziranimi subjekti ABČHMS oziroma njihovimi izpostavljenimi protagonisti in širšo družbeno skupnostjo v Sloveniji (ožji aspekt). Drugi nivo pa se nanaša na njihovo opcijo odnosov med ABČHMS v Sloveniji sploh, oziroma med vsako posamezno narodnostno skupnostjo kot celoto in slovenskim okoljem (širši aspekt). Naj zaradi jasnosti ponovimo, da oba nivoja predstavljamo, kot se nakazujeta iz zornega kota društvenih voditeljev. V raziskavi pridobljeni odgovori na ta vprašanja so se, pričakovano, vsebinsko medsebojno močno prepletali. Iz razlogov zaželeno večje analitične jasnosti se jih bo poskušalo, kolikor bo mogoče ločeno predstavljati, a le do mere, pri kateri ne bi bila prizadeta kompleksnost vsebine.

V nekem smislu podobno opombo velja izreči v pogledu vsebinske podlage sintagme »slovensko okolje« ali le besede »Slovenija«. Pozorni moramo biti pri uporabi besed in besednih zvez izhajajočih iz imen Slovenija, Slovenec. Gre za dve bistveno različni vsebinski ozadji, ki obe korelirata s prilastkom slovenski. V en tematsko vsebinski sklop uvrščamo spekter družbenih pojavov, izhajajočih ali povezanih s pojmom slovenski narod, v drugi sklop pa tiste elemente družbene dejanskosti, ki so vgrajeni v pojem slovenske države. Zavedajoč se možnih širših teoretičnih izpodbijanij razmerja med narodom in državo in možnih različnih izhodiščnih pogledov, česar se tu ni mogoče niti površno dotakniti, izhajamo iz stališča, da je za obravnavo naše izbrane tematike tudi sicer jasno razlikovanje in vsebinsko ločevanje med pojmom slovenski narod in slovenska država še kako pomembno.

Zadevno gradivo je mogoče predstaviti torej na več načinov, v različnih povezavah posameznih segmentov. Tukaj bomo poskušali, ob upoštevanju njihove kompleksnosti ter medsebojne vzajemnosti, izbrane vsebinske aspekte najprej sistematizirati in prikazati po vsaj približnem vrstnem redu, ki izhaja iz sledečega okvirnega metodološkega pristopa:

- **splošen odnos slovenske etnične večine do etničnih skupin ABČHMS et vice versa ter komunikacija samo-organiziranih subjektov ABČHMS s slovensko državo (medetnični odnosi I)**

- **samo-ocena** danega družbenega **položaja in statusa narodnostnih skupin ABČHMS v RS ter vizija perspektive (medetnični odnosi II)**

I.

Društveni voditelji o danem stanju medetničnih odnosov

Njihovo opcijo spremljamo po tu že ustaljenem (abecednem) redu. Pred tem pa še besedo ali dve o odnosi Slovencev do ABČHMS na splošni ravni.

Težko ga je definirati, kajti takih specifičnih raziskav enostavno ni bilo. ABČHMS spadajo v tem splošnem odnosu Slovencev do njih v tako med seboj podobne Druge, da se je že dolgo tega med Slovenci za njih udomačil splošen, okvirni naziv Neslovenci, z velikim N, ki je že zaradi nanašanja le na ABČHMS, na narodnostne entitete z lepljivim »balkanskim« atributom, pejorativna oznaka v Sloveniji. Enako oceno zasluži seveda tudi oznaka Južnjaki, ki so je deležni spet samo (ali v glavnem) pripadniki narodov nekdanje skupne jugoslovanske države, če se zadržimo le na dveh manj ksenofobičnih. Drugih označevanj, ki bi jih lahko našli še več deset, če bi upoštevali le ulične grafite po Sloveniji, in smo jih analizirali ali omenjali že v drugih delih teksta, tu ne bomo ponavljali. Ne zato, ker bi sicer utegnil prevladati stereotipen in že s tem vendarle zmoten vtis o vsesplošni aktivni ali pasivni ksenofobiji med Slovenci.

Da etnična nestrpnost med Slovenci (delom Slovencev) do ABČHMS kot specifičen socialnopsihološki naboj obstaja, ni dvoma. Prisotna je v manjši ali večji meri, odvisna od aktualnih družbenih dogodkov, od generacijskih razlik, povezovati jo je mogoče bolj z enim kot nekaterimi drugimi družbenimi segmenti, samostojno jo in včasih osupljivo odkrito proizvajajo posebej nekateri pisni mediji, politične strukture, posamezni politiki, in še kaj, vse to raziskave res dokazujejo. Toda niti ena raziskava (še) ni dokazala, da je obravnavana nestrpnost osnovna karakteristika ali ena med osnovnimi karakteristikami družbenega razmerja, ki se vzpostavlja med Slovenci in ABČHMS v Sloveniji. Glede na neizmerno in neizmerljivo število ter vsebinsko kakovost stikov, odnosov, vezi, ki se v vsakodnevem javnem in zasebnem življenju ustvarjajo med pripadniki slovenske etnične večine in obravnavanimi pripadniki narodnostnih manjšin, pri čemer ne nastajajo nobene posebnosti in značilnosti, ki bi zaznamovale navedene komunikacije kot drugačne od tistih, ki so vanje vključeni le Slovenci, lahko upravičeno domnevamo, da so ksenofobični pojavi med Slovenci nedominantna, nestalna in labilna lastnost njihovega narodnega značaja, če naj bi bil narodni značaj v funkciji kolektivnega prilastka večinskega dela prebivalstva Slovenije, Slovencev, sploh določljiv.

Albanci:

Splošen odnos slovenske etnične večine oz. Slovencev do Albancev v Sloveniji sta v zadnjem desetletju in pol, podobno kot to velja tudi za BČHMS v Sloveniji, opredeljevala dva sklopa okoliščin.

Najprej gre seveda za plast neposrednih stikov, oziroma za tisti del podobe, ki si ga je slovenska etnična večina, Slovenci in Slovenke, ustvarjala o Albancih v Sloveniji (in prek te ravni tudi o Albancih sploh) na osnovi svojega, v vsakdanjem družbenem ali /in zasebnem življenju večstranskega zaznavanja o Albancih kot narodu, ki je drugačen, različen, in katerega del pripadnikov živi tudi v Sloveniji. Druga plast podobe Slovencev/Slovenk o Albancih v Sloveniji pa je bila oz. je posrednega značaja, oblikovala se je kot stereotipni pogled na Albance kot narod sploh, pogled, ki se je o Albancih ustvarjal znotraj skupne jugoslovanske države in širše. Kombinacija obojega, torej osebnih izkušenj in stereotipnih vplivov, je med Slovenci rezultirala s podobo tudi o Albancih v Sloveniji.

Enostavneje se je oblikoval odnos Albancev, in BČHMS, do Slovencev. Čeprav so seveda zaradi kompleksnosti zasebnih stikov kot takih tudi ti odnosi lahko bili ali so večplastni, pa so bili in so neposredni stiki Albancev v Sloveniji in Slovencev osnovno in v glavnem celotno izkustveno polje, ki je opredeljevalo odnos Albancev v Sloveniji, in BČHMS, do Slovencev.

Na primeru Albancev, ker pač zaradi abecednega kriterija z njimi začnemo, smo pravkar podali temeljno metodološko izhodišče za obravnavo medetničnih odnosov, ki nastajajo med slovensko etnično večino na eni strani in BČHMS na drugi, in to izhodišče omogoča zelo široko spoznavanje tematike. Pričujoča razprava se ne more spuščati po mnogih raziskovalnih poteh, ki se s takim izhodiščem odpirajo, a se nam je zdelo potrebno nakazati obzorje opazovanja, ki pa bo lahko bolj uporabljivo znotraj kasnejših dolgoročnejših in temeljitejših raziskav. Tukaj se zadovoljujemo s predstavljanjem in razčlenjevanjem gradiva, ki je nastalo z ubiranjem le malega dela omenjenih poti.

Ko gre za odnos Slovencev do Albancev v Sloveniji, lahko o njem sklepamo, analogno tudi v primeru BČHMS, po (na primer) rezultatih anketiranja slovenskega javnega mnenja, ki smo ga v predhodnih delih tega teksta že predstavljali, ali pa po ugotovitvah že narejenih drugih tovrstnih raziskav, ki pa so bile tudi omejene ali na določen kraj v Sloveniji ali na neko ožjo ciljno populacijo (naključni vzorec srednješolske mladine), ali pa na detektiranje odnosa Slovencev do Albancev, in BČHMS, ob nekem specifičnem družbenem dogajanju, ki se je reflektiralo prek medijev, ali na analizo na primer grafitov. Nujno pa bi bil vsak predstavljeni pogled odvisen še od osebnih izkušenj samega raziskovalca.

Ali bi lahko obravnavali odnos Slovencev do Albancev posebej, ločeno od BČHMS? Ne in da. Ne, ker so si Slovenci, zlasti po drugi svetovni vojni, ustvarjali odnos do

Albancev/Šiptarjev kot v glavnem na Kosovu, t.j. v okviru skupne jugoslovanske države živečega naroda, s čimer je podana bistveno primerljiva iztočnica z drugimi jugoslovanskimi narodi. Ta moment je bil seveda silno pomemben, a so bili prisotni tudi nekateri drugi, v primerjavi z BČHMS ločevalni. Taki momenti, zaradi katerih na postavljeno vprašanje odgovarjamo z da.

Da, ker so Albanci edini neslovanski narod oz. narodnostna skupina med tu obravnavanimi, s čimer v najtesnejši zvezi je od slovenskega popolnoma različen jezik (1), ker gre za narodnostno skupino, ki je imela v razliko od drugih obravnavanih narodnostnih skupin svojo (državno) matico izven skupne jugoslovanske države (2) in ker so se nahajali Albanci na Kosovu, torej znotraj Jugoslavije, v letih neposredno pred razpadom skupne države v zelo specifičnem položaju, ki se je močno reflektiral v Sloveniji (3). Na tem mestu se bomo dotaknili le tretje navedenega razloga, saj sta prva dva dovolj povedna sama po sebi.

Potrebno se je ozreti na desetletje pred razpadom Jugoslavije, ko je bilo že v prvi polovici 80-ih let za Albance v Sloveniji nekako boljše kot za Albance drugje po Jugoslaviji, posebej je narasla naklonjenost Slovencev do Albancev po objavi zbornika *Albanci*, ki ga je izdala državna založba Slovenije leta 1989 (in ko so Albanci v Sloveniji na veliki tribuni v Cankarjevem domu odmevno predstavili politični položaj na Kosovu?)³¹⁰. To je bil čas, ko sta se tako slovenski kot albanski narod čutila že zelo ogrožana od velikosrbskega hegemonizma. In če so bili Albanci še pred nekaj leti tudi v slovenskem okolju percipirani kot razbijalci države, so jih od tedaj Slovenci »akceptirali kot partnerja, ki lahko pomagata drug drugemu«³¹¹. In prav na tej točki, morda samo na tej točki, lahko govorimo o specifičnem položaju Albancev glede na tedanji položaj BČHMS v Sloveniji.

Poznavalec in soustvarjalec »dogajanja« albanstva v Sloveniji v letih 1989-1993 priča: »Torej politične razpoke v bivši državi so Albanci v Sloveniji znali izkoriščati za svojo emancipacijo, bodisi kulturno bodisi politično. Politični odnosi med kosovskimi in slovenskimi politiki so v tem obdobju bili na visoki ravni, posledično se je ustvarjal naklonjen odnos tudi do Albancev v Sloveniji in oni so se organizirali kot narodnostna skupnost, ki je kmalu postala prepoznavna. Leta 1989 so se organizirali v KDA "Migjeni" in takoj po tem tudi v politični stranki Demokratična Zveza Kosova v Ljubljani. To je sicer bila prva albanska politična stranka, ki je bila registrirana v skupni državi. DZK v Ljubljani je sodelovala na prvih večstranskih volitvah v Sloveniji. Na volitve je šla samostojno, da bi s tem dokazali, da so zelo konstruktiven element v državi samo v primeru, če se jim priznajo ustavne in druge pravice ki jim pripadajo; namreč, dokler so na Kosovu Albance ubijali, so jim v Sloveniji dovolili politično združevanje«³¹².

³¹⁰ Enciklopedija Slovenije

³¹¹ Martin Berishay, Pogled na Albance v Sloveniji, posebej pripravljeno gradivo za pričujočo raziskavo.

³¹² Isto, tudi beležke pogovorov z Berishayem.

Albanci v Sloveniji so v tem času izdajali časopise *Alternativa*, *Republika*, in *Demokracija autentike*³¹³. »Ti časopisi so na Kosovu (kjer je Miloševićev režim zaprl vse medije) dobesedno ustvarjali javno mnjenje in profilirali politični in kulturni prostor Kosova. Nikoli v albanski zgodovini ni diaspora tako močno vplivala na politične procese na Kosovu kakor so takrat vplivali Albanci iz Slovenije. To obdobje, ko so se hipostazirali Albanci v Sloveniji, sicer ni bila zasluga le tukajšnjih Albancev, prej bi rekel, da sta za Kosovo bila »Migjeni« in DZK v Ljubljani odprto okno v svet. Na Filozofski fakulteti smo organizirali lektorat za albanski jezik, katerega vodja je bil dr. Rexhep Ismaili (kasnejši predsednik Akademije znanosti in umetnosti Kosova). Ministrstvo za šolstvo nam je odobrilo dopolnilni pouk v maternem jeziku. Dopolnilni pouk je deloval v Ljubljani in v Kranju. Sedaj pa funkcionira le v Ilirski Bistrici. Prav tako smo organizirali albansko katoliško misijo, ki ima sedež v Zagrebu, za albanske katolike v Sloveniji (ki jih je več kot 750) pa se organizira maša enkrat na mesec, in sicer v Kranju in v Velenju«. Tu Berishay govori o Albancih – katolikih oz. ateistih, ki pripadajo katoliškemu civilizacijskemu krogu in ki mu pripada tudi sam. Med albanskimi kristjani v Sloveniji naj bi bilo po njegovi oceni pravoslavnih »manj kot je prstov na obeh rokah.«

Toda Albanci v Sloveniji so predvsem Albanci, ta narodnostna pripadnost jih vse v Sloveniji družijo, čeprav se ob vključevanju verske komponente v analizo stvari malce zapletajo. Namreč, ne le da so Albanci v Sloveniji v veliki večini muslimani oz. pripadajo civilizacijskemu krogu islama, temveč so tudi v tem pogledu med njimi razlike. Največ Albancev-muslimanov v Sloveniji, okrog 70 %, naj bi bilo s Kosova. Zanje je vera predvsem notranja človekova potreba, intimen odnos z bogom in niso na primer goreči zagovorniki izgradnje džamije. Ostalih približno 30 % Albancev-muslimanov izvira iz Makedonije in izražajo potrebo tudi po »zunanjih« vidikih bogoslužja (po džamiji).³¹⁴

»Na prelomu 80-ih in 90-ih let smo organizirali v vseh slovenskih večjih mestih albanska društva, ker smo vedeli, da moramo imeti proces pod nadzorom. Organizirali smo naša društva v Mariboru, Celju, Kranju, Postojni, Kopru, Novi Gorici, Ravnah na Koroškem, Krškem, Novem mestu in Murski Soboti. V tem času je bilo v Sloveniji 18 tisoč Albancev. Prizadevanja Albancev, da se čim prej vrnejo na Kosovo ter izrazita želja, da pomagajo družini (da so zraven v najtežjih trenutkih), je bila opredelitev, ki so jo sprejeli kot motiv in prakso«³¹⁵.

Navedena intenzivna albanska narodnostna aktivnost je po letu 1993 plahnela in v zadnjem desetletju je, po Berishayu, spet nastopilo obdobje »čakanja na boljše dni«, ki je sicer pokrito z nekaterimi dejavnostmi društva Migjeni, a daleč od predhodne vsestranske vitalnosti.

³¹³ Enciklopedija Slovenije

³¹⁴ Pričevanje Xavita Shaqirija, april 2003, gradivo raziskave.

³¹⁵ M. Berishay, Pogled...

Če se ločimo od sicer zelo nedavne zgodovine Albancev v Sloveniji in se osredotočimo na v glavnem sodobni družbeni trenutek, na začetek 21. stoletja, pa lahko ugotovimo, da ni nekih večjih ali opaznejših razlik med Albanci in BČHMS, ne v pogledu njihovega narodnostnega samoorganiziranja v Sloveniji ne v pogledu odnosa enih in drugih do slovenskega večinskega narodnostnega okolja in slednjega do njih. Gre za neko novo zgodovinsko fazo, ki jo zaznamujeta v glavnem umirjanje razmer v njihovih matičnih državah na Balkanu na eni strani in njihovo ozaveščanje potrebe po urejanju svojega narodnostno-skupnostnega položaja v novi domovini, v RS, ki je večini pripadnikov ABČHMS postala zdaj tudi njihova, prenekaterim zavestno dokončno izbrana država.

Kakšna pa je percepcija Albancev samih o današnjem odnosu Slovencev do njih? Ne v pisnem gradivu ne v neposredni komunikaciji nismo zasledili kakega pritoževanja Albancev nad slovenskim narodnostnim okoljem. Nasprotno, kot izhaja iz pogovorov, ki smo jih opravili z nekaterimi naključnimi posamezniki in v društvu »MIGJENI«, kjer menijo, da lahko govorijo v imenu mnogih Albancev, se Albanci med Slovenci v Sloveniji dobro počutijo. »Albanci so zelo strpni in imajo toleranten odnos do slovenske vodilne večine in njene kulture. Upoštevamo različnost kultur tudi vseh ostalih etničnih skupnosti v Sloveniji«, so še (skopo) zapisali v društvu o svojem odnosu do Slovencev in drugih. Kajti zelo hitro radi preidejo na odnos do države, slovenske države, s katere odnosom do njih pa niso zadovoljni.

Odnos slovenske države in njenih organov do Albancev v Sloveniji ocenjujejo v Migjeniju prek obeh glavnih ravni. Najprej, v pogledu odnosa države do pripadnikov albanske narodnostne skupine (1), potem, v pogledu države do vprašanja njihove narodnostne samoorganiziranosti (2).

1) V društvu MIGJENI razdeljujejo Albance, živeče v Sloveniji, na 4 kategorije, ki so jih oblikovali prav na temelju odnosa slovenske države. To so:

1. Albanci s slovenskim državljanstvom,
2. Albanci z urejenim statusom – dovoljenje za stalno bivanje tujca v republiki Sloveniji (na podlagi Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji)
3. Albanci z začasnim delovnim statusom.
4. Albanci z neurejenim statusom.

Vsako skupino opišejo še dodatno:

- Kar se tiče prve kategorije, imajo vsi državljani albanske nacionalnosti izenačen status kot ostali državljani.
- Kar se tiče druge kategorije, imajo veliko pripomb na neažurno urejanje že od leta 1999 podane dokumentacije po upravnih enotah v Sloveniji. Nekateri še do danes niso

dobili odgovora. Omenjena kategorija nima možnosti za sprejem svojih družinskih članov na obisk ali za daljše bivanje (med počitnicami, npr.).

- Kar se tiče tretje kategorije, so izraženi problemi z urejanjem vizumov. Daljša čakalna doba, stalen nepotreben policijski nadzor pri čakanju na podaljšanje vizuma. Za vsako področje so v Društvu pripravljene dati dodatna konkretna pojasnila.
- Zadnjo skupino neposredno povezujejo z razpadom Jugoslavije (takratne skupne države), ko je veliko ljudi čakalo na institucionalno reševanje svojih problemov. Toda mnogi so izgubili celo svoje redne službe. Ko se je začela vojna, so bili (na primer) na dopustu; ko so prišli oz. se vrnil v R Slovenijo, so dobili delovno knjižico oz. odpoved (primer Rexhep in Ramiz Dobruna, ki sta v Sloveniji delala 28 let in na koncu ostala brez vsega, zaradi višje sile – vojne in zaradi zbirokratizirane države).

Največji problemi so na področju urejanja vizumov za vstop v državo Slovenijo. Albanci s Kosova so namreč primorani za pridobitev vizuma oz. za urejanje celotne dokumentacije potovati v drugo državo – Makedonijo; ob tem se srečujejo z materialnimi stroški in nešteti drugimi težavami, kot so dolgo čakanje, plačevanje vstopnine za R Makedonijo v znesku 30 EUR, prevajanje dokumentacije v makedonščino za visoko ceno. Glede na to, da ima R Slovenija že odprt svoj Urad v Prištini, predlagajo, da proceduro urejanja vizumov prenesejo iz R Makedonije na Urad na Kosovu.

Naslednja velika težava Albancev v Sloveniji je povezana s pridobivanjem potrebnih osebnih in drugih dokumentov. Dejanska politična vprašljivost položaja Kosova se bistveno in za ljudi, ki so od tam in ki na primer živijo ali prihajajo v Slovenijo, skrajno obremenjuje zrcali v njihovih življenjih.

V Društvu imajo precej neugodnih izkušenj glede obravnave t.i. dokumentov UNMIK-a (Misija Združenih narodov za Kosovo) s strani državnih organov Slovenije.

»Sama procedura priznavanja potnega lista UNMIK-a je trajala od julija 2001 do 14. januarja 2002. Te zadeve je urejalo društvo »MIGJENI«, namesto že vzpostavljenih organov Kosova in legitimnih organov UNMIK-a in R Slovenije.

Kako smo bili glede omenjene dokumentacije diskriminirani, je razvidno iz obvestila z naslednjo vsebino, ki je še danes na oglasni deski Urada za tujce v Občini Ljubljana Moste Polje:

Neveljavni UNMIK -ovi dokumenti v RS:

1. UNMIK-ov rojstni list, v kolikor je bil otrok rojen leta 1999 ali po letu 1999.
2. UNMIK-ov poročni list, v kolikor je bila poroka sklenjena leta 1999 ali po letu 1999.

Veljavni UNMIK -ovi dokumenti v RS:

3. Poročni list, v kolikor je bila poroka sklenjena pred letom 1999 in nam boste predložili nov izpisek iz PMK na UNMIK-ovem obrazcu.

4. Potrdilo o nekaznovanju, ki ga je izdal UNMIK.

In na koncu upravni organ napoti občane Kosova, da naj se za pomoč obrnejo na veleposlaništvo ZRJ, ki se nahaja v Ljubljani na naslovu Slomškova 1. Kakšen absurd. Vsi vedo, da s Kosovom upravljajo Združeni narodi. Noben organ ZRJ nima za zdaj nobene pristojnosti nad Kosovom in njegovimi prebivalci³¹⁶.

2) Nezadovoljstvo pa so izkazali v Migjeniju tudi glede reševanja problemov, ki zadevajo samo Društvo.

»Naše društvo je imelo hude težave z uveljavljanjem svojih zakonitih pravic. Leta 1994 smo najeli prostore na Masarykovi 17 v Ljubljani. Prostore je oddala firma Grafika, last g. Boštjana Camleka. Kasneje se je pojavil nov lastnik, CHEMO d.o.o. Mi smo imeli tudi odločbo sodišča, da še naprej uporabljamo najete prostore, ampak zaradi vsakodnevnih vlomov s strani podjetja CHEMO nismo mogli zdržati takšnih pritiskov. Tudi državni organi so bili gluhi za naše probleme. Pod takšno prisilo smo obnovili omenjene prostore in smo v njih vložili 15.000 DEM. Vloženega denarja nikoli nismo dobili nazaj. Celo dokumentacijo so nam ukradli. Zapisnik o tem, kar pripovedujemo, se nahaja pri MNZ, Trdinova 7, v Ljubljani. Enostavno smo bili izigrani s strani nepooblaščenega firme, ki ne bi smela oddati prostorov. Najemnina je bila vplačana za tri leta vnaprej. Za pomoč smo prosili odvetnika Radanoviča, Helsinški Monitor, Ambasado R Albanije v Ljubljani in Predsednika sodišča R Slovenije (za izvršbo sklepa sodišča)³¹⁷«. Zadeva še do začetka leta 2003 ni rešena.

Če smo tako ob vprašanju društvenih prostorov naleteli na problem, ki je Albance v Ljubljani več let precej razburjal in so seveda krivili državo, pa so se v zadnjem času stvari izboljšale, če sodimo na osnovi kar primernih in razmeroma dobro opremljenih novih prostorov, ki jih ima društvo v zakupu na Celovski cesti, v Šiški. Kljub ugodni lokaciji pa ocenjujejo, da so prostori le premajhni za denimo kake javne prireditve in tudi neprikladni za nekatere sicer potrebne in zaželene društvene dejavnosti, na primer folklorne. Prav kulturne vsebine pa so tisto področje, na katerem svoje razmerje z državo Albanci v Sloveniji še najbolj ocenjujejo. Društvo »redno« komunicira z Ministrstvom za kulturo RS in z Zvezo kulturnih organizacij mesta Ljubljane, ki društvu »delno« tudi pomagata.³¹⁸

Če nadaljujemo razpravo o procesu socializacije Albancev v Sloveniji, smo priča dokaj počasnemu procesu asimilacije. Zaprtost ali izolacija albanske družine (izolacija je vedno posledica zaprtosti) je pogojevala ohranjanje norm, ki zaznamujejo albansko družino. Nemoten odhod v domače kraje (še zlasti po osvoboditvi Kosova), ohranjanje živega stika z jezikom in s tradicijo vsekakor vplivajo na ohranjanje nacionalne identitete.

³¹⁶ Iz gradiva, pripravljeneega v Migjeniju za pričujočo raziskavo. Morebitne spremembe, ki so, če so, nastale v odnosu organov slovenske države do te problematike, od konca 2002 naprej, niso tu upoštevane.

³¹⁷ Isto.

³¹⁸ Pisno gradivo raziskave in pogovor v društvu Migjeni.

Analize kažejo, da se v albanskih družinah v Sloveniji govori večinoma albanski jezik. V primeru, da sta oba starša zaposlena, se otroci med seboj pogovarjajo slovensko. Generalno pa te družine karakterizira zelo močen občutek pripadnosti, navezanost na domače kraje. Zanimivi so podatki iz empirične analize, ki sem jo delal za tukaj živeče Albance. Albanski otroci se ponavadi največ družijo med seboj (če živijo v soseskah kot so denimo Fužine), se družijo z Bošnjaki, s Slovenci (če jim starši dovolijo!) ter s Srbi. Jezik komuniciranja z »neslovinci« je ponavadi slovenski, predvsem zato, ker ne obvladajo srbskega ali bosanskega jezika.

Udeležba Albancev, bodisi prve ali druge generacije pri različnih koncertih, ki jih organizirajo albanska kulturna društva, je velika. Vojna na Kosovu je dodatno okrepila občutek pripadnosti pri tukajšnjih Albancih, še zlasti, ker je celotna mednarodna skupnost bila na albanski strani. Zanimivo je povedati še to, da glede religijske pripadnosti in v zvezi s problemi, s katerimi se srečujejo (gradnja mošeje ali ne), Albanci v Sloveniji (čeprav so večinoma muslimani) tega problema nimajo za svojega v razliko od bošnjaške narodnostne skupnosti.

Status Albancev v Sloveniji je treba rešiti v celoti skupaj z drugimi narodnostnimi skupnostmi.

Bošnjaki:

Ko govorimo o odnosu Slovencev do Bošnjakov in pri tem preskočimo nekaj že prej povedanih splošnih opomb o obravnavanih narodnostnih skupinah v Sloveniji, naj se, podobno kot v primeru Albancev, vprašamo, ali in kaj loči možno obravnavo Bošnjakov od obravnave AČHMS v Sloveniji.

Tudi v primeru Bošnjakov je nekaj zelo specifičnih momentov, ki jih je potrebno posebej poudariti v luči aktualnega odnosa Slovencev do njih. Izpostavili bomo tri.

Najprej in najpomembnejše, (vsi) Bošnjaki pripadajo civilizacijskemu krogu islama, ne glede na dejansko izpovedovanje ali neizpovedovanje vere, s čimer se razlikujejo ne le od dela Albancev in ostalih ČHMS, temveč tudi od Slovencev, ki v veliki večini spadajo v krog krščanske civilizacije. To dejstvo je v razmerah zaostrovanja odnosov med krščanstvom in islamom v svetovnih razsežnostih na začetku 21. stoletja ena od temeljnih determinant odnosa tudi Slovencev do Bošnjakov v Sloveniji, *et vice versa*. (1)

K omenjenemu nekako spada, oz. mu je delno soroden, hkrati pa povsem različen, še moment zgodovinskega spomina med Slovenci, ki pokriva t.i. turške vpade, ki so pomembno zaznamovali zgodovino Slovencev. Čeprav gre pri t.i. turških vpadih torej tudi nominalno za dejanja nekdanje osmansko-turške države, pa se je glede na najzahodnejši del tega imperija, ki

ga je v kritičnih stoletjih, med 15. in 17., tvoril bosanski vilajet, v slovenskem spominu ustalilo prepričanje o največjih grehah bosanskih Turkov, t.j. v večini islamiziranih Bosancev, bosanskih Slovanov.(2)³¹⁹

Tretji zelo specifični moment se nanaša na razsežnost nedavne in še ne povsem obvladane begunske problematike, ki je bila posledica razkroja Jugoslavije, oz. agresije na Bosno in Hercegovino, od koder se je v letih 1992-1995 zlilo v Slovenijo na deset tisoče Muslimanov/Bošnjakov. Ta večletna družbena situacija je v marsičem vplivala na odnos Slovencev do Bošnjakov, bodisi že sicer državljanov Slovenije, bodisi beguncev, ki bi se želeli integrirati v novo okolje (3).

O omenjenih posebnih momentih, ki so vsebovali in še naprej vsebujejo med Slovenci neko emocionalno negativno naravnost, ne more biti ne na tem mestu, a tudi ne kasneje ali v predhodnih drugih delih teksta niti naznačenega večina tistega, kar bi sicer spadalo v potrebno kompleksno in sistematično obravnavo. V kontekstu raziskave bodo podani morda le najnujnejši aspekti. Se je pa pomembno zavedati omejenosti parcialnega pristopa, ki ga seveda narekuje raziskava o ABČHMS kot celoti.

Mnenjski voditelji Bošnjakov v Sloveniji – in njihova stališča v tem poglavju obravnavamo - poznajo splošno in stereotipsko ozadje, ki je vgrajeno v podobe dela Slovencev o Bošnjakih. Čeprav gre pri zadevi, podobno kot pri drugih takih razmerjih, za izredno dinamičen pojav, saj so v procesu nenehnega spreminjanja tako te podobe kot delež Slovencev, in je nekritično posploševanje ocene odnosa (vseh) Slovencev do Bošnjakov v Sloveniji nesprejemljivo dejanje, pa Bošnjaki ta odnos percipirajo zlasti ali celo povsem kot splošno nenaklonjenost do Bošnjakov, kot nestrpnost, ki narašča.

Temu v dokaz navajajo, na primer, prek različnih javno vodenih anket, tudi med letom ponavljajočih se raziskav slovenskega javnega mnenja (SJM), pretežno sovražen odnos do Bošnjakov oziroma Muslimanov oziroma muslimanov, kot omenjeni voditelji sami sinonimno razmišljajo. »Pred leti je v anketi, ki jo je izvedla Mediana, 70% Slovencev izjavilo, da bi se izognilo srečanju s pripadnikom islama in s tem tudi z Bošnjaki. Ta trend je danes še večji, saj se je očitno pokazal pri onemogočanju izgradnje Islamskega kulturnega centra v Sloveniji.«³²⁰ Podobno negativno konotacijo tematike je v letu 2002 doživelo TV-občinstvo ob oddaji, ki je spraševala o mnenju glede izgradnje džamije/mošee v Ljubljani. Kar 61%

³¹⁹ O tem dejstvu je potrebno natančno razpravljati in pisati. Nekritičen, zavajajoč in zgodovinsko nesprejemljiv je na primer eden med naslovi, in potem ustrezní tekst, v knjigi Mustafe Imamovića, Istorija Bošnjaka,...Praktično isto predstavo o Bošnjakih povzema, verjetno vsaj pod vplivom tudi omenjene knjige, zlasti pa slovenske zgodovinopisne produkcije, mladi slovenski politolog Pašić v knjigi ...Naslovni protagonisti »turških vpadov« niso mogli biti Bošnjaki, ampak je to bila imperialna osmansko-turška monarhija.

³²⁰ Fahir Gutić, Bošnjaška skupnost v Sloveniji, Maribor, 2002. Ne gre seveda za 70% Slovencev, temveč v tej anketi vprašanih.

gledalcev od vseh 115.183, kolikor jih je sodelovalo v anketi, se je oglasilo v oddajo z odklonilnim stališčem³²¹.

Prav k slednjemu kaže na tem mestu (kratko) dodati odnos države do vprašanja izgradnje mošeje. Dejstvo je, da se že več kot tri desetletja Bošnjaki v Sloveniji, med njimi tudi tisti, ki niso muslimanski verniki, neuspešno uradno zavzemajo za izgradnjo mošeje v Ljubljani, zaradi česar so v zadnjih letih ogorčeni nad svojo, slovensko državo. »Slovenci imajo v Pittsburgu svojo cerkev in to je prav.«³²² Ali: »Vse evropske prestolnice imajo mošejo«³²³.

Da je postala džamija osrednja točka, ki zaznamuje aktualne odnose med Bošnjaki na eni strani in slovensko državo in javnostjo na drugi, ne kaže pripisovati le dolgotrajnosti prizadevanj za njeno izgradnjo v Ljubljani, temveč tudi družbeno zelo aktivnemu prvemu muftiju v Sloveniji, Osmanu Đogiću, ki je bil imenovan leta 2001. Zanimivo in indikativno je, da je BZS smatrala, da je za relevanten pogled na bošnjaško stvarnost v Sloveniji samoumeven tudi zorni kot muftija Đogića, ki je tako za našo raziskavo res tudi sam pripravil prispevek³²⁴. Čeprav gre denimo v primeru Makedoncev v Sloveniji tudi za precejšnjo stopnjo povezanosti z njihovo pravoslavno skupnostjo, ki je celo organizacijsko vključena v Zvezo makedonskih društev v Sloveniji, pa je odnos med Bošnjaki in Islamsko skupnostjo v Sloveniji odnos dveh entitet, ki ju veže svojevrstna intimna substanca na robu medsebojnega istovetenja. Tako visoka stopnja ujemanja narodnostne in religijske komponente, kot že zapisano, sicer svojstvena islamiziranim družbenim skupnostim, je v »našem« primeru potencirana še z nedavno katastrofo Bosne in Hercegovine, ko je Bošnjakom grozilo popolno etnično iztrebljenje, zaradi česar je bilo potrebno strniti prav vse svoje vrste. Tudi s tem kaže razlagati tesno povezanost Bošnjakov v Sloveniji in ISS v Sloveniji.

Iz našega zornega kota obravnave je pomembno izpostaviti, da je ISS razmeroma zelo dobro samoorganizirana, kar je očitno lahko le posledica omenjene specifične skladnosti etnične in verske entitete. Že zato se je potrebno vsaj na kratko dotakniti te samoorganiziranosti.

Prvi džemat, t.j. najnižja organizacijska enota, je bil ustanovljen znotraj Islamske skupnosti na področju Slovenije v Ljubljani leta 1967. Ta podatek, mimogrede, priča o potrebi duhovne oskrbe že tedaj očitno številnih muslimanov v Ljubljani. Šele leta 1981 pa so kupili v Ljubljani hišo in jo preuredili v molilnico (mesdžid). V zadnjem dobrem desetletju so v 11 džematih po Sloveniji muslimani – poleg Bošnjakov so to še zlasti makedonski in manj kosovski Albanci, muslimani iz Srbije (Sandžak) in severne Črne gore, ne računajoč maloštevilnih Arabcev, nekaj Pakistancev in drugih – kupili še 11 objektov in jih adaptirali v molilnice. V letu 2002 imajo mesdžide v Ljubljani, na Jesenicah, v Kopru, Mariboru, Celju,

³²¹ TV oddaja Trenja, 23. januar 2003.

³²² Hasan Bačić, predsednik Bošnjaške kulturne zveze Slovenije, Moja opažanja o Bošnjacima u RS, december 2002, tekst, posebej pripravljen za pričujočo raziskavo, za kar se g. Bačiću še tukaj zahvaljujem.

³²³ Trenja, isto.

³²⁴ Naj se še tukaj zahvalimo muftiju gospodu Osmanu Đogiću in koordinatorju BZS gospodu Fahiru Gutiću.

Trbovljah, Kranju, Škofji Loki, Postojni, Velenju, Trziču in Kočevju. Razen v enem so muslimanski duhovniki (imami) v njih stalno zaposleni. Leta 1994 so se muslimani Slovenije ločili od Mešihata Hrvaške, potem ko je bila ISS do leta 1992 v sestavi Mešihata za BiH, Hrvaško in Slovenijo, in konstituirali svojo islamsko skupnost v Sloveniji.

»Položaj ISS je edinstven. Je avtohtona verska skupnost države Slovenije, a hkrati organizacijsko vezana na IS BiH in je pod njeno jurisdikcijo. Formalno-pravno je na čelu ISS reis ul-ulema, s sedežem v Sarajevu, ki je del svojih duhovnih pooblastil prenesel na inštitut muftija«, pojasnjuje mufti Đogić³²⁵.

Od Bošnjakov v Sloveniji je mufti Đogić lahko izvedel, da še nesojena mošeja v Ljubljani ni tudi prva, ki naj bi nastala na področju Slovenije. Za potrebe muslimanov Bošnjakov, vojakov Četrtega bosansko-hercegovskega polka, ki so se borili na soški fronti pod zastavo Habsburške monarhije, je namreč že kratko, v času prve svetovne vojne, delovala majhna mošeja v Logu pod Mangartom, ki so jo le-ti tedaj tudi zgradili, a so jo ob koncu vojne zmagoviti Italijani porušili³²⁶. Sicer pa v zadnjem času prihaja na dan, da naj bi bili bošnjaški vojaki prav na soški fronti domnevno postavili še eno džamijo, v Sveti Luciji (danes Most na Soči), za katero pa ni ohranjenega (oziroma še odkritega) nobenega slikovnega gradiva. Prav tako še za obdobje prve svetovne vojne obstaja zapis, da je v letih 1917-1918 v Ljubljani verske obrede in molitev v Križankah vodil imam Muharem Hasanbegović iz Gacka v Hercegovini³²⁷.

Vendar se Đogić seveda povsem osredotoča na sodobni »ljubljski« problem, obtožujoč državo za diskriminacijo, ki z večdesetletnim odtegotovanjem potrebnih gradbenih dovoljenj za izgradnjo mošeje in Islamskega kulturnega centra krši svojo ustavo. Obžaluje ignoranco slovenske javnosti, zlasti znanstvene sfere. Tej očita nezanimanje za orientalistiko, ki je veliko bolje razvita v Zagrebu in Beogradu, ki pa zato nista postala ideološka centra islama. Nizka raven poznavanja islama in islamske civilizacije v Sloveniji ima za posledico cvetenje surogata, ki se predstavlja kot original. Nastala situacija se kaže najbolj pogubno v polju delovanja medijev, ki v vlogi močnih sodnikov arbitrirajo o religiji, v Sloveniji še posebej izkrivljeno v zvezi z islamom. Nekateri novinarji odkrito širijo psihologijo nestrpnosti, Slovenijo razglašajo kot izključno krščanski prostor. Poleg splošnega nepoznavanja je tako medijska stereotipizacija drugi vir predsodkov, ki se o islamu in islamski civilizaciji vzdržujejo v slovenski javnosti. »O svoji duhovnosti moremo govoriti le, če priznamo duhovnost drugega. Preprečevanje izražanja duhovnosti drugega je nemoralen akt. Kritiziranje religije drugega porodi popularne stereotipe, ki so znak nezrelosti neke družbe. V

³²⁵ Prevod iz bosanskega jezika V. Kržišnik-Bukić. Muftiju Đogiću se je v tekstu verjetno slučajno zapisala površnost v formulaciji, da je IS »verska skupnost države Slovenije« namesto »verska skupnost v državi Sloveniji«, saj je po ustavi Republike Slovenije vera ločena od države.

³²⁶ Prim. Muslimani v Sloveniji, http://islamslo.net/muslimani_v_slo.php

³²⁷ isto

družbi je potrebno zagotoviti ozračje koeksistence, ki je pogoj napredka, še povzemamo Đogića, ki tu nudi filozofsko primerjavo katerekoli religije, krščanstva ali islama, s potrošniško kulturo. »Trgovski center je duhovni center potrošnikov, a cerkev/mošaja je trgovski center vernikov. Po kateri logiki enim dovoljujemo in stimuliramo gradnjo objektov, drugim pa ne?«³²⁸

Samoorganiziranost muslimanov, ki je torej v Sloveniji že obstoječa in ki naj bi se z izgradnjo mošeje nadaljevala le v kvalitativnem pogledu, mufti Đogić povezuje tudi z možnimi zelo pragmatičnimi interesi Slovenije. V (zadovoljnih) slovenskih muslimanih vidi pomemben most, ki bi ga lahko odigrali pri vzpostavljanju uspešnih ekonomskih stikov z (bogatimi) islamskimi državami.

Ko govorimo o odnosu države do Bošnjakov, pa seveda ne gre le za mošejo. Bošnjaki v Sloveniji so enako nezadovoljni, ker jim država ne omogoča »infrastrukturnih« pogojev, t.j. zlasti financiranja kakega objekta oz. primernih prostorov za potrebe organiziranja dejavnosti, namenjenih ohranjanju in negovanju narodnostne identitete. V tem pogledu se sicer bistveno ne razlikujejo od drugih tu obravnavanih samoorganiziranih narodnostnih skupnosti, a nedvomno izkazujejo tozadevno največjo odločnost.

Samozavest črpajo iz svoje že dolgotrajne in številčne prisotnosti v Sloveniji, podajajoč opise položaja in ponujajoč mnoge argumente za oceno tudi svojega pomena za razvoj Slovenije. Že v 60-ih letih 20. stoletja so množično prihajali opravljati predvsem fizična dela v gradbeništvu, rudarstvu, železarstvu, na železnici in drugod, a prihajali tudi že kot študenti. Med slednjimi je bil tudi prvi predsednik Bošnjaške zveze Slovenije. »V študentskem naselju v Ljubljani je bil med desetimi bloki eden skoraj povsem bosanski. Veliko manj je bilo Srbov iz Srbije, še manj Črnogorcev in Albancev. Med Bosanci nas je bilo največ Bošnjakov, in to iz mnogih krajev: Mostarja, Zenice, Tuzle, Doboja, Prijedora, Bihača itd. Študirali smo največ tehniko, ekonomijo. Večina nas je ostala in živimo ter delamo v Sloveniji. Že od 70-ih let naprej pa imamo stalno in v večjem številu v Sloveniji tudi dijake iz BiH. Rudarski centri Trbovlje, Zagorje, Velenje so vsako leto pošiljali razpise v bosanske osnovne šole, in sicer v rudarske kraje Banoviće, Tuzlo, Srebrenik, Jajce, s katerimi so vabili otroke na brezplačno šolanje in štipendiranje. Zagotovljen je bil tudi dijaški dom, celo nekaj zaslужka. Z avtobusi so vozili učence iz Bosne v Zasavje, po 30 do 50 letno. Ko sem sam bil kot inženir učitelj fizike in mehanike na srednji tehnični šoli v Trbovljah in Zagorju, je bilo v šolskem letu 1981/82 okrog 80% vseh učencev iz omenjenih bosanskih rudarskih krajev. Po končani srednji šoli so imeli zagotovljeno zaposlitev, a so neredki nadaljevali s študijem, skoraj vsi pa ostajali ter delali in živeli v Sloveniji«³²⁹. Podoben spomin obuja še en Bošnjak, iz drugega dela Slovenije, Jeseničan. »Še v petdesetih letih minulega stoletja, v obdobju izvajanja

³²⁸ Zapis muftija Đogića, gradivo raziskave.

³²⁹ Hasan Bačić, posebno pisno pričevanje za potrebe raziskave.

gospodarskih petletk, je slovenski kadrovik enostavno prišel z Jesenic na urade za zaposlovanje v Zenico, Tuzlo, Kakanj po delavce za jeseniško železarno. In po trideset, štirideset, petdeset naenkrat jih je prihajalo.«³³⁰

»Kasneje, od začetka devetdesetih, se je interes Bošnjakov za delo oz. priselitev v Slovenijo zaradi slabših pogojev zelo zmanjšal, vendar je takih, ki v Sloveniji (še) nimajo stalnega bivališča, oz. živijo tu ob t.i. delovnih dovoljenjih, še zelo veliko, kakih 20.000, od približno 45.000 vseh Bošnjakov v Sloveniji. Sicer so pa v Sloveniji že ustaljeni Bošnjaki, ki so v glavnem vsi tudi slovenski državljani, pomemben dejavnik v državi. So ugledni gospodarstveniki, direktorji, zdravniki, ekonomisti, itd. Iz moje študentske generacije, iz srede sedemdesetih let, nas je samo v Ljubljani danes 40 Bošnjakov podjetnikov z 10 do 100 zaposlenimi. Ni nas pa v državni upravi, vojski, carini. Bošnjaki tvorijo skoraj tretjino slovenske nogometne reprezentance, veliko je tudi vidnih posameznikov v košarki in drugih športih. V kulturi, v umetnosti. Toda Slovenija nas podcenjuje, ignorira.«³³¹

Ne samo Bošnjaki, zlasti pa oni, in predvsem seveda njihovi mnenjski voditelji so še v času priprave na popis prebivalstva v letu 2000, predvidenem za naslednje leto, organizirano protestirali zoper namero Zavoda za statistiko RS, da na popisnico pri vprašanju o narodni pripadnosti ne vnese imen narodov nekdanje skupne države. Gotovo pretenciozna in neutemeljena je ocena, da je bil zaradi spora glede vprašanja formulacije narodnostne pripadnosti v popisnici popis potem leta 2001 »odpovedan«; uradno je pojasnjeno, da niso bila zagotovljena finančna sredstva³³². Kakorkoli, ob popisu, ki je bil opravljen leta 2002, so se pripadniki narodov nekdanje jugoslovanske države za svojo bošnjaško, hrvaško, srbsko, makedonsko, albansko in črnogorsko narodnost lahko opredelili le znotraj rubrike »drugi«, medtem ko so imeli, poleg Slovencev, izrecno svojo, t.j. imensko narodnostno rubriko le še Madžari in Italijani. Še pred samo izvedbo popisa in po njej se je s tem v zvezi med Bošnjaki pojavilo močno nezadovoljstvo, ki ga je moč strniti tudi v reakciji predsednika BZS, da država pred Bošnjaki in ostalimi namerno zatiska oči, da z njimi manipulira, da vodi odkrito politiko asimilacije in želi torej tudi po tej poti narediti čim več svojih prebivalcev za Slovence.

Podani so, naj spomnimo na uvodno najavo, samo nekateri poudarki iz percepcije bošnjaških mnenjskih voditeljev.

³³⁰ Pričevanje Hasana Fajkovića, sedaj upokojenca, ki na Jesenicah živi od leta 1968, ko se je pridružil bratu, ki pa je delal na Jesenicah že od leta 1962, gradivo raziskave.

³³¹ Hasan Bačić, isto.

³³² Isto.

Črnogorci:

Črnogorci so znatno najmanjši narod med vsemi, ki so imeli konstitutivni status v nekdanji Jugoslaviji. Zato bi bilo morda pričakovati, da je bilo tudi njihovih pripadnikov v Sloveniji razmeroma najmanj. Ob predzadnjem popisu, leta 1991, pa se je izkazalo, da jih je bilo celo nekaj malega več kot, denimo, po istem kriteriju prešteti Makedoncev v Sloveniji. No, skupaj z njimi in Albanci pa so tvorili in tvorijo manjštevilično skupino v primerjavi s tisto, ki so jo sestavljali in jo sestavljajo Hrvati, Srbi in Bošnjaki, ki med vsemi obravnavanimi skupnostmi ne le bistveno številčno prednjačijo, temveč vsaka od teh narodnostnih skupin za približno kar desetkrat presega vsako iz navedene prve grupe narodnostnih skupin. Ob zavedanju tega dejstva so seveda lažje razumljive tudi medsebojne razlike v obsegu in drugih vidikih samoorganiziranja narodnostnih skupin v Sloveniji.

Da, tudi Črnogorci v Sloveniji se po čem razlikujejo od ABHMS. Poleg Albancev le oni nimajo Zveze svojih društev v Sloveniji. To je popolnoma razumljivo, saj gre pravzaprav le za eno črnogorsko narodnostno društvo v Sloveniji, *Moračo*, medtem ko sta *Izvor* in *Sandžak* bošnjaški društvi, vključeni v BZS, čeprav po poreklu svojih članov geografsko spadata v Črno goro.

Bolj kot omenjena posebnost pa Črnogorce v Sloveniji, ki so samoorganizirani torej le v *Morači*, karakterizira neka splošna odsotnost izražanja problemov. Gotovo so jih deležni v Sloveniji tudi Črnogorci kot posamezniki, toda poudarjanja nezadovoljstva, ki bi ga bili deležni kot Črnogorci, kot pripadniki črnogorske narodnostne skupine v Sloveniji, pričujoča raziskava ni ugotovila. Nasprotno, lahko bi sklepali, da je izraženo celo njihovo zadovoljstvo glede na odnos slovenskega okolja tako do njih kot do *Morače* in narobe.

S tem v zvezi morda ne kaže tu preskočiti politične konotacije, ki jo je bilo deležno pri svojem nastajanju to društvo. Zaradi trenj med t.i. pro-srbsko in pro-črnogorsko strujo, ki sta v devetdesetih letih obvladovali domačo družbeno sceno v Črni gori, se je ta klima prenašala tudi med Črnogorce v Slovenijo. Ko je hotel sedanji predsednik MORAČE leta 1993 ustanoviti črnogorsko kulturno društvo v Sloveniji, je temu nasprotoval tedaj najeminentnejši pro-srbski črnogorski politik Momir Bulatović in tako je bila ustanovitev društva preložena za pet let. Omenjene okoliščine so v našem kontekstu pomembne zato, ker je imelo in ima torej to društvo t.i. pro-črnogorsko politično ozadje, s tem pa so bolj razumljivi razlogi ugodnega ozračja v odnosih med slovenskim večinskim okoljem in slovensko državo na eni strani ter MORAČO na drugi.

V letu 2002 je bilo društvo sprejeto v Združenje slovenskih kulturnih organizacij, kjer imajo tudi člana v izvršnem odboru. Dobro sodelujejo z drugimi društvi na kranjskem območju in občino Kranj. Želijo si sicer finančne pomoči tako od Republike Slovenije kot od Republike

Črne gore za svoje dejavnosti, medtem ko s članarino uspešno krijejo stroške kletnih društvenih prostorov v stanovanjski hiši v ulici Jureta Gabrovška 32.

Člani društva so v glavnem državljani RS, *Morača* je že znana v Črni gori. Postopoma postaja tudi »most med državama«, med katerima so odnosi že sicer »zelo dobri«. Verjetno tudi v tej luči v društvu na splošno ocenjujejo, da je »odnos slovenske večine do etničnih manjšin dober in korekten«.³³³

Hrvati:

Glede na ABCMS so Hrvati v Sloveniji, poleg tega, da so najštevilčnejša, zelo posebna narodnostna skupina še iz drugih razlogov. Prvič, njihov matični narod živi v državi, ki edina meji s Slovenijo in ni zanemarljivo, da gre za zelo dolgo mejo, najdaljšo mejo slovenske države. Hkrati ta slovensko-hrvaška meja, ki je sicer zgodovinsko t.i. stara meja, ena starejših političnih ločnic v Evropi, še v letu 2003 ni dokončno določena in je v obeh novih državah neratificirana. Slednje dejstvo neposredno obremenjujoče vpliva na hrvaško narodnostno-manjšinsko populacijo, ki živi ob meji ter na Hrvate v Sloveniji nasploh. Drugič, prav tako lahko negativen naboj občutijo Hrvati v Sloveniji zaradi vseh drugih kar številnih že leta obstoječih in nerešenih zadev med sosednjima državama, kar, podobno kot Slovenci na Hrvaškem, vedno tudi poudarjajo³³⁴. Tretjič, med slovenskim in hrvaškim narodom so dolga stoletja vladali prijateljski sosedski odnosi in tesni stiki, sodelovanje v različnih vsebinah in oblikah, kar v enaki meri in intenzivnosti ni primerljivo z ABCMS³³⁵.

V vsakem primeru so nove politične okoliščine z letom 1991 vplivale na splošno poslabšanje njihovega počutja v Sloveniji, na nelagodje in nezadovoljstvo, ki ga, zlasti njihovi društveni voditelji, tudi zelo odločno izražajo. Bolj kot znotraj drugih obravnavanih narodnih skupin v Sloveniji pa ob in po tej veliki prelomnici za svoj »obrobni« družbeni položaj (v Sloveniji) hrvaški intelektualci bremenijo svojo »matico«, Hrvaško, ki po lastni osamosvojitvi Hrvatov v Sloveniji nekako ni obravnavala, kot je to počela s svojo drugo diasporo. »Hrvati v Sloveniji niso postali, kot ostali hrvaški izseljenci, važen del hrvaškega nacionalnega telesa...in praviloma se jih ne obravnava kot diaspore...Glede določenih vprašanj in situacij so bili Hrvati v Sloveniji v napoto (»smetnja«) pri urejanju odnosov med Slovenijo in Hrvaško³³⁶«

Še bolj kritičen odnos pa je namenjen slovenski državi. Kratko bomo predstavili opažanja dveh zelo vidnih Hrvatov v Sloveniji, Mariborčana dr. Šimeta Ivanjka in Ljubljanačana Iva

³³³ Gradivo raziskave, pisni odgovori.

³³⁴ Prim., denimo, Šime Ivanjko, *Organiziranost i položaj Hrvata u Sloveniji, Hrvati u Sloveniji*, Zagreb, 1997, str. 258.

³³⁵ O slovensko-hrvaških odnosih obstaja obsežna literatura. Za prvo pomoč prim. ES, št.4, poleg posamičnih drugih monografij pa zlasti že omenjeni knjigi o Slovencih v Hrvaški (1995) in Hrvatih v Sloveniji (1997).

³³⁶ Š. Ivanjko, isto, str. 256.

Garića, predsednika Zveze hrvaških društev v Sloveniji, katerega stališča podpira tudi izvršni organ Zveze.

Pravnik dr. Ivanjko se je še posebej ukvarjal s problematiko pridobivanja slovenskega državljanstva in mnogih krivic, ki so jih bili pri tem deležni mnogi Hrvati v Sloveniji³³⁷. Sredi 90-ih let je izražal tudi pesimizem glede možnosti državnega priznanja pravic Hrvatom kot etnični skupnosti ter skepso glede smisla sodelovanja Hrvatov v političnih strankah v Sloveniji, ker se niso pripravljene soočiti z nobeno drugo posebno narodnostno problematiko kot ono, ki zadeva ustavno »priznani« avtohtoni italijanski in madžarski manjšini³³⁸.

Ko gre za odnos slovenske države do Hrvatov v Sloveniji, je predsednik Zveze Garić zapisal:

»Država, katere cilj je parlamentarna demokracija zahodnega tipa, mora med drugim temeljito ovrednotiti pomembnost bogastva kultur etničnih skupnosti za večinski narod. Za sedaj je to bogastvo kultur bolj stvar eksotike, prostovoljnega združevanja in kulturnega povezovanja kot pa dejanskega večinskega, državnega priznavanja njihovih pravic. Pri nas je uveljavljeno pravilo, da je avtohtonost osnova za priznanje manjšinskih pravic. Avtohtonost v tem kontekstu ni nič drugega, kot politični koncept, saj se nihče ni potrudil resno postaviti kriterijev avtohtonosti. Očitno je, da niti številčnost ne zagotavlja priznanja pravic, saj so po podatkih slovenskega javnega mnenja nekatere skupnosti, ki nimajo ustavno priznanih pravic, neprimerno številčnejše od tistih, ki jih imajo. Kot so evropske države ugotovile v Dunajski deklaraciji, enotno uporabne definicije manjšin sploh ni mogoče ustvariti. Edini pomembni kriterij je pravzaprav samoopredelitev – odločitev prebivalcev neke skupnosti, da želijo biti obravnavani kot manjšina.

Ocenjujem, da je odnos države do "neustavnih" manjšin brezbrizen, kar se kaže v neurejenem zagotavljanju pravic do izobraževanja, obveščanja, financiranja društev, zagotavljanja primernih prostorov za njihovo delovanje, itd.³³⁹

Tokrat nismo slučajno predstavili najprej opcije izbranih pripadnikov hrvaške narodnostne skupine v Sloveniji o odnosu slovenske države do Hrvatov v Sloveniji. Zdi se, da oba metodološko izhajata iz spoznanja, da odnos slovenske države pravzaprav določa, pogojuje odnos slovenske etnične večine do hrvaške etnične skupine.

»Odnos večine do teh vprašanj lahko označimo kot diskriminacijski. Izvor takšnega stanja je pravzaprav v glavah večine, ki si kulturno sožitje predstavljajo kot nekakšen enosmerni proces prilagajanja manjšine in si oholo domišlja, da se od drugih kultur ne more ničesar naučiti, pridobiti, pa tudi v naši ustavi, ki priznava posebne kulturne pravice le italijanski in madžarski skupnosti ter Romom«, meni, denimo, Garić.

³³⁷ Š. Ivanjko, Korijeni, priloga Matice za Hrvate v Republiki Sloveniji, št. 7, 1995, str.2-3.

³³⁸ Š. Ivanjko, Organiziranost, isto, 259-260.

³³⁹ Gradivo raziskave.

Ivanjko za neugoden odnos Slovencev do Hrvatov v Sloveniji krivi slovensko državo in politiko, tisk. Zlasti za nekatere novinarje trdi, da so »znani po svoji nestrpnosti do kakršne koli hrvaške akcije.« Tendencioznost in netolerantnost vidi v množici napisov glede Hrvaške, opaza pa tudi širši pojav, ko se v slovenskem tisku praviloma navaja narodnost storilca kaznivega dejanja, če gre za pripadnika druge narodnosti. Hkrati se v takih primerih njegovo ime (pravilno) izpisuje na ić, medtem ko se sicer, ob denimo afirmativnih ali nevtralnih priložnostih, priimki (tudi) Hrvatov v medijih in drugje izpisujejo z ič. Sicer so pa, po dr. Ivanjku, Hrvati v Sloveniji »posebej občutljivi na novo ustvarjeno besedo »Neslovenec«...sama beseda »ne« ima negativen značaj, a posebej, ko se uporablja pri označevanju neke človekove lastnosti.« Predsedstvo Hrvaškega društva iz Maribora je baje v listu Večer že opozorilo na to nesprejemljivo poimenovanje. Dr. Ivanjko v kontekstu odnosa Hrvatov do slovenskega večinskega okolja navaja še eno zanimivost, sicer kot že obdelan pojav v teoriji medetničnih odnosov. V visokošolski sferi Maribora in Ljubljane, ki premore kakih 15 učiteljev Hrvatov, je opazil, da večina ni aktivna v hrvaških društvih in tudi da »praviloma skriva svoje hrvaško poreklo«. Kot bomo še videli, gre morda za pojav, ki je še prisoten tudi zlasti pri Srbih v Sloveniji, oplazil pa je tudi Bošnjake.

Ob vprašanju neposredne komunikacije med samoorganizirano hrvaško skupnostjo v Sloveniji in slovensko državo, sta dr. Ivanjko in Garić razočarana. »Vsi dosedanji poskusi hrvaških društev, da bi slovenska država pomagala Hrvatom v Sloveniji na kulturnem področju, so bili neuspešni, razen v nekaterih posamičnih izjemnih primerih, v katerih so delovale osebne zveze članov društev z nosilci oblasti na lokalni ravni.«³⁴⁰

Ko je raziskovalec aktualnemu predsedniku Zveze omenil, da so tudi hrvaška kulturna društva v Sloveniji za programe, ki jih izvajajo, že vrsto let deležna določenih sredstev Ministrstva za kulturo, je slednji izrazil nejevero v ta podatek. V ustnem pogovoru je zatrjeval drugače, da so se namreč društva že zdavnaj upehala od poskusov pridobiti ta sredstva, kajti procedure so tako zahtevne, da so prenehala s takimi napori, ki pa so tudi ponižujoči. Financirajo se iz sredstev članarine, donatorstva (seveda hrvaških podjetij), dotacij iz Hrvaške³⁴¹. Zanimivo je, da v tem pogledu ni formuliral do države kakih zahtev, temveč je izrazil le »želje: naj država društvom zagotovi primerne prostore za delovanje, vse ostalo bodo postorila društva. Primernih praznih prostorov v državni lasti je veliko, le dobre volje s strani države zaenkrat ni.«³⁴² Na vprašanje o ustanovah in organih R Slovenije, s katerimi komunicira Zveza, je kratek odgovor izražal podobno dejansko ločenost, odtujenost. »Zveza praktično nima

³⁴⁰ Š. Ivanjko, isto, str. 263

³⁴¹ Pogovor s predsednikom Zveze Garićem, na sedežu Zveze v imenitnih prostorih tvrdke IBL sistemi, za Bežigradom v Ljubljani, 20. januar 2003.

³⁴² Gradivo raziskave.

komunikacije z ustanovami oz. organi R Slovenije, razen ko gre za registracije društev in pridobivanje različnih soglasij za javne prireditve (npr. piknik – Mostec)«.³⁴³

Makedonci:

Neke večje specifike, ki bi posebej zaznamovala Makedonce v Sloveniji glede na pripadnike drugih obravnavanih narodnostnih skupin, ne bi mogli izpostaviti. Ne, če verjetno upravičeno zanemarimo, da gre za del naroda, ki je geografsko gledano razmeroma najbolj oddaljen. Ne, tudi če se zavedamo dejstva, da ima oddaljenost lahko kako prednostno lastnost, saj, kot smo videli v primeru Hrvatov, ima soseščina dobre in slabe plati za odnose med narodoma, državama in posredno za narodnostno manjšino; prav ne-soseščina je gotovo botrovala tradicionalnim dobrim odnosom med narodoma v času trajanja skupne države. Morda ne moremo kot neko pomembno posebnost izpostaviti niti količinske podobnosti dveh (južno)slovanskih narodov, njune v marsičem podobne politične zgodovine.

Makedonci v Sloveniji, skupaj z Albanci in Črnogorci, spadajo v grupo treh številčno manjših narodnostnih skupin. Vse tri veže še ena pomembna značilnost, razmeroma boljše počutje v razmerju do slovenske etnične večine.

»Odnosi med večinskim narodom in makedonsko etnično manjšino so v večini primerov zgledni, predvsem zaradi prilagodljivosti makedonske etnične manjšine. Relativno hitro se Makedonci naučimo slovenskega jezika, spoštujemo tradicijo in navade okolja, v katerem živimo. Poselitev Makedoncev v RS je relativno razpršena in ne predstavlja motnje v okolju s svojimi specifičnimi navadami. Številni mešani zakonski pari s Slovenci in pripadniki drugih etničnih skupin pripomorejo k večjemu medsebojnemu poznavanju. Dejavnosti naših društev na lokalni ravni so pripomogle k razširitvi kulturnega obzorja vseh in povečanju tolerance do drugih etničnih skupin. Toliko bolj je izpostavljen problem asimilacije. Zato je pomoč večinskega naroda pri ohranitvi kulturne barvitosti bivalnega okolja izjemnega pomena. Poznamo številne primere medsebojne pomoči in zaupanja pri uporabi infrastrukture pod ugodnejšimi pogoji od tržnih, kar olajša izvedbo dejavnosti naših društev. Taka pomoč je bila vedno s hvaležnostjo sprejeta, vendar ni zadostna pri ohranjanju kulturne identitete etničnih skupin, ki bivajo in soustvarjajo v R Sloveniji.«³⁴⁴ In tu opažanje predsednika Zveze dr. Dimitrievskega prehaja na odločilnega adresanta, z našega zornega kota pa se odpira problem odnosa slovenske države do makedonske narodnostne skupine. »Za uspešnejše delo na tem področju je ob delu nekaj aktivistov iz vrst etničnih skupin potrebna organizirana podpora države in zagotovitev minimalnih pogojev za delovanje, in to še posebej v kriznih obdobjih, kadar poleg eksistenčnih problemov pride do izraza še netolerantnost do drugačnih.«

³⁴³ Isto.

³⁴⁴ Gradivo raziskave.

Dr. Dimitrievski pa seveda pričakovano nastopi še v vlogi zastopnika pripadnikov makedonske narodnostne skupine kot posameznikov. »Makedonci, državljani R Slovenije, uživamo vse ustavne pravice. Problem izbrisanih je tako znan, da o njem ni potrebno posebej razpravljati. Pri tem so bili prizadeti tudi številni Makedonci in so se morali sprijazniti z usodo in škodo, ki so jo utrpeli; izguba služb, lastninskih pravic in drugega.«

Znotraj treh manjšteviličnih obravnavanih narodnostnih skupin so Makedonci nedvomno, kot smo lahko že ugotovili, (če izhajamo-enako kot pri ostalih-s stališča, da so podani podatki verodostojni) razmeroma najboljše samoorganizirani, kar je razvidno tudi iz odnosa, ki ga imajo z državnimi organi. Kljub neizražanju ostrega nezadovoljstva pa podobno kot ostale tri številčnejše narodnostne skupine ugotavljajo bistvene problemske točke odnosa države do njih.

»Glede na naše programske usmeritve še največ komuniciramo z Ministrstvom za kulturo in Ministrstvom za šolstvo, znanost in šport. Z obema imamo zelo dobre izkušnje, saj delujejo profesionalno in nediskriminatorno ter v skladu z zakoni in predvidenimi postopki. Še največja razlika izhaja iz zakonske neurejenosti predpisov v zvezi z različnim statusom avtohtonih in priseljenih etničnih skupin. Druga nevšečnost izvira iz omejenih sredstev za podporo ohranjanju kulturne identitete in visokih zahtev za izvedbo projektov, ki so sofinancirani iz Sklada za kulturo RS. V smislu ohranjanja jezika in kulture naj bi v šolskih programih priznali materinščino etničnih pripadnikov kot drugi tuji jezik, ki bi se moral poučevati v razširjeni obliki z vsebinami iz zgodovine, zemljepisa in kulturne dediščine. Odločneje bi morali podpreti dejavnosti društev etničnih skupin kot posebno obliko interesnega druženja in jih ne enačiti z ljubitelji posebnosti, kot so gobarji, čebelarji in podobno.

Pri pridobivanju prostorov za svojo dejavnost so naša društva prepuščena trgu in niso deležna nobene podpore državnih organov. Zato so brez stalnih prostorov in prepuščena lastni iznajdljivosti. Podobna je zgodba s prostori za opravljanje verskih potreb pripadnikov Makedonske pravoslavne cerkve (MPC). Zato te potrebe lahko zadovoljimo le za največje praznike; Božič in Velika noč. Mnogi v Sloveniji ne razumejo nacionalne organiziranosti in nepriznavanja s strani drugih nacionalnih pravoslavnih cerkva ter šikaniranje, ki smo jim bili priča v bližnji preteklosti. Brez stalnih virov so naše dejavnosti močno ogrožene. Začetni zagon in entuzijazem smo dodobra »pokurili« in interes RS bi moral biti ohraniti mavričnost in kulturno bogastvo, tudi zaradi dolgoročnih gospodarskih interesov in povezav.«

Makedonci v Sloveniji se zelo jasno vidijo v povezavah med dvema »domovinama«. »Odnosi med RS in RM na formalni ravni so urejeni. Obstajajo številni različni interesi, ki pa izhajajo iz različnega stanja v gospodarstvu. Kulturni stiki so v porastu in so posledica znanstev iz preteklosti. Na državni ravni so sprejeti sporazumi o kulturni izmenjavi, vendar je naša etnična skupina malo vključena in je potencial za izmenjave mnogo večji. Pri nadaljnjem

razvoju bi lahko odigrali pomembno vlogo pri vzpostavljanju živega mostu med obema državama«.

Letos je bilo več posvetov na temo »Manjšine in njihov položaj v RS«. Sedaj je vse na ravni spoznanja, da je potrebno pomagati etničnim manjšinam in njihov status izenačiti s t.i. ustavno priznanimi manjšinami: Madžari, Italijani in Romi.

Srbi:

Srbi zavzemajo v primerjavi z ABČHM v Sloveniji in slovenskem etničnem okolju gotovo zelo posebno mesto. Tudi oni so razmeroma zelo številni, po popisu 1991 drugi, za Hrvati. Že to dejstvo je velikega pomena, toda za naš kontekst zanimive specifičnosti njihove prisotnosti v Sloveniji kaže iskati drugje. Položaj in vlogo Srbov v slovenskem etničnem prostoru je mogoče (in potrebno) povezovati zlasti s sledečimi strnjenimi (in poenostavljenimi) dejstvi preteklosti in sedanjosti, pri čemer bo seveda marsikaj pomembnega ostalo navedenega in tudi omenjene točke imajo prav lahko tudi drugačen vrstni red.

Prvič, prisotnost Srbov v Sloveniji je bila skozi skoraj celotno jugoslovansko obdobje v neposrednem stiku z dejansko politično dominantno pozicijo srbskega naroda in srbske vladajoče hierarhije v skupni državi. Pripadnost ne le politično najmočnejšemu, temveč tudi največjemu narodu je njegovim protagonistom tudi v Sloveniji gotovo ustvarjala občutek varnosti, celo neke superiornosti, ki se je, med drugim, deloma skozi dolga desetletja udejanjala prek denimo količinsko nadpovprečnega zavzemanja takih službenih položajev (vojska, policija), ki so sami po sebi emanacija moči in h katerim Slovenci tradicionalno niso bili nagnjeni. Omenjena posebnost, ki sicer ni veljala le za Slovenijo, temveč tudi za druge dele skupne države, sicer ni označevala neke diktatorske klime enega naroda, ki bi bil zato osovražen v drugem večinskem etničnem okolju, a so že mnoge historiografske raziskave pokazale večje ali manjše nelagodje, nezadovoljstvo teh okolij z apriornimi prednostmi, ki so jih uživali pripadniki srbskega naroda v različnih segmentih družbenega življenja in v pretežnem obdobju skupne države.

Drugič, naslednja specifika Srbov v Sloveniji se nanaša na avtohtono, večstoletno teritorialno kompaktno poseljenost sicer zelo malega dela (današnje) Slovenije s Srbi. Gre za področje v Beli krajini, kamor so se v begu pred osmansko-turškimi balkanskimi osvajanji zatekli še v 15. stoletju v nekaj valovih pravoslavni prebivalci, ki se jih je oprijel naziv Uskoki, sčasoma zanje prevladalo in ostalo ime Srbi, ki kot svojstven etnikum tam še danes vztrajajo.

Tretjič, gotovo nezanemarljiva in seveda razumljiva posebnost, ki spremlja srbski etnični element v Sloveniji še iz časa med dvema svetovnima vojnoma, je dejstvo nastanka in

stalnega (z izjemo obdobja druge svetovne vojne) delovanja mogočnega pravoslavnega hrama sredi glavnega slovenskega mesta, ki nima niti približno ustreznega pendanta v verskem hramu nobene druge veroizpovedi, razen seveda rimsko-katoliške in protestantske strukture verskih objektov kot tradicionalno karakterističnih ustanov večinsko slovenskega etničnega okolja.

Četrtrič, kot pomembno posebnost pa velja kljub različnim nasprotnim trendom izpostaviti ustvarjeni dosežek prijateljstva med Slovenci in Srbi, ki je vzniknilo ob dobrem sprejemu na tisoče pregnanih Slovencev v Srbijo v času druge svetovne vojne in kasnejšega dolgotrajnega spontanega in pol-institucionalnega negovanja prijateljskih stikov. Vse povedano, ob še čem drugem ter morda važnejšem, se je zavestno ali ne-zavestno, v dobrem ali slabem, kakor kdaj, prelamljalo tudi v odnosih med Srbi in Slovenci v Sloveniji.

Petič, omenjena številčna in politična supremacija Srbov je imela, poleg jugoslovanskih (srbskih) narodnostno-oblikovnih unifikatorskih teženj še v Kraljevini, potem po drugi svetovni vojni tudi nasledek v področju ožje pojmovane kulture, ko naj bi v vzgojo in izobraževanje (tudi) v Slovenijo vpeljali t.i. skupna jedra zgodovine in književnosti in še česa. Tovrstni pritiski so v Sloveniji sicer propadli, a je svojevrstni splošni občutek kulturno identitetne ogroženosti neugodno obremenil slovensko-srbske odnose.

Šestič, še večji in do sedaj v zgodovini obeh narodov največji negativni vpliv na medsebojne odnose pa so nedvomno imeli ekonomski spori in posledično politična zaostrovanja, ki so kulminirala z nasilnim razpadom skupne države, pri čemer je, z zornega kota Slovenije, glavna krivda pripisana agresivni velikosrbski politiki, in vsled česar so se čutili in se (še) čutijo stigmatizirani tudi Srbi v Sloveniji.

Upošteva različne plasti preteklosti, vključno s slovensko (kratko) osamosvojitveno vojno, se, tako, v sodobnem zgodovinskem trenutku za Srbe, živeče v Sloveniji, niso mogle naplesti ugodne družbene okoliščine. Ker obravnavamo obe ravni, državno in večinsko-etnično-okoljsko, je mogoče reči, da ta ugotovitev velja za obe, za državno morda še bolj.

To dejstvo, če omenimo takoj najtemnejšo plat, je gotovo v zvezi z različnimi neposredno diskriminatornimi dejanji slovenske države do njih. Več govora je bilo o tej zadevi zlasti v poglavju, ki je obravnavalo t.i. izbrisane prebivalce RS. Naj na tem mestu le ponovimo, da je v desetletju po nastanku samostojne slovenske države nekaj deset tisoč prebivalcev s stalnim bivališčem v Sloveniji, med njimi velika večina Srbov, doživelo odvzem nekaterih osnovnih življenjsko bistvenih človekovih pravic. S tukajšnjega aspekta obravnave naj bo izpostavljeno, da so ti prebivalci Slovenije, ki so bili deležni raznih krivic, kot je končno v letu 2003 priznala tudi slovenska država, organizirali posebno društvo, Društvo izbrisanih. Samopovezovanje ponižanih in oškodovanih v Društvo izbrisanih je obrodilo sadove; s

pomočjo pripadnikov slovenske civilne družbe, torej Slovencev, je pričakovati, da bodo, kolikor je mogoče, samoimenovanim »izbrisanim« od države storjene krivice popravljene.

Ob obravnavi razmerja med slovensko etnično večino in srbsko narodnostno skupino v Sloveniji seveda ni mogoče preskakovati omenjene težke epizode, ki kaže v zelo slabi luči slovensko državo, pa tudi mnoge Slovence, saj je šlo za številne višje in nižje uradnike kot izvajalce očitno krivičnih in nehumanih ukrepov. Tudi zato smo to zadevo v našem kontekstu najprej in posebej izpostavili.

Vendar se odnos med slovensko državo in Srbi v Sloveniji tudi v percepciji njihovih društvenih voditeljev seveda ne prekriva z v letih 2002 in 2003 sicer tako javno aktualno problematiko »izbrisanih«. Za našo raziskavo sta oba naša srbska sogovornika predstavila sploh vse pomembnejše vidike tega odnosa³⁴⁵.

Večletni predsednik Zveze srbskih društev Slovenije se, tako, jasno zaveda objektivnih okoliščin, ki vsepovsod načeloma onemogočajo enakovreden razvoj etnične večine in etnične manjšine, pri čemer slovenska država ni nikakršna izjema. »Vendar pa je probleme na relaciji etnična skupnost - država potrebno reševati, ne pa jih puščati desetletje in več odprta ter nerešena. Večina državnih institucij in ustanov, Ministrstvo za kulturo R Slovenije je tu častna izjema, ni pokazala pretiranega zanimanja, da bi se pričela ukvarjati ali pa da bi opozorila na probleme. Posebej bi radi poudarili ravnanje Varuha človekovih pravic, ki doslej, čeprav je z nami imel številna srečanja in razgovore, v svojih Letnih poročilih ni »uspeh« opaziti obstoja »novodobnih manjšin« v Republiki Sloveniji in številnih kršitev njihovih temeljnih pravic«³⁴⁶. Zveza in srbska društva v R Sloveniji imajo sicer največ stikov z Ministrstvom za kulturo RS, občinskimi referati za kulturne dejavnosti, Ministrstvom za notranje zadeve, t.j. ustreznimi upravnimi enotami (glede registracije Zveze, društev), z Univerzo v Mariboru, z Varuhom človekovih pravic, s Helsinškim monitorjem in še s kom. »Komunikacija z omenjenimi organi in ustanovami je večji del korektna, vendar preveč občasna, brez trdnih zagotovil v kakšnem obsegu, predvsem pa zakaj, se utegne ali pa tudi ne, nadaljevati. Vtis je, da gre za ad hoc potrebe slovenskih ustanov in organov, brez jasnega cilja in strategije, kaj pravzaprav početi s t.i. »novodobnimi manjšinami« v Republiki Sloveniji«.

Nujno pa je obsežneje predstaviti stališča Srbske skupnosti iz Ljubljane, oziroma njene predsednice, saj gre ne le za ugotavljanja, temveč za pomembno analizo, zlasti, kot bomo videli, v polju sodelovanja med tem društvom – analogija je možna z društvu vseh narodnostnih skupin - in Ministrstvom za kulturo, tisto državno instanco, ki je v preteklem desetletju pokazala največ posluha za obravnavane narodnostne skupine, ki so se preko svojih društev same na MK RS potem tudi največ obračale.

³⁴⁵ Poleg odgovorov na isti tipski vprašalnik, ki so ga izpolnili prav vsi društveni voditelji obravnavanih narodnostnih skupin, sta Miletičeva in Vakanjac še dodatno pisno in ustno sodelovala v pričujoči raziskavi.

³⁴⁶ Gradivo raziskave.

Do sedaj je aktivna dvostranska komunikacija potekala le s kulturnimi državnimi in paradržavnimi ustanovami (Ministrstvo za kulturo, Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, Zveza kulturnih društev Ljubljane in druge). Na vprašanje, ki ga je Zveza srbskih društev Slovenije l. 1996 naslovila na Vlado RS, kateri državni organ je pristojen za sodelovanje z Zvezo, smo dobili odgovor, da je to Urad za priseljence in begunce, kar smo takrat razumeli tako, da Vlada nima resnega namena, da bi vprašanja statusa in položaja drugih etničnih manjšinskih skupnosti sploh začela resneje obravnavati. Pri tem pa ni izključeno, da se kakšen državni organ vendarle ne ukvarja z dejavnostjo etničnih društev nekoliko podrobneje. Torej, na tej podlagi lahko pričakujemo, da se bo država poskusila izogniti resnemu odpiranju teh vprašanj (sprenevedanje!). Prvo znamenje dobre volje bo šele javna predstavitev stališč države in ustrezen način obravnave te, tako za večinsko kakor tudi za manjšinske skupnosti, zelo občutljive tematike.

Splošni vtis?

- Komunikacije z omenjenimi ustanovami in/ali organi RS so korektne, vendar reducirane na nivo posameznikov (MK=ga Čurinova, MOL=Ljuba Ciuha, JSKD = g. n.n.).
- Sistemske komunikacije so neurejene in nezadostne.
- Kot skupnost nismo deležni uradne pozornosti najvišjih organov RS (DZ, Vlade RS...) – izjema so redke, medle in benigne »predstavitve« pri posameznih inštitucijah (Varuh človekovih pravic, Državni svet, kakšen inštitut...)
- Ravno tako nikoli nismo bili deležni kompleksne pozornosti ustanov in/ali organov R Slovenije. Na naše (parcialne) potrebe se resorsko reagira (MK, MNZ...)

Temeljno vprašanje: kdo je naš sogovornik v RS?

Siceršnji odnosi med Srbi v Sloveniji in slovenskim večinskim etničnim okoljem pa se niso pomembneje razlikovali od onih, ki so značilni tudi za odnose Slovencev z ABČHM v Sloveniji. Vendar naj na tem mestu le opozorimo na določeno notranjo diferenciranost pogledov društvenih in mnenjskih voditeljev znotraj naše »šesterice«, ki je, kot smo ugotavljali že pri čem, slučajno ali ne, povezana s številčnostjo posamezne narodnostne skupine. Čeprav morda nekoliko poenostavljeno, toda kar ustrezno dejanskosti bi lahko rekli, da omenjeni voditelji treh manjših skupin ugodneje ocenjujejo odnos slovenskega večinskega okolja do pripadnikov teh skupin in da so društveni voditelji treh večjih narodnostnih skupin precej bolj kritični v oceni tega odnosa do pripadnikov svoje narodnostne baze v Sloveniji. In zdi se, da to v zadnjem desetletju, nekako v skladu z vsem že povedanim, še posebej velja za odnos slovenske etnične večine do Srbov v Sloveniji, in še natančneje, za percepcijo tega odnosa v glavah njihovih društvenih voditeljev. Zadržimo se spet pri obeh že omenjenih, Vesni Miletič in Milenku Vakanjcu.

»Naše izkušnje pogosto kažejo na odnose etnične distance. Morda ne bomo veliko zgrešili, če rečemo, da na osebni ravni večina Srbov v Sloveniji ima tudi kakšnega slovenskega prijatelja. Sodimo pa, da je odnos slovenske etnične večine do manjšin na sploh, še vedno nekoliko

ksenofobičen in nenaklonjen (v preteklih obdobjih bi nemara lahko govorili celo o odkritih primerih medijske in, posledično, javnomnenjske nestrpnosti). Naše mnenje podpirajo tudi strokovne in/ali uradne izjave (ugotovitve)«, strnejo svoje temeljne ugotovitve v Društvu Srbska skupnost iz Ljubljane³⁴⁷. Sicer pa seveda upravičeno opozarjajo na neutemeljenost apriornega posploševanja odnosa večine do manjšine. Navajajo potrebo upoštevanja še drugih posebnih okoliščin. V tem smislu navajajo ilustrativen primer znanega in slavnega (bosanskega) nogometaša in neznanega (bosanskega) gradbenega delavca.

»Ravno tako ugotavljamo, da javno mnenje praviloma sploh ne prepozna pripadnikov drugih etničnih skupnosti v **afirmativnem** smislu. Ali vsaj v neutralnem, kot dejstvo: tu so, živijo, imajo (slovenske) otroke, tu delajo. Opredelili so se za Slovenijo, jo izbrali za svojo domovino. Mediji premalo poročajo o obstoju drugih etnično-kulturnih skupin, o njihovem življenju in ustvarjalnosti. Kakor da bi zamolčanost in prezrtost bili ukazani«, poskuša objektivno sklepati Miletičeva, misleč pri tem le na narodnostne skupine s t.i. matičnim področjem v prostoru nekdanje Jugoslavije in ne na (še druge »priznane«) narodnostne skupnosti v Sloveniji.

Kompleksnosti in vzajemnosti odnosov med narodnostno večino in narodnostno manjšino so se v IO DSS iz Ljubljane potrudili približati z analizo ob vprašanju naše raziskave, ki se je nanašalo na t.i. vidnejše javne osebnosti, pripadnike (tudi) srbske narodnostne skupnosti v Sloveniji, ki so jih oni označili kar s kratico VIP³⁴⁸.

»Vprašanju VIP oseb Srbskega narodnostnega ozadja je IO Srbska skupnost namenil posebno pozornost, ker ponazarja vrh naših dejanskih možnosti v slovenski družbi. Uspešnost smo pri tem opredelili kot področje samostojnega odločanja oz. splošno priznanega vodilnega statusa na področjih politike, državne uprave, gospodarstva ter javnih služb (zdravstva, šolstva, kulture, športa). V popularnost, kot izraz priljubljenosti pri posameznih skupinah prebivalstva se nismo posebej poglobljali zaradi kompleksnosti indikatorjev.

Naš odgovor, ki temelji na stališčih IO DSS, je naslednji:

Ugotavljamo, da so uspešni Srbi v Sloveniji praviloma

- zamolčali ali celo zanikali svoje narodnostno ozadje
 - pravijo, da so Slovenci in po nepotrebnem ne omenjajo svojih srbskih staršev / prednikov.
- Trdimo, da srbsko narodno ozadje predstavlja oviro pri zagotavljanju enakih možnosti.
- Za ilustracijo povzemamo primer in izjavo Slovenca, dr. Borisa A. Novaka, ki jo je podal v TV oddaji »Večerni gost«, julija 2002 (voditelj: Lado Ambrožič). Video in tonski posnetek oddaje sta na razpolago v našem društvu.

³⁴⁷ Gradivo raziskave.

³⁴⁸ VIP je kratica, ki se tudi sicer uporablja v slovenskem bolj neformalnem kot formalnem javnem diskurzu.

- Kot je znano, je Boris A. Novak, sedanji profesor primerjalne književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani, nekdanji pobudnik, ustanovitelj in urednik Nove revije, preživel, kot pravi, »dvojezično« otroštvo v Beogradu. V Ljubljano se je preselil kot petnajstletnik, se soočil s čustveno krizo potrebe po opredelitvi, ter se, še vedno najstnik, odločil za pripadnost slovenski kulturi. Kasnejše aktivnosti in prizadevanja za osamosvojitve Slovenije so to nedvomno dokazali. Vendar:
- pred leti je bil resen kandidat za slovenskega ambasadorja v Parizu. Ni bil izvoljen. Predstavniki Vlade mu je pojasnil, da ni bil sprejemljiv, ker da je rojen v Beogradu! Češ, da je premalo Slovenec! »Počutil sem se kot drugorazredni državljani«, pravi Boris A. Novak.

Slovenec po rodu in opredelitvi, rojen v Beogradu, s spomini na tamkajšnje otroštvo, ki je »podoba izgubljenega raja«, je po lastni izjavi drugorazredni državljani Slovenije. Katero razredni državljani smo potem mi, ki smo ne samo rojeni v Beogradu, temveč imamo še srbske starše?«³⁴⁹

Še znatno bolj kritičen je v pogledu obravnavanega odnosa Vakanjac.

»Odnos slovenske etnične večine do srbske etnične skupnosti v Republiki Sloveniji seveda ni neka konstanta, ki se ne bi spreminjala. Pogojno lahko rečemo, da imamo v načelu dve ravni odnosov. Pred letom 1990, se pravi pred slovensko osamosvojitvijo in po njej. Pred letom 1990, se pravi, še v skupni državi, je bil omenjeni odnos bolj ali manj korekten, brez izstopajočih manifestacij nestrpnosti. Popolnoma drugačna situacija pa je nastopila po letu 1990, ko se je zlasti v slovenskih medijih in javnosti ustvarila, po našem mnenju, izjemno nestrpna situacija, posebej zoper srbsko etnično skupnost. Šlo je in delno še vedno gre za najrazličnejše oblike stigmatizacij, prikrite in manj prikrite pojave nacionalne nestrpnosti, pritiskov itd. Srbsko etnično skupnost v Republiki Sloveniji se je brez potrebne distance enačilo s političnim režimom Slobodana Miloševića, čeprav za to ni bilo nikakršnega vzroka. Posebej klavirno vlogo so v tem obdobju odigrali slovenski razumniki, ki so, namesto da bi skušali pomirjevalno vplivati na slovensko javnost, bili v prvih vrstah raznoraznih kampanj, namenjenih zanikanju kakršnih koli predhodnih kulturnih povezav med južnoslovanskimi narodi. Dokazov za te trditve je mogoče najti v izobilju v slovenskem tisku iz tedanjega obdobja, na UE Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije, kjer bi lahko postregli s podatki o prosilcih za spremembo priimkov (srbskih, pa tudi pripadnikov drugih etničnih skupnosti), v vprašanjih iz vsakoletnih Javnomenjskih raziskav omenjenega obdobja itd. Sedanjo situacijo ocenjujemo kot boljšo od tiste po letu 1990, vendar daleč od tega, da bi z njo bili zadovoljni. Nadaljuje se asimilacija pripadnikov druge in tretje generacije srbske etnične skupnosti v Republiki Sloveniji, ob hkratnem ugotavljanju etnične distance do pripadnikov srbske etnične skupnosti.«³⁵⁰

³⁴⁹ Gradivo raziskave.

³⁵⁰ Gradivo raziskave.

II. Društveni voditelji o perspektivnem položaju in statusu ABČHMS v RS

Predhodne opombe

V predhodnih dveh poglavjih smo poskušali podati skozi opcijo društvenih voditeljev osnovno faktografijo o družtvih in združenjih ter splet danosti, ki se nanašajo zlasti na vprašanja vzajemnih odnosov med slovensko etnično večino in slovensko državo na eni strani ter ABČHMS v RS na drugi. Pri tem se je zahajalo nekoliko tudi v bolj oddaljeno in bližjo preteklost, čeprav zgodovinski prikaz ABČHMS v Sloveniji ni bil eden od zastavljenih raziskovalnih ciljev; razen v primerih, ko je šlo za pomembna in preverjena zgodovinska dejstva.

Pričujoča raziskava se je osredotočila na presek sodobnega zgodovinskega trenutka in torej na razkrivanje in zajemanje tistih elementov in njihovih medsebojnih povezav, ki omogočajo skozi opcijo društvenih voditeljev čim popolnejšo predstavitev narodnostnega samopovezovanja in samoorganiziranja ABČHMS v RS. Prek podajanja ustreznih vsebin v omenjenih dveh poglavjih smo prišli do točke, ko je, posledično, moč in potrebno opcijo društvenih voditeljev dokončati s predstavitvijo njihove vizije o družbenem položaju in statusu, ki naj bi ga imeli, oziroma ki pripada ABČHMS v RS kot kolektivnim narodnostnim subjektom.

Teh stališč in mnenj smo se sicer že dotikali, a smo se jih zaradi njihove relevantnosti odločili sistematizirati in predstaviti kot zadnji del v prikazu opcije društvenih voditeljev. Z vidika statusa pripadnikov ABČHMS v RS gre za gotovo najpomembnejši sklop stališč znotraj vsake posamezne obravnavane skupine.

V razliko od predhodnih dveh se v tem poglavju ne bomo držali vsebinskega podajanja po abecednem vrstnem redu obravnavanih narodnostnih skupin/skupnosti. Prednost bo imel vrstni red vsebinskih poudarkov, glede katerih zavzema vsaka med samoorganiziranimi skupnostmi takšna ali drugačna stališča. Za vsako pa naj bi bilo jasno razvidno, kakšna ta so. Izbrani metodološki pristop bo v tem poglavju tako (spet) zasledoval temeljno spoznavno izhodišče o skupnem ozadju in skupnih interesih, ki jih glede svojega položaja in statusa v RS imajo (vse) tukaj obravnavane narodnostne skupnosti.

Vizije društvenih voditeljev

Nadaljujemo z opcijami društvenih voditeljev, ki smo jih že spoznali. Prek vprašalnika, dodatnih pisnih poizvedovanj, objavljenih stališč ob drugih priložnostih, posebnih ciljnih

razgovorov in prek drugih kontaktov je ustvarjeno gradivo, ki omogoča oblikovati odgovore znotraj vsake oz. za vsako obravnavano skupnost, pa čeprav gre za velike razlike glede obsega in poglobljenosti teh mnenj. Zasledujoč cilj jasne predstavitve vsake od šestih opcij ob upoštevanju zgodovinsko-interesnega ozadja kot nedvomno skupnega imenovalca vseh njih, bomo predstavili najbolj bistvena stališča, izpustili pa tisti del izvajanj posameznih voditeljev, katerega analiza bi nas morda lahko preveč oddaljila od osnovne začrtane poti³⁵¹.

Kot smo lahko opazili že prej, je vsebinska in formalna artikulacija interesnih stališč bolj razvita pri večjih kot pri manjših narodnostnih skupnostih. Večje so tudi odločnejše pri svojih zahtevah.

ABČHMS v RS imajo kot narodnostne skupnosti, kot torej kolektivni družbeni subjekti, kar bi zdaj glede na podano faktografijo morda že lahko zatrdili, potrebe, interese in zahteve, ki se znotraj vsake med obravnavanimi skupnostmi med seboj delno pokrivajo, so delno različni ali pa v posameznem pogledu nekje obstajajo in drugje sploh ne. Mogoče jih je razvrstiti na različne načine, tukaj smo se jih odločili predstaviti in analizirati prek dveh glavnih sklopov, kulturološkega (I) in politično-statusnega (II). Kot taka bosta iz analitičnih razlogov predstavljena ločeno, vendar le pogojno, saj se elementi dejansko prepletajo. Kar ju bistveno spaja, je država Slovenija, različni organi RS, od katerih je neposredno in posredno odvisno delovanje društev, položaj in status narodnostnih skupnosti.

³⁵¹ Neizkoriščeno gradivo bo gotovo lahko koristilo v nadaljnjih raziskavah.

Kulturološki splet dejavnikov

Da je kultura v najširšem pomenu besede osnovno vsebinsko sidrišče vizije društvenih voditeljev prav vseh obravnavanih narodnostnih skupnosti, je bilo pričakovati, kajti skoraj vsa društva in združenja so nastala in delujejo kot kulturna. Vzdrževanje, negovanje in razvijanje maternega jezika, narodnostnih tradicij, običajev in vrednot, identitetne pripadnosti matičnemu narodu so tiste programske točke, ki so jim društveno samoorganizirani ABČHMS in njihovi društveni voditelji v Sloveniji zavezani in jim to ostajajo še naprej. Toliko bolj občutljivi so ti voditelji, kolikor težje je uresničevati zadane kulturne cilje.

Edini, ki so pravzaprav brez pripomb na svoj položaj v Sloveniji, so ČRNOGORCI. Organizacijsko je društvo MORAČA z družbenim okoljem povezano horizontalno (sodelovanje z drugimi društvi v Kranju in okolici) in vertikalno (vključenost v Združenje kulturnih organizacij Slovenije). Samofinanciranje pokriva stroške društvenih prostorov. Posebnih večjih ambicij nimajo, čeprav si »želijo finančne pomoči od Republike Slovenije kakor tudi od Republike Črne gore.«³⁵²

Vsi drugi pričakujejo od Slovenije in v Sloveniji precej več (ALBANCI) ali mnogo več (MAKEDONCI, HRVATI, BOŠNJAKI, SRBI).

Tudi ALBANCI vidijo v slovenski državi naslov, ki naj jim omogoči ugodnejše prostorske in materialne pogoje za delovanje albanskih društev, upravičeno so pri tem lahko nezadovoljni celo z Ministrstvom za kulturo RS, saj »prvič po 11 letih delovanja je KDA »MIGJENI« dobilo finančno podporo za delno izvajanje svoje kulturne dejavnosti«, sicer se pa vsa druga albanska društva v Sloveniji še naprej samofinancirajo³⁵³. So pa hkrati samokritični. »Od države Slovenije nismo nikoli bili pod kakšnim pritiskom. Nasprotno, država Slovenija je albanski etnični skupnosti omogočila in delno tudi financirala dopolnilni pouk iz albanščine za osnovnošolske otroke in mladino. Ta oblika usposabljanja trenutno ne poteka zaradi same pasivnosti albanske skupnosti.«³⁵⁴

Bolj pa so, kot smo že videli, občutljivi na odnos slovenske države do individualnih stisk Albancev v Sloveniji kot posledici neurejenega političnega statusa Kosova (in delno zahodne Makedonije). »Vse ostale etnične skupnosti imajo urejen svoj status preko svojih ambasad in legitimnih meddržavnih kontaktov, občani Kosova albanske nacionalnosti pa ne in so zato v zelo težkem položaju. Največji problemi so na področju urejanja vizumov za vstop v državi Sloveniji. Albanci s Kosova so namreč primorani za pridobitev vizuma oz. za urejanje celotne

³⁵² Gradivo raziskave.

³⁵³ V letu 2002 je KDA »MIGJENI« za svoje kulturne dejavnosti od MK RS v celoti prejel 400.000 sit. Finančno poročilo Oddelka za narodnosti pri MK RS, ki ga je za potrebe tukajšnje raziskave ljubeznivo posredovala ga. Marjeta Preželj v februarju leta 2003. V letu 2002 in na začetku leta 2003 ta Oddelek tvorijo: mag. Suzana Ćurin Radović, sociologinja, Igor Prodnik, pravnik in Marjeta Preželj, pedagoginja.

³⁵⁴ Gradivo raziskave.

dokumentacije potovati v drugo državo – Makedonijo, z materialnimi stroški in drugimi nešteti težavami, kot so veliko čakanja, plačilo vstopnine za R Makedonijo v znesku 30 EUR, prevajanje dokumentacije v makedonščino za enormno ceno. Glede na to, da ima R Slovenija že odprt svoj Urad v Prištini, predlagamo, da proceduro urejanja vizumov prenesejo iz R Makedonije na Urad RS na Kosovu. Od Slovenije sicer ne zahtevamo nič več kot pošten odnos do dela in sprejemljive standarde glede zavarovanja delavskih pravic in čim bolj korekten odnos državnih organov do specifičnih zahtev. V mislih imamo enakopravne odnose med etničnimi skupinami. Niti ena etnična skupina ne sme biti privilegirana.«³⁵⁵

Ne morda toliko samo število, vsekakor pa zelo razgledano vodstvo, posebej v osebi dr. Dimitrievskega, predsednika Zveze MKD v RS, je razlog ne le uspešne samoorganiziranosti MAKEDONCEV, temveč tudi njihove razmeroma visoke ozaveženosti glede položaja in statusa, ki naj bi ga imeli v RS. »Kulturni stiki med Slovenci in Makedonci v skupni državi so bili vedno intenzivni in prežeti z obojestranskim razumevanjem lastnega položaja. Zato do leta 1990 ni bilo potrebe po formalnem povezovanju v Sloveniji živečih Makedoncev v kulturna društva, ker je bila povezava z lastnimi kulturnimi koreninami intenzivna in močna...Zveza MKD ima za najpomembnejšo nalogo ohranjanje kulturne identitete s podporo dopolnilnega pouka v makedonskem jeziku...s programom pokrivamo vsa pomembnejša kulturna in zgodovinska obeležja obeh držav«³⁵⁶. Pri izvajanju projektov jih delno finančno podpirata ministrstvi za kulturo, šolstvo, znanost in šport, pri čemer bilateralno sodelujeta obe državi³⁵⁷. »Pogrešamo več podpore lokalnih skupnosti pri ureditvi naših prostorskih potreb-klubov ter načrtno podporo države pri ohranjanju naše kulturne identitete, brez te pa ni kulturnega pluralizma in bogastva v različnosti in dopolnjevanju drug drugega.«³⁵⁸

Odnosi med večinskim narodom in makedonsko etnično manjšino se v večini primerov zgledni, predvsem zaradi prilagodljivosti makedonske etnične manjšine. Relativno hitro se Makedonci naučimo slovenskega jezika, spoštujemo tradicijo in navade okolja, v katerem živimo. Poselitev Makedoncev v RS je relativno razpršena in ne predstavlja motnje v okolju s svojimi specifičnimi navadami. Številni mešani zakonski pari s Slovenci in pripadniki drugih etničnih skupin pripomorejo k večjemu medsebojnemu poznavanju. Dejavnosti naših društev na lokalni ravni so pripomogle k razširitvi kulturnega obzorja vseh in povečanju tolerance do drugih etničnih skupin. Toliko bolj je izpostavljen problem asimilacije. Zato je pomoč večinskega naroda pri ohranitvi kulturne barvitosti bivalnega okolja izjemnega pomena. Poznamo številne primere medsebojne pomoči in zaupanja pri uporabi infrastrukture pod

³⁵⁵ Isto.

³⁵⁶ Dr. Ilija Dimitrievski, Položaj makedonske narodne skupnosti, v: Okrogla miza Novodobne narodne in verske skupnosti Sloveniji: med asimilacijo in kulturnim pluralizmom, Maribor, maj 2002.

³⁵⁷ Iz že omenjanega Finančnega poročila za leto 2002 sledi, da je (le) MK RS prispevalo za različne prireditve Zvezi MKD 3.500.000,00 sit, MKD »Vardarka« v Mariboru pa 700.000,00 sit.

³⁵⁸ Dr. I. Dimitrievski, isto.

ugodnejšimi pogoji od tržnih, kar olajša izvedbo dejavnosti naših društev. Taka pomoč je bila vedno s hvaležnostjo sprejeta, vendar ni zadostna pri ohranjanju kulturne identitete etničnih skupin, ki bivajo in soustvarjajo v R Sloveniji. Za uspešnejše delo na tem področju je ob delu nekaj aktivistov iz vrst etničnih skupin potrebna organizirana podpora države in zagotovitev minimalnih pogojev za delovanje, in to še posebej v kriznih obdobjih, kadar poleg eksistenčnih problemov izbruhne še netolerantnost do drugačnih.

Glede na naše programske usmeritve še največ komuniciramo z Ministrstvom za kulturo in Ministrstvom za šolstvo, znanost in šport. Z obema imamo zelo dobre izkušnje, saj delujejo profesionalno in nediskriminatorno ter v skladu z zakoni in predvidenimi postopki. Težave izvirajo iz omejenih sredstev za podporo ohranjanju kulturne identitete in visokih zahtev za izvedbo projektov, ki so sofinancirani od Sklada za kulturo RS. Pri pridobivanju prostorov za svojo dejavnost so naša društva prepuščena trgu in niso deležna nobene podpore državnih organov. Zato so brez stalnih prostorov in prepuščena lastni iznajdljivosti.

Podobna je zgodba s prostori za opravljanje verskih potreb pripadnikov Makedonske pravoslavne cerkve (MPC). Zato te potrebe lahko zadovoljimo le za največje praznike: Božič in Veliko noč. Mnogi v Sloveniji ne razumejo nacionalne organiziranosti in nepriznavanja s strani drugih nacionalnih pravoslavnih cerkva ter šikaniranja, ki smo jim bili priča v bližnji preteklosti.³⁵⁹ Makedonci tudi v Sloveniji povezujejo položaj lastne narodnosti s svojo zgodovinsko pravoslavno cerkvijo. Po obnovi Ohridske arhiepiskopije leta 1958, s čimer je bil vzpostavljen nov lik Makedonske pravoslavne cerkve, so tudi Makedonci v diaspori doživeli nov narodnostni vzpon. Makedonska pravoslavna skupnost v Sloveniji je bila ustanovljena 18. januarja 1992, od tedaj naprej pa njeni verniki in Makedonci v Sloveniji sploh »upajo«, da bodo uspeli z izgradnjo svojega cerkveno-kulturnega centra »s pomočjo nam naklonjenih prijateljev in organizacij«.³⁶⁰

Brez stalnih virov so naše dejavnosti zelo ogrožene. Začetni zagon in entuziazem smo dodobra »pokurili« in interes RS bi moral biti ohraniti mavričnost in kulturno bogastvo, tudi zaradi dolgoročnih gospodarskih interesov in povezav.³⁶¹

Aktualne ocene in vizije društvenih voditeljev preostalih treh, torej večjih treh narodnostnih skupin pa so glede položaja in statusa teh skupnosti še znatno bolj kritične.

Začnimo, na primer, z BOŠNJAKI, ki svoje število v Sloveniji poleti 2002 »z gotovostjo« opredeljujejo s »50.000 do 60.000 državljanov RS«, poleg njih pa naj bi bilo v Sloveniji še kakih »20.000 do 30.000 Bošnjakov z delovnimi dovoljenji«. Z odnosom slovenske države so zelo nezadovoljni, še najmanj, podobno kot drugi, z Ministrstvom za kulturo, s katerim imajo

³⁵⁹ Gradivo raziskave.

³⁶⁰ Prim. mag. Trajče Andonov, Predstavitev Makedonske pravoslavne skupnosti, Povzetki prispevkov, Okrogla miza Novodobne..., Maribor 2002

³⁶¹ Gradivo raziskave.

vseskozi najbolj intenzivne stike. Dejstvo je, da od tega ministrstva že leta za svoje prireditve in izvajanje programov tako Zveza kot posamezna društva tudi prejemajo določena sredstva³⁶². Če se zadržimo le pri najsplošnejšem prikazu komunikacije BKZ z državo, so slednjo tvorili razni državni uradniki po ministrstvih, organi lokalne oblasti, varuh človekovih pravic, posamezni politiki. »V zvezi s položajem Bošnjakov v Sloveniji smo poslali ogromno število dopisov na razne vladne inštitucije, toda odgovori so bili ali pavšalni ali pa jih ni bilo.« Odnos države povezujejo s splošnim družbenim vzdušjem, ki ga proizvajajo zlasti mediji, kajti »v slovenskem dnevnem časopisju se dobesedno pljuva po muslimanih, njihovi kulturi, njihovi veri; mednje poleg Albancev, Makedoncev in Bošnjakov iz Sandžaka v največjem številu sodijo Bošnjaki iz Bosne in Hercegovine.«³⁶³ In že smo spet pri položaju vere, pri islamu, (ne)izgradnji džamije »s kulturnim centrom« kot vprašanju vseh vprašanj Bošnjakov v Sloveniji na začetku 21. stoletja.

Glede položaja HRVATOV kot narodnostne skupnosti v Sloveniji so njihovi društveni voditelji ne le nezadovoljni in kritični, temveč, še posebej v ustni komunikaciji, izražajo celo svojo nevero ali vsaj rezignacijo v možne spremembe odnosa slovenske države. »Država, katere cilj je parlamentarna demokracija zahodnega tipa, mora med drugim temeljito ovrednotiti pomembnost bogastva kultur etničnih skupnosti za večinski narod. Za sedaj je to bogastvo kultur bolj stvar eksotike, prostovoljnega združevanja in kulturnega povezovanja kot pa dejanskega večinskega, državnega priznavanja njihovih pravic. Odnos večine do teh vprašanj lahko označimo kot diskriminacijski. Izvor takšnega stanja je pravzaprav v glavah večine, ki si kulturno sožitje predstavlja kot nekakšen enosmerni proces prilagajanja manjšine in si oholo domišlja, da se od drugih kultur ne more ničesar naučiti, pridobiti, pa tudi v naši ustavi, ki priznava posebne kulturne pravice le italijanski in madžarski skupnosti ter Romom.« Pri tem se predsednik Zveze, tudi po sprejetju vseh teh stališč na seji izvršnega odbora Zveze, zelo logično neposredno navezuje na vprašanje statusa, a o tem malo kasneje. In, kot rečeno, ker se ne vdaja upom, stavi na »želje: naj država društvom zagotovi primerne prostore za delovanje, vse ostalo bodo postorila društva. Primernih praznih prostorov v državni lasti je veliko, le dobre volje s strani države zaenkrat ni.«³⁶⁴

Nedvomno pa je vsaj deloma kritičnost do slovenske države pretirana, kajti kljub raziskovalčevim opozorilom, da tudi hrvaška društva že vsa leta dobivajo določene dotacije z MK RS, se je pokušalo to dejstvo ali celo ovreči ali povsem izminimizirati.³⁶⁵ Je pa v zvezi s tem pomembno izpostaviti večkrat ustno in pisno izraženo trditev, ki jo je mogoče pisno dokumentirati tudi v primeru Bošnjakov in Srbov v Sloveniji. Namreč, zaradi (prevelike)

³⁶² Finančno poročilo Oddelka MK navaja, da/Bošnjaki.

³⁶³ Gradivo raziskave.

³⁶⁴ Gradivo raziskave.

³⁶⁵ V skladu s Finančnim poročilom MK RS za leto 2002 so hrvaška kulturna društva prejela: Hrvatsko kulturno društvo v Mariboru 2.000.000,00 sit, Hrvatski klub Komušina Škofja Loka 600.000,00 sit, Hrvatsko kulturno združenje Novo mesto 445.000,00 sit.

zahtevnosti razpisov, ki jih vsako leto objavlja Ministrstvo za kulturo, se mnoga narodnostna društva na te razpise niti ne javljajo, bodisi zaradi slabih izkušenj iz prejšnjih let, bodisi ker nimajo usposobljenega društvenega kadra, ki bi pripravil potrebno dokumentacijo. Pri nas je uveljavljeno pravilo, da je avtohtonost osnova za priznanje manjšinskih pravic. Avtohtonost v tem kontekstu ni nič drugega kot politični koncept, saj se nihče ni potrudil resno postaviti kriterijev avtohtonosti.

Očitno je, da niti številčnost ne zagotavlja priznanja pravic, saj so po podatkih slovenskega javnega mnenja nekatere skupnosti, ki nimajo ustavno priznanih pravic, neprimerno številčnejše od tistih, ki jih imajo. Kot so evropske države ugotovile v Dunajski deklaraciji, enotno uporabne definicije manjšin sploh ni mogoče ustvariti. Edini pomembni kriterij je pravzaprav samoopredelitev – odločitev prebivalcev neke skupnosti, da želijo biti obravnavani kot manjšina.

Ocenjujem, da je odnos države do "neustavnih" manjšin brezbrizen, kar se kaže v neurejenem zagotavljanju pravic do izobraževanja, obveščanja, financiranja društev, zagotavljanja primernih prostorov za njihovo delovanje.³⁶⁶

Vizije društvenih voditeljev o položaju SRBOV v Sloveniji smo pustili za konec iz dveh razlogov: ker se najbolj trudijo artikulirati svoja stališča in ker znotraj svoje skupnosti niso enotni glede načinov uresničevanja »dostojnejšega« položaja (in statusa) Srbov v Sloveniji. Povzeli bomo stališča že znanih dveh društvenih voditeljev, Vesne Miletič in Milenka Vakanjca, pri čemer bo prva spregovorila več o položaju, drugi pa o statusu.

»Dejansko in ne le deklarativno spoštovanje pravic in dostojanstva vseh državljanov s strani države in naslovnega naroda, ne glede na etnično in versko pripadnost, predstavlja temeljno zagotovilo za varnost in politično stabilnost in najboljši način obrambe slovenske suverenosti v jutrišnji združeni Evropi«, začinja s svojim načelnim stališčem Miletičeva. Zanimivo je, da je osebno izbrala (trdi) č in ne (mehki) ć kot končnico svojega priimka (po očetu Srbkinja, po materi Slovenka), hkrati pa (tudi raziskovalce) protestno sprašuje: »Koliko oseb je v preteklem desetletju spremenilo priimek, ki se je končal na íc in zakaj so to naredili?«

Meni, da resne ocene položaja srbske skupnosti v RS ni mogoče podati zaradi prevelikega števila relevantnih indikatorjev, pa vendar poskuša podati tako splošnejšo kot posebnejšo raven tega položaja.

Ker so Srbi kot narod živeli v več delih bivše skupne države in živijo sedaj ne samo v eni državi, Miletičeva odpira vprašanje narodovih matic na območju nekdanje Jugoslavije, zaradi česar nobena »ne more in ji ni treba prevzeti izključne pristojnosti in odgovornosti zavzemanja za položaj Srbov v Sloveniji«, zaveda pa se, da je uradno to vendarle Zvezna

³⁶⁶ Prim. gradivo raziskave (Hrvati, Srbi, Bošnjaki), tudi gradiva MK RS.

republika Jugoslavija, z marcem 2003 preimenovana v Srbijo in Črno goro. Matične dežele omenja v kontekstu Srbov v Sloveniji. »V tem pogledu so Srbi v podobnem položaju kot Romi: tu so, od nekod so prišli, in nihče za njih ni pristojen. S to razliko, da bi Romom utegnile iti pravice po zakonu, če bi obstajal in s to razliko, da Romom gre vsa pozornost EU, Srbom pa ne. Dolžnost in interes Slovenije pa je, da poskrbi za ohranitev belokranjskih Srbov, ki dejansko predstavljajo etnološko, kulturno in zgodovinsko dragocenost v Evropi. Sramotno in neopravičljivo bi bilo, če bi etnična skupina, ki je 400 let uspešno ohranjala svojo identiteto na kritičnem območju večnih vojaških pohodov in neprenehoma spreminjajočih se državnih meja, nepovratno izginila v borih deset let slovenske samostojnosti, v zgolj desetih letih slovenske demokratične, pravne in socialne države.«

Miletičeva aktivno dvostransko komunikacijo povezuje le s kulturnimi državnimi in paradržavnimi ustanovami (Ministrstvo za kulturo, Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, Zveza kulturnih društev Ljubljane in druge). Za raziskavo nam je posredovala tudi zelo zanimiv, detajlno razdelan in nedvomno kvaliteten predlog, ki ga je Srbska skupnost iz Ljubljane dostavila kot odgovor na gradivo MK v zvezi s financiranjem programov in projektov etničnih skupnosti v RS³⁶⁷. Tukajšnji kontekst gotovo ne dopušča predstavitve tega ponujenega modela, vsekakor pa naj povzamemo zahtevo, da je potrebno prepustiti samim skupinam in njihovi argumentaciji odgovor na vprašanje, »kaj so ustrezne dejavnosti, aktivnosti, programi in projekti«, ki bi v skladu z Okvirno konvencijo omogočale ohranjanje bistvenih sestavin narodnostne identitete kot temeljnega cilja ter ustreznih pod-ciljev (jezik, tradicija, kulturna dediščina). Podobno namreč razmišljajo tudi v drugih »naših« društvih. Miletičeva pa še dodaja: »Bilo bi smiselno uvesti vsaj eno merilo, ki bi zagotovilo pozitivno diskriminacijo tistih skupin, katerih maloštevilčnost in/ali neizkušnost (neinformiranost, nevednost) do sedaj niso omogočili pridobitev proračunskih sredstev za izvajanje lastnih programov.«³⁶⁸

Na vprašanje, ki ga je Zveza srbskih društev Slovenije l. 1996 naslovila na Vlado RS, kateri državni organ je pristojen za sodelovanje z Zvezo, so dobili odgovor, da je to Urad za priseljence in begunce. »To smo takrat razumeli tako, da Vlada nima resnega namena, da bi vprašanja statusa in položaja drugih etničnih manjšinskih skupnosti sploh začela resneje obravnavati. Pri tem pa ni izključeno, da se kakšen državni organ vendarle ne ukvarja z dejavnostjo etničnih društev nekoliko podrobneje. Torej, na tej podlagi lahko pričakujemo, da se bo država poskusila izogniti resnemu odpiranju teh vprašanj (sprenevedanje!). Prvo

³⁶⁷ Morda je na tem mestu prilika povzeti oceno ne le Miletičeve, temveč tudi drugih predstavnikov naših obravnavanih skupin, da ima v preteklem desetletju velike zasluge zanje, da »je mnogo storila za naše skupine« predstojnica Oddelka na MK mag. Suzana Ćurin Radović. Tudi mnoga pisna priznanja društev njej osebno, ki krasijo steno njene pisarne, zgovorno potrjujejo dano oceno.

³⁶⁸ Pismo g. Prodniku, sodelavcu g. Radovičeve na MK, oz. odgovor Miletičeve v zvezi z gradivom razpisa za financiranje kulturnih dejavnosti etničnih skupnosti v Sloveniji. Kopija tega pisma v gradivu pričujoče raziskave.

znamenje dobre volje bo šele javna predstavitev stališč države in ustrezen način obravnave te, tako za večinsko kakor tudi za manjšinske skupnosti zelo občutljive tematike. Mediji premalo poročajo o obstoju drugih etnično-kulturnih skupin, o njihovem življenju in ustvarjalnosti. Kakor da bi zamolčanost in prezrtost bili zaukazani³⁶⁹.

Splošni vtis o odnosu države do narodnostnih skupin strne Miletičeva v naslednjih točkah:

- Komunikacije z omenjenimi ustanovami in/ali organi RS so korektne, vendar reducirane na nivo posameznikov (MK=ga. Čurinova, MOL= Ljuba Ciuha, JSKD = g. n.n.).
- Sistemske komunikacije so neurejene in nezadostne.
- Kot skupnost nismo deležni uradne pozornosti najvišjih organov RS (DZ, Vlade RS...) – izjema so redke, medle in benigne »predstavitve« pri posameznih inštitucijah (Varuh človekovih pravic, Državni svet, kakšen inštitut...)
- Ravno tako nikoli nismo bili deležni kompleksne pozornosti ustanov in/ali organov RS Slovenije. Na naše (parcialne) potrebe se resorsko reagira (MK, MNZ...)
- Temeljno vprašanje zato ostaja: kdo je naš sogovornik v RS?³⁷⁰

Na bolj specialni ravni, na ravni delovanja kulturnih društev, Miletičeva natančno pove, da na primer aktivnosti srbskih društev v Sloveniji sploh ni mogoče načrtovati, in sicer zaradi nerešenega statusa in načina financiranja narodnostnih društev. Projektno financiranje iz proračunskih virov RS, t.j. edino, ki kot možnost obstaja, je mnogim prezahtevno, razen tega pa je podvrženo letnim spremembam, saj se zneski, pogoji, roki, merila, reference, prioritete razpisov... neprenehoma spreminjajo. Zato gre pri srbskih društvih torej le za prilagajanje stanju ter v najboljšem primeru za načrtovanje golega obstoja v primeru izpada sredstev javnih razpisov. Podaja sledeči konkreten primer: »Ministrstvo za informacijsko družbo je leta 2002 v okviru projekta informacijske družbe za marginalizirane skupine objavilo razpis za sofinanciranje nakupa računalniške opreme. V pričakovanju letošnjega razpisa MIDa smo celo leto pripravljali projekt spletnih strani, namenjenih Srbom v Sloveniji (e inklusija). Vendar bosta po preliminarnih uradnih informacijah letos razpisa namenjena zgolj uradnim manjšinam ter invalidom. Kako in kaj načrtovati pod temi pogoji? Načrtovanje terja analizo stanja, ki je že glede na ciljno populacijo nismo zmožni opraviti. Terja tudi opredelitev realnih ciljev, glede na resurse. Kakšni so resursi? Prostorski so odvisni od finančnih, finančni se spreminjajo iz razpisa v razpis, kadrovski pa preskromni zaradi posledičnega »burn-out« sindroma«, analizira Miletičeva³⁷¹.

Tudi Vakanjac odgovarja na vprašanje položaja srbske skupnosti v Sloveniji s stališča narodovih matic in s stališča RS, ki da je resnično pravi naslov. »Vzpostavitev diplomatskih

³⁶⁹ Iz odgovorov na Vprašalnik, gradivo raziskave.

³⁷⁰ Isto.

³⁷¹ Gradivo raziskave.

odnosov med Republiko Slovenijo in ZRJ je bila med pripadniki srbske etnične skupnosti v Republiki Sloveniji sprejeta z zadovoljstvom, saj so se pričeli reševati mnogi doslej zapleteni tehnično-proceduralni problemi, ki so se nanašali na pridobivanje viz ter reševanje številnih drugih vprašanj (pokojnine, državljanstva, imovinska vprašanja, itd). Zlasti so se intenzivirali ekonomski odnosi med Republiko Slovenijo in ZRJ. Vendar je ob tem treba poudariti tudi naslednje. Večina pripadnikov srbske etnične skupnosti v Republiki Sloveniji so slovenski državljani. Dobri odnosi med obema državama ne pomenijo a priori vzpostavitve in izboljšanja statusa srbske etnične skupnosti v Republiki Sloveniji, ampak predvsem dobre odnose med državama, kar je seveda hvalevreden proces, vendar pa s stališča etnične skupnosti tega ni treba izenačevati. Odnos med srbsko etnično skupnostjo in slovensko državo se mora, vsaj po našem prepričanju, reševati in razrešiti v Republiki Sloveniji. Obe matici, tako ZRJ kot Republika Srpska, sicer lahko pomagata pri omenjenem razreševanju, ne moreta pa vplivati na hitrost in kvaliteto reševanja problemov.«

S samo slovensko državo ima večletni predsednik Zveze srbskih društev v Sloveniji različne izkušnje. »Največ komunikacij in stikov je bilo z naslednjimi ustanovami in organi Republike Slovenije: Ministrstvo za kulturo, občinski referati za kulturne dejavnosti, Ministrstvo za notranje zadeve-Upravne enote (registracija Saveza, društev), Univerza v Mariboru, Varuh človekovih pravic, Helsinški monitor itd. Komunikacija z omenjenimi organi in ustanovami je večji del korektna, vendar preveč občasna, brez trdnih zagotovil v kakšnem obsegu, predvsem pa zakaj, se utegne (ali pa tudi ne) nadaljevati. Vtis je, da gre za ad hoc potrebe slovenskih ustanov in organov, brez jasnega cilja in strategije, kaj pravzaprav početi s t.i. »novodobnimi manjšinami« v Republiki Sloveniji.«

Politično statusni splet dejavnikov

Že doslej smo nič kolikokrat lahko ugotavljali, da se položaj in status naših obravnavanih narodnih skupin oz. skupnosti usodno prepletata in da ju je tudi iz analitičnih razlogov skoraj nemogoče analizirati ločeno. Poskušali smo to, da bi nekatere elemente morda le lahko tako bolj poudarili in pa zato, kar je tu še pomembnejše, da poskušamo zvezo med statusom in položajem metodološko predstaviti s stališča bistvene pogojenosti in odvisnosti položaja od statusa in ne nasprotno. Poseben problem je vprašanje percepcije te povezanosti, ki ni identična pri vseh naših šestih narodnostnih skupinah, vsaj ne v okviru pričujoče raziskave. Ponovno bomo predstavili stališča mnenjskih in društvenih voditeljev v skladu z njihovo vsebinsko artikuliranostjo ter izrazno jasnostjo in odločnostjo njihovih nosilcev, upoštevaje razvojne stopnje od nižjih k višjim.

Društveni voditelji ČRNOGORCEV v Sloveniji, združenih okrog »Morače«, ocenjujejo odnose med Republiko Črna gora in RS kot že do sedaj zelo dobre, v »Morači« pa vidijo most k še boljšim odnosom med narodom. »Odnos Slovenske etnične večine do etničnih manjšin ocenjujemo kot dober in korekten.« Na skoraj izsiljeno vprašanje glede statusa svoje narodnostne skupine povedo, da je »Črnogorcev v Sloveniji premalo, da bi zahtevali status manjšine ali kulturne avtonomije. Želimo, da se nas obravnava po evropskih standardih.« Natančnejše vizije statusa črnogorske narodnostne skupnosti v Sloveniji bodisi nimajo bodisi je niso podali.³⁷²

Tudi mnenjski voditelji ALBANCEV v RS se bolj nagibajo k razpravi o konkretnih potezah RS glede različnih življenjskih problemov položaja Albancev kot k oblikovanju vizije o političnem statusu Albancev v RS. V pogledu statusa izpostavljajo vidik enakopravnosti. Zahtevajo »enakopravne odnose med etničnimi skupinami. Niti ena etnična skupina ne sme biti privilegirana«. V »Migjeniju« še svetujejo, naj se za mnenje vpraša še dr. Martina Berishaya, uglednega albanskega intelektualca, ki imajo vanj polno zaupanje. Berishay, ki je dobro seznanjen s pričujočo raziskavo in se je, kot smo že videli, vanjo tvorno tudi vključil, le dodatno poudarja, da je potrebno status Albancev v Sloveniji reševati skupaj s statusom drugih narodnostnih skupin/skupnosti iz bivše jugoslovanske države, ki živijo v RS.

Zahtevnejši, jasnejši in odločnejši so MAKEDONCI, seveda na čelu s predsednikom Zveze MKD v Sloveniji Ilijom Dimitrievskim.

Odnosi med RS in RM so na formalni ravni urejeni. Obstajajo številni različni interesi, ki pa izhajajo iz različnega stanja v gospodarstvu. Kulturni stiki so v porastu in so posledica znanstev iz preteklosti. Na državni ravni so sprejeti sporazumi o kulturni izmenjavi, vendar je naša etnična skupina malo vključena in je potencial za izmenjave mnogo večji. Pri nadaljnjem

³⁷² Gradivo raziskave.

razvoju bi lahko odigrali pomembno vlogo pri vzpostavljanju živega mostu med obema državama.

Makedonci, državljani R Slovenije, uživamo vse ustavne pravice kot posamezniki. Problem izbrisanih pa je tako znan, da o njem ni potrebno posebej razpravljati. Pri tem so bili prizadeti tudi številni Makedonci in so se morali sprijazniti z usodo in škodo, ki so jo utrpeli; izguba služb, lastninskih pravic in dr. Letos je bilo več posvetov na temo »Manjšine in njihov položaj v RS«. Sedaj je vse na ravni spoznanja, da je potrebno pomagati etničnim manjšinam in njihov status izenačiti s t.i. ustavno priznanimi manjšinami: Madžari, Italijani in Romi. Največji problem izhaja iz zakonske neurejenosti, oz. različnosti statusa avtohtonih in priseljenih etničnih skupin. V smislu ohranjanja jezika in kulture naj bi v šolskih programih priznali materinščino etničnih pripadnikov kot drugi tuji jezik, ki bi moral biti poučevan v razširjeni obliki s vsebinami; zgodovine, zemljepisa in kulturne dediščine. Odločneje bi morali podpreti dejavnosti društev etničnih skupin kot posebne oblike interesnega druženja in ne enačiti z ljubitelji posebnosti; gobarji, čebelarji in drugimi.³⁷³

Kot smo že videli, društveni voditelji BOŠNJAKOV v Sloveniji nedeljivo percipirajo položaj in status svoje narodnostne skupnosti. Čeprav je pri njih, znotraj njihovega kolektivnega družbenega bitja, verska komponenta prisotna še veliko močnejše kot pri Makedoncih, pa vendar, (ko gre za položaj in status Bošnjakov v Sloveniji), izražajo o tem jasno in od islama tudi povsem ločeno vizijo.

Oba že citirana društvena voditelja, Bačić in Gutić, izhajata iz ugotovitve, da so živeli Bošnjaki v skupni državi s Slovenci uradno od leta 1878, da so vsaj od tedaj naprej vse do tekočega zgodovinskega trenutka v nekem številu bili prisotni v slovenskih deželah, da so imeli v nekdanji Jugoslaviji status naroda in da se zato Bošnjaki v Sloveniji ne počutijo kot novodobna manjšina. Počutijo pa se politično diskriminirane, neenakopravne, ker jim slovenska država že celo desetletje odteguje ureditev ustreznega političnega statusa. »S priznanjem statusa manjšine bi imeli enake možnosti kot jih imajo do zdaj z ustavo priznane manjšine. Samo na takšen način bo naša nova domovina, ki jo izredno cenimo in jo imamo za svojo, za nekaj generacij Bošnjakov uredila zadeve, ki se bodo slej ko prej morale urediti. Misli nekaterih politikov pa tudi naših sodržavljanov, češ da se bomo skozi čas asimilirali, so nevarne tako za multikulturalnost kot tudi za ohranjanje identitete Bošnjakov in ne nazadnje tudi za demokracijo. S priznanjem bošnjaške in tudi drugih še nepriznanih manjšin bi se država še bolj stabilizirala in bi svoje moči lahko usmerila k napredku ter boljšemu življenju svojih državljanov.«³⁷⁴ V imenu BZS njen uradni »koordinator« sklene z zahtevo po »priznanju statusa manjšine Bošnjakovom v čim krajšem roku.«³⁷⁵

³⁷³ Gradivo raziskave.

³⁷⁴ Fahir Gutić, Bošnjaška skupnost v Sloveniji, referat predstavljen na okrogli mizi v Mariboru, maj 2002.

³⁷⁵ Isto, tudi podobna formulacija v gradivu raziskave.

Da pa ne bi vprašanje statusa morda izvotlilo dejanskih življenjskih potreb bošnjaške skupnosti, so v BKZ Slovenije hkrati formulirali prioriteten spisek t.i. kratkoročnih zahtev, in sicer:

- da RS s postavke MK omogoči bošnjaški skupnosti stalen vir prihodkov
- da za potrebe BKZS MK omogoči financiranje profesionalnega delavca, Bošnjaka
- da država omogoči vsaj neko infrastrukturo
- da lahko najmanj dvakrat tedensko po eno uro poteka radijski program v bosanskem jeziku
- da se omogoči dvakrat mesečno program za Bošnjake na nacionalni televiziji
- da se odpre bošnjaški oddelek v eni od ljubljanskih knjižnic
- da se vzpostavi na oddelku za južnoslovanske jezike Filozofske fakultete v Ljubljani katedra za bosanski jezik
- da se do ureditve naštetih zadev odpre bošnjaški informativni center.

Čeprav bošnjaška skupnost v Sloveniji ni majhna, se čutijo nezadovoljne in užaljene, ker so kljub svoji podpori slovenski osamosvojitvi in Sloveniji, ki je že bila in je njihova domovina, izgubili svoje narodnostne pravice, ki so jih imeli v skupni državi. Temu ob skoraj vsaki priložnosti dodajajo svoje ogorčenje, ker v Sloveniji ni kakšne ulice ali trga, ki bi nosili imena bošnjaških kulturnih velikanov, medtem ko je v Bosni več mest, kjer so pomembne lokacije poimenovane po slovenskih pesnikih in pisateljih.³⁷⁶

Zelo jasno in koncizno so vizijo svojega statusa predstavili društveni voditelji HRVATOV v Sloveniji. Kot smo že videli, menijo:

»Pri nas je uveljavljeno pravilo, da je avtohtonost osnova za priznanje manjšinskih pravic. Avtohtonost v tem kontekstu ni nič drugega kot politični koncept, saj se nihče ni potrudil resno postaviti kriterijev avtohtonosti.

Očitno je, da niti številčnost ne zagotavlja priznanja pravic, saj so po podatkih slovenskega javnega mnenja nekatere skupnosti, ki nimajo ustavno priznanih pravic, neprimerno številčnejše od tistih, ki jih imajo. Kot so evropske države ugotovile v Dunajski deklaraciji, enotno uporabne definicije manjšin sploh ni mogoče ustvariti. Edini pomembni kriterij je pravzaprav samoopredelitev – odločitev prebivalcev neke skupnosti, da želijo biti obravnavani kot manjšina. Ocenjujem, da je odnos države do "neustavnih" manjšin brezbrizen, kar se kaže v neurejenem zagotavljanju pravic do izobraževanja, obveščanja, financiranja društev, zagotavljanja primernih prostorov za njihovo delovanje, ...

Ustava Republike Slovenije Hrvatov v Sloveniji ne navaja niti za avtohtono narodno manjšino niti za etnično manjšino, kot so navedeni Italijani, Madžari in Romi v Sloveniji.

³⁷⁶ Isto.

Hrvati se tudi v slovenskih zakonih kot tudi v podzakonskih aktih ne navajajo kot etnična (nacionalna) manjšina (skupnost).

Dejstvo, da na osnovi slovenskega notranjega prava Hrvati v Sloveniji nimajo statusa manjšine, ne sme biti vzrok, da Hrvati v Sloveniji ne uživajo manjšinskih pravic na osnovi tistih mednarodnih dokumentov, ki Republiko Slovenijo obvezujejo, da se etničnim skupinam zagotovijo pravice, definirane za manjšine.

Glede na dejstvo, da je Republika Slovenija stranka Mednarodnega pakta o narodnih in političnih pravicah, imajo vse etnične skupine pravico, da se za njihov status uporablja 27. člen Pakta o pravicah manjšin.

Z vstopom Republike Slovenije v Evropsko unijo bo nujno ustrezno spremeniti slovensko notranje pravo o pravicah etničnih skupin (manjšin).³⁷⁷

Politično-statusna stališča spet zaključujemo s SRBI, saj njihovi društveni voditelji (tudi) to vprašanje obvladujejo na prav sistematičen način.

Tokrat predstavljamo najprej stališče Miletičeve, predsednice najstarejšega in nedvomno najboljše organiziranega srbskega društva v Sloveniji.

Zaključujemo pa s širšim pismom, ki ga je na našo posebno prošnjo pripravil Milenko Vakanjac in se nam zdi, da bi ga bilo zanimivo predstaviti praktično v celoti.

Sicer je bil Vakanjac že predhodno odgovoril na naše vprašanje o statusu, ki smo ga postavili v vprašalniku vsem društvenim voditeljem, a nas sledeči odgovor glede na dotedanjo ustno komunikacijo z njim ni mogel zadovoljiti. »Brez priznanja de facto statusa srbski etnični skupnosti v Republiki Sloveniji bi težko govorili o kakršnem koli položaju naše etnične skupnosti. To pa pomeni, da mora slovenska država pač storiti vse potrebno, da nam zagotovi status, ki nam, z ozirom na število in prisotnost znotraj celotne slovenske populacije, gre. Kdaj se bo to zgodilo in v kakšnem obsegu, ni toliko odvisno od srbske etnične skupnosti, ampak predvsem od slovenske države. Naš obstoj v Republiki Sloveniji se je skušal doslej bolj ali manj ignorirati ali pa reducirati na obrobno zadovoljevanje minimalnih civilizacijsko-kulturnih standardov. Seveda mislimo, da je opisano stanje potrebno spremeniti in to kar se da temeljito, seveda pa še enkrat poudarjamo, da to ni toliko stvar srbske etnične skupnosti, temveč slovenske države.«³⁷⁸

Sledilo je omenjeno širše pismo.

»Nikakor ne bi želel, da moja navidezno "neodločnost", kar zadeva odgovore na Vaša vprašanja, tolmačite kot morebitno izmikanje. Gre preprosto za nekatera spoznanja, boljje

³⁷⁷ Gradivo raziskave.

³⁷⁸ Odgovor z dne... Gradivo raziskave

rečeno okoliščine, ki so pač pripomogle k temu, da ne želim dajati izjav, s katerimi bi, zlasti nekateri pripadniki moje lastne nacionalnosti, lahko manipulirali... To je "strategija" preplašenih in na vsak kompromis, da ne rečem še kaj hujšega, pripravljenih ljudi..

– Domnevam, da si večina Srbov, živečih v R Sloveniji, želi **status nacionalne manjšine**, po zgledu Italijanov in Madžarov, mislim tudi, da obstaja dovolj tehtnih argumentov, ki govorijo v prid temu stališču. To so tisti pripadniki srbske etnične skupnosti, ki so organizirani v posameznih srbskih društvih in pa Zvezi srbskih društev v Sloveniji. Na prvem mestu je seveda **število pripadnikov** srbske etnične skupnosti v R Sloveniji, čeprav mi je popolnoma jasno, da si slovenska država na vse kriplje prizadeva zmanjšati naše število. Bodisi skozi vse oblike prikrite in nekoliko manj prikrite asimilacije, kamor prištevam tudi letošnji popis prebivalstva, katerega "metodologija", sama izvedba in pa povsem neprepričljivo zavlačevanje objave rezultatov kaže vse prej kot na dobre namene. Posebno poglavje, ki zadeva strategijo načrtnega zmanjševanja našega števila, je seveda tudi problem **izbrisanih iz registra prebivalstva** R Slovenije v začetku 90. let. Čeprav je med izbrisanimi precejšnje število pripadnikov vseh nacionalnosti nekdanje SFRJ, pa je daleč največje število Srbov. Moje navedbe, če Vas to kakor koli zanima, lahko preverite, bodisi v **Helsinškem monitorju** ali v **Društvu izbrisanih**, ki ima sedež na Ptujju. Drugi argument je znamenito načelo "**avtohtonosti**", ki po mojem osebnem prepričanju ni nič drugega kot anahronizem, spominja pa na nacionalsocialistično inačico "Blut und Boden". Vendar Srbi ustrezamo tudi temu "kriteriju" (ne njegovi nacionalsocialistični komponenti), saj je s pomočjo zgodovinskih dokumentov moč dokazati našo prisotnost na današnjem ozemlju R Slovenije od 15.stoletja dalje, in to ne zgolj v Beli krajini. Docela druga zadevščina pa je, če bi to ustrezalo "pomladnim razumnikom", tvorcem slovenske Ustave.

– Določen del srbske populacije zagovarja le precej nedefinirano **kulturno avtonomijo**, čeprav ni jasno, kaj si pod tem pojmom predstavljajo, predvsem pa, kako bi ta kulturna avtonomija funkcionirala. Bojim se, da gre za oportunistem, ki mu seveda ni za to, da bi prevzel nase tudi odgovornost za tisto, kar bi pomenil ev. status nacionalne manjšine. Gre za skupino morda 20 ljudi, zbranih v društvu Srbska skupnost iz Ljubljane.

– Določen del Srbov v R Sloveniji, ki so zbrani okoli **Srbske Pravoslavne cerkve (SPC)**, bodisi da gre za vernike ali ljudi, ki v SPC vidijo institucionalno nadaljevanje srbske tradicije/državnosti, je v celoti zadovoljno s **statusom, kakršen je sedaj**, saj, to je treba priznati, Srbom v R Sloveniji nihče ne krati verskih svoboščin. Vendar pa je vprašanje, če je zgolj verska svoboda tista, ki lahko vsebinsko pokrije vsa ostala področja, ki pomenijo ohranjanje kulturne in narodnostne identitete? Bojim se, da gre tudi v tem primeru, kot v primeru zagovornikov **kulturne avtonomije**, za iskanje alibija, predvsem pa ohranjanje pozicij sedanjega (nevzdržnega) stanja, ki pa predvsem posameznikom znotraj obeh skupin popolnoma ustreza. Nerodno pri tem je, da skušajo svoja stališča, v slovenski javnosti in sicer,

predstaviti kot večinska stališča srbske etnične skupnosti v R Sloveniji. Organizirani so v t.i. Cerkvenih občinah, ki obstajajo tam, kjer obstajajo srbske cerkve v R Sloveniji.

– V zadnjo skupino srbske etnične skupnosti v R Sloveniji sodijo ljudje, ki so že v celoti ali pa delno asimilirani. Kljub temu, da bi pri njih težko govorili o tem, da si želijo kakršnega koli drugačnega statusa, razen tistega, ki ga že imajo ali pa vsaj mislijo, da so si ga pridobili, to pa je- **status asimiliranca**. So nekakšne dvoživke, ki so se odrekle svoji prvotni identiteti v zameno za novo. Spekter njihovih stališč sega od jugonostalgije pa vse do popolnega zanikanja kakršne koli zveze s prvotno nacionalno identiteto. So tudi v veliki večini tisti, ki so pohiteli s spremembo priimkov, da bi bili čim manj "moteči" za slovensko okolje. Ta skupina, ki ni prevladujoča, je pa dostikrat bolj glasna, kot bi bilo spodobno za njeno število in vpliv, največkrat razširja svoje "teorije" o tem, **"kaj naj bi bilo dobro za srbsko etnično skupnost v R Sloveniji"**. Njihova "teorija" je v bistvu preprosta. **Treba se je čim prej asimilirati, tako kot so storili oni in vsi problemi bodo rešeni, tako za srbsko etnično skupnost kot za slovensko državo**. Popolnoma jasno je, da asimiliranci niso organizirani v kakršnih koli društvih s srbskim nacionalnim predznakom. Opozarjam, da bi bilo zmotno, predvsem pa neproduktivno, če bi slovenska država skušala njihovo "opcijo" (asimilacije) ponuditi kot ustrezen model "integracije" srbske etnične skupnosti v slovensko družbo.«³⁷⁹

Še en razlog je, da tematiko političnega statusa obravnavanih narodnostnih skupin/skupnosti sklepamo s Srbi in z Milenkem Vakanjcem. Prav on je namreč za do sedaj verjetno najpomembnejše strokovno in širše javno, že omenjano srečanje v Mariboru, pripravil prispevek z naslovom »Vprašanja statusa srbske etnične skupnosti v RS«, ki pa se končuje s predlogi alternativnih rešitev tega statusa pravzaprav za vse »naše« etnične skupnosti.

Dopuščajoč tudi kake vmesne rešitve, Vakanjac podaja sledeče tri opcije.

– Najbolj pogost način je vzpostavitev priznanja kulturne pluralnosti, kar bi, če poznamo slovenske razmere in vpliv slovenske kulturne elite ter objektivno majhnost ter ogroženost samega slovenskega kulturno/nacionalnega prostora, bila bolj ali manj fiktivna rešitev. Še slabše bi seveda bilo, če bi se dialoga na omenjeni ravni niti ne poskušalo vzpostaviti.

– Drugo rešitev bi bilo nemara potrebno iskati v kombinaciji kulturnega pluralizma, vzpostavitvi in delovanju institucij etničnih skupnosti (šol, medijev, različnih oblik neinstitucionalnega izobraževanja itd.) ter oblik participacije v lokalni samoupravi povsod tam, kjer koncentracija pripadnikov določene etnične skupnosti to omogoča.

– Obstaja tudi možnost dopustitve etničnim skupnostim, da se (zaradi zaščite svojih interesov in ne zaradi ogrožanja kogar koli) znotraj veljavne slovenske zakonodaje tudi politično organizirajo; gre za možnost, ki bo sicer v slovenskem, zlasti političnem prostoru naletela na odpor. Argumenti, ki bi vnaprej zavračali politično organiziranje etničnih

³⁷⁹ Pismo z dne 18. decembra 2002, gradivo raziskave.

skupnosti, niso prepričljivi, saj nasprotujejo elementarnim pravilom politične demokracije, pravilom, ki predvidevajo legitimnost ne le ideološkimi, političnim, ekološkimi in ostalim interesom, temveč tudi interesom posameznih etničnih skupnosti.³⁸⁰

V tukaj podanem podpoglavju o statusu smo poskušali izvirno predstaviti ali povzeti in vsaj okvirno prikazati bistvena mnenja in stališča društvenih in mnenjskih voditeljev. Ostaja še raziskovalčeva refleksija.

Ob upoštevanju navedenega in omenjenim omejitvam navkljub pa morda tudi tukajšnji raziskovalni izsledki lahko predstavljajo vzpodbudno zagonsko potezo ne le za nadaljnja raziskovanja, temveč tudi v smeri oblikovanja jasnejših in primernejših konceptov pri reševanju obravnavane problematike. S tem smo torej tudi že zapisali svoje osnovno stališče - gre za problematiko, ki je bila do sedaj izrazito premalo in preveč neustrezno obravnavana in je vsaj delno zato neadekvatno urejana. Iz te sklepne raziskovalne ugotovitve, ene od osnovnih, izhajajo druge, ki jih bomo v nadaljnjem poskušali sistematizirati.

³⁸⁰ Referat M. Vakanja v Mariboru, Ljubljana, 6. 5. 2002.

ABČHMS v RS: od skupin k skupnostim

Izsledki celotne opravljene raziskave, od popisnih in statističnih kazalcev prek nekaterih drugih predstavljenih zgodovinskih dejstev skozi celotno 20. stoletje, do situacije, ki jo zaznamuje narodnostna samoorganiziranost ABČHMS po razpadu skupne jugoslovanske države, omogočajo večplastno sklepanje o položaju in statusu pripadnikov teh narodov v RS.

Najprej, gledano z zgodovinsko starejšega zornega kota, ker je področje Bele krajine do 12. stoletja pripadalo Hrvaški, so Hrvati nedvomno prispevali tudi k etnični sestavi te kasnejše slovenske pokrajine, in ker so se v 15. stoletju tja doselili in tam ostali še uniatski Uskoki, s kasneje ustaljenim skupinskim imenom Srbi, je pokrajina Bele krajine s potem sicer prevladujočimi Slovenci gotovo tisti del današnje RS, ki ga je moč nesporno obravnavati kot teritorialno avtohtono etnično mešano območje. Da so bili Unijati/Uskoki/Srbi v Beli krajini ne le posebna etnična skupina, temveč tudi etnična skupnost, nesporno dokazujejo na primer že skozi stoletja uveljavljeni in do danes ohranjeni toponimi: Bojanci, Miliči (Milići), Paunoviči (Paunovići). Gotovo pa je vsaj 19. stoletje čas, ko se, bolj posamično kot skupinsko, na področju kasnejše Slovenije prek več virov lahko začne spremljati življenjska prisotnost tudi pripadnikov ABČHMS. Glede na izbrani cilj raziskovalne naloge smo se zato osredotočili na novejšo in na najnovejšo zgodovinsko obdobje oz. sodobni čas ter takšna družbena dogajanja, ki so vplivala na oblikovanje in zorenje njihove kolektivitete od skupinskosti k skupnosti/skupnostim. Izhajali smo iz predpostavke, da imajo v teh procesih poseben pomen trije dejavniki:

- popisi prebivalstva
- narodnostno samoorganiziranje ABČHMS v RS
- odnos države

Čeprav se moderno popisovanje prebivalstva tudi na področju slovenskih dežel, ki so spadale v Habsburško monarhijo, začne že v 19. stoletju, ko so se, a tudi že prej, predvsem zaradi pripadanja istemu cesarstvu, oz. istemu (avstrijskemu) delu cesarstva, v prostor današnje Slovenije priseljevali vsaj posamično tudi Hrvati in Srbi (oboje zlasti iz današnje Hrvaške) ter posebej po letu 1878 morda tudi redki Bošnjaki/Muslimani in drugi prebivalci BIH, kar je v ustreznih popisih (1880, 1890, 1900) zabeleženo, ne pa še v razliko od priseljevanja Slovencev v hrvaške dežele in BIH tudi raziskovano³⁸¹, je seveda šele 20. stoletje čas, ko postane državno popisovanje prebivalstva tudi pomemben družbeni dejavnik. Še zadnji avstro-ogrski uradni popis v prvi polovici 20. stoletja, tisti iz leta 1910, ki se ga je za dolge čase prijela ocena razmeroma zelo verodostojnega, je že imel pomemben družbeni vpliv tudi

³⁸¹ Prim. na primer Vlado Valenčič, Izseljavanje Slovencev v druge dežele Habsburške monarhije, Zgodovinski časopis, 1, 1990, str. 49-71. Tako rekoč izjema je delo zgodovinarja Frana Zwittera, a gre tudi pri njem v zvezi s tukaj obravnavano populacijo za skromen obseg popisnih podatkov, ki smo jih sicer predstavili v splošnem uvodu raziskave.

na tedanjo in kasnejšo narodnostno situacijo. Vseh osem naslednjih popisov prebivalstva v jugoslovanski državi je s funkcijo splošnega in številčnega ugotavljanja in verifikacije prebivalcev, bodisi posredno (materni jezik, veroizpoved, dežela priselitve) v prvi polovici stoletja, bodisi z neposrednim narodnostnim samoizjavljanjem v drugi polovici 20. stoletja, uradno zakoličilo dejansko prisotnost narodnostno pluralne prebivalstvene strukture tudi v Sloveniji in, kar kot družbeni činitelj omogoča le popis, številčna razmerja med popisno ugotovljenimi narodnostnimi entitetami. V bistvu isto funkcijo je opravil v samostojni slovenski državi popis iz leta 2002, s tem da je šlo, po skoraj stoletju, pri njem še za povsem nov politični kontekst, ki na novo odpira tematiko narodnostnih vprašanj.

Beseda več je bila v zvezi s popisi potrebna na tem mestu zato, ker nas le-ti, vključno z zadnjim iz leta 2002, navajajo k (za tukajšnjo obravnavo) pomembnemu sklepu o vlogi družbene konstitucije in vlogi družbene legitimacije, ki ju opravljajo popisi glede na družbeno danost narodne pripadnosti.

Še več, in v skladu s tukajšnjim raziskovalnim pristopom, popisi ne ugotavljajo le, katere narodnosti in koliko njihovih pripadnikov živi v državi. Državna institucija, v slovenski državi Statistični urad za statistiko Republike Slovenije, ki je, ko govorimo o popisu leta 2002, pripravila in izvedla postopek popisovanja in potem drugih ustreznih opravil, s samo objavo popisnih rezultatov (na internetu, specializiranih publikacijah Urada, prek javnih medijev) avtomatično tem narodnim skupinam hipostazira skupinskost. Posebno in drugo vprašanje je, ali in kako je bil v profesionalno strokovnih in tehničnih dejavnostih Urada prisoten še tak ali drugačen politični vpliv pri sestavljanju popisnice, na samo proceduro popisovanja in morda še česa, kar je deloma že mogoče ugotoviti, o čemer na drugem mestu, deloma pa se ne bo moglo nikoli³⁸². Kakorkoli, (tudi ta) popis in okoliščine, ki so ga spremljale, je bil (in je še) družbeni dogodek z dejanskim vplivom na splošno družbeno realnost v RS. Rezultati popisa iz leta 2002 bodo relevanten dejavnik v različnih sferah družbenega življenja v RS predvidoma vsaj celo desetletje.

Atribut skupinskosti pa sam po sebi še ni zadosten pogoj, da bi neka narodna skupina - z izjemo verjetno primerov, ko gre za zgodovinski kontinuum - ki se je torej prek mehanizma popisa prebivalstva kot določno ta-ista uradno legitimirala, že s tem tudi prerasla v narodno skupnost. Za tak razvoj, preraščanje skupine v skupnost, oziroma močnejše artikuliranje in oblikovanje le-te, je potrebno izpolnjevanje še drugih pogojev.

Naj na tem mestu najprej spomnimo, da vseh šest (sedem: Bošnjaki/Muslimani) narodnih skupin ABČHMS, ki so kot prav take popisane v Sloveniji (tudi leta 2002, zaznamuje

³⁸² Kot zgodovinsko dejstvo bo ostalo zabeleženo, da so predstavniki bošnjaške skupnosti v Sloveniji še v teku zgodnjih priprav za popis zahtevali od Urada RS za statistiko vnašanje imena Bošnjak namesto imena Musliman v popisnico, kasneje pa, skupaj s Srbi, pisno javno protestirali zaradi diskriminacijske ponudbe v popisnici eksplicitnega navajanja imen le slovenskega, madžarskega in italijanskega naroda, medtem ko so se vsi ostali popisovani prebivalci RS lahko narodnostno opredeljevali le znotraj implicitne oznake »drugi«.

zgodovinski kontinuum tudi popisno ugotovljive in ugotovljene narodnostne prisotnosti v Sloveniji skozi večji del 20. stoletja. Pravkar omenjeno dejstvo časovno (popisno) zaporedne in dolga desetletja trajajoče skupinskosti teh entitet jih že samo po sebi na začetku 21. stoletja promovira v narodne skupine z lastnostmi narodnostnih skupnosti. Izrečeno ugotovitev seveda bistveno dopolnjujeta dva kriterija: kriterij številčnosti in kriterij spleta okoliščin, izhajajočih iz danosti dovolj dolgo trajajoče skupne jugoslovanske države. Mogoče je trditi, da je opisana družbena komponenta skupinskosti, ob upoštevanju komponent številčnosti in jugoslovanske zgodovinskosti, že proizvedla narodnostno skupnostno podlago vsaki med šestimi obravnavanimi narodnimi skupinami v Sloveniji.

In če gre državnim popisom prebivalstva zasluga, poleg seveda še spektra drugih okoliščin, ki jih tu, pogojno, preskakujemo, za začetno stopnjo ustvarjanja narodnih skupnosti ABČHMS v Republiki Sloveniji, pa naj bi dejstvo samopovezovanja in samoorganiziranja pripadnikov narodov nekdanje skupne države v Republiki Sloveniji ob in po razpadu nekdanje Jugoslavije, ki smo se mu (temu dejstvu) skušali v raziskavi močno posvetiti, dokazovalo novo-stopenjski razvojni premik znotraj vsake skupine v smeri subjektivno ozaveščenega dojemanja povsem novega položaja zanje in, posledično, ustreznega narodnostno-skupinskega obnašanja. Prav društvena samoorganiziranost, ki je kot specifičen družbeni proces s ciljem narodno-identitetnega samoohranjanja tudi v novih političnih okoliščinah zajela vseh šest narodnih skupin/skupnosti, je temeljni kazalec njihove narodne volje in samozavesti oz. legitimna konstitutivna podlaga njihove narodnostne skupnosti v RS. Narodnostna društva, združenja, zveze društev in njihove dejavnosti v RS lahko tako opredelimo kot že kvalitativno drugo oz. naslednjo stopnjo v procesu nastajanja in oblikovanja teh skupin v narodnostne skupnosti ABČHMS v RS.

S poudarjanjem pomena različnih in vendar med seboj kakovostno podobnih institucionalnih okvirjev narodnostnega samopovezovanja seveda niso dejansko izčrpane vezi med pripadniki določene narodne skupine/skupnosti, tako tudi ne znotraj vsake med obravnavanimi narodnostnimi skupinami/skupnostmi ABČHMS v Sloveniji. Kajti celotne zadevne vezi so neizmerno širše in globlje, nanašajo se na polje raznovrstnih čustev narodnostnega pripadanja, s katerimi se posamezniki samoidentificirajo. To polje je vsebinsko izrazito subjektivna, intimna sfera človekove osebe in je z mehanizmi objektivnega družboslovnega raziskovanja praktično in lahko bi dodali – tudi teoretično, neujemljiva. Raziskovalno je nedostopna, ker ljudje, ki so kot ljudje *per definitionem* v neki »narod« »narojeni«, svoja čustva v pogledu svoje narodnostne pripadnosti navzven manifestirajo ali pa ne, to počno zelo, oziroma (za kakršnokoli raziskovanje) preveč specifično ali pa čustev navzven ne kažejo, ne izražajo, jih namensko ali nenamensko skrivajo, prikrivajo, odrinjajo. Opisano pa ne pomeni, da narodnostnih čustev nimajo, čeprav je v neki mali meri v zgodovinskem trenutku na začetku 21. stoletja v Evropi in Sloveniji, če o slednji razmišljamo skozi popisne rezultate iz leta 2002, (že) možno tudi to.

Vendar je nesporno dejstvo, da se ljudje tudi v Sloveniji še naprej v veliki večini samoopredeljujejo po pripadnosti temu ali onemu narodu. Ko je tekla beseda o narodnostnem samoorganiziranju, je bilo to storjeno v tolikšnem obsegu tukajšnje raziskave ne le zato, ker je ta vidik nesporno pomemben družbeni vzvod, ki določeno narodnostno skupino promotativno vodi k njeni družbeni razpoznavnosti v narodnostno-večinskem okolju in jo kot narodnostno skupnost enostavno proizvaja, temveč seveda tudi zato, ker je taka raziskava objektivno sploh mogoča. Toda to pa hkrati ne pomeni, da je mogoče vzpostavljati kako aritmetično ali drugačno hierarhijo med vplivi posameznih činiteljev na takšno ali drugačno zavest narodnostne pripadnosti posameznikov; lahko gre za kumulacijo raznih vplivov ali pa tudi ne.

Na kar smo s tem v zvezi gotovo dolžni opozoriti, je, da (tudi) v Sloveniji velika večina pripadnikov ABČHMS ni narodnostno samoorganizirana v smislu članstva v ustreznem društvu, niti ni, vsaj glede na kazalce tukajšnje raziskave, v vlogi konzumenta dejavnosti dotičnega društva, društev. Toda zaradi tega še ni mogoče trditi, da je nujno ali zakonomerno njihova (emocionalna) narodnostna naravnost – prav čustva so vsebinsko jedro osebne dimenzije posameznika – šibkejša. Če ni oz. ne more biti izrecnega pravila, pa bi bila preprosta relativizacija, češ, čemu društva, seveda povsem neumestna in za vsako narodnostno skupnost tudi načeloma kontraproduktivna. Sicer ni natančneje raziskovalno preverjeno, toda ob zelo številnih, bodisi načrtovanih bodisi naključnih stikih tukajšnje raziskovalke z različnimi (starost, izobrazba, poklic, spol) kategorijami pripadnikov ABČHMS v RS so slednji v veliki večini na vprašanje o njihovih narodnostnih društvih odgovorili, da sicer vedo za njihov obstoj, da je lepo in prav, da ta društva v RS so, a da se v njih ali nimajo časa udeleževati ali spremljati njihove dejavnosti, da jih zaradi nekaterih posebnih razlogov in tudi osebnih specifičnih okoliščin ne privlačijo ali so do njih celo kritični. Ne glede na različne subjektivne ali objektivne zaviralne okoliščine, ki posamezne narodnostne pripadnike ABČHMS tako ali drugače oddaljujejo od njihovih narodnostnih društev, združenj v RS, jih že sama zavest in spoznanje, da društva sploh so, načeloma in enotno navdajajo z določenimi občutki domačnosti, dostojanstva, ponosa, občutki, ki naj bi bili sicer načeloma morda močnejši pri članih društev oz. aktivnejših pripadnikih narodnostno manjšinskega udeleževanja ABČHMS v RS. Gre za občutke, ki pri vseh njihovih protagonistih vzdržujejo in oplajajo izvirno narodnostno pripadnostno identiteto in zavest o lastni narodnostni skupnosti v RS.

Toda ta zavest ostaja pomembno odvisna še od nekoga oz. nečesa, namreč od odnosa večinskega (in drugomanjšinskega) okolja do teh društev in združenj. Odnos, ki je sicer seveda vzajemen, nas tu trenutno zanima le z enostranskega analitskega vidika, tj. odnosa omenjenega okolja do narodnostnih skupnosti ABČHMS (v simbolnem pomenu nasploh, a tudi utelešenih prek društev, oz. njihovih zvez v RS). Slednje, ki v obravnavanem okolju na družbeno-konkretni ravni predstavlja določeni integralni del dejanskega družbenega življenja

RS in njihovi člani del prebivalstva RS, in ki na družbeno-simbolni ravni, čeprav le v vzorčni obliki, predstavljajo večinski narod svojega pripadanja, so strelovod, ki vsrkava razpoloženje okolja do njih zaradi njih samih ali zaradi določenega širšega odnosa okolja do večinskih narodov, ki jim kot narodni manjšinci v Sloveniji pripadajo.

Obravnavano družbeno okolje je večplastno. Vanj sodi večinska slovenska narodnostna javnost, slovenska država v ožjem pomenu besede, druge narodno manjšinske skupnosti v Sloveniji, različne mednarodne organizacije in institucije, prisotne v Sloveniji, politične stranke, strokovna javnost. Vsak od omenjenih strukturnih elementov tega okolja ima specifičen vpliv na narodnostno manjšinsko zavest, katere protagonisti so v naši analizi prek narodnostnih društev utemeljene manjšinske narodne skupnosti ABČHMS. Vplivi teh elementov se med seboj mešajo, dopolnjujejo, si nasprotujejo. Neposredno ali posredno je bilo v pričujoči raziskavi o tem že kar precej povedanega, zlasti s predstavitvijo različnih vidikov javnega mnenja, zajetega v časovnih nizih znanih raziskav SJM, in seveda s predstavitvijo različnih ravni obnašanja (ožje) države. Ostalo pa je gotovo ne dovolj raziskano področje medmanjšinskih odnosov v RS, posebej tistih, ki se nanašajo na odnose med t.i. ustavno priznanimi manjšinami in drugimi narodnostnimi, jezikovnimi, migrantskimi in etničnimi skupinami, med katere se je prištevalo in se še prišteva tudi ABČHMS v RS. Ta segment empirične, terenske raziskave ostaja zaradi svoje politične delikatnosti še neobdelan, oz. časovno preložen, a je njegova kabinetna obravnava že zajeta v tukajšnji raziskavi. Tudi v tem pogledu bo v prihodnje najprej na preizkušnji država.

Slednja pa ima sploh najbolj neposredno vlogo pri oblikovanju odnosa tudi drugih omenjenih dejavnikov družbenega okolja do narodnostnih skupnosti ABČHMS, do njihovega takšnega ali drugačnega položaja in statusa v RS. Ne predvsem zato, ampak tudi zato je bistveno vprašanje, ali ima država koncipirano strategijo glede odnosa do ABČHMS v RS in kakšna je ta. Ali, če strategije nima, kakšna naj bi bila.

V obeh primerih se raziskovalcu odpirata klasični področji politike. Ali je mogoče sprejeti trditev dela »naših« manjšincev, da država podpira usmeritev: nikakršna strategija – najboljša strategija. Ali vsaj: država ima strategijo zavlačevanja sprejemanja odločitev z namenom odlaganja, prelaganja izpolnjevanja določenih mednarodnih obveznosti tudi do t.i. nepriznanih manjšin ob hkratni (vsaj) tihi asimilacijski politiki. Da država načrtno, a hkrati prikrito zasleduje asimilacijske učinke pod krinko tudi različnih vidikov t.i. integracijske politike, bi bilo težko trditi, še težje dokazovati. Vendar enako velja za nasprotni tok razmišljanja. Zdi se, da je najbližje resnici tista ocena, ki pravi, da nova država RS do sedaj še ni bila zmožna celovitega urejanja obravnavane tematike, bodisi ker ob kopici drugih problemov ni utegnila, bodisi ker ni dojela celotnega pomena problematike.

OBRAVNAVA MED-MANJŠINSKIH RAZMERIC V RS

Uvodna opomba

Po podanem prikazu različnih dejstev povezanih s kontekstom ABČHMS v RS je gotovo nujna tudi obravnavna narodnostno medmanjšinskih razmerij; glede osnovnih vprašanj o položaju in statusu ABČHMS v RS, tematiki, ki nas v naši nalogi naslovno zanima - pa sploh. Toda teh razmerij se tudi iz že povedanih razlogov ne lotevamo v raziskovalno neposrednem smislu, takem, ki bi raziskovalno zajel dejanske odnose med manjšinami samimi, temveč le iz zornega kota odnosa, ki ga ima do posameznih narodnih skupnosti slovenska država. Gre torej za poskus splošnega primerjalnega prikaza, ki se bo osredotočil na različen odnos države do posameznih manjšin, in še to z eno pomembno omejitvijo. Ta omejitev se nanaša na vpliv širšega, zlasti evropskega okolja na dosedanjo in aktualno manjšinsko politiko slovenske države.

Raziskovalna sfera

Že v predhodnih delih pričujočega teksta so z znanstveno raziskovalnega vidika kar dovolj široko in natančno podana ustavna, zakonska in druga normativna določila v RS, ki opredeljujejo veljavno manjšinsko politiko slovenske države, v osnovnih obrisih pa tudi njeno genezo posebej v drugi polovici 20. stoletja, tj. še v Jugoslaviji. A tudi sicer je o slovenski manjšinski politiki že veliko napisanega. Glede na več kot tri-četrto-stoletni obstoj in delovanje posebne specializirane znanstveno-raziskovalne ustanove v Ljubljani, že dolgo imenovane Inštitut za narodnostna vprašanja, ki mu delovno pripadamo tudi tukajšnji soavtorji, je razumljivo, da je tudi količinsko največji del zadevnih raziskovalnih rezultatov nastal na INV ali je z njim povezan. Toda ne glede na dejansko prisotnost tiste manjšinske tematike, ki se je v veliki meri nanašala na kontekst ABČHMS v Sloveniji, je bil ta kontekst iz na videz nerazumljivih ali manj razumljivih razlogov vseskozi celo na tem Inštitutu deležen razmeroma majhne, skoraj obrobne obravnave. Kar se je, tako, vzročno ali/in posledično potem (ali/in predhodno) le zelo blede zrcalilo v širšem družbenem okolju. In če je bilo v obdobju do slovenskega državnega osamosvajanja opisano stanje v polju znanstvenega raziskovanja zaradi popolnoma drugačnih političnih okoliščin, tj. skupne, jugoslovanske države, razumljivo in sprejemljivo, pa po letu 1991 nova družbena in politična konstelacija na področju narodnostne tematike v Sloveniji ustvarja takojšen, urgenten znanstveno-raziskovalni izziv. Da se omenjeni izziv ni ne časovno, ne tematsko-vsebinsko ustrezno znanstveno-raziskovalno reflektiral niti na INV, je težko opravičljivo. Pripisovati ga gre več razlogom, ki bodo morda kdaj še podrobneje analizirani. Kakorkoli, dejstvo je, da je bilo potrebno tako rekoč celo desetletje, da v slovenski politiki/državi in raziskovalni sferi

vzajemno dozori spoznanje o potrebi celovite znanstvene obravnave narodnostno-manjšinskega konteksta (tudi) ABČHMS v RS.

Kot rečeno, ne le v preteklem desetletju, temveč še v desetletjih nazaj se je glede na specifiko narodnostne situacije v Sloveniji, ko je bila še znotraj Jugoslavije (in po njenem razkroju), zelo intenzivno, obsežno in celovito raziskovalo manjšinsko tematiko Italijanov in Madžarov, Nemcev/nemško govorečih, nekoliko kasneje tudi Romov, v Sloveniji. O vsaki od navedenih manjšin je nastalo že več publikacij³⁸³.

Dotikalo se je resda tudi konteksta ABČHMS, toda nesistematično, brez celovitega tematskega pristopa, izven kakega več-kadrovskega, več-disciplinarnega temeljnega raziskovalnega projekta. Še desetletje po nastanku RS se o nobeni od šestih navedenih manjšin ali njih šestih skupaj ni v izdaji kake slovenske (znanstvene) založbe pojavila nobena knjiga. Je pa nastalo kar precej znanstvene literature, znotraj katere je tematika obravnavana iz posamičnih disciplinarnih zornih kotov³⁸⁴. Zelo pomemben prispevek tu obravnavani tematiki kot celoti pa je že v Uvodu omenjeno zlasti na popisnem gradivu zasnovano magistrsko delo Danila Dolenca, ki pa je še povsem sveže, in ni moglo biti ustrezno ovrednoteno ali tukaj kontekstualizirano.

Tako sta se v nekem malem delu, ne pa predvsem, tudi zahvaljujoč prisotnosti/odsotnosti ene ali druge tematike v (slovenski) raziskovalni sferi nekako oblikovala dva dela znotraj narodnostno-manjšinske situacije v RS. Za prve se je skoraj že udomačil izraz »priznane manjšine«, ostali (pripadniki narodov nekdanje jugoslovanske države v Sloveniji) pa naj bi spadali torej v »nepriznane« manjšine, oziroma niti ne med manjšine, temveč med »priseljence«, »ekonomske imigrante«, kakor je bila in je še vedno (v politiki in tudi delu stroke) zelo razširjena kolektivna oznaka za ABČHMS v RS³⁸⁵.

³⁸³ Gre za številne publikacije, ki so bodisi že analizirane ali citirane v predhodnih delih pričujoče razprave, bodisi so zajete v spisku literature na koncu teksta.

³⁸⁴ Že kar klasično delo je knjiga Silve Mežnarič, *Bosanci a kuda idu Slovenci nedjeljom*, Ljubljana, še iz leta 1986, izrazito sociološko-antropološki tekst, a brez ambicij celovitega prikaza »Bosancev« v Sloveniji. Ne glede na izjemno pestrost tematike ABČHMS pa še tej študiji dolgo ni sledila nobena podobna; v novejšem času je mogoče nekatere stične točke najti le v zanimivi in poučni publikaciji Tončija Kuzmaniča, s pomenljivim naslovom *Bitja s pol strešice*, Ljubljana 1999. Čeprav gre v primerjavi s slednjo za razmeroma še krajši tekst, kaže kot še najbolj celovit pregled »naše« tematike izpostaviti socialno-ekonomsko obarvano delo Ivana Svetlika in Mojce Novak, *Položaj priseljenih iz jugoslovanskih republik v Sloveniji*, Ljubljana 1991, nastalo še v »starih« političnih okoliščinah. Z »našimi« imigranti v Sloveniji še v glavnem iz časa omenjenih okoliščin sta se med raziskovalci ukvarjala največ demograf Janez Malačič, predvsem pa sociolog Peter Klinar, ki je na svojem področju gotovo ustvaril razmeroma največ. Njegovo delo je nadaljeval in ga disciplinarno ter tudi tematsko širil Miran Komac. Pri obravnavi vprašanj s področja kulture ima v zadnjih letih nedvomno največ zaslug Suzana Čurin Radovič. Pravne podlage in razmerja je v več prispevkih obravnaval Mitja Žagar. Pomemben delež je s pravno primerjalnega vidika prispeval Silvo Devetak. Gotovo bi bilo potrebno na tem mestu izreči še kako ime. Posamične aspekte je seveda moči zaslediti posebej v nekaterih specializiranih družboslovnih revijah, kot so RIG, TIP in še katera.

³⁸⁵ Prim., na primer, Sonja Drobnič, *Radni uslovi radnika iz drugih republika v SR Sloveniji*, Sociologija, 3, 1987, str. 453-468.

Čeprav se stroki (strokam kot so pravo, sociologija, politologija, zgodovina) seveda ne more pripisati pretežne ali odločilne vloge, ki jo imajo seveda tudi na področju narodnostne problematike politika in državne institucije, pa je prav področje stroke in znanosti tisto, katerega vplivni delež je lahko verjetno znatno višji kot drugje. Še sama znanstveno raziskovalna sfera se tega svojega poslanstva (odgovornosti) prešibko zaveda. Dejstvo (tudi) količinsko neenakomerne strokovne obravnave »klasičnih« manjšin, na eni, in »novih« manjšin, na drugi strani, je vendarle moralo vplivati na takšna ali drugačna stališča države in njenih institucij. In je vplivalo, dejansko zelo pomembno vplivalo.

Politika RS do manjšin v luči mednarodnega konteksta

Manjšinska politika v Sloveniji se je (tudi) v zadnjem desetletju ustvarjala zlasti znotraj trikotnika: država – manjšina – stroka. Medtem ko je bila stroka pravkar že deležna začetne opredelitve svoje vloge in bo to tudi še, pa se na tem mestu neposredne vloge manjšin samih, pogojno, ne bomo dotikali; ob seveda domnevni splošni predpostavki, da je od stopnje in raznovrstnosti aktivnosti (oz. pasivnosti) te vloge bistveno odvisen tako družbeni položaj kot status manjšine.

Za zorni kot analize smo izbrali, kot že najavljeno, vlogo politike in institucij države s poudarkom na vplivih in vezeh, ki jih pri tem zdaj že več let spleta mednarodni kontekst, zlasti proces(i) integracije Slovenije v Evropsko unijo.

Kako vplivajo na manjšinsko politiko slovenske države (v nadaljnjem: na Slovenijo) različne evropske institucije (v nadaljnjem: Evropa)? Gre za več raven prepletajočih se vplivov in vezi: za obvezujoče mednarodne dokumente, posebej tiste, kot sta Okvirna konvencija Sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin in Evropska listina za regionalne ali manjšinske jezike, ki ju je leta 1998, oz. leta 2000 že ratificirala tudi Slovenija (1), za določena konkretna mnenja, poročila, priporočila, ki jih periodično ali občasno pripravljajo posebni organi (npr. UN CERD/United Nations Committee on the Elimination of Racial Discrimination, ECRI/European Commission against Racism and Intolerance), zadolženi za spremljanje tudi etničnega problemskega področja v državah, podpisnicah temeljnih področnih evropskih dokumentov ali dokumentov OZN (2), ali pa na primer za določene posebej pripravljena poročila, zapise ali priložnostne izjave, nagovore in podobno posameznih političnih funkcionarjev navedenih in drugih mednarodnih organov o zadevni problematiki (načrtovani posebni politični obiski, znanstveni simpoziji, promocije publikacij) (3).

Niti slučajno ne bi bilo mogoče, že zaradi velike količine te produkcije, vseh relevantnih dokumentov, izjav, govorov itd. analizirati, tudi to v pričujočem tekstu ni nujno, čeprav je v predhodnih delih teksta v precejšnji meri vsaj navedena glavno-zadevna dokumentacija predstavljena in delno tudi že analizirana. Kar pa je mogoče in tudi potrebno narediti v natančneje izbranem tukajšnjem kontekstu, je predstavitev zadevnega bistva in kritična analiza posledičnega ravnanja, v našem primeru slovenske države. Enostavneje, ali se in kako slovenska država odziva na morebitna kritična opažanja, opozorila, sugestije/zahteve relevantnih »mednarodnih« subjektov, iz Evrope in Sveta³⁸⁶.

Da bi se približali omenjenemu cilju oz. izpolnili zadano nalogo, smo se odločili izbrati tiste poudarke iz zadevnih mednarodnih dokumentov, na eni strani, in opredelitve Slovenije, na

³⁸⁶ Beseda mednarodni je na tem mestu opremljena z narekovaji zaradi svoje sicer izrazite vsebinsko-izrazne neustreznosti v slovenščini, a je zaradi enotno-pomenske splošne uporabe, vsaj tukaj, ne kaže problematizirati.

drugi strani, ki skozi komparativno analitsko prizmo omogočajo nekatere jasne ugotovitve. Med slednjimi se bomo kritično zadržali na onih, ki kažejo na necelovito, nedorečeno, neustrezno ustavno, zakonsko in sploh normativno ureditev manjšinske tematike v RS in posledično na neprimerno politiko slovenske države pri izvajanju ukrepov na področju med-manjšinskih razmerij v RS na začetku 21. stoletja.

Deskripcija in argumentacija bosta zajeli le najbolj relevantne, tj. časovno najnovejše dokumente (Evropa, OZN) in, kolikor bo mogoče, sledili kronološkim kriterijem. Poleg primerjalnega analitičnega pristopa, ki naj bi razkril neutemeljenosti in pomanjkljivosti aktualne med-manjšinske državne politike v RS, bomo v naslednji fazi poskušali podati tudi teoretsko podlago ustrezni (vsaj ustrežnejši) sodobni manjšinski politiki v RS in nakazati določeno osnovno zadevno smernico, ki bi bila morda sprejemljiva vzpodbudno prispevna tudi za Evropo.

Najavljeno kritično izvajanje bo potekalo, v skladu z najavljenimi ravnemi, prek naslednjih tez in argumentacij.

1. Ob ratifikaciji (marec 1998) Okvirne konvencije Sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin, je RS, v skladu z običajno in predvideno proceduro, ki omogoča in nalaga državam podpisnicam določitev konkretnih manjšin, na katere se bo Okvirna konvencija nanašala, v tedaj sprejeti Deklaraciji izjavila, »da sta to avtohtona italijanska in madžarska narodna manjšina« in, smiselno, tj. glede na Ustavo in notranjo zakonodajo RS, »pripadniki romske skupnosti, ki živijo v RS«³⁸⁷. Enako uradno stališče je zavzela RS dve leti kasneje (julij 2000) ob ratifikaciji Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih, ko je (oktobra 2000) generalnemu sekretarju Sveta Evrope sporočila, da sta v RS regionalna ali manjšinska jezika italijanski in madžarski jezik, ter romski jezik, ki se obravnava kot neteritorialni jezik³⁸⁸.

Republika Slovenija je ob teh svojih odločitvah očitno izhajala predvsem iz določil svoje Ustave iz leta 1991 in iz okoliščine, ki jo je v svoji že omenjeni deklaraciji tudi eksplicitno izpostavila, da namreč Okvirna konvencija Sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin ne vsebuje definicije pojma narodne manjšine, kar da torej daje pravico podpisnicam, tudi Sloveniji, da same določijo tiste skupnosti v svoji državi, ki jih bodo obravnavale kot narodne manjšine.

Sicer bo o še nekaterih drugih elementih iz področnega sklopa narodno-manjšinskega definiranja kasneje še govora, a se je na tem mestu potrebno delno zadržati vsaj na eni, (ponavljajoči se) sintagmi iz Okvirne konvencije. Tisti, ki jo srečamo že v 10. členu (in potem

³⁸⁷ Prim. cit. pasus iz deponirane posebne deklaracije 28. marca 1998 v M. Komac, Varstvo narodnih skupnosti v Sloveniji, v: Slovenija in evropski standardi varstva narodnih manjšin, soizdajatelj, Ljubljana 2002, str. 16.

³⁸⁸ Isto.

še kasneje), ki vendarle bistveno vsebinsko označuje predmetni pojem, ko pravi: »...če na območjih, na katerih že *tradicionalno ali v znatnem številu* prebivajo pripadniki narodnih manjšin, ti tako zahtevajo, in njihova zahteva ustreza dejanskim potrebam...«. Tu se za sedaj ne ustavljamo na besedi *tradicionalno*, ki jo Slovenija uradno očitno enači s svojo ustavno kategorijo avtohtonosti. Zadržimo se na drugih dveh elementih, na elementu *znatnega števila*, ki pa ga Slovenija, že v Ustavi spregleduje oz. sploh ne upošteva, in na elementu, oz. vezniku *ali*, ki ga država prav tako ignorira. Pomenljivi veznika *ali* vsebuje dvojno funkcijo: sebi lastno etimološko, tj. v sami osnovi alternativno, in, sekundarno, v razvitem, eksplicitnem smislu opredeljuje potrebo po vrednostnem enačenju dveh/obeh kriterijev, kriterija tradicionalnosti in kriterija znatnega števila³⁸⁹.

S takšno svojo opredelitvijo in usmeritvijo je Slovenija nadaljevala oz. nadaljuje že več kot desetletje, čeprav ji je Evropa že dolga leta nazaj pošiljala drugačne signale. Kot primer naj navedemo spoznanje (opozorilo) Odbora za kulturo Sveta Evrope še iz leta 1994, ki je v svojem poročilu zapisal, »da v Sloveniji, ki je vzorno uredila položaj avtohtone italijanske in madžarske manjšine, dejansko manjšino predstavljajo prebivalci, ki so večinoma prišli iz nekdanjih jugoslovanskih republik.«³⁹⁰ Očitno je bilo *znatno število* ABČHMS v RS za evropske kulturne odbornike še kako pomemben argument ob vprašanju, kdo ali kaj je narodna manjšina v Sloveniji.³⁹¹

Čeprav je bila Slovenija seveda seznanjena ne le z omenjenim opozorilom iz leta 1994, temveč do leta 1998 in 2000 (do sprejetja svojih izjav ob deponiranju podpisov na Okvirno konvencijo in Evropsko listino) še z drugimi podobnimi mednarodnimi sugestijami, je očitno menila, navkljub tudi jasno izraženemu nezadovoljstvu s statusom samih ABČHMS v RS (v kar pa se na tem mestu, kot najavljeno, ne spuščamo), da vse te pritiske, ki pa le niso bili preveč ostri, lahko (še naprej) uspešno vzdržuje.

2. Toda na začetku 21. stoletja so se ti pritiski okrepili. Ni mogoče zlasti mimo Drugega poročila ECRI-ja za Slovenijo, napisanega decembra 2002 in javno predstavljenega sredi leta 2003 ter obravnavanega ob prisotnosti široke slovenske strokovne in druge javnosti, predstavnikov vseh Zvez in mnogih društev ABČHMS v RS ter predsednika ECRI-ja celo v Ljubljani 14. oktobra 2003. Prav tako ni mogoče mimo Zaključnih opažanj CERD-a, marca

³⁸⁹ Zanimivo je, da celo tisti del stroke (v Sloveniji), ki se zelo specializirano ukvarja z analizo prav določil te Okvirne konvencije in drugimi ustreznimi dokumenti ter prakso, ni bil doslej dovolj pozoren v navedenem pogledu. Prim. Silvo Devetak, *Pravica do različnosti*, Maribor 1999, str. 160, kjer je zaslediti površnost kot: *tradicionalno* in v «zadostnem številu», celo torej besedica *in* namesto besedica *ali*. Tudi Romana Bešter, *Vpliv okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin*, RiG, 41, 2002, str. 41: »na območju, kjer pripadniki manjšin živijo tradicionalno in v zadostnem številu.« Analitsko natančno je ta del Konvencije obravnavala njena sicer prva strokovna spremljevalka v Sloveniji, Vera Klopčič, ki na pomen veznika *ali* poudarjeno opozarja tudi v tukajšnjem svojem prispevku; ga pa bliže ne analizira.

³⁹⁰ Cit. po : Fahir Gutić, *Pa zaboga čiji smo mi*, Bošnjak, 11, februar 2003, str. 10. (prevod V.K.B)

³⁹¹ Evropsko kulturno konvencijo, ki je oblikovana še leta 1954, je ratificirala Slovenija leta 1992.

2003, glede obveznega poročila Slovenije iz leta 2001 in zadevnih zaslišanj slovenske delegacije marca 2003.³⁹²

Bistvo obeh poročil, poročila organa OZN in evropskega, je po vsebinski plati skoraj identično. Medtem ko se pohvalno izražata glede ustavne in zakonske regulative ter dejanskega odnosa države do italijanske in madžarske narodne manjšine in, deloma, Romov, pa je večinski del teksta obeh poročil namenjen kritičnim pripombam na račun odnosa slovenske države zlasti do ABČHMS v RS. Sintagma »ABČHMS v RS« je seveda tukajšnja »iznajdba«, ki je, da spomnimo, v funkciji vzpostavljanja odsotnosti vnaprejšnje individualne (pripadnikov) oz. kolektivne (skupine/skupnosti) dimenzije ob omenjanju etničnosti/narodnosti, in se v teh poročilih ne uporablja. Se pa, v poročilu ECRI-ja, navajajo, v najbolj pogosti obliki, »manjšine narodov iz drugih območij nekdanje SFRJ«, ki jim je namenjeno celo posebno poglavje, naslovljeno kot »posebej pomembna vprašanja«, pri čemer so izpostavljeni vidiki tujstva, državljanstva, »izbrisanih«, različnih oblik kršenja človekovih pravic. Zaključna opažanja CERD-a kar v 12 od 18 točk izražajo zaskrbljenost in priporočila v zvezi s položajem Romov in drugih etničnih in narodnostnih manjšin, ne omenjajoč sicer njihovih kolektivnih imen, a je očitno, ker se zahteva od države navedba novih statističnih številčnih razmerij, da gre predvsem za pripadnike/manjšine ABČHMS v RS. Med drugimi sugestijami CERD izrecno priporoča, naj država razmisli o ukrepih, ki bi zagotovili predstavljanje vseh manjšin, ne le italijanske in madžarske, v Državnem zboru. Odgovore CERD pričakuje 6. julija 2005.

3. Med zadevnimi nastopi posameznih evropskih funkcionarjev se zadržujem ob dveh.

Kronološko prvi, iz leta 2002, je predgovor generalnega sekretarja Sveta Evrope Waltera Schwimmera k publikaciji z za nas pomenljivim naslovom *Slovenija in evropski standardi varstva narodnih manjšin*. Gre za priložnostno kratko besedo h knjigi-zborniku prispevkov več avtorjev, predvsem o naslovni tematiki, ki pa se, sicer uvodoma zavedajoč se te omejitve, skorajda niti ne dotaknejo manjšinske/priseljske problematike ABČHMS. Tega dejstva se Schwimmer ali ni zavedal ali je dejansko zadevno situacijo slabo poznal ali pa je bil preprosto površen, kot je morda visokim evropskim funkcionarjem sem ter tja dovoljeno, ko je zapisal: »Slovenija je država, ki ima dolgo tradicijo urejanja manjšinskih vprašanj...Pokazala je tudi svojo zavezanost utrjevanju in povečevanju varstva pripadnikov narodnih manjšin...«. Prvi del citata ni sporen, drugi je. In še: »Knjiga, ki je pred nami, je napisana....s poudarkom na kulturni in jezikovni raznovrstnosti in na ustvarjanju dialoga o manjšinskih vprašanjih«. Na predstavitvi knjige, julija 2002 v prostorih Sveta Evrope v Ljubljani, na katero so povabljeni nekateri predstavniki tudi ABČHMS, je razprava opozorila ne le na državno, temveč na celo

³⁹² Prim. Evropska komisija za boj proti rasizmu in nestrpnosti, Drugo poročilo o Sloveniji, Strasbourg, 8. julij 2003, in UN CERD Concluding Observations on Slovenia, 2-23 March 2003.

strokovno neenakovredno obravnavo pripadnikov narodov nekdanje skupne države in njihovih skupnosti v RS³⁹³.

Kot drugi »funkcionarski« nastop v zvezi z našo problematiko sem izbrala obisk Visokega komisarja Sveta Evrope za človekove pravice Alvara Gil Roblesa, maja 2003 v Ljubljani. Njegovi sogovorniki so bili, med drugimi, tudi predstavniki Bošnjaške kulturne zveze Slovenije, ter na »drugi strani« visoki predstavniki slovenske države. Podprl je, na primer, pravico muslimanov do izgradnje džamije, opozoril na potrebo dajanja večje pozornosti depriviligiranim skupinam, tj. »izbrisanim«, »neautohtonim« narodnim manjšinam, Romom, tujcem³⁹⁴. Njegovo uradno poročilo o položaju človekovih pravic v RS, ki ga dostavlja Skupščini Sveta Evrope in Odboru Evropske komisije za človekove pravice, do oktobra 2003 še ni bilo na voljo kljub javni napovedi Visokega komisarja, da bo že julija.

Medtem ko se je Roblesovo poročilo vsaj v Sloveniji še pričakovalo oz. v odsotnosti njegovega poročila, pa je Evropska Unija, zanj vede ali ne, že izdelala in objavila stanje glede pripravljenosti aktualnih držav-kandidatk za priključitev k EU. Med desetimi kandidatkami je pri uspešnem odpravljanju pomanjkljivosti Slovenija uvrščena na prvo mesto; a se med navedenimi še prisotnimi slabostmi morebitna odprta vprašanja v polju narodnomanjšinske politike niti ne omenjajo³⁹⁵.

Vmes pa je le bilo dokončano in (le) nekaterim naslovnikom tudi v Sloveniji dostavljeno Roblesovo poročilo³⁹⁶. Zanimivo je, da je vest o njem v medijih objavljena z vsaj tritedensko zamudo in, morda ne naključno, po težko pričakovani že omenjeni vzpodbudni novici iz Bruslja.

Toda *ad rem*. Kot pravilno poudarja tudi osrednji slovenski dnevnik Delo, se poročilo komisarja za človekove pravice »posebej zavzema za prebivalce nekdanjih republik SFRJ in njihovo vključitev v slovensko družbo«³⁹⁷. Na prek 20 (gosto tipkanih) strani Robles navaja

³⁹³ Uredniški uvod (Mitja Žagar, Liana Kalčina, Miroslav Polzer) ne navaja razlogov, zakaj se knjiga, na primer vsaj z enim prispevkom, ne ukvarja »s položajem priseljencev in t.i. »novih (novodobnih) manjšin«, ne razpravlja o potrebnosti morebitnega posebnega manjšinskega varstva za slovenske državljane, ki izvirajo iz drugih delov nekdanje jugoslovanske federacije...«, torej s številčno v Sloveniji največjimi manjšinami. Nesamokritično priznavanje dejstva, da se knjiga ukvarja z obravnavo varstva le »tradicionalnih (avtohtonih) narodnih manjšin v Sloveniji in Evropi«, ki so, ko gre za Slovenijo, že sicer dobro raziskane in strokovno obdelane, za stroko ne more biti ravno pohvalna razlaga. Ob odsotnosti pričakovanega širšega pojasnila v omenjenem uvodu ni niti najave na primer tukaj pričujoče raziskave, katere potek je bil sredi leta 2002 v velikem zamahu, vsekakor znan Uredništvu in ki bi vsaj lahko služila kot izgovor, da pa se v Sloveniji že začenjajo tudi take širše raziskave.

³⁹⁴ Roblesov obisk je pospremila večina slovenskih medijev. Prim. Delo, 13. maj 2003, tudi glasilo BKZS Bošnjak, št.12, junij 2003; odmeval pa je tudi izven slovenskih meja, na primer prek Radia Svobodna Evropa v Pragi, prek Monitorja Deutsche Welle, prim. <http://groups.yahoo.com/group/balkanhr/message/5484>.

³⁹⁵ Glej, na primer, Delo in drugo dnevno časopisje, ki prinaša za državo vzpodbudno novico z dne 6. 11. 2003.

³⁹⁶ Sama sem izvedela zanj šele v začetku novembra. Na primer Delo je objavilo krajši komentar nanj 10. 11. 2003.

³⁹⁷ Poročilo komisarja za človekove pravice Sveta Evrope, Posebno priporočilo: skrb za zaščito manjšin, Delo, 10. 11. str. 3.

kakih dvajset visokih političnih funkcionarjev, s katerimi se je srečal ob svojem majskem delovnem obisku v Sloveniji. Ob »dežurni« romski problematiki je podobno, kot sta to storila v tu obravnavanih svojih najnovejših poročilih CERD in ECRI, še bolj izpostavil potrebo nediskriminatornega vključevanja pripadnikov narodov nekdanje skupne države v njihovo življenjsko okolje, in to na temelju Okvirne konvencije SE za zaščito narodnih manjšin, pozval k redefiniranju konceptualne delitve na avtohtone in neavtohtone manjšine v RS, k zagotavljanju popolnega sprejema direktiv Evropske unije glede legalnega uveljavljanja enakih možnosti vsem in brez odlašanja, in z vsem tem (ter še čem drugim) Slovenijo k ratifikaciji Protokola 12 Evropske konvencije o človekovih pravicah, znanega dokumenta, ki zavezuje države k protidiskriminacijski zakonodaji in ustreznim ukrepom³⁹⁸.

Toliko in seveda v le nekaj segmentih ali primerih na tem mestu glede politike slovenske države do majšinske problematike, ki zadeva ABČHMS, a skozi očala Evrope in Sveta.

V glavnem posredno smo pri tem spregovorili o Madžarih in Italijanih v RS, katerih položaj in status je država urejala in ureja zgledno, kar je že tolikokrat ugotavljano tako v Sloveniji kot v Evropi in Svetu, da razen omembe ne kaže ponovno razvijati. Bistveno pa je pibiti, da tudi sami Italijani in Madžari v RS nimajo kakih negativnih pripomb na odnos slovenske države do njih in do njihovih skupnosti v RS. Nasprotno, njuna »prva« protagonistista v RS, poslanska zastopnika v Državnem zboru, Roberto Batelli in Marija Poszonec sta kljub večjemu številčnemu upadu Italijanov in Madžarov po zadnjem popisu prebivalstva javno izjavila oz. potrdila, da je narodno manjšinska zaščita njunih narodnostnih skupnosti v RS »na najvišji svetovni oz. najvišji evropski ravni«³⁹⁹.

Situacija v pogledu Romov je zaradi bolj in manj znanih specifik te evropske manjšine v RS veliko slabša, čeprav tudi oni uradno spadajo med t.i. priznane manjšine v RS. Njihov položaj kot celote je na primer izproblematizirala uradna delitev na »avtohtone« in »neavtohtone« Rome v Sloveniji, kar omenjamo bolj kot primerjalno dimenzijo za »našo« tematiko kot pa tukajšnji namen, da bi se temu vprašanju morda še sami posvečali, čeprav je bilo v drugih delih te raziskave več povedanega tudi o tem⁴⁰⁰. Vsekakor pa je romska problematika v Sloveniji tako zelo posebna v primerjavi z vsemi drugimi narodnimi manjšinami, da zasluži tako posebno skrb slovenske države kot povečano pozornost stroke, ki ju je sicer tudi deležna. Vendar očitno nezadovoljivo. Kar se ustreznih institucij države tiče, kaže na primer izpostaviti že 12-letno neizpolnjevanje ustavne določbe, da »položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon«. V primeru stroke pa gre sicer za gotovo

³⁹⁸ Report by Mr Alvaro Gil-Robles, Commissioner for Human Rights, on His Visit to Slovenia 11 – 14 May 2003 for the Attention of the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly, [http://www.coe.int/T/E/Commissio.../CommDH\(2003\)11_E.as](http://www.coe.int/T/E/Commissio.../CommDH(2003)11_E.as).

³⁹⁹ Studio ob 17ih, prvi program Radia Slovenija, 27. 5. 2003.

⁴⁰⁰ Glej posebej tukajšnji tekst Vere Klopčič.

pomembne posamične raziskovalne prispevke, a brez potrebnega sintetičnega zajetja tematike v celoti.

S tem tukaj kratko in začasno zaključujemo opis razmer in okoliščin, ki bi potrjevale tezo o medmanjšinski politiki RS, označeni kot neprimerni na začetku 21. stoletja.

Toda postopek dokazovanja s tem še ni končan, opravljena je šele neke vrste »zunanja« analiza, pred nami pa je »notranja«, tista, ki se nanaša na pretres vsebinskega pojmovanja nekaterih ključnih terminov, kot so avtohtonost/neavtohtonost, priseljenjci/migranti/imigranti ter poskus definicije sintagme narodna manjšina, kot to narekujejo znanstvenemu raziskovanju prostorsko-časovne koordinate Slovenije na začetku 21. stoletja. Na vrsti je torej kritična analiza tistih okoliščin, ki jih je slovenska politika ocenjevala kot relevantne kriterije za različno obravnavo posameznih narodnih manjšin.

Polje terminologije kot politični problem

Analiza položaja in statusa ABČHMS v RS oz. analiza splošne manjšinske politike slovenske države, ki predstavljata pravzaprav dve strani iste medalje, nujno naleti v fazi, ko to politiko obravnavamo »navznoter«, tj. skozi vsebinske dimenzije samostojnega in neodvisnega državnega odločanja, na težave, ki so povezane z nivojem zadevne terminologije. V tem kontekstu je mogoče izpostaviti več terminoloških kategorij, s tukajšnjega zornega kota zlasti dve, vprašanje **avtohtonosti** in vprašanje **politično-statusne pozicije**, ki se ujema s sintagmo **narodne manjšine**. Obe sta v tesni vzajemni zvezi, njuno tukajšnje analitsko ločevanje pa sledi zlasti potrebi čim bolj jasnega predstavljanja, medtem ko ju v točkah njunega močnega vsebinskega prepletanja obravnavamo tudi skupaj. Naš cilj seveda ni podajanje celovite in kompleksne splošne teorije, kajti v tem primeru bi bile potrebne obsežne in komparativne raziskave narodnostno-manjšinske problematike nasploh, ki bi daleč presegale okvire pričujočega raziskovanja. Osredotočili se bomo na vidike, ki so relevantni za aktualne razmere v Sloveniji in še posebej politično konotirani.

Avtohtonost

Vsebinsko bistvo pojma avtohtonosti je zgodovinske narave, s tem da zgodovinopisje raziskuje družbene pojave v preteklosti predvsem na deskriptivni in interpretativni ravni obravnavanih vsebin. Kot ne-teoretska veda pa se običajno ne spušča v polja etimologije, semantike, terminologije. Na to kaže že tudi sam besednjak zgodovinopisja, ki načeloma in dejansko uporablja miselno manj zapleteno in izrazje materinega jezika avtorja teksta, kar zgodovinopisje bistveno uvršča v t.i. sfero humanistike. Če pa tujk, zlasti na primer starogrškega in latinskega izvora ne uporablja ali v razmeroma majhni meri, pa to seveda ne pomeni, da iz svojega obzorja raziskovalnega zanimanja izpušča vsebine, ki jih na primer te tujke označujejo. Zgodovinopisje praviloma obravnava prav vse družbene pojave v preteklosti, toda s sebi lastno, v veliki meri induktivno metodo, po čemer se, seveda med drugim, razlikuje od prava, sociologije, politologije...ki pa se kot izrazito družbene vede v večji meri poslužujejo dedukcije in je zato njihov metodološki aparat bogat z izrazjem že posplošene in kompleksnejše narave. V tem kontekstu uporabljajo tudi veliko število tujk. Ena med njimi je avtohtonost. Toda ta beseda, če ni zgodovinopisno konkretno spoznavno pojasnjena, lahko obravnavano vsebino, ki jo označuje, ali zamegli ali ji da neustrezen pomen. Prav tuja beseda avtohtonost spada med take sporne. V primeru izrazov avtohton, avtohtonost pa se stopnja spornosti dodatno povečuje z naglim in izredno socialno dinamičnim družbenim razvojem, ki določene zatečene (stare/zastarele) izraze ali postavljajo sploh pod vprašaj možne še nadaljnje dotedanje aplikacije ali pa vsaj odpravljajo interni strokovni konsenz.

Dozdevno etimologija besed avtohton, avtohtonost v družbenih vedah, tudi v Sloveniji, ne more biti in dozdevno ni sporna. Beseda *avtohton* je sestavljenka starogrškega jezikovnega izvora: predpona *autos* = sam, sam po sebi, svoj, *chtonos* = zemlja. Avtohton je, kdor je po izvoru od tam, kjer živi, je domačin, praprebivalec, avtohtonost pa je značilnost avtohtonega, piše, na primer, v Slovarju slovenskega knjižnega jezika⁴⁰¹. Ali: prvotni prebivalec, pranaseljenc, nastal na kraju, kjer biva, kot je zapisano v Slovarju tujk⁴⁰².

Kot rečeno, pa se pojavljajo vse glasneje vsaj dvovrstne težave: pri tolmačenju vsebinskega pojma domačin, oziroma pri določanju časovne dolžine prebivanja kot pogoja za pridobivanje statusa domačina v družbenem okolju, ki je v klasičnem pomenu enačeno seveda še s prav določeno zemljo, s prav določenim ozemljem (1) in sploh pri sami uporabi pojma kot domnevno družbeno sploh neprimernega, diskriminacijskega (2).

Obe vrsti težav bomo poskušali spremljati glede na izkušnje znotraj slovenskega etničnega prostora in tudi v skladu z nekaterimi ugotovitvami in sugestijami z mednarodne scene, ki se na vprašanje narodno-manjšinske avtohtonosti v Sloveniji nanašajo.

1. Termina avtohton, avtohtonost se v povezavi z narodnimi manjšinami v Sloveniji in t.i. zamejstvu že skoraj stoletje intenzivno uporabljata za označevanje, najprej, slovenskih narodnih manjšin na avstrijskem Koroškem in Štajerskem ter v Italiji. V pretežnem obdobju po drugi svetovni vojni sta se nanašala na Slovence v madžarskem Porabju ter na madžarsko in italijansko manjšino v Sloveniji. Po državni osamosvojitvi Slovenije se je ob zaslону na ustavo praktično uradni avtohtoni manjšinski status v Sloveniji priznal tudi delu slovenskih Romov (1991, ustrezni ustavni amandmaji sprejeti še leta 1989). Nekaj let kasneje, na normativno znatno nižjem nivoju (Resolucija Državnega zbora, 1996) je »avtohtonost« ugotovitevno priznana še nekaterim otočkom etničnega slovenstva s hrvaške strani slovensko-hrvaške meje, (ne pa tudi slovenstvu zlasti v Zagrebu, a tudi na Reki (sic!)⁴⁰³). Nedavno je na jezikovni statusni ravni, dejanska avtohtonost priznana »nemško govoreči« skupnosti v Sloveniji (Sporazum med Vladama R Avstrije in R Slovenije o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti, 2001). V RS zelo maloštevilni Judje, sicer kot dejanska in nominalno prepoznavna skupnost že stoletja prisotni na področju današnje Slovenije, uradno avtohtonega narodno-manjšinskega statusa niso deležni, so pa, ob nekem tihem družbenem priznanju tudi etnične avtohtonosti, glede na svojo specifično izprepletenost etničnega in verskega; v RS so kot Judovska skupnost Slovenije registrirani med verskimi skupnostmi (kar je lahko vprašljiva narodnostno statusna rešitev). V tekočem zgodovinskem trenutku je

⁴⁰¹ SSKJ, DZS, Ljubljana 1994.

⁴⁰² France Verbinc, Slovar tujk, Ljubljana 1968.

⁴⁰³ Argumentacija glede pojmovanja »avtohtonega«/tradicionalnega položaja in statusa Slovencev v Zagrebu je predstavljena v: V. Kržišnik-Bukić, Slovenci na Hrvaškem in slovensko narodno vprašanje RIG, 33, 1998, 7-30, zlasti str. 22-27; tudi *ista*, Nekateri zgodovinopisne razsežnosti slovenstva v hrvaškem delu slovensko-hrvaškega obmejnega prostora, s poudarkom na Istri in Zagrebu, v: Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji, ur. V. Kržišnik-Bukić, INV, Ljubljana 1999, str. 263-264.

uradno v RS tako mogoče med avtohtone narodne skupnosti/manjšine všteti: Italijane in Madžare (na zakonsko natančno določenem narodnostno mešanem ozemlju Slovenije) del Romov (Prekmurje, Dolenjska, Zasavje, Gorenjska), Nemško govorečo etnično skupino/skupnost, vključno s Kočevarji, in (verjetno) slovenske Jude.

Termina avtohton, avtohtonost sta se večji del 20. stoletja, predvsem do razpada jugoslovanske federacije, uporabljala v uradni slovenski politiki kot povsem nesporna. Niti iz skupne jugoslovanske države niti iz okolja Sloveniji sosednjih držav, upoštevaje povedano (torej z izjemo Nemcev na Slovenskem), niso prihajale kake uradne pripombe (iz drugih držav) na račun položaja in statusa narodnih manjšinskih skupnosti/skupin v Sloveniji⁴⁰⁴.

Z uporabo teh terminov v javnosti in stroki pa ni bilo povsem tako. Toda v slednjem primeru je šlo za nekaj drugega, ne za to ali ono narodnostno manjšino, temveč za vprašanje avtohtonosti ali neavtohtonosti večinskega, slovenskega naroda. Po t.i. avtohtonističnih teorijah, katerih začetke je mogoče na Slovenskem odkriti še v 16. stoletju in katerih pristaši v širši javnosti in delu stroke vztrajajo do najnovejšega časa, naj bi bili predniki današnjih Slovencev tudi praprebivalci današnje Slovenije⁴⁰⁵. T.i. uradno zgodovinopisje, ki je prepričljivejše, zavrača avtohtonistične teorije o Slovencih in povezuje prednike današnjih Slovencev z velikimi selitvami ljudstev v 6. stoletju in drugimi Južnimi Slovani, opredeljujoč dejanske začetke oblikovanja slovenskega naroda s protestantizmom v 16. stoletju. Za nas je, na tem mestu, bistvena ugotovitev, da torej niti Slovencev ni znanstveno utemeljeno všteti med praprebivalce območja današnje Slovenije. In v tej točki je spet potrebno vzpostaviti neposreden stik z naslovom tukajšnjega poglavja, s poljem terminologije. Na videz nesporna tolmačenja besede avtohton, kot smo jih predstavili s citiranjem tako rekoč najbolj znanih mest v slovenskem etimološkem slovarjenju, niso torej tako povsem nesporna. Znanstvena natančnost le veleva razlikovanje med »praprebivalcem« in »domačinom«. K tej distinkciji se bomo malce kasneje vrnili še v mednarodnem merilu.

Toda v tukajšnji raziskavi nas zanimata termina avtohton, avtohtonost predvsem v povezavi z narodnomanjšinsko problematiko v Sloveniji, in to še s tako, kot je videti na začetku 21. stoletja. Gotovo ni mogoče predstaviti niti večine pomembnejših dejavnikov in stališč s tem v zvezi, a bi le bila nekatera relevantnejša lahko naslednja.

Začenjam z že najavljenim mednarodnim merilom, namreč pravzaprav z odsotnostjo termina avtohtonost kot aplikativnega standarda. Najprej, poglejmo Svetovni narodnostno-manjšinski slovar, ki ga je do sedaj dvakrat, leta 1991 in leta 1997, izdala Minority Rights Group, s sedežem v Londonu, znana in mednarodno uveljavljena ustanova, ki sistematično raziskovalno in publicistično pokriva to področje. V nobeni od obeh izdaj ne najdemo termina

⁴⁰⁴ V morebitnem nasprotnem primeru tukajšnja raziskovalka z njimi ni seznanjena.

⁴⁰⁵ Pregled omenjenih pogledov je nedavno pripravil Peter Štih, Avtohtonistične in podobne teorije pri Slovencih in na Slovenskem. V: Karantanien – Ostarrichi 1001 Mythos, Celovec-Ljubljana-Dunaj 1997, str. 25-46.

avtohtonost, ki bi opredeljeval pojem manjšine. Medtem ko v prvi izdaji, ob drugih znanih (Capotortijevih) kriterijih splošne opredelitve pojmovne vsebine *narodne manjšine* v Uvodu še zasledimo časovni kriterij »vsaj dveh generacij (40-50 let)«, pa je v drugi izdaji še ta časovni okvir, tj. kriterij dejansko tradicionalne naselitve, opuščen⁴⁰⁶. Kot negativni mednarodni odmev slovenske državno-politične veljave pojmovne vsebine termina *avtohtonost* je mogoče, zatem, navesti »osuplost«, ki da jo v zadnjih letih izkazujejo kolegi iz Evrope kolegom iz Slovenije v znanstvenoraziskovalnem diskurzu o narodnomanjšinski tematiki v Sloveniji⁴⁰⁷.

Seveda najbolj relevantna je situacija v zvezi s terminom *avtohtonosti* v »domačih logih«. Tu ima zadeva dvojni značaj. Po eni strani je termin »*avtohtonost*« ustavna kategorija. Kot takega ga mora spoštovati država prek vseh svojih institucionalnih ravni. To pa pomeni ne le izvršna veja oblasti, temveč tudi sodna. Ne le ministrstva, Urad RS za narodnosti, občine itd., temveč na primer tudi Ustavno sodišče RS. In tudi to je že ukrepalo v zvezi z *avtohtonostjo*, kot smo navajali že v prejšnjih delih teksta, kot seveda terminom, ki se uporablja v Ustavi in ga je ustavno sodišče ob različnih okoliščinah dolžno tolmačiti. Da pa ustavni termin *avtohtonosti* povzroča dejanske statusne težave že znotraj ene in iste etnične skupine, pa kaže primer Romov v Sloveniji. Ustavno so imenovani, a ne z atributom *avtohtoni*, tako kot Madžari ali Italijani, čeprav so v svoji večini v Sloveniji prisotni na določenem strnjenem ozemlju že več stoletij, torej prav tako »*avtohtoni*« kot Italijani in Madžari.

Ker se je termin *avtohtonosti* tako v uradni politiki slovenske države kot v stroki uporabljal in se še uporablja z namenom razpoznavne delitve med etničnimi/narodn(ostni)mi skupinami v Sloveniji na sploh in ker se je hkrati v zadnjem desetletju znotraj korpusa narodnostno nevečinske populacije s strani zlasti države načelno ignoriral kriterij številčnosti, se je s tem dejansko sprožal latentni politični problem v državi RS, ki je namreč ustavno definirana kot družbena skupnost tudi po civilnem načelu. V tem kontekstu gre seveda za položaj ABČHMS, ki so bili in so zaradi svoje statusne *neavtohtonosti* družbeno diskriminirani. Na različne načine in ob mnogih priložnostih so to dejstvo že večkrat izrazili tudi njihovi pripadniki bodisi kot posamezniki bodisi kot predstavniki pripadajoče narodnostne skupnosti.

Toda prav v pogledu narodnomanjšinske opredelitve družbenega položaja, ki ga pokriva termin *avtohtonosti*, se je v zadnjih letih vendarle začelo premikati tudi zunaj korpusa ABČHMS. Znotraj zadevne družboslovne stroke v Sloveniji se termin *avtohtonosti* kot relevantni analitični kriterij vse pogosteje opušča, strokovnjaki se tudi uporabi tega termina

⁴⁰⁶ World Directory of Minorities, London, 1991, 1997.

⁴⁰⁷ Razprava na predstavitvi knjige Alenke Spreitzer, Vedel sem, da sem Cigan-rodil sem se kot Rom: Znanstveni rasizem v raziskovanju Romov, Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana 2002; izvajanja zlasti Marine Lukšič Hacin (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU) in Brankice Petković (Mirovni inštitut), ZRC SAZU, Ljubljana april 2003.

samega izogibajo⁴⁰⁸. Dalje, ne prvič, a najodločneje doslej, je termin *avtohtonosti*, oz. vsebinsko področje, ki ga ta termin pokriva, zaradi njegove nedorečenosti kritiziral Varuh človekovih pravic v RS Matjaž Hanžek v svojem poročilu za leto 2002, o čemer je bilo v prejšnjih delih teksta že več govora⁴⁰⁹. A je tudi s tukajšnjega vidika potrebno povzeti vsaj kvalifikacijsko bistvo termina avtohtonost, kot ga opredeljuje Varuh, in je vsebovan že v naslednjem kratkem stavku, oz. mnenju: »Pojem avtohtonosti vnaša zmedo v pojmovanje in delo z narodnimi skupnostmi... Zato menimo, da bi bilo treba vsem narodnim skupnostim zagotoviti uresničevanje njihovih pravic na enaki podlagi. Ali pa vsaj jasno definirati, kaj pomeni pojem avtohtonost, in določiti merila za izpolnjevanje tega pogoja.«⁴¹⁰

Tisto, kar bi kazalo oceniti kot neke vrste možni vrhunec kritike pojma avtohtonosti v Sloveniji ali vsaj svarila državi, pa prihaja poleti 2003 iz ust Bele Tonke, predsednika madžarske skupnosti v RS. V javni razpravi o Predlogu nacionalnega kulturnega programa v RS za naslednja štiri leta, ki se nanaša na področje »narodnih skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev«, »pokriva« pa ga ustrezni oddelek na Ministrstvu za kulturo, je Tonka med drugim dejal, da Evropska skupnost ne pozna avtohtonosti, da razlikovanje po kriteriju avtohtonosti v svetu ni več aktualno, da bodo nastopili problemi, če ne vemo, katere so še manjšine v državi, da je treba to razčistiti in predlagal spremembe Ustave. Sicer ni povedal nič novega, seveda pa je bolj bistveno, kot kaj je dejal, dejstvo, kdo je to dejal. Namreč dejstvo je, da se je o zadevi izjasnil ne kdor koli, temveč Bela Tonka, uradni predstavnik (priviligrane) avtohtone madžarske narodne narodne skupnosti. Resda je on nastopil z razpravo v širšem vsebinskem kontekstu, zastopajoč interese slovenskih Madžarov, kar je dal vedeti že s svojim samozavestnim začetkom v madžarščini (prevajanje ni bilo zagotovljeno), a je vendar tudi izrazil pomembno misel za tukajšnji vidik obravnave.⁴¹¹

Zanimiva je bila reakcija načelnice omenjenega oddelka, sicer znane, nedvomne in vztrajne zagovornice potrebe po enakopravni državni obravnavi narodnostnih kulturnih raznolikosti,

⁴⁰⁸ Prim. na primer sestavek M. Komac, Varstvo narodnih skupnosti v Sloveniji, v: Slovenija in evropski standardi narodnih manjšin, soizdajatelj, Ljubljana 2002. Komac se tu zavestno izogiba nekritični uporabi termina *avtohtonosti*. Sicer je bilo njegovo politološko tolmačenje izpred 21 let pojma avtohtonosti, da je ta »večplastna: zgodovinska prisotnost na določenem prostoru, specifičen jezik, kulturne vrednosti, antropološke značilnosti, zavest, itd.«, ob čemer posebej izpostavlja kot element pojma avtohtonosti »znotraj manjšinsko kohezijo in moč, da kljub socialni, ideološki in svetovnonazorski razslojenosti uspeva ohraniti in razvijati specifične etnične, kulturne, jezikovne in druge posebnosti, prek katerih se določena narodnostna manjšina ohranja kot posebna samobitna družbena skupnost«. V zvezi z avtohtonostjo še piše v istem prispevku o zavestnem prepričanju pretežnega dela pripadnikov manjšine, da se »pravice načeloma ne poklanjajo ter da se je potrebno zanje boriti in jih tudi izboriti.« *Isti*, Narodnostno manjšinska politika in soodločanje manjšine, RIG, 15, 1982.str.77-78.

⁴⁰⁹ Prim. tukajšnji tekst Vere Klopčič

⁴¹⁰ Poročevalec DZ RS, Ljubljana, 15. julij 2003, str. 17.

⁴¹¹ Zapisnik Posveta o nacionalnem kulturnem programu na področju narodnih skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev, Ljubljana, 23. julija 2003; pisna in CD dokumentacija Oddelka na MK.

ki bi verjetno lahko, a vendar ni izkoristila javne priložnosti in vsaj deloma podprla tu poudarjene misli madžarskega predstavnika oz. mu pritrdila, ter tako okrepila tudi svoje lastno stališče. A je v zagovor ponujenemu Predlogu programa le odgovorila, »da je MK dolžno upoštevati sedaj veljavne pravne norme.«⁴¹² Ne ministrica za kulturo, ne drugi na tej javni razpravi prisotni visoki državni funkcionarji, niti pravni strokovnjak kot je direktor Inštituta za narodnostna vprašanja, niso imeli glede navedenega odprtega vprašanja kakega drugačnega, ločenega komentarja. A da je bil trenutek pravi in je dobra priložnost zamujena, je težko negirati.

Ne naposled, ko torej govorimo o odnosu države do pojmovne vsebine avtohtonosti, pa gre omeniti tudi samega naročnika tukajšnje raziskave, Urad RS za narodnosti. Ta je jeseni 2001 verjetno želel tudi o avtohtonosti nekoliko zbistriti pogled države.

Politično statusna pozicija ABČHMS

Termin avtohtonosti in njegovo pojmovno ozadje sta nas praktično že vključila v vprašanja političnega statusa ABČHMS.

Bistvene spremembe v polju tu obravnavane tematike nastopajo seveda z letom 1991. Do tedaj je bila namreč legalno zagotovljena narodno-konstitutivna podlaga položaja in statusa pripadnikov (vseh šestih: Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Muslimani, Srbi, ob seveda Slovencih) narodov in narodnosti (v Sloveniji glede na številčno prisotnost zlasti albanske) SFRJ nevprašljiva⁴¹³. Z Ustavo RS iz leta 1991, pa je bilo navedeno stanje (tudi) na ravni prava ukinjeno.

Nova država, Republika Slovenija, s to ustavo določa narodno konstitutivnost le slovenskemu narodu, italijansko in madžarsko manjšino opredeljuje kot avtohtoni narodni skupnosti, nominalne ustavne obravnave so deležni še Romi v Sloveniji, vsem ostalim narodnostno opredeljenim pa je izrecno namenjena le splošna formulacija, da ima »vsakdo pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo.« (61. člen Ustave RS) ter naslednji (62.) člen, ki pa predhodnega samo dopolnjuje z opredeljeno možnostjo uporabe jezika in pisave v javnem življenju. Slovenskemu narodu se pripisuje konstitutivnost, tj. bistvenost, bistveno pomembnost – seveda v razmerju do etnično Drugega/Drugih.

⁴¹² Isto, Zapisnik Posveta o nacionalnem kulturnem programu na področju narodnih skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev, Ljubljana, 23. julija 2003; pisna in CD dokumentacija Oddelka na MK.

⁴¹³ Prim. Ustavo SR Slovenije iz leta 1974

In ker je v sodobnem času pojem narodne konstitutivnosti tudi v širših geopolitičnih okvirjih v praksi tesno povezan s pojmom državotvornosti, je šlo v slovenskem primeru za državotvornost slovenskega naroda. Slednji jo je leta 1991 realiziral tako, da je z razglasitvijo lastne samostojne države, kmalu splošno priznane, z državo »združen«, »na njo pripet«, ali ona nanj, prerasel v nacijo, slovensko nacijo. Vendar je slednja še nekaj več kot avtomatična levitev slovenskega naroda iz populacije brez države v populacijo z državo. Pojemovno vsebino slovenske nacije zapolnjujejo namreč ne le pripadniki slovenskega naroda v Sloveniji, temveč tudi vsi drugi njeni prebivalci, ki so ali (že) njeni državljani (kvantitativno minimalni obseg pojmovne vsebine *slovenska nacija*) ali imajo zagotovljen vsaj status stalnega prebivališča v Sloveniji (kvantitativno maksimalni obseg vsebine pojma *slovenska nacija*); sama zagovarjam prvo imenovano, tj. državljansko podlago nacije. Po »tretji« strani pa je vsebinski pojem *slovenska nacija* v na primer količinskem obsegu verjetno celo ožji od vsebinskega pojma *slovenski narod*, h kateremu se prištevajo v narodnostnem oziru zamejci, izseljenci, zdomci, vsi, ki se čutijo kot Slovenci in Slovenke, a živijo zunaj RS (glej grafični prikaz pojmovanj slovenskega naroda in slovenske nacije v Uvodu).

Najbolj osnovna analiza statusnih sprememb ugotavlja, da se je, pogojno rečeno, za »eno« stopnico znižala statusna raven Italijanov in Madžarov, ki so iz položaja konstitutivnega narodnega elementa prešli v status (avtohtonih) narodnih skupnosti, a vendar (vsaj) avtohtonih narodnih skupnosti oz. manjšin. Za »dve« stopnici« je zvišana raven Romom v Sloveniji, kajti ne le da so v Ustavi narodnostno kolektivno imenovani, temveč jim je namenjen poseben člen (65.), ki najavlja, da »položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon.«

Kaj in kako je z »našimi« ABČHMS? Gre za stopnice gor ali dol? Glede na do sedaj aplicirane kriterije je mogoče govoriti le o statusnih stopnicah navzdol. Koliko? »Štiri«. Najprej, ABČHMS v RS niso več konstitutivni narodi. Drugič, ni jim dodeljen status avtohtonih narodnih manjšin. Tretjič, ni jim dodeljen status niti ne-avtohtonih narodnih manjšin ali drugače določenih narodnostno kolektivnih entitet. Četrto, ne neposredno ne posredno, ne kot pripadniki narodov, ne kot deli narodov dotedanje skupne države, ki živijo v Sloveniji, in navkljub njihovi prepoznavni družbeno dejanski znatni številčnosti, v ustavi niso (niti) omenjeni.

1. O »prvi« stopnici navzdol skoraj ni kaj reči. »Razpad Jugoslavije«, kot je že več kot desetletje uradna mednarodnopravna in prevladujoča politična razlaga tega dogodka/dogajanja, je hkrati avtomatično proizvedel nastanek novih, v glavnem ali praviloma, če je bilo mogoče, »mononacionalnih« držav. RS je postala, tako, poleg tega, da je tudi državljansko opredeljena družbena skupnost, država slovenskega naroda, slovenskega naroda kot edine narodno konstitutivne družbene komponente. Ostali narodnostni elementi v RS so porazdeljeni, kot že navedeno, v avtohtone narodnostno skupnostne in druge etnične

entitete. Razpad Jugoslavije je bil klasično politično dejanje, ki je bilo, s stališča Slovencev, v jedru utemeljeno z voljo slovenskega naroda po odhodu iz zvezne in po vzpostavitvi lastne države, zato je bilo tudi načeloma pričakovati ustavno formulacijo o suverenosti in konstitutivnosti slovenskega naroda in opustitvi oz. odvzemu teh pravic komur koli (etnično) drugemu.

S pravnega aspekta bi bilo pri tem lahko najti tudi sporne točke. Zadržali se bomo na dveh. Slovenska politika je v letih 1990 in 1991 prek več pozivov oz. uradnih dokumentov, ki smo jih bližje navajali že v prejšnjih delih teksta⁴¹⁴, naj spomnimo, na primer pred plebiscitom decembra 1990, obljubljala ali zagotavljala pripadnikom drugih jugoslovanskih narodov, ki so živeli v Sloveniji, da se po državnem osamosvajanju Slovenije njihov položaj, tj. raven zaščite njihovih pravic v Sloveniji, ne bo spremenil. Drugič, zniževanje nivoja že doseženih pravic, vsaj ko gre za narodnostne ali etnične skupnosti/skupine, v načelu ni civilizacijski trend evropske in ne le evropske pravne sfere, pa tudi ni bilo merilo pri nastajanju pravnih normativov v novejši slovenski zgodovini. V razmerju med političnimi in pravnimi vidiki ob zgodovinskih prelomnicah pač slednji praviloma potegnejo krajšo.

2. Naslednji »dve« statusni stopnici navzdol ABČHMS v RS smo opredelili kot možen avtohtono manjšinski oz. (ne-avtohtono) sploh narodno-manjšinski pravni status. Stopnici obravnavamo na tem mestu skupaj, čeprav gre v tem pogledu za znatne razlike znotraj konteksta ABČHMS, ki bi ga bilo, kot je tudi že sicer večkrat poudarjeno, seveda neupravičeno enačiti z vsestransko enotnim družbeno skupinskim korpusom. Kot smo videli, obstajajo dejanske razlike ne le med obravnavanimi šestimi komponentami, temveč tudi znotraj vsake od njih. Kljub razpoložljivim in tudi obdelanim popisnim, statističnim in drugim virom pa je zelo težko ugotavljati konkretne kazalce, ki bi zagotavljali objektivni in natančen odgovor na vprašanje o narodnostno avtohtonem izvoru posameznih skupin, saj bi nas tako raziskovanje pripeljalo do posameznih družin, do posameznikov. Poleg tega so, tudi s političnega vidika, delitve znotraj teh komponent, znotraj vsake posamične, po kriteriju avtohtonosti zagotovo lahko le sporne, škodljive, politično nevarne (za njih same kot tudi za večinsko okolje).

Pa vendar, poskušajmo narediti kak mali raziskovalno-analitski korak še v tej smeri. Celo v pogledu avtohtonosti obravnavanih narodnih skupin je mogoče podati neko zelo grobo sliko lokalno-prostorske razmestitve ABČHMS po RS. Drugi del obravnave tega vprašanja pa bo namenjen zadevnim pogledom družbenih ved v mednarodnem merilu, domače stroke, nevladnih institucij v RS.

Zdi se, da je mogoče v zvezi z omenjeno sliko govoriti o dveh fazah avtohtonosti, »starejši« in »mlajši«.

⁴¹⁴ Prim. M. Komac, tukajšnji tekst.

Starejša avtohtonost se nanaša verjetno le na prednike današnjih Hrvatov in Srbov. Na prve zato, ker so sosednji narod in so znamenja njihove večstoletne manjše ali večje etnične prisotnosti v obmejnih predelih in krajih, ki so danes znotraj slovenske države, zgodovinsko, etnološko, topografsko dokazovana in dokazana⁴¹⁵. Srbi, nekoč in včasih tudi v novejšem času poimenovani Vlahi, Uskoki, Unijati, so bili v glavnem prebežniki z Balkana, po etnoloških raziskavah po izvoru zlasti iz pravoslavne zahodne Bosne⁴¹⁶. Bežali so pred nadirajočimi pohodi Osmanskih Turkov še od 15. stoletja naprej in več stoletij opravljali vojaško službo v Habsburški Vojni krajini tja do 19. stoletja. Lahko pa so seveda bili prišleki iz geografsko obravnavanih bližnjih predelov še iz kakih drugih razlogov, vsi pa so zlasti v Beli Krajini zapustili svoje sledi⁴¹⁷. Dejstvo skupnega vrhovnega državnega okvirja, ki ga je od druge polovice 19. stoletja personificiral habsburški monarh na področjih Hrvaške, Slavonije, Dalmacije, Istre ter Bosne in Hercegovine, ne glede na »dvojnost« (celo »trojnost«: BiH je bila *corpus separatum*) lahko, kot že načeloma vzpodbuden element vsaj posamičnega preseljevanja znotraj iste države, tudi uvrstimo v možno starejšo avtohtonost prišlekov iz omenjenih dežel v slovenske zgodovinske dežele.

Z »mlajšo« avtohtonostjo pa kajpak označujemo 72 letno jugoslovansko obdobje priseljevanja v Slovenijo, sedaj, poleg Hrvatov s prostora današnje Hrvaške ter Bosne in Hercegovine, in Srbov iz Hrvaške in iz Bosne in Hercegovine, še Srbov iz Srbije, Muslimanov, Albancev, Makedoncev, Črnogorcev. Na tem mestu smo poimensko navedli prav vse tukaj obravnavane skupine. In čeprav ne gre za velika števila njihovih pripadnikov, ne moremo in ne smemo spregledati dejstva, da njihova narodnostno kolektivna imena zasledimo že v obeh popisih prebivalstva, ki sta opravljena na (znatno zmanjšanem) področju današnje Slovenije med dvema svetovnjima vojnama⁴¹⁸. O tem, ali je oz. naj bi bilo jugoslovanskih sedem desetletij ABČHMS v Sloveniji časovno zadosten kriterij in ali je, hkrati, mogoče govoriti o zadostni teritorialno-lokalni oziroma ustrezni ozemeljski strnjnosti kot navadno tudi omenjanem kriteriju narodnostne avtohtonosti, bomo več spregovorili na drugem mestu.

⁴¹⁵ Prim. J. Kobe, *Beli Kranjci*, Ljubljana 1847, N. Badovinac *Žumberak i Marindol*, Zagreb 1896, F. Ilešič, *Hrvatski utjecaj u starim istočnoštajerskim tekstovima*, Zagreb 1905, M. Rupel, *Valvasorjevo berilo*, Ljubljana 1951, v novejšem času pa še oba zbornika: *Slovinci v Hrvaški*, Ljubljana 1995 in *Hrvati u Sloveniji*, Zagreb 1997.

⁴¹⁶ Prim. raziskavo pionirja etnografije v BiH Milenka Filipovića, *Srpska naselja u Beloj krajini (u Sloveniji)*, v: *Radovi ANUBIH*, 1970, str. 147-238.

⁴¹⁷ Te tematike se je nekoliko dotikalo tudi v tukajšnji raziskavi, sicer pa obstaja o njej že obsežna historiografska, etnološka, jezikoslovna literatura. S tukajšnjega interesnega vidika naj kot zanimivost omenim le naslov prispevka staroste slovenskega srednjeveškega zgodovinskega B. Grafenauerja, *Kontinuiteta in vprašanje slovenskega srečanja s staroselci (Vlahi)*. Ob tisočstiristoletnici slovanske naselitve na današnje slovensko narodnostno ozemlje., V: Pavel Diakon. *Zgodovina Langobardov*, Maribor 1988. So se pa, po razpadu Jugoslavije, sistematičnih poskusov raziskovanja avtohtonosti Srbov Sloveniji lotili tudi srbski raziskovalci sami; prim. zbornik *Srbi u Sloveniji*, Beograd 1997. Kot najsodobnejša raziskava te tematike bi lahko veljalo delo Christiana Promitza, *Gute Serben. Ethnologen und Politiker uber die Identitat serbisch orthodoxer Dorfer in der slovenischen Region Bela krajina*, http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/CPromitzer1.pdf/show_pdf

⁴¹⁸ Prim. pričujočo raziskavo, popisne podatke za leti 1921 in 1931.

3. Na tem mestu še dolgujemo namreč odgovor v zvezi s »četrto« stopnico navzdol. Ustava RS iz leta 1991 in praktično vsa na njej sloneča zakonodaja, z eno izjemo, ABČHMS poimensko ali vsaj kot pripadnikov narodov nekdanje skupne države ne omenja. Izjema je osmo-članski zakon iz leta 1999, ki smo ga v pričujoči razpravi zgoraj že prikazali⁴¹⁹. Šlo je za tako rekoč izsiljen zakon, ki naj bi zapolnil ostre vrzeli pri urejanju statusa pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Sloveniji. Kot rečeno, pa se je še ta hitro izkazal kot pomanjkljiv, kajti sploh nastal in sprejet je kot posledica potrebe po aktualnem urejanju problematike t.i. izbrisanih (prebivalcev Slovenije).

Zato ni zelo pretirana pogosto izrečena ocena, da položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Sloveniji sploh nista urejena. Ne le torej, da sta urejena slabo, temveč nikakor. Izraženemu skrajnemu mnenju je tem lažje pritrčiti, čim bolj poskušamo vzpostavljati primerjave z urejenostjo položaja in statusa Italijanov, Madžarov, Romov v RS⁴²⁰.

A vendar. Zadržimo se kratko na edini in dokaj osamljeni trditvi, da 61. člen Ustave RS (»Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo«) pravzaprav (že) ureja to tematiko⁴²¹. Ker se jezik in kultura teoretično ne moreta udejanjati prek posameznika, temveč le prek posameznikov, več posameznikov, torej skupine, skupnosti, naj bi že ta člen praktično predvidel, urejal in zagotavljal tudi kolektivne oz. t. i. posebne pravice tudi za ABČHMS⁴²². Omenjeni člen gotovo vsebuje neko posredno pomensko konotacijo v smeri tudi kolektivnih narodnostno manjšinskih pravic, toda stopnja njegove splošnosti je tako visoka, da s tem členom Ustava gotovo zelo neoprijemljivo podaja tozadevno opredelitev države, RS, sploh pa z njim ne nudi nobenih mehanizmov, ki bi navedeno pravico omogočali, kaj šele ščitili.

S tem smo sklenili obravnavo razmeroma »normalnega« ali vsaj lahko pričakovanega pravno-statusnega zdrsa po »štirih stopnicah navzdol«, ki so ga bili z nadaljevanjem svojega bivanja v novo nastali državi, RS, deležni pripadniki ABČHMS kot njeni dotedanji prebivalci.

V sklopu prav tukajšnjega dela naše raziskave pa se že štirim opisanim stopnicam pridružuje pravzaprav še ena, najvišja ali najgloblja, netipična oz. razmeroma »nenormalna«, »peta

⁴¹⁹ Glej, zlasti V. Klopčič, predhodni tekst, tudi M. Komac, isto.

⁴²⁰ Nastala je že zelo obsežna literatura, ki podrobno opisuje normativno urejenost in sploh položaj Italijanov, Madžarov, Romov v Sloveniji. Naj zato omenim morda le zadnjo zajetno slovensko-angleško publikacijo, zbornik več avtorjev, na to temo: Slovenija in evropski standardi zaščite narodnih manjšin, Ljubljana 2002.

⁴²¹ Protagonist te trditve je nekdanji ustavni sodnik (sedaj upokojeni) Matevž Krivic, prim. *Integracija ali asimilacija*, Delo, 21. 6. 2003. Z omenjeno trditvijo je Krivic javno nastopil na primer tudi na Okrogli mizi, ki jo je ECRI izpeljal o problematiki svojega *Drugega poročila za Slovenijo* (napisanega decembra 2002) v Ljubljani 14. oktobra 2003, in ki sta se je s predstavljenima referatoma udeležili tudi tukajšnji soavtorici.

⁴²² Podobno razmišlja mag. Suzana Čurin Radovič, strokovnjakinja za medetnične odnose v polju kulture v RS in državna podsekretarka na MK; ob isti javni priložnosti je takšno stališče razvijala v pogovoru z avtorico.

navzdol«, ki pa je tako posebna, da bi zaslužila lastno zelo obsežno obravnavo, in se je zato na tem mestu le dotikamo.

S to peto stopnico merim (seveda) na veliki statusni (in drugačen) incident v RS, ki se je začel 26. februarja 1992 in se kot neko družbeno stanje še naprej dogaja. Tistega dne je bilo še natančno neznan število tisočev prebivalcev s stalnim bivališčem v RS »izbrisanih« iz enega uradnega spiska, Registra stalnih prebivalcev RS, ter premeščenih v drugi seznam države – med tujce. Incident, ki ga je zakrivila država, na pojavnih ravni Ministrstvo RS za notranje zadeve, je povzročil hude posledice tisočem in tisočem ljudi. Ti ljudje so bili skoraj vsi, z nekaj izjemami ABČHMS in Romi v RS. Sredi 90-ih let se začenja vedenje o tej aferi počasi širiti, nato pride pred Ustavno sodišče, pred Državni zbor, preraste v vsesplošno neprijetno, za državo javno sramotno in že par let vročo polemično zgodbo medijskega vsakdana. Slovenija prejme zaradi »izbrisanih« kritiko tudi iz Evrope. Decembra 2003 zadevo z »izbrisanimi« javno oceni kot napako države predsednik Janez Drnovšek. A stvari se nadalje politično zapletajo, dogajanja prevzemajo značilnosti družbenega procesa, razpletu ni videti konca.

ABČHMS v RS kot narodne manjšine

Obravnava politično statusne pozicije ABČHMS v RS tako nujno odpre vprašanje o pogojih in kriterijih, ki naj bi jih izpolnjevali, da jim (tudi njim) kot narodnostnim skupnostim država dodeli status narodnih manjšin. Zakaj sploh? Še enkrat: delno zaradi statusa kot takega, torej moralnega aspekta njihove situacije, deloma zaradi zagotavljanja bistveno boljših okoliščin njihovega celotnega položaja v družbi in državi.

Toda na tem mestu je potrebno najprej opraviti s še eno domnevno dilemo. Ali ABČHMS v RS narodne manjšine niso, če jih država, RS, kot take ne opredeli?

Tu je potrebno ločiti dve ravni, ena je sociološka, druga pravna. Sociološko gledano dvoma ne bi smelo biti, saj je (tudi) tukajšnja raziskava pokazala, da Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Srbi v Sloveniji narodnostne skupnosti s pripadajočimi bistvenimi značilnostmi – so. S pravnega stališča pa ABČHMS v RS narodne manjšine niso. Niso, ker v pravnem pogledu v našem primeru ne gre za ugotavljanje dejanskih družbeno življenjskih okoliščin določenih skupin prebivalstva, temveč za prisotnost ali odsotnost dveh dejavnikov druge vrste, za politično voljo in politično odločitev države, ki se zrcalita v dodelitvi ali nedodelitvi tem skupinam neke načelne dobrine, dobrine, ki jo enačimo s pojmom *statusa*, statusa kot v pravno normo pretočene politične odločitve države.

Vendar tudi omenjeno tolmačenje pravnih vidikov pojma *narodna manjšina* doživlja v sodobnem svetu ugovore vesti človeštva, skoncentrirane v vse večjem številu različnih mednarodnih teles in institucij, ki jih globalno personificira posebej OZN. V eni svojih znanih in že velikokrat citiranih listin, je Komite za človekove pravice pri OZN tako že pred desetletjem opozoril (1994), da »obstoj etnične verske ali jezikovne manjšine v dani državi ni odvisen od odločitve te države, temveč terja svojo vzpostavitve («to be established») po objektivnih kriterijih»⁴²³. S tem v zvezi je Delovna skupina za manjšine pri OZN (UN WGM) leta 2001 Slovenijo uvrstila med sedem držav (še: Francija, Turčija, Grčija, Makedonija, Bolgarija, Albanija), ki zastopajo stališče, da manjšine obstajajo v dani državi le, če jih ta opredeli s svojim zakonom. Takšno stališče, ki torej povsem ali delno ne priznava manjšin, pa po mnenju tega organa vodi »neizogibno« k njihovi diskriminaciji in v prikrajšanje njihovih pravic⁴²⁴. Očitno je lahko bila podlaga omenjenemu kritičnemu mnenju tu že obravnavana Deklaracija RS ob ratifikaciji Okvirne konvencije iz leta 1998.

Ali je mogoče »izgovor« tudi Slovenije, da Okvirna konvencija ne daje definicije narodnih manjšin in je zato državi prepuščeno, da sama v skladu s svojo ustavo razglasi »svoje«

⁴²³ General Comment No 23 on Article 27, 50th session 1994, at para 5.2 HRI/GEN/1/Rev.5.; cit. po: Vlasta Jalušič, *Minority Protection in Slovenia: General Evaluation*, Mirovni inštitut, Ljubljana, maj 2003, str.3-4

⁴²⁴ (Partly or Fully Unrecognised) National Minorities, Statement to the UNVGM, 7th session, Geneva, May 2001; cit. po: Vlasta Jalušič, isto.

manjšine, sprejeti drugače kot akt izključno enostransko politične in ne konsezualne volje, take volje, ki bi upoštevala tudi objektivne in subjektivno izražene potrebe ABČHMS v RS?⁴²⁵. Težko, težko zato, ker ima Slovenija dobro znano tradicijo razmeroma zelo uspešnega političnega urejanja manjšinske problematike (1) in ker so ABČHMS v RS, do leta 1998 vsaj nekateri med njimi (Srbi, Bošnjaki, Hrvati) kolektivno subjektivno, kot jim je bilo v danih razmerah to mogoče, že izrazili potrebo po narodnostnem manjšinskem statusu (2), in ker so že do tedaj to od Slovenije terjali tudi mednarodni dejavniki (3).

Primer Estonije

Res se tudi nekatere druge države sklicujejo ob svoji ratifikaciji Okvirne konvencije na odsotnost definicije narodne manjšine v njej, a je zanimiv primer osamljene Estonije, ki v svoji Deklaraciji podaja »svojo« definicijo narodne manjšine in ugotavlja, da razume kot narodno manjšino tiste svoje državljane, ki jih je mogoče obravnavati v skladu s to definicijo. Čeprav osamljen, pa je estonski primer tudi poučen.

Po tukajšnjem prepričanju gre namreč za do sedaj edino državo, ki je ravnala ob ratifikaciji Okvirne konvencije v duhu tega dokumenta. Kajti zelo razumljivo je, da Okvirna (*sic!*) konvencija ne more dajati splošne definicije narodne manjšine, ki bi bila obvezujoča za tako različne dejanske razmere po posameznih evropskih državah. Napotuje pa na konkretne in že desetletja v Evropi znane kriterije. In v tem je njeno bistvo. A ne le da napotuje, temveč tudi obvezuje. Kako obvezuje? Kot je doumela Estonija. To pa pomeni, ne da dana država *ad hoc* prizna (čeprav v skladu z lastno ustavo!), oz. neposredno določi, katere so to njene narodne manjšine, temveč da, v skladu z Okvirno konvencijo, na torej teoretični, splošni ravni najprej sprejme pravila in se, šele potem, po njih ravna.

Če bi Slovenija leta 1998 tako ukrepala, bi bile morda že od tedaj vsaj nekatere komponente ABČHMS statusno narodne manjšine v RS. In ker se to ni zgodilo tedaj, pred petimi leti, se je tovrstna vsebinska podlaga za tako odločitev medtem še okrepila. Namreč praktično vseh šest obravnavanih komponent je medtem dodatno dozorevalo v procesu lastnega saomoozaveščanja.

In katera so ta »splošna pravila«/definicija narodne manjšine, ki jih/jo je za sebe, kot rečeno, sprejela na primer Estonija? Državljan, ki jih šteje za narodno manjšino, so tisti ali taki,

- »ki prebivajo na ozemlju Estonije

⁴²⁵ Zanimivo je celo formalno verbalno in vsebinsko ujemanje prvega dela te Deklaracije z Deklaracijo, ki jo je pol leta poprej ob svoji ratifikaciji Okvirne konvencije sprejela Nemčija, prim.<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/DeclareList.asp?NT=157&CM=&DF=>, List of declarations made with respect to treaty no. 157 Framework Convention for the Protection of National Minorities.

- vzdržujejo dolgoročne, čvrste in trajne vezi z Estonijo
- se razlikujejo od Estoncev po etničnih, kulturnih, verskih ali jezikovnih značilnostih
- motivira jih skrb po skupnem ohranjanju kulturnih tradicij, vere ali jezika, ki so osnova njihove skupne identitete«⁴²⁶

Vse te elemente definicije je mogoče seveda najti v Okvirni konvenciji. Očitno pa so v celoti povzeti po posebnem dokumentu Sveta Evrope iz leta 1993, v katerem je naveden še element »zadostne reprezentativnosti kljub manjšemu številu njenih pripadnikov v primerjavi z ostalim prebivalstvom v državi ali znotraj določene regije te države«⁴²⁷.

In kaj, če vse te elemente, s slednje navedenim ali brez, poskušamo aplicirati na manjšinsko situacijo v Sloveniji, na manjšine v RS sploh, ne le na ABČHMS? Zdi se, da bi lahko popolnoma ustrezala načeloma vsem, tako ustavno imenovanima narodnima skupnostma, romski etnični skupnosti, Nemcem in Judom na Slovenskem, kot »našim« ABČHMS; a o tem nekoliko več kasneje.

Narodno-manjšinska samopromocija ABČHMS

Ker so predmet tukajšnje obravnave ABČHMS v RS, naj izpostavimo v zvezi vsaj z enim med tu navedenimi elementi definicije narodne manjšine, namreč v pogledu narodnostne samoozaveščenosti, še eno, zanje tudi objektivno gotovo pomembno odločitev, oz. akcijo, ki so jo, po spoznanjih tukajšnje raziskovalke nekateri že dlje snovali, a jo javno tudi začeli, jeseni 2003. Gre za zanimiv in te vrste doslej edinstven poskus vplivanja na državo in slovensko javnost ter hkrati za seznanjanje z zadevo predsednika ECRI-ja in drugih predstavnikov Sveta Evrope ob njihovem obisku v Sloveniji.

Predsedniki vseh štirih obstoječih narodnostnih zvez kulturnih društev v Sloveniji (B,H,M,S) ter predsednika najpomembnejšega albanskega kulturnega društva Migenija in črnogorskega Morače so se namreč povezali med seboj v skupno interesno združenje »Koordinacija konstitutivnih narodov in narodnosti v Republiki Sloveniji«. Pripravili so poseben skupni tekst »Javno pobudo«, ki jo je v imenu prisotnih vseh šestih predsednikov na celodnevni Okrogli mizi ECRI-ja, posvečeni referatom in razpravi o prisotnosti diskriminacije in rasizma

⁴²⁶ Isto.

⁴²⁷ Recommendation 1201 on an additional protocol on the rights of national minorities to the European Convention on Human Rights, ki ga je sprejela Skupščina Sveta Evrope leta 1993; širše o tem tudi v: Romana Bešter, Vpliv Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin in Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih na ustavno zaščito manjšin v državah članicah Sveta Evrope, RIG 41, 2002, zlasti str. 36-37.

v Sloveniji, v Ljubljani 14. oktobra prebral predsednik Zveze makedonskih društev v Sloveniji dr. Ilija Dimitrievski, sicer tudi njen glavni protagonist ter sklicatelj omenjene Kordinacije.

Prebrano »Javno pobudo Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Srbov, ki živimo v Republiki Sloveniji« so naslovili podpisniki, predstavniki teh skupnosti, natančneje njihovih društev in Zvez društev na Državni zbor RS, z njo pa predlagali dve stvari: nominalno uvrščanje Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov v besedilo Ustave RS (1) ter lastno skupnostno statusno opredeljevanje v Ustavi RS kot narodnostnih skupnosti/narodnih manjšin (2). V osmih točkah so v nadaljnjem tekstu predstavili okoliščine in razloge za to svojo pobudo. Sklicujejo se na zgodovinske okoliščine ob razpadu Jugoslavije in posledično izgubo svojega konstitutivnega narodnostnega statusa, na določila Okvirne konvencije o svoji narodnosti različnosti v primerjavi z večinskim narodom in v zvezi z znatno številčnostjo in tradicionalno, lastno tipsko (mestno) naseljenostjo v Sloveniji, na ozaveščene kulturne potrebe svojih narodnostnih skupnosti v Sloveniji ter s tem v zvezi željo po narodnostno identitetnem samoohranjanju in neasimiliranju. Verodostojnost svojih podpisov so, kot vsakemu uradnemu dokumentu pritiče, opremili s pečati svojih Zvez oz. društev⁴²⁸. Kar zadeva nadaljnjo pot in usodo tega dokumenta, do srede novembra 2003, tukajšnji raziskovalki (še) ni znano.

V zaključek dosedanja tukajšnji obravnavi terminološke konotacije vsebinskega pojma narodna manjšina najavljam nadaljnjo artikulacijo tega pojma v sledečem posebnem poglavju, nanašajočem se samo in posebej na okoliščine v RS na začetku 21. stoletja, pred vstopom države v EU.

⁴²⁸ Kopiji originalnih verzij tu obravnavane »Javne pobude« v slovenskem in angleškem jeziku, ki sta bili razdeljeni na omenjeni Okrogli mizi ECRI-ja v Ljubljani, podajam v prilogi.

MODEL SPLOŠNEGA UREJANJA NARODNOMANJŠINSKE TEMATIKE V RS NA ZAČETKU 21. STOLETJA IN OB VSTOPU V EU

Opredelitev narodne manjšine v Republiki Sloveniji

Kot je rečeno in čeprav je zgoraj že ocenjeno, da bi bila estonska različica definicije narodne manjšine zadovoljiva tudi za splošno statusno opredeljevanje narodnih manjšin v RS, pa na tem mestu zaradi odgovornosti, ki jo ima tukajšnja raziskava, vendarle še izrecno koncipiramo definicijo narodne manjšine, ki bi še posebej ustrezala razmeram v RS⁴²⁹. Ta definicija naj bi pokrila vse že večkrat omenjane dejanske narodne manjšine, prisotne v RS v sodobnem zgodovinskem trenutku.

V Republiki Sloveniji na prelomu 20. in 21. stoletja, v skladu s sodobnimi strokovnimi merili in uveljavljenimi dejanskimi mednarodnimi standardi ter ob njenem vstopu v Evropsko unijo, se upošteva za narodno manjšino (definicija): tista skupina prebivalcev s stalnim bivališčem v RS,

- **ki se je oblikovala kot plod določenih zgodovinskih okoliščin na sedanjem ozemlju RS**
- **ki je manjštevilčna v primerjavi s preostalim prebivalstvom RS**
- **katere pripadniki so državljani RS**
- **ki ima kot skupnost nedominantni družbeni položaj v RS**
- **ki ima v družbenem okolju značilnosti prepoznavne lastne skupnosti v RS**
- **katere pripadniki se po enem, dveh ali več obeležjih (etnični izvor, materin jezik, kultura, verska pripadnost, tradicije, zgodovinski spomin) razlikujejo od preostalega prebivalstva v RS**
- **ki izkazuje težnjo svojih pripadnikov v RS po načrtnem in sistematičnem ohranjanju in negovanju narodnostno skupnostnih obeležij**

⁴²⁹ Temeljno vsebinsko podlago predstavlja tudi tukajšnji opredelitvi, definiciji narodne manjšine v RS, definicija, ki jo je podal Francesco Capotorti, Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, religious and Linguistic Minorities, United Nations, New York, 1991, str. 96 (cit. tukaj po M. Žagar, Nekateri novejši trendi razvoja varstva manjšin in (posebnih) pravic narodnih in drugih manjšin, v: Slovenija in evropski standardi varstva narodnih manjšin, več izdajatelj, Ljubljana, 2002, str. 72-73), ki se je izhodiščno poslužujejo pri obravnavi etnične problematike in v različnih publicističnih izdajah na primer naslednji avtorji: Vera Klopčič, Miran Komac, Mitja Žagar, Romana Bešter, Mirjana Domini, če naj navedem le nekatere slovenske avtorje in na primer slednjo, hrvaško avtorico, ki je obravnavala Slovence na Hrvaškem; opuščam pa zaradi prostorskega krajšanja posebna posamična navajanja. Vsi slovenski avtorji so (smo) lahko imeli predseboj že več kot četrto stoletja staro in in še vedno zelo aktualno delo Ernesta Petriča *Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin*, Obzorja, maribor 1977, ki je zagotovo še nadalje najbolj temeljna tovrstna publikacija.

- **katere pripadniki izvajajo dejavnosti v svrhu lastnega narodnostnega solidarnostnega povezovanja in samoorganiziranja v kulturi**
- **katere pripadniki izražajo nagnjenje k vezem in solidarnosti z matičnim narodom, ki je praviloma večinski v RS sosednji ali drugi državi.**

K tej natančneje artikulirani obliki definicije podajam tu še strnjeno, ki bi bila lahko uporabnejša v večini drugih priložnosti:

Kot narodne manjšine v Republiki Sloveniji na začetku 21. stoletja opredeljujemo narodno-manjšinsko samo-ozaveščene dele stalno bivajočega prebivalstva države, ki so družbeni produkt objektivnih, od njihove volje neodvisnih širših zgodovinskih okoliščin, katerih pripadniki so slovenski državljani in ki se po nekaterih bistvenih družbeno kolektivnih obeležjih, kot so materin jezik, kulturne tradicije, veroizpoved, razlikujejo od številčno večinskega naroda in med seboj.

Toda če ta definicija lahko pokrije vse narodnostne oz. etnične entitete in je tudi bil njen smoter, da jih zajame, pa to seveda ne pomeni, da med njimi ni pomembnih in velikih razlik, kakor tudi ne pomeni, da gre pa vsaj znotraj vsake za neko homogeno enoto. Konceptualna težnja definicije naj bi bila, najprej, v ustvarjanju najmanjšega skupnega imenovalca v podobnosti izraženih kolektivnih potreb vsake med obravnavanimi skupnostmi in, potem, vseh njih skupaj.

Kajti v državi, ki je slovenske ozemeljske velikosti in zlasti prebivalstvene številčnosti, bi bila primernejša čim enotnejša manjšinska politika, ki jo, ko smo videli, tudi sicer terja mednarodno okolje (OZN, Svet Evrope, Evropska unija). Zato velja imeti pred očmi najprej ta najmanjši skupni imenovalec, če on seveda dejansko eksistira in ni plod kake na primer raziskovalčeve spekulacije, in šele potem nadaljnjo zadevno politično strategijo.

Kontekstualiziranje narodnih manjšin v ustavi RS

Ali res obstaja, in če, kaj je najmanjši skupni imenovalec kot bistveno vsebinsko jedro vsake in vseh narodnih manjšin v RS? Da, tudi tukajšnja empirična raziskava, zlasti segment o narodnostnem samoorganiziranju ABČHMS v RS, je nedvomno potrdila, da je ta skupni imenovalec pri vseh manjšinah obstaja. To je jasno izražena enaka potreba po priznanju, spoštovanju in upoštevanju njene lastne oz. njenih lastnih drugačnosti v razmerju tako do večinskega naroda kot v njihovih, manjšinskih medsebojnih odnosih. Povedano drugače, dostojanstvo in ponos vsake med manjšinami v percepciji Drugih v skupnem širšem družbenem okolju je tista iskana in najdena skupna fundamentalna socialno psihološka norma za vsakega pripadnika vsake narodne manjšine v RS. Pri tej ugotovitvi gre sicer za splošno

spoznanje, značilno tudi za vse druge etnične entitete v RS, a mi tu obravnavamo le one, ki jim po še določenih drugih uveljavljenih kriterijih lahko pripada kategorijalna oznaka narodne manjšine.

In ker so narodne manjšine, tudi ABČHMS, že tradicionalna, faktografsko opazna socialna stalnica v medetničnih in splošnodružbenih odnosih v RS (še nadalje), je razumljiva, upravičena, težko ovrgljiva pobuda, formulirana v predlogu eksplicitne imenske navedbe vsake od šestih obravnavanih skupnosti v Ustavi RS⁴³⁰.

Ob treh v Ustavi RS že imenovanih in obravnavanih, bi bili lahko navedeni, enako kot v primeru ABČHMS tudi na novo, v slovenskem prostoru tradicionalni narodni skupnosti Nemcev ter Judov, sicer sedaj zelo majhni, nekdanji pa številčni, zlasti prva; seveda če bi to hoteli, a take pobude (še) nista podali.

Po že vsestransko obravnavanih kriterijih v tukajšnji raziskavi bi kazalo vsem omenjenim že ali po predlogu potencialno ustavno imenovanim, ustavno dodeliti tudi narodnostno manjšinski status. S tako ustavno formulacijo bi lahko zajeli dejansko vse manjšine v Sloveniji, ki so imele in imajo ter bi tudi v vsaj dogledni prihodnosti lahko uveljavljale narodnomanjšinski status v skladu z veljavnimi mednarodnimi merili. Gre za načelno politično odločitev, ki pa je za RS skorajda nujna, po tukajšnjem spoznanju tudi optimalna. O večstranskem njenem ugodnem učinku in odmevu na tem mestu razprave ne bi razširjali.

Bolj potrebno je povedati in poudariti, da to dvojno ustavno vključevanje, torej najprej poimensko, potem pa še statusno kategorijalno, ne cilja k neki polni statusni nivelaciji vseh dejanskih in doslej navedenih narodnih manjšin v RS. Ob taki predhodni premisi, ki kot svoje vsebinsko jedro upošteva različno realnost posamičnih obravnavanih skupnosti, je lahko in naj bi bila tudi znatno lažja odločitev države, da (sploh) pristopi k spremembi svoje manjšinske politike. Termin *narodna manjšina/narodne manjšine* naj bi bil okviren torej za vse narodno-manjšinske skupnosti, a bi se njegov konkreten pomen za vsako med njimi šele naknadno določal.

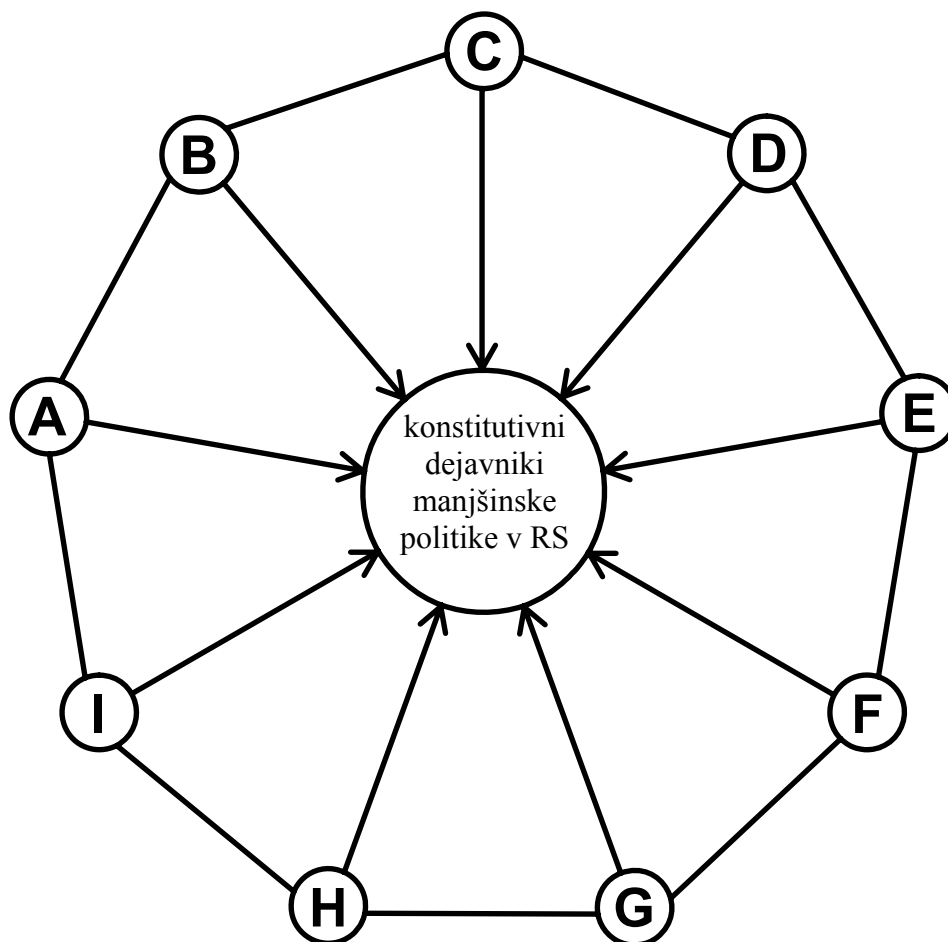
Kako kaže možnim potencialnim spremembam v polju manjšinske politike? Poglejmo, kakšen je presek dane situacije.

⁴³⁰ Glej zgoraj predstavljeno »Javno pobudo ABČHMS, ki živimo v RS«.

Aktualno stanje vplivov na manjšinsko politiko

Mogoče je podati dve ravni teh vplivov: splošno pojavno (I) in artikulirano, ki je v skladu z ocenjeno stopnjo moči vpliva posameznega dejavnika (II).

I. Dejanska prisotnost dejavnikov manjšinske politike v Republiki Sloveniji (I. 2003)

Legenda:

- A – slovenski narod
- B – IMR –i (ustavne manjšine)
- C – Nemci, Judi (tradicionalni narodni skupnosti)
- D – ABČHMS-i (neustavne manjšine)
- E – priseljenci (etnično »Drugi« iz Evrope in sveta)
- F – država
- G – nevladne organizacije v RS
- H – kontekst Evrope (in sveta)
- I – stroke

II. Stanje vpliva posameznih dejavnikov na narodno manjšinsko politiko v RS.

Natančne veličine vpliva ne bi bilo mogoče ugotoviti in zato tudi ne grafično prikazati. Vplivi se mešajo, prepletajo med seboj in stalno po moči, intenzivnosti in časovni omejenosti spreminjajo, zato so lahko posamezne ugotovitve stvar predvsem koordinatnega političnega trenutka in torej pogojne narave in vrednosti.

V tej raziskavi opravljena kvalitativna analiza različnih aspektov obravnavane tematike je omogočila podajanje približno sledečega rangiranja teh vplivov (po vrstnem redu od večjega k manjšemu):

F – različne državni organi in institucije skupaj s političnimi strankami

B – več desetletni močan vpliv zlasti Italijanov in Madžarov, manj Romov

H – rastoči vpliv Evrope in svetovnih mednarodnih dejavnikov zlasti organov OZN

A – neenotno slovensko javno mnenje

I – dolgoleten nekritičen, politično odvisen pristop stroke

D – rastoče samoozaveščanje lastnega položaja ABČHMS v RS

C – proces samoozaveščanja v RS ter zunanja podpora, zlasti Avstrije

G – večletno stopnjevanje pobud in zahtev po antidiskriminacijski manjšinski politiki »nevladnih« in podobnih organizacij ter uveljavljanju koncepta "enakih možnosti"

E – minimalen vpliv prostorsko in socialno razpršene klasične imigrantske populacije

Koncept modela manjšinske politike v Republiki Sloveniji ob njenem vstopu v EU in vloga Urada za narodne manjšine (predlog)

Ob siceršnji večji ali manjši vlogi vseh navedenih dejavnikov pa se je le potrebno osredotočiti na najpomembnejšo relacijo, ki jo seveda tvorita, na eni strani, predstavništva manjšin, in država, na drugi strani.

Torej, kdo, kako in kaj? V postopkovnem procesu ustvarjanja sodobnega modela manjšinske politike bo potrebno, da sodelujeta obe strani, država in manjšine (1), in sicer na podlagi nediskriminatornega dialoga in ob upoštevanju znanih mednarodnih priporočil (2). Vsebina tega modela politike bo koncipiranje in bilateralno sprejemanje *nekoliko različnih statusnih ravni* znotraj istega okvirnega pojma *narodne manjšine* (3).

Prav omenjena tretja (3) točka (lahko) tvori bistvo modela manjšinske politike v RS. Ob njej je nujno najprej izreči opombo, da sedaj teče beseda le o fazi ustvarjanja tega modela (in da pogojno zanemarjamo drugo fazo, fazo delovanja modela).

V tej, prvi fazi bi predvidoma uradno vlogo sogovornika vsem navedenim manjšinam v RS ter vlogo oblikovalca in promotora modela manjšinske politike v javnosti in pred obličjem ostalih državnih institucij opravljal Urad RS za narodnosti, tista vladna ustanova, ki že leta uradno skrbi in posreduje med državo in Italijani, Madžari in Romi v RS (1).

Ime Urada bi se spremenilo. Namesto Urad za narodnosti bi se poslej imenoval Urad za narodne manjšine.

Kompetence Urada bi se v tej fazi, tako, le razširile in poglobile. Izhajajoč iz na splošno javno izkazanega ugodnega mnenja ustavno imenovanih manjšin o delovanju Urada v letu 2003, ob denimo priložnosti državnega ocenjevanja smiselnosti obstoja med drugimi tudi tega vladnega organa so se predstavniki manjšin (obeh narodnosti in romske skupnosti) zavzeli za njegov obstanek in nadaljnje delovanje⁴³¹.

Za tukajšnjo raziskavo je izrednega pomena empirično utemeljeno spoznanje o velikovečinski naklonjenosti ABČHMS opisani predvideni funkciji Urada⁴³².

Iz vsega navedenega je moči sklepati, da bi bil Urad lahko uspešna dialoška vez med državo in vsemi manjšinami v RS (2).

Tako je Urad, ki bi predhodno prejel od Vlade RS v tej pripravljalni fazi, vsaj *ad hoc*, oz. inicialna ustrezna pooblastila (in seveda politična navodila), gotovo najbolj logična rešitev, najprimernejši državni mehanizem na poti nastajanja modela te politike, oz., kasneje, tudi njenega izvajanja v deležu in nalogah, ki bi postal zanje normativno pristojen. Kaže oceniti, da ob morebitni dodatni pomoči stroke, ne bi smelo biti težav pri koncipiranju obravnavanega modela v dialogu med stranema, Urada, na eni, in vseh zainteresiranih narodnih manjšin, na drugi strani.

Lahko se postavi vprašanje sprejemanja nove manjšinske politike s strani že legalno uveljavljenih manjšin oz. narodnih skupnosti, ki sta bili in sta v glavnem (zelo) zadovoljni z ureditvijo njunega statusa v RS. Ob morebitni ugotovitvi nezainteresiranosti ali celo nenaklonjenosti, denimo Italijanov in Madžarov, je mogoče izreči vsaj dvoje. Prvič, malo je verjetna njihova načelna nesolidarnost z drugimi narodnimi manjšinami v RS, in, drugič, tudi oni si lahko, izhajajoč iz nekaterih lastnih manjšinskih izkušenj obetajo ob taki priložnosti neke novosti in izboljšave; v vsakem primeru ne morejo pričakovati poslabšanja svojega položaja.

Nedvomno so za vsesplošni novi model manjšinske politike zainteresirani Romi, ki pa so zelo nezadovoljni tudi z dosedanjo obravnavo s strani države, sicer že leta deležne obilice kritik iz Evrope zaradi položaja Romov; čeprav ni moči RS očitati zanemarjanja problematike Romov.

Opisani koncept modela nove manjšinske politike bi lahko, tako, zapolnil vrzel dejanske odsotnosti celovite strategije RS na tem področju.

⁴³¹ O tej podpori Uradu je poročalo tudi dnevno časopisje v letu 2003.

⁴³² To spoznanje je rezultat že omenjene paralelne raziskave, ki jo opravlja kolega Komac, in v kateri je sodelovalo prek 1.000 respondentov. Glej tudi graf št. 4 v tekstu Mirana Komaca v tukajšnji raziskavi.

Mesto manjšinskih ABČHMS v novem (predlaganem) modelu narodnomanjšinske politike v RS

Osrednje obravnave bi bili seveda, in uradno prvič, deležni pripadniki ABČHMS. Njihovi predstavniki naj bi skupaj z Uradom bistveno somodelirali predlog ravni narodnomanjšinskega statusa ABČHMS v RS.

Zaradi že navajanih objektivnih okoliščin bi se ta razlikovala, najprej, od narodnomanjšinske statusne ravni Italijanov in Madžarov v RS. Gotovo najbolj bistvena in povsem nesporna razlika bi se nanašala na jezikovni vidik. Načelo dvojezičnosti območij v RS, kjer živita italijanska in madžarska narodna skupnost, ki je ne le ustavno in zakonsko regulirano, temveč se na točno opredeljenih področjih skoraj brez izjem tudi dejansko uveljavlja v družbenem življenju, ni načelo, ki bi ga kdajkoli omenjalo ali celo v obliki zahteve postavljalo katerokoli od obravnavanih narodnostnih društev. Morebitne takšne ideje nisem zasledila niti med posamezniki znotraj nobene od šestih obravnavanih skupnosti. Nasprotno, v tem pogledu so predstavniki društev ob vsaki priložnosti jasno izjavljali in zagotavljali, da podobne rešitve zanje sploh ne pridejo v poštev; namreč dvojezično šolstvo, krajevna in ulična imena, poslovanje v upravi itd., pač vse kar v področnih obrobjih Slovenije te kraje tako specifično-vsebinsko in navzven vidno opredeljuje kot slovensko-italijanske in slovensko-madžarske.

Gre za pomembno spoznanje, ki naj bi, čeprav izrazito logično, vendarle znatno olajšalo odločanje slovenske države v polju spreminjanja narodno-manjšinske politike, znatno olajšalo zaradi predvidljivih ne-stroškov v primerjavi z narodnostma. Omenili smo eno razliko, ki je zelo načelna in ker je verjetno (tudi v materialnem smislu) najpomembnejša, katere bi bile pa druge, naj bi bila seveda zadeva konkretnega dialoga in dogovora med Uradom in predstavništvu ABČHMS.

Toda raven narodnostno-manjšinskega statusa, kot rečeno, naj ne bi bila enotna niti znotraj ABČHMS; ne med njimi vsemi ali ne znotraj morda katere od teh skupnosti.

Kajti če izhajamo iz ugotovitev tukajšnje raziskave, je že zaradi velike razlike v številu in koncentraciji denimo Bošnjakov v primerjavi s Črnogorci v RS, možen in potreben različen pristop pri sprejemanju ukrepov za zadovoljevanje potreb enih in drugih v polju na primer organiziranja takšnih in drugačnih oblik in pogojev šolskega dopolnilnega pouka (materinega jezika). Primerov razlik s to raziskavo ugotovljenih narodnostno skupnostnih potreb med ABČHMS ni malo, navedeni gotovo ni tudi najbolj pomemben. Vsebinsko gotovo zelo pomemben pa je npr. vidik različne samopercepcije lastnega statusa v RS znotraj srbske manjšine, ki smo se ga sicer dotaknili, a bi bil potreben posebne raziskovalno-študijske obravnave; slednji zaradi potrebe po uravnoveženosti raziskave ABČHMS kot (pogojno)

celote, po seveda drugih izbranih kriterijih, ni mogel biti deležen niti ustrezne predstavitvene pozornosti.

Verjetno pa ni zelo težko identificirati tistih »ožjih« področij, kjer pa imajo vsi ABČHMS podobne težnje in potrebe. Lahko bi jih razdelili na dve glavni podpodročji (prvo, drugo).

Prvo podpodročje se nanaša na »notranje« narodnostno motivacijske sklope:

- polje njihove lastne kulturne ustvarjalnosti, usmerjene zlasti k ohranjanju svoje narodnostne subjektivitete
- učenje in negovanje materinega jezika v Sloveniji rojenih otrok in tudi starejših,
- spoštovanje in obeleževanje tradicij, zgodovine in drugih »sestavin« naroda, katerega pripadniki se čutijo,
- stike z (novimi) državami lastnega izvora,
- jasno izraženo željo, težnjo in pripravljenost po lastnem ustvarjanju mostič med bivšo domovino ali domovino prednikov in sedanjo, Republiko Slovenijo,
- morebitno tudi politično participacijo kot pripadnikov določene razmeroma številčne narodnostne kolektivitete v RS.

Drugo podpodročje teženj in potreb ABČHMS v RS pa je povezano z njihovo (novo) domovino Slovenijo, in sicer v smislu odnosa večinskega naroda in slovenske države do njih. Tu, kjer živijo in delajo oni, njihovi starši oz. predniki ali otroci in morda vnuki, bi vsi radi pričakovali, da jih družbeno okolje upošteva brez predsodkov in samo v skladu z njihovim delovnim in splošnim družbenim prispevkom k razvoju slovenske nacije, želeli bi biti dobro in lepo sprejeti med pripadniki večinskega, slovenskega naroda, želeli bi več dejanskih možnosti lastne kulturno-ustvarjalne predstavitve prek osrednjih slovenskih medijev in tvornejše interkulture komunikacije z večinskim narodom, skratka, vzdušja, ko bi v dnevnem družbenem življenju tudi sami lahko predstavljali določeno upoštevanja in spoštovanja vredno družbeno entiteto. Gre za stremljenje, ki ga stroka navadno označuje s sintagmama kot sta kulturni pluralizem ali kulturna raznolikost oziroma za normo vsaj načeloma in formalno sprejeto v Evropski uniji. Prav tako pa tudi za eno temeljnih načel, vsebinsko normativno pripravljeno na MK in konec novembra 2003 sprejeto v Državnem zboru kot Nacionalni kulturni program v RS v naslednjem štiriletnem razdobju⁴³³.

⁴³³ Na Ministrstvu za kulturo strategijo »kulturnega pluralizma« že vse od osamosvojitve RS aktivno zagovarja in strokovno-konceptualno razvija mag Suzana Čurin Radovič, tamkajšnja državna podsekretarka in načelnica *Oddelka za kulturo italijanske in madžarske narodne skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev v Republiki Sloveniji*, kot je od leta 1998 uradno ime oddelka, pri čemer se drugi del tega imena nanaša na ABČHMS. MK, oz. omenjeni Oddelek je bržčas edini vladni organ, ki se vseskozi pozorno ukvarja z ABČHMS v RS, je pa po drugi strani tudi res, da ta zadevna tematika spada

Vse tu navedene in podobne zadeve pač predstavljajo temeljno vsebino predvidenega demokratičnega dialoga med manjšinami in državo. Ta dialog naj bi seveda izhodiščno upošteval ter se skladal z materialnimi zmožnostmi RS. Ni pa videti opravičljivega razloga, da se ne bi resno in sistematično začel. Zlasti ne, če izhajamo iz predpostavke nedvomne splošne in strateške koristi za RS, ki bi ju gotovo lahko proizvedel. A tudi, denimo, iz še povsem svežega in tu že obravnavanega poročila Alvara-Gil Roblesa, komisarja Sveta Evrope za človekove pravice.

predvsem na področje kulture, oz. kulturne politike. S tem je hkrati povedano, katere potrebe so ABČHMS v RS doslej zlasti (javno) izražali. Čurin Radovičeva je tudi avtorica pomembnega strokovnega prispevka *Analiza stanja na področju kulturnih dejavnosti narodnih skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev*, v: *Analiza stanja na področjih kulture in predlog prednostnih ciljev*, MK RS, Ljubljana 2002, str. 230-268, ki je bil podlaga za izbrano pot politike MK na tem področju tudi za vnaprej. Glej *Osnutek Nacionalnega programa za kulturo 2004 – 2007*, ki mora biti v skladu z Zakonom o uresničevanju javnega interesa v kulturi sprejet v Državnem zboru RS do 29. 11. 2003, posebej str 49-50. Ostaja dejstvo, da je ta Osnutek skladen z veljavno Ustavo RS, in ker po pričujočem raziskovalnem spoznanju slednja ni dovolj sodobno utemeljena, je zato v razmerju do tukaj obravnavane osrednje tematike vendarle načelno diskriminatoren.

SKLEPNA RAZMIŠLJANJA IN PRIPOROČILA

Raziskava v celoti je omogočila mnoga spoznanja, ki so na ustreznih mestih pričujočega skupnega teksta treh sodelujočih raziskovalcev tudi podana.

Kot je že v samem uvodu najavljeno je vsak med nami zasledoval dogovorjene ožje tematske vidike, ki sem jih kot vodja raziskave v skoraj dveletnem obdobju sodelovanja poskušala tudi pri obeh kolegih nekoliko usmerjati. Moje osnovno izhodišče je bilo raziskati in predstaviti naslovno tematiko čim bolj kompleksno in celovito. Kljub razdeljenim različnim raziskovalnim nalogam in moji hkratni koordinaciji raziskovalnega procesa kot celote, bo v naših posamičnih prispevkih kdo zasledil tudi koščke manjšega vsebinskega prekrivanja v podajanju obravnavane snovi, kar pa ni ali je v zanemarljivi meri plod na primer ločenega samostojnega oz. nekoordiniranega dela vsakega med nami, marveč predvsem različnega disciplinarnega metodološkega pristopa.

Povsem druga pa je stvar več ali manj različnih strokovnih pogledov na nekatera tudi bistvena vprašanja, ki jih je raziskava odprla. Kar precej smo se pogovarjali, a nismo drug drugemu kljub morebitni prepričanosti vsiljevali svojih spoznanj. Verjamem in upam, da to ni hiba temveč kvaliteta pričujočega teksta.

V skladu s povedanim podajam tu bistvo naših sklepnih razmišljanj na način, ki naj bi odražal nekatera ključna nesporna spoznanja, kakor tudi posamična sklepanja, pri katerih se razlikujemo.

Med sklepnimi razmišljanji uvrščam tukaj ne samo ampak zlasti tista in takšna, ki imajo ali naj bi imela za nasledek predloge priporočil državi, ki je, kar je zelo pomembno spet poudariti, prav to raziskavo neposredno sprožila sama in nedvomno že s tem izrazila lastno potrebo po strokovnih raziskovalnih izsledkih.

Sklepna razmišljanja ali ugotovitve in priporočila, ki se nanašajo na obravnavano tematiko, je, metodološko skoraj nemogoče ali zelo težko predstavljati ločeno, zato jih, po lastni presoji, podajam striktno v skladu s formulacijami, ki sta jih pripravila in v tekstu že predhodno predstavila

- kolegica Klopčičeva (I)
- in kolega Komac (II),
- medtem ko sem svoj delež sama formulirala posebej za to (zadnje) poglavje (III).

I. Vera Klopčič

Predlogi za nadaljnje urejanje v Republiki Sloveniji

Glede na dosedanjo prakso obravnavane tematike v RS in v skladu s konceptom varstva, ki ga odražajo novejši mednarodnopravni dokumenti, bi bilo potrebno v Sloveniji varstvo manjšinskih skupnosti dopolniti v smislu večje fleksibilnosti in prilagajanja dejanskim življenjskim okoliščinam, številu pripadnikov ter izraženim zahtevam in dejanskim potrebam teh skupnosti. V javnem prostoru v Sloveniji se še ni v zadostni meri uveljavilo spoznanje o tem, da je odprava diskriminatornih praks in poprava krivic v odnosu do »drugih /neavtohtonih ali novodobnih skupnosti« pogojev za razvoj demokratične družbe, v kateri enakopravno in tvorno sodelujejo vsi državljani. Kulturna raznolikost ni le akademsko vprašanje, priložnostna fraza ali celo problem, ki ogroža narodovo samobitnost, temveč je posebno bogastvo jezikov, izročil in kultur cele družbe, družbe kot celote.

V obdobju od osamosvojitve R Slovenije so se na področju urejanja medetničnih odnosov, ob prioritetni obravnavi ukrepov za zavarovanje razvoja identitete slovenskega naroda, na zakonodajno pravni ravni in v javnem življenju na sploh, prepletali različni cilji in prioritete državne politike. Na zakonodajni ravni so bile najbolj podrobno uresničene ustavne določbe in varstvo ustavno zagotovljenih pravic obeh avtohtonih narodnih skupnosti in delno tudi romske skupnosti⁴³⁴. Temeljna dilema je bila vseskozi izražena v pomislekih ali za ustrezno manjšinsko varstvo »pripadnikov narodov nekdanje skupne države v Sloveniji« zadošča splošno varstvo človekovih pravic ali pa je na tem področju potrebno zagotavljati tudi posebne pravice in ukrepe manjšinskega varstva, ki naj omogočijo uživanje kolektivnih pravic, zagotavljajo obstoj ter spodbujajo ohranjanje in razvoj celotnih skupnosti.

Vprašanje, ki se ob tem najpogosteje zastavlja, pa je izraženo v navidezno nezdržljivih ugotovitvah o manjšinskem varstvu v Sloveniji in se zrcali v sledeči dilemi:

ali zagotavljanje enakosti za vse ali zagotavljanje dodatnih, posebnih ukrepov »pozitivne« diskriminacije le za nekatere narodnostne skupine. S tem je povezano vprašanje individualne ali kolektivne narave manjšinskih pravic. Nove manjšinske skupnosti so tako v neenakopravnem položaju. Razlike v tolmačenjih pa postanejo še posebej pomembne takrat kadar se za njimi skrivajo razlogi za odklonilna stališča do zagotavljanja pravic vseh manjšinskih skupnosti in se na ta način iščejo možnosti za opravičevanja restriktivnih tolmačenj mednarodnih obveznosti.

Ko so se pričele urejati razmere na celotnem območju držav nekdanje Jugoslavije, so se pozitivni premiki v drugih državah naslednicah odrazili tudi v urejanju dvostranskih odnosov Slovenije z državami naslednicami nekdanje skupne države. Posredno ta pozitivni razvoj vpliva tudi na pravno urejanje statusa prebivalcev Slovenije, ki so prišli iz teh držav.

⁴³⁴ Za urejanje položaja romske skupnosti v Sloveniji je še vedno značilna normativna razpršenost.

Kljub navidez slabi sliki, ki jo kažejo podatki o javnem mnenju, je v Sloveniji po letu 1999 že prišlo do številnih pozitivnih sprememb, od katerih je najpomembnejši prav zametek vzpostavljenega dialoga z državnimi oblastmi, ki se je razvil iz entuziazma posameznih nevladnih organizacij in prizadevanj posameznikov. Aktualnost in posebna pozornost, ki jo mednarodne organizacije, še posebej Svet Evrope in Evropska Unija posvečajo temu področju, ter dejavnost in podpora matičnih držav »državljanov držav nekdanje skupne države« so okrepile možnosti za izražanje predlogov in zahtev »državljanov držav nekdanje skupne države«.

Minimalna izhodišča za vsebinsko dograditev varstva "novih manjšin" in ureditve statusa pripadnikov teh manjšin v Sloveniji daje interpretativna izjava Republike Slovenije k Sporazumu o sodelovanju na področju kulture, izobraževanja in znanosti z Republiko Avstrijo iz aprila 2001. Interpretativna izjava pojasnjuje obseg pravic za osebe, ki pripadajo nemškogovoreči etnični skupini v Sloveniji, v skladu s členom 61 Ustave Republike Slovenije.

Dopolnitev Zakona o statusu državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji

V letu 1999 je bil sprejet Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (ZUSDDD). Zakon je objavljen v Uradnem listu RS št. 61/1999. Zakon zelo skopo ureja le en segment tega kompleksnega področja, to je možnost pridobitve državljanstva RS. Tudi ta segment je urejen pomanjkljivo, tako da se prav od sprejema ZUSDDD pojavljajo predlogi za dopolnitev (vsega skupaj ima ZUSDDD le 8 členov).

V tej zvezi predlagam dopolnitev ZUSDDD, ki bo zajela tudi nove vsebine in pravno zapolnila del vrzeli glede pravnega statusa in položaja državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji.

Doda se nov prvi člen, ki se glasi:

S tem Zakonom se ureja status državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji, pogoji in način pridobitve državljanstva RS za nekdanje sodržavljanke, ter uživanje posebnih pravic za ohranjanje narodne identitete pripadnikov narodov in narodnosti iz drugih držav naslednic nekdanje SFRJ, ki živijo v Republiki Sloveniji.

Doda se nov osmi člen, ki se glasi:

»V skladu s sprejetimi mednarodnimi obveznostmi R Slovenije, z določbami osamosvojitvenih dokumentov ter Ustave RS, RS zagotavlja pripadnikom narodov držav naslednic nekdanje SFRJ, ki živijo v Republiki Sloveniji, možnosti za ohranjanje narodne identitete, zlasti:

- izražanje, ohranjanje in razvoj elementov identitete, zlasti vere, kulture in jezika,
- dostop do medijev in ustvarjanje lastne produkcije v jezikih narodov in narodnosti držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji,
- možnosti za ustrezno organiziranost in finančno podporo za delovanje infrastrukture,
- možnosti neoviranih stikov z matičnim narodom,
- možnosti ustreznega političnega zastopstva v RS«.

K dopolnitvi omenjenega Zakona je napotil Vlado sicer tudi Državni zbor RS ob obravnavi sedmega letnega poročila Varuha človekovih pravic, podanega za leto 2001. Državni zbor je sprejel Priporočilo (Uradni list št 2/2003 z dne 9.1.2003), v katerem med drugim v poglavju V, točka 14 priporoča:

»Vlada naj v zvezi z vprašanjem morebitnih posledic za pravice posameznikov zaradi izbrisa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ iz evidence stalnega prebivalstva Republike Slovenije po 26.2.1991 čimprej posreduje morebitne predloge za reševanje teh vprašanj v Zakonu o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji ali na drug ustrezen način«.

S tem se je neposredno poseglo na področje urejanja statusa in položaja pripadnikov narodov bivše skupne države, ki živijo v Sloveniji. Gre za segment družbene problematike, ki zahteva takojšnje pravno urejanje.

Predlog Resolucije Državnega zbora o položaju »državljanov držav nekdanje skupne države« v Republiki Sloveniji

V polju dolgoročnega urejanja položaja posameznikov in narodnostnih skupin iz drugih držav naslednic nekdanje SFRJ, ki so že pridobili državljanstvo RS, pa še vedno obstaja velika pravna praznina glede urejanja njihovih možnosti za ohranjanje identitete in učinkovito sodelovanje v javnem življenju države, kjer živijo in katere državljanji so. Parcialno je urejeno le vprašanje financiranja kulturnih dejavnosti, ki posredno zajema tudi kolektivne elemente manjšinskega varstva na področju kulture.

Za vsebinsko dolgoročno urejanje položaja »novih manjšin« v Sloveniji so nujni premiki in ukrepi na področju zagotavljanja participacije v družbenem življenju, ki bodo odprli nove možnosti na vseh področjih uveljavljanja interesov na političnem, kulturnem, gospodarskem in medijskem področju. Ena temeljnih zahtev predstavnikov »novih manjšin/ državljanov RS iz držav nekdanje skupne države« je vsebinska prenova oblik sodelovanja teh skupnosti v javnem življenju v Sloveniji, ki zagotavlja ohranjanje narodnostne, verske in kulturne

identitete. Mednarodno pozornost je zbudilo posredovanje Varuha ob zavrnitvi objave Bajramskih nagovorov slovenskega muftije Islamske skupnosti v RS na RTV⁴³⁵.

Kljub temu, da Ustava RS in sprejeta zakonodaja upoštevata kolektivne pravice le italijanske oz. madžarske narodne skupnosti in romske skupnosti, pa je Državni zbor že do sedaj sprejel posamezne dokumente strateške narave o urejanju položaja posameznih skupin, npr.: Resolucijo o urejanju položaja slovenskih manjšin v zamejstvu in Resolucijo o imigracijski politiki v RS. Smiselno bi bilo, da bi Državni zbor sprejel Resolucijo o urejanju statusa, položaja in pravic »pripadnikov novih manjšin« v Sloveniji, kot prvi korak k sprejetju ustrezne zakonodaje.

Predlog Resolucije o položaju »državljanov držav nekdanje skupne države« naj bi bil zasnovan tako, da v uvodu predstavi obstoječe ukrepe in prakso v drugih državah, položaj v Sloveniji in primerjavo z mednarodnimi standardi. Ustanovi naj se delovna skupina na državni ravni, ki vključuje tudi predstavnike »državljanov držav nekdanje skupne države« kot začetek priprave predlogov za učinkovito strategijo.

⁴³⁵ To je poročilo State Departmenta predstavilo kot uspešno posredovanje varuha. Sedmo poročilo Varuha o uresničevanju človekovih pravic v Sloveniji.

II. Miran Komac Predlogi in sugestije

Populacije, ki so predmet naše obravnave so rezultat sodobnih, prostovoljnih imigracijskih procesov. To dejstvo določa obseg »posebnih« manjšinskih pravic.

So pripadniki »novih« narodnih manjšin diskriminirani v primerjavi s pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti? So pripadniki »novih« narodnih skupnosti diskriminirani v primerjavi s pripadniki romske skupnosti? Se je položaj »novih« narodnih skupnosti radikalno poslabšal v primerjavi z obdobjem bivanja v skupni jugoslovanski državi?

Ocena je pisana skozi optiko pripadnika večinske narodne skupnosti. Zato je kritična ost gotovo manj ostra kot bi bila, če bi jo napisal pripadnik narodne skupnosti. Formalno pravno ni prav velikega razkoraka med obema obdobjema. Posebnih manjšinskih pravic narodne skupnosti, ki so predmet našega zanimanja tudi v prejšnjem obdobju niso imele. Če odmislimo šolo v srbohrvaškem jeziku v Ljubljani, ki je bila odpravljena sredi devetdesetih let. Neracionalna poteza z navdihom slovenskega nacionalizma! Jezik komunikacije v javni in zasebni rabi je bila slovenščina; osebni dokumenti (osebne izkaznice, potni listi, vojaške knjižice, itd.) so bili tiskani v slovenskem jeziku. Mediji obveščanja so bili v slovenskem jeziku. Raba neslovenskega jezika v javnosti, posebej v odnosu z institucijami ni bila zaželeno; še več, pripadniki večinske populacije so rabo neslovenskega jezika obravnavali kot omalovaževanje slovenskega jezika in naroda, kot izzivanje in »južnjaško nastopaštvo«. Nenazadnje, bi še dodali »večni« demokrati, kot nekakšno kompenzacijo za »izgubljene« pravice imajo pripadniki novih narodnih skupnosti v veliki večini dvojno državljanstvo. Nekateri celo trojno.

Pripadniki novih narodnih skupnosti bi verjetno našli kopico primerov neenakopravne obravnave, za katere bi trdili, da so posledica etnične distance in/ali etnične odbojnosti. Ker povsem odkrite diskriminacije na narodni osnovi ni sodijo ti odnosi v sfero subtilno prikritih diskriminacij. To pa je težko odkrivati in še težje dokazovati. Vedno je mogoče najti druge, povsem ne-etnične razloge za takšen in ne drugačen izbor.

Pripadniki narodnih skupnosti, ki so predmet obravnave v pričujočem besedilu imajo na razpolago omejeno število medijev za promocijo in ohranjanje lastnega jezika in kulture. Temeljni medij ostaja družina, ostali mediji (društva, mediji obveščanja) igrajo sekundarno vlogo.

Merjeno skozi optiko podatkov različnih raziskav in slovenskega javnega mnenja se zdi, da še vedno prevladujejo procesi nerazvite adaptacije; primarno zaradi prevladujočega mnenja o sprejemljivosti enostranske integracijske politike, ki temelji na interesih imigrantske družbe; na procesih nerazvite adaptacije in nerazvitega kulturnega pluralizma. Percepcija slovenske

nacije kot večetnične tvorbe se znotraj skupine etničnih Slovencev še ni »udomačila«. Razlogov je seveda več. Pretežni del jih gre seveda pripisati večinski populaciji; drobec »krivde« pa morda leži tudi na manjšinskih skupnostih – morda bi za začetek novega obdobja vsi potrebovali resno razpravo o pojmu »matična domovina«. Je to res država iz katere so se priselili sami ali so se priselili njihovi predniki?

Problematika urejanja posameznih segmentov življenja pripadnikov narodov, ki so predmet našega zanimanja, še vedno čaka na celovito razrešitev. V procesu polne uresničitve določil 61.člena ustave Republike Slovenije pa bo veljalo jemati v obzir oba pola: stališča, mnenja, želje pripadnikov »novodobnih« narodnih skupnosti in sorodne razmisleke, ki jih je mogoče najti v večinskem mnenju. Če se želimo izogniti etničnim tenzijam in konfliktom bo potrebno rešitve iskati

Hotenja po popolnem izenačenju pravic med obema kategorijama ne-Slovencev bo izjemno težko uresničiti. V prispevku sem namenoma podrobno govoril o obstoječem modelu varstva »klasičnih« narodnih manjšin. Da ponovim. Ta ne pozna definicije avtohtonosti in nima številčne klavzule. In nenazadnje, uresničevanje »posebnih« pravic manjšin zadeva vse pripadnike določenega ozemlja in ne samo manjšine. Hipotetično bi uresničevanje »posebnih« pravic pomenilo, da bi morali celotno ozemlje Slovenije pretvoriti v multi-etnično ozemlje.

Kakšen nabor posebnih manjšinskih pravic je večinski narod »pripravljen« podeliti novim manjšinskim skupnostim.?

Podatki kažejo, da je bila slovenska javnost v obdobju nastajanja nove države dokaj restriktivna do priznavanja sklopa posebnih pravic imigrantskim skupnostim. Naklonjeni so ohranjanju in razvijanju kulture in ustanavljanju kulturnih organizacij in rabi jezika. Podpirajo ohranjanje stikov z »matičnim« narodom. Izrazito pa so nenaklonjeni organiziranju političnih strank in, kar se zdi posebej nenavadno, nasprotujejo javni rabi nacionalnih simbolov, ustanavljanju medijev javnega obveščanja ter šolstvu v materinem jeziku. Kolikor poznam slovensko javno mnenje se to v zadnjem desetletju ni bistveno spremenilo. In nič ne kaže, da bi se spremenilo v prihodnosti. Temeljno prepričanje slovenske večinske populacije je, da je Slovenija država slovenskega naroda in »ostalnih«. To ni nič novega, saj so bile podobne dikcije zapisane v vseh ustavah po drugi svetovni vojni. Klasičnim manjšinam pripada kot nadomestek za pravico narodov do samoodločbe nabor t.im.posebnih (kompenzacijskih) pravic, priseljencem in njihovim potomcem pa pravice do učenja materinega jezika (in njegova raba v okviru skupnosti) ter ohranjanja kulture.

Kljub temu pa ne bi bilo modro, če bi država ignorirala prisotnost teh skupnosti v Sloveniji.

Predlagam naslednje:

1. Temeljno spoznanje, ki ga je mogoče razbrati iz empiričnega raziskovanja je, da te skupnosti želijo locirati sogovornika v državni upravi, s katerim bi lahko komunicirali pri razreševanju njihovih vprašanj. Ta organ naj bi bil, po njihovem mnenju obstoječi **Urad za narodnosti**. O podobni komunikaciji naj se razmisli tudi na nivoju lokalne samouprave, predvsem v mestnih občinah, kjer je koncentracija teh prebivalcev največja.
2. Okrepili naj se vloga oddelka na Ministrstvu za kulturo, ki skrbi za financiranje kulturne dejavnosti »ne-slovenskih« populacij. **Poveča naj se obseg sredstev za kulturne aktivnosti društev**, saj je obstoječa vsota sramotno nizka.
3. V okviru Ministrstva za šolstvo, znanost in šport naj se oblikuje **oddelek za »manjšinsko šolstvo«** novih narodnih skupnosti.
4. RTV Slovenije naj pripravi program za pripadnike »novih« narodnih skupnosti.

III. Vera Kržišnik-Bukić

Splošne in posebne ugotovitve

- Najbolj temeljno izhodišče, iz katerega šele lahko izhajajo vse druge ugotovitve, ki so se pojavile oz. nastale v teku tukajšnje dve in večletne raziskave, nesporno enačimo z dejstvom večnarodnostne sestave prebivalstva RS (tudi) na začetku 21. stoletja. Že uvodoma pa smo podali dokaze o večetničnosti sedanjega ozemlja Slovenije kontinuirano še od srednjega veka naprej, ki so jo sotvorili od naših obravnavanih skupin (vsaj) Hrvati in Srbi.
- Ob velikovečinskem prebivalstvu slovenske narodnosti živijo v sodobnem zgodovinskem trenutku RS pripadniki tudi številnih drugih narodnosti, kar je bližje razvidno zlasti iz popisa prebivalstva leta 2002 in tudi iz mnogih drugih družbenih dejstev.
- Izhajajoč iz Ustave RS živijo v RS v narodnostnem smislu Slovenci, Italijani, Madžari, Romi ter ostali, ki narodnostno ali etnično v Ustavi RS niso imenovani.
- Znotraj te večnarodnostne sestave se je pričujoča raziskava osredotočila na določeni izbrani segment, ki ga tvorijo v RS živeči pripadniki narodov nekdanje Jugoslavije. To so Albanci, Bošnjaki (Muslimani, Bosanci), Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi, za operativne raziskovalno-interpretativne potrebe skrajšano: ABČHMS.
- Kriterij izbora teh šest narodnostnih skupin je v pričujoči raziskavi izhajal iz nekaterih predpostavljenih ali domnevnih skupnih značilnosti, ki so ali naj bi se nanašale predvsem na okoliščine 72-letne skupne jugoslovanske države, katere sestavni del je bilo tudi ozemlje današnje Slovenije in delno na okoliščine (z izjemo Albancev) skupne južnoslovanske izvirne etnične pripadnosti, značilne tudi za Slovence.
- V pogledu številčnosti tvorijo ABČHMS znatno število stalnih prebivalcev RS, ki v odvisnosti od aplikacije posameznih popisnih, statističnih in drugih kriterijev (narodnostna samoopredelitev, materin jezik, pogovorni jezik, verska opredelitev, priseljenost iz določljivih krajev, dodeljevanje državljankega in tujskega individualnega statusa, kulturniške asociacije, in še kaj) dosegajo delež med približno 7 – 9 % celotnega prebivalstva RS.
- Njihov delež v celoti jih uvršča v razmeroma izrazito najštevilčnejšo neslovensko etnično skupino. Sicer se med seboj številčno močno razlikujejo. V tem pogledu jih je mogoči razdeliti v dve podskupini. Prvo tvorijo Bošnjaki, Hrvati in Srbi s po 30.000 – 50.000 pripadniki, drugo Albanci, Makedonci in Črnogorci (slednji kot najmanj številčni) s po 3.000 – 7.000 stalnih prebivalcev RS.

- Materin in pogovorni jezik je v osnovi isti ali medsebojno zelo soroden Bošnjakom, Hrvatom, Srbom in Črnogorcem, dokaj različen, a še podoben tudi slovenskemu, Makedoncev in povsem drugačen Albancev.
- V pogledu veroizpovedi so, poleg ateistov in morebitnih redkejših religij, ABČHMS razdeljeni med tri velike religije: katolištvo, pravoslavje, islam. Bošnjaki in večji del Albancev so muslimani, Srbi, Črnogorci in Makedonci so pravoslavni, Hrvati in manjši del Albancev katoliki.
- Po različnih demografskih kriterijih predstavljajo sedaj že v glavnem znotraj vsake obravnavane skupine uravnoteženo spolno, starostno in poklicno populacijo, ki vidi v Sloveniji svojo pretežno z delom izbrano in življenjsko končno postajo.
- ABČHMS v RS so številčno plod migracij pretežno v drugi polovici 20. stoletja, ko so po vseh raziskavah predstavljali v glavnem t.i. ekonomske imigrante, ki jih je Slovenija potrebovala kot zlasti fizično delovno silo v svojem tehnološkem razvoju, ker ni imela dovolj lastne. Tedaj so prihajali v Slovenijo na ta dela predvsem mlajši moški, tu po šolanju ali ob delu ostajali živeti. Družine so si ustvarjali bodisi v novem okolju, bodisi z izbranko/izbrancem iz starega domačega, skoraj izključno ruralnega okolja (zlasti Bosna, potem Hrvaška itd.)
- Anketne raziskave na terenu (na primer Tržič; Danilo Dolenc) in posredne ugotovitve prek tukajšnje raziskave o narodnostnem društvenem samoorganiziranju (društva z imeni lokalnih geografskih okolij) so pokazale privlačnost priseljevanja sorodnikov in znancev iz istih bivših v nova (slovenska) ista geografska okolja kot določen opazen migracijski trend v minulem stoletju.
- Kljub mnogim medsebojnim razlikam glede števila, jezika, vere, poklicev in drugega je mogoče kot njihovo splošno značilnost ugotoviti njihovo izrazito urbano naselitev v RS, v Ljubljani, drugih velikih mestih ter posameznih industrijskih središčih ter rudarskih revirjih.
- ABČHMS so znotraj vsake od šestih narodnih skupnosti geografsko oz. teritorialno disperzirani, dejansko neprimerljivo bolj kot na primer Madžari ali Italijani v RS, toda kriterij ozemeljske kompaktne naselitve izgublja v času sodobnih prometnih in elektronskih komunikacij svoj stari družbeni pomen, kar je že vsaj desetletje nazaj stalno poudarja poznavalska geografska stroka. Danes omogočena dinamična funkcionalna mreža stikov lahko načelno in dejansko omogoči večjo socialno bližino med protagonisti komunikacije, kot to zmora teritorialna bližina.
- Ugotovljena je znatna podložnost procesom postopne, naravne, tihe narodnostne asimilacije –slovenizacije ob ohranjanju kolektivnega spomina na izvorno narodnost že

pri prvi generaciji in tudi zavestno želene asimilacije v večinsko narodnostno okolje, značilne za drugo generacijo ABČHMS v RS

- Hkrati je tudi široko in močno prisotna zavest o lastni etnični pripadnosti ter želja in volja po ohranjanju te zavesti in lastne narodnostne istovetnosti v RS
- Opazna je močna intelektualna struja, ki teži k položaju t.i. personalne avtonomnosti, oz. zavračanju narodnostno-manjšinsko pripadnostnega statusa kot takega in ki bi želela neke vrste status kulturne manjšine
- Ne izključno, a je v pogledu ohranjanja narodnostne identitete zelo pomembno ustanavljanje narodnostnih kulturnih društev in drugih združenj, ki jih je na začetku 21. stoletja v RS mogoče naštetih okrog 60 na celotnem območju Slovenije
- v društvih zbrani pripadniki ABČHMS so praviloma narodnostno močnejše ozaveščeni in senzibelnejši v pogledu položaja in statusa ABČHMS kot kolektivnih skupnostnih entitet ter pripravljeni na prevzemanje posamičnih družbenih vlog kot predstavnikov oz. protagonistov lastnih narodnostnih skupnosti v RS
- po različnih in tudi v zadnjem desetletju ponavljajočih se raziskavah javnega mnenja je v RS v znatni meri prisoten pojav nestrpnosti, ksenofobije, in sicer bolj napram pripadnikom ABČHMS in Romom kot drugim, ki niso slovenske narodnosti
- kulminacija pojava nestrpnosti se v začetku 21. stoletja še posebej povezuje s problemom t. i. izbrisanih ter vprašanjem izgradnje mošeje v Ljubljani, za kar oboje so odgovorni predvsem mediji, ki omogočajo, širijo in objektivno na mnoge načine vzpodbujajo različne oblike »sovražnega govora«.
- »mednarodna skupnost« je v zadnjih nekaj letih še zlasti v zadnjem, v letu 2003, večkrat dala jasno vedeti RS kot državi, da bi morala popraviti in primerneje urediti svojo manjšinsko politiko, pri čemer je ob teh priložnostih poudarjala nerešene ali slabo urejene razmere v zvezi z ABČHMS in Romi
- »mednarodna skupnost« je v zadnjem času že nekajkrat predlagala tudi različne konkretne ukrepe, kot so čim prejšnja in čim lažja družbena integracija beguncev, učinkovita ureditev problema t. i. izbrisanih, ki ga je zagrešila država, programiranje šolskega pouka o državljanški vzgoji in etiki z velikim poudarkom na spoštovanju človekovih pravic in strpnosti, tudi poučevanja zgodovine in drugih predmetov v šolah s ciljem povečevanja cenjenosti kulturne raznolikosti itd., skratka ukrepe, ki so bili vsi naravnani na splošno okrepitev sožitja celotnega prebivalstva in vsi poudarjali potrebo po vzpostavljanju različnih antidiskriminatornih mehanizmov.
- odsotnost celovite in konsistentne manjšinske politike

- ABČHMS, ki živijo v RS in so velikovečinsko njeni državljani, so dejanske narodne manjšine v RS
- notranja protislovja v Ustavi RS glede odnosa države do posameznih narodnih manjšin v RS v smislu denominacije in afirmacije enih ter ignorance in neupoštevanja drugih
- primerjalno neustavni status ABČHMS kot izhodišče diskriminatornega položaja ABČHMS kot narodnih manjšin in kot pripadnikov narodnih manjšin v različnih segmentih družbenega življenja v RS.
- preživelost in neustreznost uporabe pojma avtohtonost v Ustavi in zakonih v RS

Ugotovitve in priporočila

RS nima celovitega sistema narodno-manjšinske politike. Zato je v raziskavi koncipiran predlog ustreznega **modela** te politike, ki ga vidim v skladu z:

- dejavniki splošno družbene situacije v RS
- izraženimi potrebami obravnavane zadevne narodno-manjšinske populacije
- mednarodnimi standardi.

Tukaj zamišljeni koncept modela je več-fazni proces.

1. Najprej je potrebno na načelni, **ustavni** ravni vsem že oblikovanim narodnostnim skupnostim, ki ustrezajo tudi mednarodnim kriterijem (Okvirna konvencija Sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin) uradno dodeliti javno (ustavno) mesto **imenu** določene narodne manjšine in okvirni **narodno-manjšinski status**, brez posebne (dosedanje ustavno preobremenjujoče) artikulacije in z navedbo, da bo zadevo v celoti uredil ustrezni **ustavni zakon**.

2. V drugi fazi je potrebno v dialogu med državo / **Uradom RS za narodne manjšine** (predlagani novi ustrenejši naslov sedanjega Urada RS za narodnosti) in predstavniki manjšin, upoštevaje že velike politične in strokovne izkušnje v Sloveniji na področju manjšinske politike, določiti izdiferencirani nabor kolektivnih pravic, ki bi dejansko ustrezal dvema ali morda trem tipom manjšin v RS.

3. Normativno usvajanje tega koncepta modela manjšinske politike skozi omenjeni dialog in (še) na ravni Urada bi sočasno pomenilo ustvarjanje pogojev za začetek njegovega potencialnega zaživljanja v praksi. Sledilo bi (na primer predloženo) **eno leto prehodnega systemskega dogovarjanja in prilagajanja**, ko bi se pripravil tudi osnutek omenjenega Ustavnega zakona o narodnih manjšinah.

4. V naslednji fazi bi **Državni zbor RS obravnaval in sprejel Ustavni zakon o narodnih manjšinah v RS**.

Sledilo bi obdobje uveljavljanja sprejetega modela trajnejše ureditve manjšinske tematike v RS, ki bi, po tukajšnji oceni, lahko vzdržalo desetletje in več.